

અંબાતનો
પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસ.
(સચિત્ર)

न्यायाभिनधि १००८ श्रीमद् विजयानंदसूरि उद्देश्य आत्मारामश्री महाराज.

श्री महावीर श्री. वर्कस, मुंबई, उ.

श्री आत्मानंद जन्म शताब्दि स्मारक ग्रंथभागा—पुष्प ३.

अंभातनो
प्राचीन जैन इतिहास

(सचित्र)

लेखक

नर्मदाशंकर त्रिभुवनराज भट्ट.

प्रकाशक

जैनाचार्य श्री आत्मानंद जन्म शताब्दि स्मारक ट्रस्ट भोर्ड.

मुंबई.

विक्रम सं. १९९६]

[श्री वीर सं. २४६६

मूल्य १-४-०

- ૧ શેઠ સકરચંદ્ર મોતીલાલ
- ૨ ,, ડાહ્યાભાઈ નગીનદાસ
- ૩ ,, દલીચંદ્ર વીરચંદ્ર
- ૪ ,, રતીલાલ વાડીલાલ
- ૫ ,, કુલચંદ્ર શામજીભાઈ

ટ્રસ્ટીઓ,
જૈનાચાર્ય શ્રી આત્માનંદ જન્મ
શતાબ્દિ સ્મારક ટ્રસ્ટ બોર્ડ.

પત્ર વ્યવહાર :—

શ્રી. મોહનલાલ દીપચંદ્ર ચૌકસી.

ઓ. મંત્રી, શતાબ્દિ ટ્રસ્ટ બોર્ડ.

તાંબાકાંટો, વહોરાનો જુનો માળો,

ચોથે દાદરે, મુંબઈ નં. ૩.

મુદ્રક—

મનસુખલાલ હીરાલાલ લાલન

શ્રી મહાવીર પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ,

ધનજી સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૩.

લેખકનું નિવેદન.

ગુર્જરીભૂમિમાં ખંભાતનું સ્થાન અદ્વિતીય છે. ગુજરાતના પ્રાચીન નગરોમાંનું એક છે. તેની કીર્તિ ખંડે ખંડે વિસ્તરેલી હતી. દરિઆઈ વેપારને લીધે તેણે “દુનિયાનું વસ્ત્ર” એવું ખીરૂદ ધારણ કર્યું હતું. ગુજરાતના મહાન્ રાજ્યો સિદ્ધરાજ, કુમારપાળ વિગેરે ક્ષત્રિય રાજ્યો, મુસલમાન સુલતાનો તથા દિલ્હીના મુગલ બાદશાહોએ ખંભાતમાં પોતાના કદમ કર્યાં હતાં. તેની સમૃદ્ધિ, તેનો વેપાર અને તેની દરિઆઈ અગત્ય સમજી તેની મહત્તા સ્વીકારી હતી. હિંદનો સમ્રાટ અકબર “ખંભાતના રાજા” તરીકે ઓળખાય એ ખંભાતની મહાન્ બહોળલાલી ગણાય. ગુજરાતના રાજકીય ઇતિહાસમાં ખંભાતનો ફાળો નાનોસુનો નથી.

ધાર્મિક ઇતિહાસમાં ખંભાતનું સ્થાન અનુપમ છે. કળીકાળસર્વજ્ઞ પં. હેમાચાર્ય તથા મહાન્ આચાર્ય હીરવિજયસૂરિ વિગેરે મહાન્ આચાર્યોએ ખંભાતના ઇતિહાસને દીપાવ્યો છે. “ખંભાતનો પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસ” એક દૃષ્ટિએ જૈન ધર્મને લગતો લાગશે, પરંતુ વિશાળ દૃષ્ટિએ તે ખંભાતનો જ ઇતિહાસ છે એમ કહીએ તો તે ખોટું નથી.

આ પુસ્તક લખવામાં અનેક પુસ્તકોની જરૂર પડી છે પરંતુ મારે દીલગીરી સાથે લખવું પડે છે કે ખંભાતમાંથી જ મને સઘળું સાહિત્ય પ્રાપ્ત થયું નથી. કેટલાંક પુસ્તકો વડોદરા સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરીમાંથી મેળવવા પડેલા તથા કેટલાક મુંબઈમાં ધંધાર્થે નિવાસ કરતા અત્રેના શ્રીમાન મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસીએ ત્યાંથી મોકલાવેલા તેમ પોતાના ખાનગી પુસ્તકાલયમાંથી આપેલાં. વળી તેઓ બ્યારે ખંભાત આવે ત્યારે મને અનેક રીતે પ્રોત્સાહન આપતા. આમ તેઓશ્રીએ મને ઘણી રીતે સહાય કરી છે, તે બદલ શ્રીયુત મોહનલાલલાઈનો હું ઘણોજ આભારી છું.

આ પુસ્તક તૈયાર થયા પછી સંવત ૧૯૯૩ ના ચોમાસામાં પંબળ કેસરી આચાર્યશ્રી શ્રીમદ્ વિજયવલ્લભસૂરીશ્વરજી ખંભાત પધાર્યા હતા તેમણે અતાવવામાં આવ્યું. વિદ્યાની કદર કરનાર મહાન્ પુરુષે મને યોગ્ય શબ્દોમાં પ્રોત્સાહન આપ્યું, અને તેઓશ્રીની કૃપાકટાક્ષે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે; એ માટે આચાર્યશ્રીનો અતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

“શ્રી આત્માનંદ જન્મ શતાબ્દિ સ્મારક ટ્રસ્ટ બોર્ડ”ના સભ્યોએ આ પુસ્તકને પ્રસિદ્ધ કર્યું તે બદલ તે સર્વ સભ્યોનો આભાર માનું છું. પ્રસ્તાવનાના લેખક મુનિશ્રી કાન્તિસાગર તથા ઇતિહાસ માટે સૂચનાઓ આપવા બદલ રા. રા. મોહનલાલ દલીચંદ હેશાઈ-મુંબઈ તથા રા. પં. લાલચંદ્ર લગવાનદાસ ગાંધી-વડોદરા તેમનો આભાર વિસરી શકતો નથી.

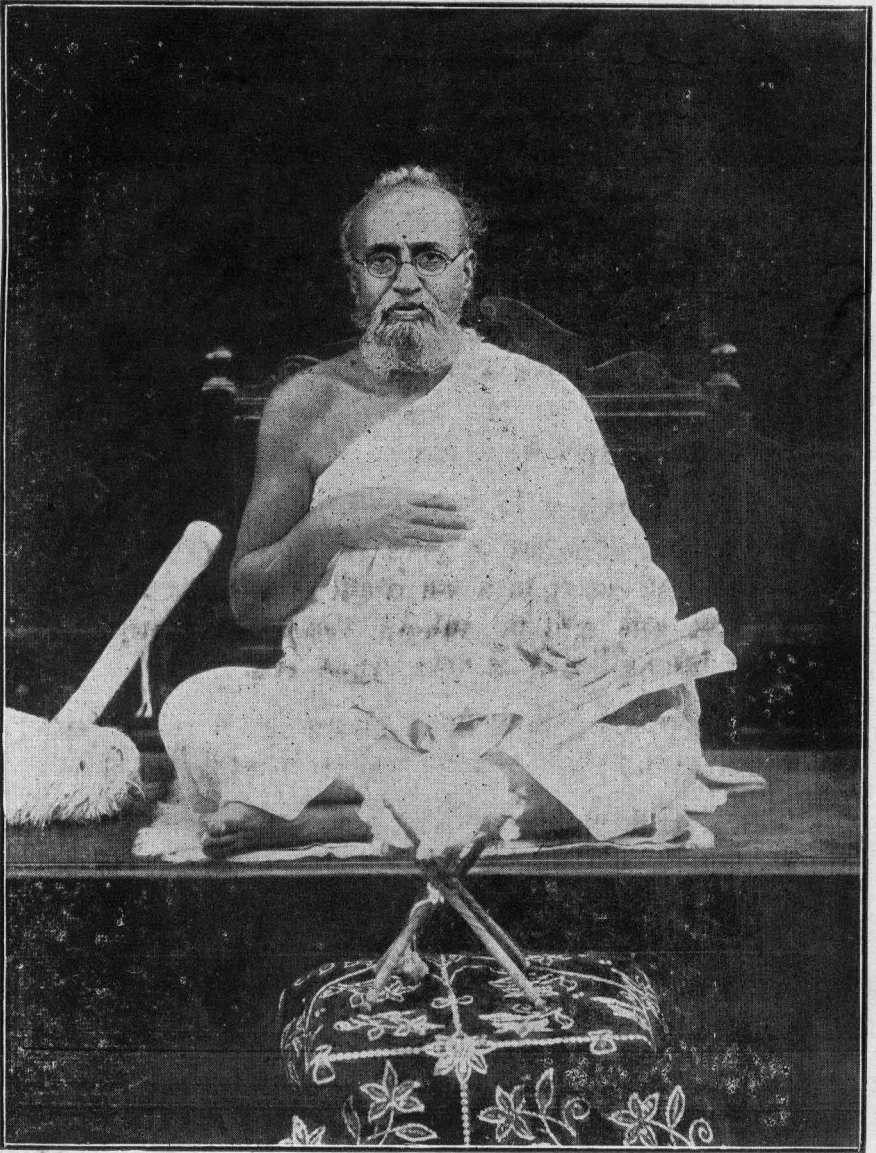
આ ઇતિહાસનું પુસ્તક લખવામાં ન્યાંસુધી ગન્યું ત્યાંસુધી કોઈપણ વિષયની સત્યતા ઇતિહાસથી જ પુરવાર કરવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. તેમ જેટલા સાધનો પ્રાપ્ત થયાં તેમાંથી જે જે હકીકત પ્રાપ્ત થઈ તેને યોગ્ય સ્થળે મૂકી છે. સાધનના અભાવે તેમ અબાણમાં જે હકીકત રહી ગઈ હોય તો તે વાચક દરગુજર કરશે.

આ પુસ્તકમાં જે છે તે પૂર્વના લેખકોનું છે; મેં તો માત્ર છૂટા છવાયલાં કુસુમોની માળા મૂકી છે, તેના ખરા યશભાગી તેઓ છે.

આ પુસ્તક માતૃભૂમિના ગૌરવરૂપે તથા તેના સ્મરણરૂપે ઉપયોગી થઈ પડશે તો મારો શ્રમ સફળ થયો માનીશ.

ખંભાત, ઉંચીશેરી.
સં. ૧૯૯૬ વૈશાખ વદ ૧

—નર્મદાશંકર ત્રાંબકરામ ભટ્ટ.

આચાર્ય મહારાજ ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ વિજયવલ્લભસૂરિજી મહારાજ.

મહાવીર પ્રો. વર્ડ્સ, મુબઈ ૩.

પ્રસ્તાવના.

ઇતિહાસની આવશ્યકતા.

આજના યુગમાં પ્રત્યેક સમાજને ઇતિહાસની આવશ્યકતા રહે છે, કારણ કે દેશની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ બાણવા માટે ઇતિહાસ કારણભૂત મનાય છે, આપણા પવિત્ર દેશમાં પૂર્વેના કાળમાં શી શી ઘટનાઓ બની, કયા કયા પુરુષો આ આર્યાવર્તની પુણ્ય ભૂમિ પર થઈ ગયા, તેમણે લોકોપયોગિ કઈ કઈ કૃતિઓ નિર્માણ કરી તેઓનો શો ઉદ્દેશ હતો. તેઓનું ચારિત્ર કેટલું બિચું હતું. ઇત્યાદિ અનેક બાબતોનું જ્ઞાન ઇતિહાસ જ કરાવી શકે છે, ઇતિહાસનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાથીજ દેશની, જાતિની, સમાજની અને ધર્મની ઉન્નતિ આપણે કરી શકશું માટે ઇતિહાસ એ આજના પરિવર્તનશીલ યુગમાં આવશ્યકીય વસ્તુ છે.

આચાર્યવર્તનો ઇતિહાસ સર્જવામાં જૈન ઇતિહાસનો કાળો ઘણો જ વિશાળ છે, પરંતુ ગુજરાતનો ઇતિહાસ જેટલો જૈન સાહિત્યમાં ઉપલબ્ધ થાય છે, તેટલો ઈતર ધર્મના સાહિત્યમાં જોવામાં આવતો નથી એનું કારણ એક જ છે કે ગુજરાતના નરેન્દ્રો સાથે જૈનાચાર્યોને ઘનિષ્ઠ સંબંધ હતો. આજના સમર્થ ઇતિહાસકાર વયેવૃદ્ધ ગૌરીશંકર હીરાચંદ ઓઝા જણાવે છે કે—

“ ગુજરાતના ઇતિહાસનું મૂળ જૈન ઇતિહાસમાં, જૈનેએ ગુજરાતનો ઇતિહાસ સંભાળી રાખ્યો છે, એમ કહીએ તો ખોટું નથી. અનેક પ્રાચીન શીલાલેખો, પદ્ધતિઓ, મૂર્તિઓ, ગ્રન્થો, સિક્કાઓ અને તીર્થસ્થાનોમાં જૈન ઇતિહાસના સ્મરણો મળી આવે છે.”^૧ આ સિવાય પણ અનેક પૌર્વાત્ય અને પાશ્ચિમાત્ય સ્કૉલરોએ જૈન ઇતિહાસ માટે પ્રશંસાના પુષ્પો વેર્યાં છે, પણ તેની નોંધ અહિંયા લેવી અસ્થાને ગણાય.

પ્રસ્તુત: વિષય પર આવતા પહેલાં એક વાતનું સ્પષ્ટીકરણ કરી દેવું આવશ્યકીય છે કે હું કાંઈ ખાસ ઇતિહાસને તેમ જ શોધખોળને અભ્યાસી નથી પણ ઇતિહાસનો હું એક વિદ્યાર્થી છું અને વિદ્યાર્થી તરિકેજ ખંભાત સંબંધી ક્રિયિત લખવા પ્રેરાયો છું.

ગુજરાતના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં “ખંભાત” નું શુભાભિધાન સુપ્રસિદ્ધ છે, પણ એ નગર (ખંદર) ક્યારે અને કોણે વસાવ્યું એ વાતનો નિર્ણય કરવો જરૂરી છે.

ભાઈશ્રી રત્નમણિરાવે “ખંભાતનો ઇતિહાસ” લખ્યો છે તેમાં પણ ખંભાત ક્યારે વસ્યું? એ વાતનો ઇશારો પણ કર્યો નથી, જે કે ખંભાતના ભિન્ન ભિન્ન નામો ઉપર તો આ ઇતિહાસમાં અને ઉક્ત ઇતિહાસમાં ખૂબ ચર્ચા કરી છે પણ મૂળ વસ્તુ એમને એમજ રહેવા દીધી છે. આ વાત ખાસ ખ્યાલમાં રાખવી જોઈએ કે જ્યાં સુધી કોઈ પણ વસ્તુનું મૂળ ન મલે ત્યાંસુધી આગળ ચાલવું ન જોઈએ.

ખંભાત નગર ક્યારે વસ્યું ?

ઋગ્વેદ કાળમાં ગુજરાતના કોઈ પણ પ્રાચીન નગરોની નામાવલી મલતી નથી, મહાભારત અને રામાયણમાં પણ આ નગરનો ઉલ્લેખ મળતો નથી, ઇશુની પૂર્વેના જૈન અને બૌદ્ધ સાહિત્યની જાતક કથાઓમાં પણ ખંભાત નગર વિષે કશું જ મળતું નથી, પ્રાચીન કાળમાં પ્રાચીન નગરોની નામાવલીમાં સૌરાષ્ટ્ર ભૃગુકચ્છ^૧ ભરૂચ અને સોપારાના અભિધાનો ઉપલબ્ધ થાય છે.

ઇ. સ. પૂર્વેની પહેલી શતાબ્દમાં ગુજરાત-લાટ, અને સૌરાષ્ટ્રના સ્વામી શક લોકો હતા, જૈન વાક્યમયાનુસાર ભૃગુકચ્છમાં પ્રતાપિ બલમિત્ર અને ભાનુમિત્રનું શાસન હતું. પ્રાચીન કાળથીજ ભૃગુકચ્છ સમસ્ત જગતના વ્યાપારી દેશોમાં આર્યાવર્તનું મોટું ખંદર હતું. એમ એ કાળના ગ્રન્થો પરથી જાણવા મળે છે, દક્ષિણપથમાં આન્ધ્ર

૧ ભૃગુકચ્છ સંબંધી જૈન સાહિત્યમાંથી ઘણું મળી શકે તેમ છે. પ્રાચીન ગ્રન્થો પૈકી “બૃહત્કલ્પભાષ્ય-ચૂર્ણિ” માં “નિશીયચૂર્ણિ” માં “વસુ-દેવહિંડી” માં અને “આચારાંગ સૂત્ર” ઇત્યાદિ ગ્રન્થોમાં ઉક્ત માટે વર્ણન મળે છે, બૌદ્ધોના “દિગ્વાવદાન” માં પણ આ નગરની ઉત્પત્તિનું વર્ણન આપ્યું છે તથા “સ્કંદ પુરાણ” માં આ નગરની ઉત્પત્તિ વિષે ૬૫ શ્લોકમાં વર્ણન મળે છે (રેવાખંડ.)

સાતવાહનોનું પ્રબળ સામ્રાજ્ય હતું. “પેરીપ્લસ” એક ધી યુરેશી-યન સી”ના લેખક પ્રમાણે (ઇ. સ. ૮૦) સૌરાષ્ટ્ર ખાડગાઓનો અખાત (ખંભાતનો આખાત) ભૂગુકચ્છ વિગેરે પશ્ચિમ કાંઠાના મુખ્ય બંદરોના નામ અને નર્મદા અને મહી નદીના નામ તે ગ્રન્થમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. સુપ્રસિદ્ધ ભૂગોળવેતા ટોલેમી.^૩ (Tolemy) (ઇ. સ. ૧૫૦) સૌરાષ્ટ્ર માંગરોળ, ભરૂચ, બંદરોના નામો આપે છે પણ ખંભાત બંદરનું નામ નિશાન નથી. મહાક્ષત્રય રૂદ્રદામાના કાળથી (ઇ. સ. ૧૫૦) ગુપ્ત સામ્રાજ્યના અંત પર્યંત સૌરાષ્ટ્ર અને ભરૂચ ગુજરાતના મુખ્ય નગરો અને વ્યાપારી બંદરો તરિકે બાણીતા હતા. ગુપ્ત સામ્રાજ્યના અસ્તકાળે-ઈશુના પાંચમાં છઠ્ઠા શતકમાં વલ્લભી-વળા અને મૈત્રક વંશના ભટ્ટારકની ઓપમાં ઇતિહાસ પટ પર જણાવે છે, કાળવશાત્ વલભીનું રાજ્ય બળવાન બન્યું. તેઓનું નૌકા સન્ય વલ્લભીના સાગર તટે હતું. છઠ્ઠા શતકમાં ઇનોબનો પ્રતાપિ “ હર્ષ-વર્દન ” સ્વસામ્રાજ્યનો પાયો નાંખતો હતો, એ કાળે ભૂગુકચ્છમાં ગૂર્જર દદાઓનું શાસન હતું વલ્લભી અને ભરૂચિ ગૂર્જર દદાઓ હર્ષદેવની

- ૧ પેરીપ્લસ શબ્દ સામાન્ય રીતે એ સમયે વહાણવટીઓના પ્રવાસ ગ્રન્થ નૌકા શાસ્ત્રના નકશા વિગેરે અર્થનો ઘોતક હતો, પેરીપ્લસનો ટાઈમ મી. સ્કોફ અને રિમથ ઇ. સ. ૬૦ થી ૮૦ નો આંક છે અને શોધકોએ માન્ય રાખેલ છે. આ ગ્રન્થ કર્તાએ ભારત વર્ષના આખાય સમુદ્ર તટની યાત્રા કરી હોય એમ જણાય છે આ ગ્રન્થનો અંગ્રેજી અનુવાદ મૈકકિંગલ મહાશયે “ ઇન્ડિઅન ઝેટિકવેરી ” ના ૮ મા વોલ્યુમમાં પૃ. ૧૦૭×૧૫૧ સુધી આપ્યો છે.
- ૨ તે સમયમાં આફ્રિકાના કીનારાથી પૂર્વનો આખો સાગર “ ઇરીટ્રીઅન સી ના ” નામથી ઓળખાતો હતો.
- ૩ ટોલેમીની જન્મભૂમિ અને જન્મવર્ષ માટે ઇતિહાસનું પાનું કેરું છે, ઉક્ત મહાશયે ભૂગોળની અતિ મહત્વની પુસ્તક લખી છે. પરંતુ તેણે ‘ અલેકઝાંડ્રીઆ ’ નગરમાં રહીને જ આર્યાવર્તના ભૂગોળ યાત્રીઓ તથા નાખવાઓ દ્વારા એ સાંભળી વાતો તથા પોતાના પહેલાના પુસ્તક પરથી, લખી જણાવ્યું છે તો પણ આપણને તેની ભૂગોળ ઉપરથી ઇતિહાસિક સામ્રાજી થોડી ઘણી તો મળી જાય છે. આનો સમય ઇ. સ. ખ્રીજે સેકો છે, પ્રસ્તુતઃ ઇતિહાસના પૃ ૬ પર ટોલેમીનો સમય ઇ. સ પાંચમી શતાબ્દીનો આંકેલ છે. વાસ્તવિક રીતે ૨ શદિજ છે. આ પુસ્તકનો અંગ્રેજી અનુવાદ ‘ ઇન્ડિઅન ઝેટિકવેરી ’ ના ૧૩ માં વો. માં પૃ. (૩૧૩-૪૧૧) આપવામાં આપ્યો છે.

છત્રછાયા તળે રાજ્યકારભાર કરતા હતા. પણ તેઓ પ્રતાપિ અને પોત પોતાની રાજસીમાના સ્વતંત્ર સત્તાધીશ હતા, હર્ષદેવના સામ્રાજ્ય કાળ દરમ્યાન ચીનીયાત્રી “હયુએન્તસંગ.”^૧ ભારતવર્ષની પુણ્ય ભૂમિની યાત્રાએ આવ્યો, એ બૌદ્ધ ભક્ત હતો. દક્ષિણપથથી નર્મદા તટે ભૃગુદ્વંશ આવ્યો હતો, ત્યારે “રેવા” તટે ભરૂચમાં ગૂર્જર “જયભદ્ર” રાજ્ય કરતો હતો, ભરૂચનું વર્ણન એના નિર્માણ કરેલાં “સી યુ કી” નામના ગ્રંથમાં મળે છે, ભરૂચથી ઉજ્જૈન થઈ સૌરાષ્ટ્ર (કાઠીયાઆવડ) અને વલ્લભી ગયો હતો, ભારત વર્ષના એ કાળની ઐતિહાસિક હકિકત આધાર ભૂત મનાય છે, ભૌગોલિકદૃષ્ટિએ એનાથી ઉપરાંત કોઈપણ પુસ્તક નથી. એ ગ્રંથમાં પણ ખંભાત નગર કે અંદરનું નામ નથી.

ઈશુના સાતમાં આઠમાં શતકમાં વલ્લભીના રાજ્યનો અન્ત આવ્યો અને ભરૂચની ગૂર્જર સત્તારૂપી સૂર્ય પણ અસ્ત પામ્યો આવડા-વંશના પ્રતાપિ વનરાજે અણહિલપુર પાટણની સ્થાપના કરી, ભિન્ન-માળમાં પ્રતિહાર-પડિહાર વંશનો નાગાવલોક-નાગભદ્ર રાજકારભાર કરતો હતો, એની આણી ભરૂચમાં હતી, એમ એના પ્રતિનિધિ ‘ભર્તૃવધ’ ના વિ. સં. ૮૧૩ ના તામ્રપત્ર પરથી સિદ્ધ થાય છે, દક્ષિણમાં ચૌલુક્યો એકચક્રે રાજ્ય કરતા હતા. એના વંશનો પ્રતિનિધિ ‘પુલકેશી’ વિગેરે નવસારીકા-નવસારી, અને તાપીના પ્રદેશોના શાસક હતા, ખેડાના તામ્રપત્ર પ્રમાણે તેઓનો અમલ લાટદેશમાં પણ હતો, ‘જનાશ્રય’ ના નવસારી દાનપત્ર પરથી છે જાણવા મળે એણે મુસલમાનની હુમલાને પાછો વાળ્યો હતો, આ મુસલમાની હુમલા પૂર્વે બીજા “ખલીફના સમયમાં એ વખતના પ્રખ્યાત અંદરો થાણા અને ભરૂચ

૧ ‘હયુએન્તસંગ’ ના જન્મ વિષે એ મત છે સ્મિથના માતાનુસાર ઈ. સ. ૬૦૦ માં જન્મ્યો હતો, ૧૩ વર્ષની વયે ભિક્ષુ બન્યો. અને ઈ. સ. ૬૨૮ થી ૬૪૫ સુધી ભારત વર્ષની યાત્રા કરી, સ્વદેશ ગયો ત્યારે ૬૫૭ પુસ્તકો સાથે લઈ ગયો હતો. એ યાત્રી બૌદ્ધ મહાયાન સંપ્રદાયનો મહાન પ્રચારક હતો. તથા હર્ષદેવ સાથે કેટલાક મહિના રહ્યો હતો, એના નિર્માણ કરેલા ‘સીયુકી’ નામના ગ્રંથનું ટ્રાન્સલેશન ‘સેમ્યુઅલબીલ મહારાજે ‘Buddhist Recoros of the Western world’ નામના એ વૉ. માં આપ્યું છે, ૧૯૧૪ માં હયુએન્તસાંગનું મરણ થયું.

ઉપર ચાંચીયા દૃષ્ટિએ મુસલમાની આક્રમણ થયાની ‘ફરિશ્તા’ માં નોંધ મળે છે, જે ખંભાત બંદર એ વખતે વ્યાપામાં સમૃદ્ધ બંદર હોત તો મુસલમાની આક્રમણ ત્યાં (ખંભાતમાં) થયા વગર રહેત નહીં.

દક્ષિણના ચૌલુક્યો-સોલંકીઓને પરાસ્ત કરી ‘રાષ્ટ્રકૂટોની’ સત્તા આવી. કાન્યકુબ્જ-કનોજના રાજા અને રાષ્ટ્રકૂટોને પરસ્પર વિચ્છેદ આપ્યા કર્યાની નોંધ તેઓના લેખો પરથી જાણવા મળે છે, રાષ્ટ્રકૂટોનો અમલ લાટ દેશમાં હતો, ભૃગુકચ્છ ભરૂચ અને ખેટકપુર-ખેડા સુધી લાટાધિશ ઈન્દ્રનો પુત્ર ‘કક્ક’ શાસક હતો, પાટણમાં આવડા વંશનો અધિકાર હતો, પ્રતિહારો ઉત્તરાપથના સામ્રાજ્યને પ્રબળ બનાવવા એક તરફ બંગાળ સુધી અને દક્ષિણમાં રાષ્ટ્રકૂટોને હંકાવવા પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરી રહ્યા હતા, આવડા વંશનો પ્રાચીન ઇતિહાસ અંધકાર સેવે છે, કવિ રહસ્યાનુસાર (Bhankoo Report 1887-8) વનરાજના પૌત્ર ભૂચકે સૌરાષ્ટ્ર દ્વારકા અને પશ્ચિમ સાગરનો કબજો મેળવ્યો, આવડાઓ પોતાના રાજ્યોની ખરસીમાના સ્વતંત્ર સત્તાધિશ હતા, પણ પ્રતિહાર વંશના રાજ્ય છત્ર તળે નિર્ભય હતા, રાષ્ટ્રકૂટો ભરૂચ બંદરના સ્વામી હતા, સૌરાષ્ટ્રમાં મેરર તથા આલીરોના^૩ જોરને

૧ આ પુસ્તકનો નિર્માતા મુહમ્મદ કાસિમ છે. એણે અકબરના સમયમાં ઉક્ત પુસ્તક બનાવી છે, જેમાં દીલ્લી, વીજપુર, અહમદનગર ગુજરાત, ખાનદેશ, બેંગાલ, અને કાશ્મીરના મુસલમાન રાજ્યોનો વૃતાંત અનેક પુસ્તકોના આધાર પર લખ્યો છે, મુસલમાનોના સમયમાં આ દેશના ઇતિહાસની આ અપૂર્વ પુસ્તક છે, આના સિવાય પણ ઘણી અરબી ઇત્યાદિ લેખકોની લખેલી નોંધો મળે છે કે જે આપણે ઇતિહાસમાં સહાય રૂપ નિવડે છે. ઘણાં ખરાં પુસ્તકોનું ઈંગ્લિશ ટ્રાન્સલેશન ઇલિયટ મહાશયે “હિસ્ટરી ઓફ ઇન્ડિયા” ના આઠે વોલ્યુમ્સમાં આપ્યું છે, થોડું ઘણું ‘બેલે’ ની ‘હિસ્ટરી ઓફ ગુજરાત’ માં પણ મળી રહે છે.

૨ આના સંબંધમાં અહિંયા વિવેચન ન કરતાં પાઠકોને ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો ૧૧ મો રિપોર્ટ’ જોવા વિનંતિ છે, તેમાં ‘મેર’ જાતિ પર સારો પ્રકાશ પાડ્યો છે.

૩ ગુજરાતના નર્મદા નદીના મુખની આજુબાજુ આવેલા પ્રદેશને આભિર કહેતા હતા, એને ગ્રીક લોકો ‘અમેરિયા’ કહે છે, ઉક્ત પ્રદેશના સંબંધમાં ‘પ્લિનિયસ પુરાણ’ માં (અ ૬) અને ‘મહાભારત’ માં (સભાપર્વ અ૦ ૩૧) ઉલ્લેખ મળે છે, એટલે એ પ્રદેશ પ્રાચીન તો છે જ.

લઈને ચાવડાએને ત્યાંના બંદરની જોઈએ તેવી સ્વતંત્રતા ન હોતી, ગુજરાતના સાગર કાંઠાના બંદરની ઉપયોગિતા પ્રતિહારોને વિદેશના વ્યાપારની અને આર્થિક લાભો માટે જોઈતા હતા. પાટણના ચાવડાએ પ્રતિહાર રાજાઓના રાજમિત્ર હતા, તેઓના સહકારે ખંભાત બંદરનું બાર્ડ ખોલ્યું અથવા પ્રથમ ખંભાત બંદર ચાવડાઓના શાસન કાળમાં બંધાયું અને પ્રતિહારોના ઉપયોગે સમૃદ્ધવાનું બન્યું. પ્રતિહારોને મહીં નદી વાટે ડુંગરપુર વાંસવાડાના ઉપર થઈને ખંભાત આવવાને સુલભ માર્ગ હતો, માટે ચાવડાઓના પરાક્રમે તથા પ્રતિહારોની આણુક્ય દૃષ્ટિએ ખંભાત નગર અને બંદર પ્રગતિમાં અને પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યાં, એટલે ઇશુના આઠમાં શતકના અન્તે ખંભાત નગર ઇતિહાસના પટ ઉપર જાણીતું થયું. એવું માર્ડ અનુમાન છે. તે પછુ વિકાસોને વધારે અનુસંધાન કરવાની આવશ્યકતા છે.

પ્રિય પાઠકો ! આ ઉપરથી સિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે કે ખંભાત ઇશુના આઠમાં શતકના અન્તમાં વસ્યું. હવે મુસલમાની પ્રવાસ ગ્રન્થો ખંભાત માટે શું કહે છે એનો વિચાર કરીયે.

ખંભાત નગર માટે મુસલમાન ઇતિહાસકારો શું કહે છે ?

અરબ ભૂગોળ લેખકોમાં ખંભાતની સૌથી પ્રથમ નોંધ ‘ઇબ્ને-ખોરદાદબા’ ઇ. સ. ૮૬૫ માં પોતાના પુસ્તક અલમસાલિક વલમ માલિકામાં લે છે^૨ અલમસઉદી ખંભાતની નોંધ લેતાં લખે છે, “અહીંના બનતા જોડા ખંભાતી જોડાના નામે વિખ્યાત છે”^૩ આગળ જણાવે છે કે-હું જ્યારે ઇ. સ. ૩૦૩ માં ખંભાત આવ્યો ત્યારે અહીંના ગવરનર ‘બનિયા’ હતો જે (માલખેડના) વલ્લભરાય તરફથી શાસન કરવાને નીમાયો હતો, (ખંભાતના ગવરનર) ‘બનિયા’ ને તેના પ્રદેશમાં આવનાર મુસલમાન કે બીજા કોઈ પણ ધર્મનો માણસ હોય તેની સાથે તેના ધર્મ વિષે (શાન્તિ પૂર્વક) વાદવિવાદ કરવાનો શોખ હતો”^૪ વળી આગળ જણાવે છે કે-ઉપલું શહેર જે ખાડી પર આવેલું

૧ આનદી માલવામાંથી નિકળીને રાજપૂતાનામાં ડુંગરપુર વાંસવાડા પાસે થઈને ગુજરાત પ્રવેશ કરી ખંભાતની ખાડીમાં પડે છે, તેની લંબાઈ ૩૦૦ યાતો ૩૫૦ માઇલની છે, આ નદીનો ઉલ્લેખ પુરાણોમાં પણ મળે છે.

૨ ‘અરબ ઓર ભારત કે સંબંધ’ પૃ. ૨૨

૩ સ્પ્રેન્ગર કૃત મેડોઝ ઓફ ગોલ્ડ પૃ ૨૭૮

૪ “ ” ” ” , ” ૨૭૮-૯

છે તે (ખાડી) નાઈલ ટાઈગ્રીસ, અને યુફ્રેટીસના જેટલી પહોળી છે તેના કીનારા પર ગામડાંઓ હવેલીઓ (ભરેલાં) ખેતરો અને વાડીઓ છે, (ઝાડોમાં) તાડ અને નાળિયેરીના ઝાડો છે, (પક્ષીઓમાં) ખતક, પોપટ, અને બીજા હિન્દી પક્ષીઓ છે, ખાડીનું મુખ ખંભાત શહેરથી બે દિવસ કે થોડા ઓછા સમયના રસ્તે છે, એ ખાડીમાં મેં કૃતરો જોયો જે સુકાઈને રેતી જેવો થઈ ગયો હતો, દરિયામાં આવતાં પર્વત જેવાં મોજાંઓએ એને પકડી પાડ્યો, જો કે કીનારે પહોંચવા પૂરપાટ દોડ્યો છતાં ગરીબ જનવર ડુબી ગયું, તે પાણીના ઝડપી ધસારાનો મુકાબલો કરી શક્યો નહીં? આગળ જણાવે છે કે- ‘ પત્તાઓ જે મનક (માણેક) ના નામે ઓળખાય છે, તે ખંભાતથી એડન અને ત્યાંથી મક્કાના બજારમાં દેખાય છે.’^૨ એના પછી આવનાર અલમ્સીખરી લખે છે કે-કામહાલથી ખંભાત ચાર દિવસને રસ્તે અને ખંભાતથી દરિયા બે ફરલંગ (૮ માઈલ) અને ખંભાતથી સોપારા ચાર દિવસને રસ્તે છે.^૩ ખંભાત બદહારા (રાષ્ટ્રકૂટ) નો પ્રદેશ છે, જ્યાં જાન્યમ મસજીદ છે ^૪ એનો સમકાલીન ભૂગોળવેત્તા, “ ઇબ્ને હોકલ ” લખે છે કે-“ કમલથી ખંભાત ચાર દિવસને રસ્તે છે ” આગળ લખે છે “ ખંભાત બદહારા (રાષ્ટ્રકૂટ) નો પ્રદેશ છે, અને તેમાં ઘણી મસજીદ છે, જ્યાં મુસલમાનો નમાઝ અદા કરવા લેગા મળે છે ”^૫ વધુમાં લખે છે. “ આ શહેર મોટું અને મજબૂત (કીલ્લે બંદીવાળું) છે અહીંયા ચોખા, લીંબુ, નારિયેળ, અને કેરીનો પુષ્કળ પાક છે, અને એટલાજ પ્રમાણમાં મધ મળે છે પરંતુ (અહીંયા) ખજૂર નથી^૬ ” એના પછી આવનાર બુસેરી જણાવે છે “ ખંભાતના જોડાની કહર બગદાદમાં થાય છે ”^૭

૧ સ્પ્રેન્ગર કૃત મેડાઝ ઓફ ગોલ્ડ પૃ. ૨૭૮-૯

૨ બોમ્બે ગેઝેટીઅર વો. ૧ ભા. ૧ પૃ. ૨૬

૩ ઇલિયટકૃત “ હિસ્ટરી ઓફ ઇન્ડિયા ” વો. ૧ પેઞ ૨૬

૪ ” ” ” ” ” ” ” ” ૨૭

૫ ઇલિયટકૃત “ હિસ્ટરી ઓફ ઇન્ડિયા ” વો. ૧ પેજ ૩૯

૬ ” ” ” ” ” ” ૧ ” ૩૪

૭ ” ” ” ” ” ” ૧ ” ૩૮

ઉપરના વર્ણન ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ખૂબ મહત્વનાં છે, તેમાં જણાવ્યું છે કે પૂર્વેના કાળમાં ખંભાતમાં શી શી ચીજોનો પાક હતો, અને શી શી ચીજો ઇતર દેશમાં વખણાતી તેનો આછો પરિચય ઉપરના વર્ણન પરથી થાય છે, સાથે સાથે એટલું પણ જણાઈ આવે છે કે, પૂર્વેના કાળમાં બહારથી ખંભાતમાં વટેમાર્ગીઓ યાત્રા કરવા આવતા હતા, ઉપરનું વર્ણન મને M. O. Kokil મહાશયે પૂરું પાડ્યું છે.

જૈન વાક્યમાં ખંભાતને “સ્તંભતીર્થ” તરિકે વર્ણવેલ છે, પરંતુ સ્તંભતીર્થ એ નામ સં. ૧૧૬૩ પહેલાં મળતું નથી, આ સિવાય પણ ખંભાતના અનેક અભિધાનો છે તેની ચર્ચા માટે બુચ્ચા પૃ. ૧-૮ ખંભાત તથા તેની પાસેના બારગામ ચૌલુક્ય-સોલંકી મૂળરાજે બ્રાહ્મણોને દાનમાં આપ્યાં હતાં. એવો ઉલ્લેખ કાર્ણસ રાસ-માળામાં મળે છે (વો. ૧ ૯૧)

“સિદ્ધ નાગાર્જુન અને પાર્શ્વનાથ”

સ્તંભન પાર્શ્વનાથ અને નાગાર્જુનને ઘણાજ ધનિષ્ઠ સંબંધ હતો, તેણે આ દિવ્ય પ્રતિમાના પ્રભાવથી, કોટીવેધી રસ સિદ્ધ કર્યો હતો, પણ કમનસિમે તે તેનો ઉપયોગ કરી શક્યા નહિ અને તેમનો વધ સાતવાહનના બે પુત્રોએ દર્ભાકુર વડે કર્યો, રસના કુપ્પાઓ નાગાર્જુને ઢંક^૧ પર્વતની ગુફામાં રાખ્યા હતા, તરપશ્ચાત્ ઉક્ત રસના કુપ્પાઓનું રક્ષણ દેવતાઓએ કર્યું હતું, અને તે બંને રાજકુમારો નરકના કાદવમાં પડ્યા. તે બંનેને રસનો લાભ પણ ન થયો અને પોતાનો મહા ભૂલો ક્ષત્રિય ધર્મ પણ સાચવી શક્યા નહીં, તે પરલોક જતાં જતાં પશ્ચાતાપથી બળતા બળતા આ પ્રમાણે બોલ્યા કે “જેણે ખાટિકા સિદ્ધિ બળે દશાર્દ્ધમંડપાદિ કીર્તિનો રૈવત (ગિરનાર) નજદીકમાં કર્યા તેમજ જેણે લોકોપકારાર્થે રસ સાધ્યો એવા મહા-

૧ આ પર્વત શરૂબંધના એક શિખર ૩૫ જિન પ્રભસુરિ કહે છે, શરૂબંધના ૧૦૮ નામોમાં ઢંક ગિરી નામ પણ આવે છે, તથા ખરતરગચ્છેશ જિનવલ્લસુરિની બનાવેલી ‘પિણ્ડવિશુદ્ધિ’ પ્રકરણ વૃત્તિ “પ્રબંધકોશ” વિગેરે ગ્રન્થોમાં ઢંક ગિરિનો ઉલ્લેખ મળે છે ઢંક ગિરિને કેટલાક “ટંકારા” માનવા પ્રેરાયા છે. પુરાતન સમયમાં આ મોટું સુંદર તીર્થ હતું પણ અત્યારે વિચ્છેદ છે, ત્યાંના શિલ્પકળા વાળા પાષાણો સડક બંધાવાના કાર્યમાં વપરાય છે, એ બહુજ બેદનો વિષય છે.

પુરૂષ નો અમે વધ કર્યો, એથી અમને શું કાંઈ લાલ થયો ? એક તો વિશ્વ વિખ્યાત કળાચાર્યનો દ્રોહ અને દ્વિતીય માતુલ-મામાનો દ્રોહ અમે કર્યો, રસ સિદ્ધ થયા પછી, પ્રતિમાજી ને નાગાજીને પલાસારણ્ય માં એક વૃક્ષ નીચે લંડારી, તથા ત્યાં “સ્તંભનકતીર્થ” તેમજ સ્તંભનક નગર પણ વસ્યું.

નાગાજીન સાતવાહનનો કલાગુરુ હતો તથા પાદ્મલિપ્તસુરિ નો શિષ્ય હતો, તેણે સ્વગુરુનું શુભાભિધાન અમર રાખવા માટે શત્રુંજય ની તળાટી નીચે “પાદ્મલિપ્તપુર” નગર વસાવ્યું કે હાલમાં પાલીતાણા (Palitana) ના નામની વિખ્યાત છે, કેટલાક લોકોને ઇતિહાસ નું જ્ઞાન ન હોવાથી, ઉક્ત નગરમાં બૌદ્ધ લોકો પાલી ભાષાનું જ્ઞાન સંપાદન કરતા માટે પાલીતાણા નામ પડેલું છે પણ આ વાતને માટે પ્રાચીન પૂરાવાની આવશ્યકતા છે.

પાદ્મલિપ્તસુરિ સાતવાહન ની સલા માંના કવિઓ માનાં એક સુપ્રતિષ્ઠિત કવિ હતા, તેમના બનાવેલા નિમ્ન ગ્રન્થો ઉપલબ્ધ થાય છે. “પ્રશ્નપ્રકાશ” “નિર્વાણ કલિકા” “કાલજ્ઞાન” “તરંગવતી કથા” ઉક્ત સુરિજીનો સ્વર્ગવાસ શત્રુંજય ઉપર થયો હતો. (વિશેષ પરિચય માટે જીઓ પ્રલાવક ચરિત્રની પર્યાયલોચના)

તત્પશ્ચાત્ કેટલોક સમય વ્યતીત થયા બાદ ઉક્ત પ્રતિમા ને ધરતર-ગચ્છીય નવાંગિ વૃત્તિકાર અભયદેવસુરિ એ “ જયતિહ્વયણ ” સ્તોત્ર લખી પુનઃ પ્રગટ કરી કુષ્ઠ રોગ દૂર કર્યો, અભયદેવસુરિ ના સંવતો સંબંધી આ ઇતિહાસ માં ૫૭ ગોટાળો જણાય છે, તે આ પ્રમાણે છે અભયદેવસુરિના જન્મ માટે પૃ. ૧૨ ના કૌસમાં જણાવે છે “ એ આચાર્ય સંવત ૧૧૧૮ માં જન્મ્યા હતા, ” વળી આગળ જણાવે છે. નવાંગિ-વૃત્તિકાર અભયદેવસુરિ (વિ. સં. ૧૧૧૮ થી ૧૧૩૫ ?) રોગથી, પીડીત, થયા હતા, તેમાંથી એ મૂર્તિ ના પ્રલાવ થી મુક્ત થયા. તેમણે એ મૂર્તિ શોધી કાઢી, તેની પ્રતિષ્ઠા કરી (૧૧૧૧) ” પૃ. ૧૫ વળી જણાવે છે “ સ્તંભનપાર્શ્વનાથ ” ને આચાર્ય અભયદેવે “ જયતિહ્વયણ ” સ્તોત્ર લખી. વિ. સં. ૧૧૩૧ માં પુનઃ પ્રગટ કર્યા ” પૃ. ૨, ઉપર ના બધા સંવતો આ ઇતિહાસના કર્તાના જ લખાણ પરથી ખોટા ઠરે છે. સંવત ૧૧૧૮ માં જન્મ્યા અને ૧૦૮૮ થી ૧૧૩૫ સુધી રોગથી પીડીત થયા, ૧૧૧૧ પ્રતિષ્ઠા કરી, ૧૧૩૧ માં પ્રતિમા પ્રગટ કરી આ ઉપરનું

લગ્નાણુ શું સત્ય છે? આ ઉપરથી માલમ પડે છે, કે અભયદેવ-
સૂરિ ના સંબંધ માં આ ઇતિહાસ ના લેખક મહાશયે પૂરતી શોધ કરી
લાગતી નથી, તેથીજ આવી અતિ મહત્વ ની અશુદ્ધિ રહી જવા પામી છે.

અભયદેવસૂરિ નો જન્મ વિ. સં. ૧૦૭૨ માં થવો ઘટે છે કારણ
કે તેમણે સોળ વર્ષની વયે વિ. સ. ૧૦૮૮ માં આચાર્ય પદ આપ્યા નો
ઉદ્દેશ્ય ઘણે ઠેકાણે મળે છે, અને તેમનો કુષ્ટ રોગ તો ૧૧૧૯ માં
શાંત થઈ ગયો હોવો જોઈએ કારણ કે તેમણે “સ્તંભનકપુર” માં
ઉક્ત પાર્શ્વનાથ ભગવાન ની પ્રતિમાજી ને નવા બનાવેલા મંદિર માં
આચાર્યશ્રી એ ધામધૂમ પૂર્વક ૧૧૧૯ માં પ્રતિષ્ઠા કરી, અણહિલવાડ
પાટણ તરફ વિહાર કર્યો. અને ત્યાંજ ૧૧૨૦ નું ચાતુર્માસ કર્યું તથા
વૃત્તિઓ પણ રચવિ પ્રારંભ કરી, તે વૃત્તિઓ માં નિવૃત્તિ કુલના
દ્રોણાચાર્યે શંસોધનાદિ માં સહાય કરી હતી એમ વૃત્તિઓ માં સૂરિજી
સૂચવે છે. સૂરિજી એ બધી વૃત્તિની પ્રશસ્તિઓ માં રચ્યા સંવત આપ્યો
નથી માત્ર કોઈ કોઈ માંજ આપ્યો છે તે આગળ જોઈશું.

“પ્રભાવક ચરિત્ર” માં અભયદેવસૂરિ પ્રબંધમાં જણાવ્યું છે કે
ટીકા રચ્યા બાદ પ્રતિમાજી પ્રગટ કર્યા પણ ખરતરગચ્છી જિનપ્રભસૂરિ
“વિવિધ તીર્થ કલ્પ” માં પ્રતિમા પ્રથમ પ્રગટ કર્યા અને પશ્ચાત્
વૃત્તિઓ રચાયાનું જણાવે છે માટે પ્રભાવક ચરિત્રનું કથન સાચું
માનવાની કાંઈ જરૂર નથી, કારણ કે વૃત્તિઓ તો ૧૧૨૦ થી ૧૧૨૮
સુધીમાં સમાપ્ત કરી નાંખી હતી, ત્યાર બાદ પ્રતિમા પ્રગટ કઈ સાલમાં
કર્યા? એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થશે માટે વૃત્તિઓ પછી જ રચાઈ છે એમ
માનવા માટે અનેક પ્રમાણો મળે છે.

સૂરિજીની કૃતિઓ—

સૂત્ર નામ	રચ્યા સંવત	શ્લોકની સંખ્યા
૧ શ્રી સ્થાનાંગસૂત્ર	૧૧૨૦	૧૪૨૫૦
૨ શ્રી સમવાયાંગ ”	૧૧૨૦	૩૫૭૫
૩ શ્રી ભગવતિ ”	૧૧૨૮	૧૮૬૧૬
૪ શ્રી જ્ઞાતા ધર્મ કથા સૂત્ર	૧૨૨૦	૩૮૦૦
૫ શ્રી ઉપાશક દશા ”		
૬ શ્રી અન્તકૃત દશા ”		૧૩૦૦
૭ શ્રી અનુત્તરો પાતિક ”		

૮	શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણ	”	૪૬૦૦
૯	શ્રી વિપાક	”	૬૦૦
૧૦	પંચનિગ્રંથી પ્રકરણ		
૧૧	પંચાશક વૃત્તિ	૧૧૨૪ ^૧	
૧૨	જયતિહૂઆણુ સ્તોત્ર	૧૧૧૬ ^૨	૩૦ ગાથા ^૩

આ શિવાય પણ અભયદેવસૂરિ એ અનેક ગ્રન્થો નિર્માણ કરી ગિર્વાણ વાક્યમાં અભિવૃદ્ધિ કરી છે.

સ્તંભનપાર્શ્વનાથજી ની દિવ્યકાલાનુભાવ પ્રતિમા પહેલાં ક્યાં હતી, અને નાગાર્જુન ક્યાંથી અને ક્યારે લાવ્યો વિગેરે બાબત નો ઇતિહાસ પૃ. ૧૧-૧૨ માં આપવામાં આવ્યો છે, “જ્ઞેનાચાર્ય” માં મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજી લખે છે કે “આ પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા નાગાર્જુન નામના જ્ઞેનાચાર્યે પોતાની વિદ્યાસિદ્ધિ માટે બહાર કાઢી હતી, અને પછી પોતાનું કાર્ય પુર્ણ થયે તે પ્રતિમા ને પાછી મૂળ સ્થાને પધરાવી હતી” (પૃ. ૬૮ ની ફુટનોટ) મુનિજી નું આ લખાણ અતિહાસિક દૃષ્ટિએ ભૂલ ભરેલું છે, પ્રતિમા નાગાર્જુન પહેલાં કોઈ તલ ઘરમાં ન હોતી કે ત્યાંથી બહાર કાઢે! ખીલું નાગાર્જુને દીક્ષા ક્યારે ગ્રહણ કરી અને આચાર્ય પદ પણ ક્યારે પ્રાપ્ત કર્યું? એનો એક પણ પૂરાવો મળતોજ નથી, મુનિજીએ કોણ જાણે ક્યાંથી લખી માર્યું છે. નાગાર્જુન પ્રતિમાં તો કાન્તિપુરીથી કપટી શ્રાવક બનીને લાવેલો હતો એમ “તીર્થકલ્પ,” “પ્રબંધ ચિંતામણિ” “પ્રબંધ કોશ” વિગેરે ગ્રન્થો સાક્ષી પૂરે છે.

- ૧ મોહનલાલ દેશાઈ “જ્ઞેન સાહિત્યના સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ” પંચાશક વૃત્તિ સંવત ૧૨૦૭, અજમેરમાં બનાવ્યાનું જણાવે છે (પૃ. ૨૧૭) અભયદેવસૂરિનો સ્વર્ગવાસ ૧૧૩૫ મતાંતરે ૧૧૩૬ માં થયો ત્યારે ૧૨૦૭ માં વૃત્તિરચિ શકે? પણ વાસ્તવિક રીતે ૧૧૨૪ ધોળકામાંજ પંચાશક પર વૃત્તિ રચી છે.
- ૨ અભયદેવસૂરિ એ ૧૧૧૬ માં આ સ્તોત્ર લખી પ્રતિમા પ્રકટ કર્યા માટે અહિં ૧૧૧૬ સંવત મૂક્યો છે.
- ૩ વાસ્તવિક રીતે જયતિહૂયણુ સ્તોત્રની ૩૨ ગાથા હતી પણ ધરણેન્દ્રના કહેવાથી અભયદેવસૂરિએ એ અતિશય યુક્ત ગાથા ભંડારી દીધી. માટેજ ૩૦ ગાથા લખવામાં આવી છે.

મહાન ટીકાકાર અભયદેવસૂરિ કઈ ગતિમાં ગયા છે અને કેટલા ભવ કરી મુક્તિપુરિ માં જશે એ પ્રશ્ન સહેજ ઉપસ્થિત થાય તેમ છે.

એકદા ચારિત્ર પાત્ર અભયદેવસૂરિ થી પ્રતિબોધ પામેલા બે શ્રાવકો વિધિ પૂર્વક અનસન કરીને દેવલોક માં ગયા. તે બંને એ ત્યાં ઉત્પન્ન થતાંની સાથે જ વિચાર કર્યો કે અમને આવું અપૂર્વ સુખ અપાવનાર અમારા ધર્માચાર્ય શ્રી અભયદેવસૂરિ છે, ત્યારે તે બંને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં શ્રી સીમંધર સ્વામી જઈ પૂછ્યું કે હે ભગવાન! “અમારા ધર્માચાર્ય અભયદેવસૂરિ ભરત ક્ષેત્રમાંથી કાળ કરીને કઈ ગતિમાં જશે? અને કેટલા ભવ કર્યા બાદ મોક્ષ જશે?—ઉત્તર માં ભગવાને જણાવ્યું કે “તમારા ધર્માચાર્ય ત્યાંથી (ભરત ક્ષેત્રમાંથી) અનશન કરીને ૪ થા દેવલોક માં જશે, એવું શુભ વચન સાંભળી ને ઉત્પન્ન થયો છે આનંદ જેના હૃદય માં એવા તે બંને અભયદેવસૂરિ ના વ્યાખ્યાન માં જઈ બોલ્યા—

“મળિયંતિથયરોહિ, મહાવિદેહે મવંમિ તદ્યમિ”

“તુમ્હાણ ચેવ ગુરુણો, મુતિં સિઘં મમિચ્છંતિ” ॥ ૧ ॥

“તીર્થ” કરે કહ્યું છે કે ત્રીજા ભવમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં તમારા ગુરુ (ધર્માચાર્ય) શિદ્ધ મોક્ષ જશે!

એમ વદિ અદ્રશ્ય થયા? અભયદેવસૂરિ ના સ્વર્ગવાસ માટે આમા ૧૧૬૭ સંવત આપવામાં આવેલ છે. પ્રભાવક ચારિત્ર માં કર્ણના રાજ્ય માં પાટણમાં સ્વર્ગવાસ થયાનું સૂચ્યું છે. પણ વાસ્તવિક રીતે ઉક્તસૂરિનો સ્વર્ગવાસ ૧૧૩૫ મતાંતરે ૧૧૩૯ માં ગૂર્જર દેશમાં આવેલ કપડવંજ નામના ગામમાં થયો. હાલ પણ ત્યાં તેમના પાદુકા વિદ્યમાન છે.

અભયદેવસૂરિ જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય હતા, આ જિનેશ્વરસૂરિ તેજ કે જેમણે ચૌલુક્ય-સોલંકી દુર્લભરાજે “ખરતર” બિરૂદ આપ્યું હતું એમના બનાવેલાં અનેક ગ્રન્થોમાં થી “અષ્ટકળ પર વૃત્તિ” ધર્મસ્થાનક પ્રકરણુ” “લીલાવતી કથા” વિગેરે મુખ્ય છે.

ભગવાન સ્થંભણુ પાર્શ્વનાથજીની અતિશય યુક્ત પ્રતિમા “સ્તંભ-નકપુર” માં ૨૪૯ વર્ષ રહી હતી, કારણ કે ૧૧૧૯ માં પ્રતિષ્ઠા કરી

૧ જૂઓ “ગણધર સાઘ શતક વૃદ્ધવૃત્તિ.” કર્તા સુમતિગણિ”

અને અદ્વાઈતીન ખીલજીએ જ્યારે ગુજરાત પર ચઢાઈ કરી ત્યારે “સ્તંભનકપુર થી ઉક્ત પ્રતિમાં સ્તંભતીર્થ-ખંભાત માં વિ. સં. ૧૩૬૮ આવી એમ મેરૂતુંગસુરિ “સ્તંભનાથચરિત્ર” માં સૂચવે છે. વસ્તુપાલ ના સમય માં (૧૨૭૬) ઉક્ત પ્રતિમાં “સ્તંભનકપુર” માં હતી, અને મંત્રીએ ત્યાં જિનાલય (Temple) પણ ખંધાવ્યું હતું એમ ગિરનારની પ્રશસ્તિ પરથી કહે છે.

“સ્તંભતીર્થ અને મહાપુરૂષો” શિર્ષક પ્રકરણ માં ખંભાત માં ક્યા ક્યા જૈન મંત્રિઓ થઈ ગયા તેનું સંક્ષિપ્ત જીવનવૃત્ત આપવામાં આવ્યું છે તેમાં વસ્તુપાલ સંબંધિ પણ લખાણ જડી આવે છે. આ લખાણ માં તપાગચ્છ ની ઉત્પત્તિ ખંભાત માં થયેલી જણાવે છે. કેટલાકે “આઘાટ” માં થઈ એમ જણાવે છે.

સ્વર્ગસ્થ આચાર્ય શ્રીચુત બુદ્ધિસાગરજી “વિન્નપુરબુહત વૃતાંત” નામની ચોપડી માં લખે છે કે “તે સમયમાં (આનંદવિમલસુરિના) ખંભાત માં ખરતરગચ્છ અને તપાગચ્છ ના યતિઓને ભૈરવની આરાધના કરી. મારી નંખાવ્યા, પાંચસે યતિ મરી ગયા” પૃ. ૧૪ સુરિજીનું ઉક્ત લખાણ કેટલું બધું અસત્યથી પરિપૂર્ણ છે. જૈન ધર્મને માનનારા કીડીને પણ વધ કરતા નથી તો યતિઓનો વધ કરે જ નહી. ગમે તેટલો આંતરિક દ્રેષ હોય તો પણ આવું લયંકર અકાર્ય કદિ પણ કરી શકેજ નહિ આવી કિંવદન્તિને આચાર્ય મહારાજે ઇતિહાસના પુસ્તક માં સ્થાન આપ્યું છે એ ખરેખર શોચનીય છે. મને લાગે છે માણિલદ્રની મહત્તા વધારવાની ખાતર જ સુરિજી આ લખાણ લખવા પ્રેરાયા છે. અત્ર એ પણ ભૂલવું જોઈએ કે માણિલદ્ર નામના બે દેવ થયા છે. તેના માટે જૂઓ “કાન્તિકારી જૈનાચાર્ય” ની ભૂમિકા તેમાં બીજા માણિલદ્ર સંબંધી લખાણ છે.

ખંભાત માં અકબર પ્રતિબોધક આચાર્ય શ્રી જિનચંદ્રસુરિ એ તથા તેમના શિષ્યોએ કેટલાંય ચાતુર્માસો કર્યા છે પણ તેની નોંધ આ ઇતિહાસ માં બિલકુલ જડતી નથી. માટે લેવી પડે છે.

ઉક્ત આચાર્યનો જન્મ ૧૫૬૫ માં થયો હતો, અને શ્રી જિન માણિક-ચસુરિ પાસે ૧૬૦૪ માં ૯ વર્ષની બાળ વયે દીક્ષા ગ્રહણ કરી, સકલ શાસ્ત્ર પારંગત થઈ. ૧૬૧૨ માં આચાર્ય પદ પ્રાપ્ત કરી અકબર સમ્રાટને પ્રતિબોધનારા થયા, આ સુરિજીએ ખંભાત ના મુખ્ય શ્રાવક “બચ્છ-

રાજ” ના સુપુત્ર કર્માશાહાદિની વિનંતિ માન્ય રાખી ૧૬૧૮ નું ચોમાસું ખંભાત માંજ, કર્યું હતું, ત્યાર ની ધર્મ પ્રભાવના નું વર્ણન નીચે પ્રમાણે ઉપલબ્ધ થાય છે.

ધર્મ માર્ગ ઉપદેશતા, કરતાં વિધઈ વિહાર રે
આવ્યાજી નગર ત્રંબાવતી, શ્રી સંઘર્ષુર્ધ અપાર રે ૩૫
પૂજ્ય આવે તે આશા ફલી, શ્રી ખરતરગચ્છ ગણુધાર રે
શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ વાંદિઈ સાથઈ સાધુ પરિવાર રે ૩૬
પ્રભૂ પાટિ ચઉળીસમંઈ, શ્રી પૂજ્ય જિનચંદ્રસૂરિ

x x x x x
ઉદ્યોતકારી અલિનવઉ, ઉદયઉ પૂર્ણ અંકૂર ૫૫
શાહ (શ્રાવક) ભંડારી વીરજી, શાહ રાંકા નઈ ગુરૂ રાગ
વર્ધમાન શાહ વિનયઈ, સાહ નાગજી અધિક સોભાગ રે ૫૬
સાહબછા સાહ પદમસી રે, દેવજીને જૈનસાહ
શ્રાવક હુરખ હીરજી ભાણુજી, અધિક ઉચ્છાહ ૫૭
ભંડારી માંડણુ નઈ ભગતિ ઘણી, શાહ જાવડનઈ ઘણુભલાવ
શાહ મનુવા નઈ શાહ સહજિયા, ભંડારી અભિયઉ અધિક ઉચ્છાહ ૫૮
નિતમિલઈ શ્રાવક શ્રાવિકા, સાંભલઈ પૂજ્ય વખાણુ
હિયઉઉ ઉલ્લહટ ઉલ્લસઈ એમ, જીયઉ જનમ પ્રમાણુ ૫૯
આગ્રહ દેખી શ્રી સંઘનઉ, પૂજ્યજી રહ્યા ચઉમાસ
ધર્મનઉ મારગ ઉપદેસઈ, ઈમ પહુંતિ મનની આશ ૬૦
ધર્મ પ્રતિષ્ઠા થાપના, દીક્ષા દિયઈ ગુરૂરાજ
ઈમ સફલ નર ભવ તેહનઉ, જે કરઈ સુકૃતના કાજ ૬૧

(યુ૦ જિ૦ ચં૦ પૃ. ૪૭-૮)

આવી રીતે ખંભાત માં જિનગિંબ પ્રતિષ્ઠા શિષ્ય દીક્ષા આદિ વિપુલ પ્રમાણુ માં ધર્મકૃત્યો થયાં સૂરિજીએ ૧૬૪૪ નું ચાતુર્માસ પણુ ખંભાત માં જ કર્યું હતું ત્યાં સ્તંભન પાર્શ્વનાથ ના તથા જિનકુશળસૂરિ ના સ્તૂપના દર્શન કયા, તથા ૧૬૪૭ નું ચોમાસું પણુ ખંભાત જ કર્યું અને અહિંથીજ અકબરનું આમંત્રણુ આવ્યા થી વિહાર કર્યો હતો, ત્યાં પહોંચી ધર્મોપદેશ આપ્યો ત્યારે અકબરે પ્રસન્ન થઈ આષાઢાષ્ટાન્હિકા ના અમારી ફરમાનો સૂરિજી ના ઉપદેશ થી કાઢયાં. ખંભાત ના સમુદ્ર માં પણુ

એક વરસ સુધી કોઈ પણ વ્યક્તિ જલચરાદિ જીવ હણી શકે નહીં એવું પણ કર્મીના કાલ્યુન્યાયવિજયજી કર્મચંદ્રના કહેવાથી અકબરે જિનચંદ્રસૂરિને બોલાવ્યા એમ લખે છે તેમનું કથન અનુચિત છે. અકબરે આચાર્યદેવને “યુગ પ્રવાન” પદ આપી સન્માન્યા હતા, તથા તમામ જૈન તીર્થો મંત્રિ કર્મચંદ્રને સુપ્રત કર્યા.

આચાર્ય ભગવાને ૧૬૫૫, ૫૮, ૬૬ ના ચોમાસાં પણ ખંભાત માં કર્યા હતાં તે કાળે જૈન સાહિત્યની વૃદ્ધિ થઈ હતી. ઉક્ત આચાર્ય શ્રી બધા મળીને ૭ ચાતુર્માસો કરી ખંભાતની પ્રજાને પ્રતિબોધ આપ્યો, આ આચાર્યે ક્રૂર અકબર ને પ્રતિબોધ આપ્યો એટલુંજ નહિ પણ તેઓ એ “કર્મસ્તવ વૃત્તિ” નિર્માણ કરી પોતાને શુભ હસ્તે લખી તે આજ સુધી બાબૂ પૂરણચંદ નાહાર M. A. B. L. (કલકત્તા) ના સંગ્રહ માં વિદ્યમાન છે.

આચાર્ય જિનચંદ્રસૂરિ ના ૩૬ ગીતો સમયસુંદરજી એ ભિન્ન ભિન્ન રાગ-રાગિણી માં નિર્માણ કરી પોતાને હાથેજ ખંભાત માં લખ્યાં છે તેની પુષ્પિકા નીચે પ્રમાણે છે.

“ઈતિ શ્રીયુગપ્રવાન જિનચંદ્રસૂરિણાં રાગમાલા સમ્પૂર્ણ કૃતા ચ૦ સમયસુંદરગણિના લિખિતા ૧૬૫૨ વર્ષે કાર્તિક શુદિ ૪ દિને શ્રી સ્તંભતીર્થ નગરે ।”

સંવત ૧૭૨૫ માં ખરતર ગન્ધેશના આદેશ થી વાચનાચાર્ય શ્રી સુખસાગરજી સ્તંભતીર્થની યાત્રાએ આવ્યા અને ૧૭૨૫ નાં ચાતુર્માસાન્તર જ્ઞાન બલાત્ સ્વ આયુષ્ય અદ્ય બાણીને અનશન કરીને માગશર વદ ૧૪ ને સોમવારે સ્વર્ગે સિધાવ્યા, તે સમયે તેઓ ધ્યાન પૂર્વક “ઉત્તરા ધ્યયન” સત્રનું શ્રવણ કરતા હતા તથા શ્રાવક ગણુ પણ તેમની સન્મુખ ઉપસ્થિત હતો, સ્વર્ગવાસ બાદ તેમના પાદુકા પણ ત્યાં બેસાડવામાં આવ્યા હતા. અત્યારે છે કે કેમ એ બાણુવામાં નથી.

“સ્નાત્ર પૂજા” ના કર્તા શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી ખંભાત માં પણ ૧૭૭૬ સંવતમાં પધાર્યા હતા અને ચાતુર્માસ રહ્યા, ત્યાર બાદ ખરતર૦ જિનશિવચંદ્રસૂરિ એ પણ (૧૧૭૮ ની આસપાસ) ખંભાત ચાતુર્માસ કર્યું તેની વર્ણન આ પ્રમાણે છે—

ગામાણુ ગામે વિહરતા એ આવિયા નયર ખંભાત મં
 ચોમાસુ તિહાં કિણુ રહ્યા એ, યાત્રા કરી લલી ભાંતિ મં ૪
 ચર્ચા ધર્મ તણી કરે એ, અરચે જિનવર દેવ મં
 સમજર શ્રાવક શ્રાવિકાએ, ધરમ સુણે નિત્ય મેવ મં ૫
 તપ પચખાણુ ઘણા થયા એ ઉપનો હરખ અપાર મં
 તીહાંથી વિચરતાં આવ્યાં એ, અહમદાબાદ મજાર ૬

(ઐતિહાસિક જૈન કાવ્ય સંગ્રહ પૃ. ૩૨૬)

આ આચાર્ય પુનઃ ૧૭૬૪ માં ખંભાત આવ્યા હતા.

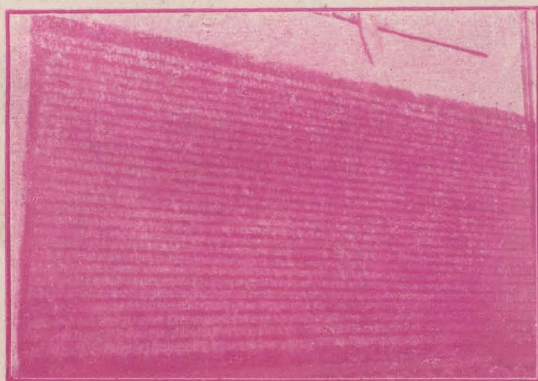
પ્રસ્તુત: “ ખંભાતનો પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસ ” ના લેખક જૈનેતર છે તોપણ જૈન દૃષ્ટિએ તેમણે અભ્યાસ પૂર્વક આ ઇતિહાસ લખ્યો છે આમાં ખંભાત માં કયા કયા ગચ્છના આચાર્યો, મુનિઓ પધાર્યા, તથા કયા કયા જૈન મંત્રીઓ થઈ ગયા ખંભાત ના શ્રાવકો ની જૈન ધર્મ પ્રત્યે કેટલી શ્રદ્ધા હતી, તથા શી શી રચનાઓ ખંભાત માં થઈ કઈ કઈ પુસ્તકો તાડપત્ર પર તથા કાગળ પર લખાઈ વિગેરે અનેક બાબતોનું વર્ણન ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આપવામાં આવેલ છે જે કે કોઈ કોઈ જગો પર અશુદ્ધિ પણ દૃષ્ટિગત થાય છે. તોપણ તેમનો પ્રયાસ સ્તુત્ય છે.

ઇતિહાસ ના પુસ્તકો કેવી રીતે લખાવા જોઈએ એ અત્રે ખાસ નોંધવું જોઈએ કોઈ પણ નગર નો રાજા નો કે વાકમ્ય નો ઇતિહાસ લખતી વેળા એ નગર ના પુરાતન અવશેષો શિક્ષાઓ પ્રતિમા લેખો વિગેરે અનેક સામગ્રિઓ એકઠી કરવી જોઈએ, અને ત્યાર પછી જ જો ઇતિહાસ લખાય તો જ પ્રમાણિક ગણી શકાય. પરંતુ કોઈ પણ ઇતિહાસ એવો ન લખવો જોઈએ કે જેના પર તેજ (ઇતિહાસના) કદના સમાલોચનાના પુસ્તકો તદ્દિવને લખવાની જરૂર પડે. જેમાં પ્રમાણેનું નામ નિશાન ન હોય અને વિદ્વાન જેને અપ્રમાણિત ઠરાવે ઇત્યાદિ

“ ખંભાતનો પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસ ” બહાર પડી રહ્યો છે સુરતનો ઇતિહાસ પણ બહાર પડી ચૂકેલ છે તેવીજ રીતે અણહિલપુર ખાટણનો ઇતિહાસ સપ્રમાણ બહાર પડવો જોઈએ, પ્રાચીન કાળ માં ઉક્ત નગર જૈનોનું ખાટનગર ગણાતું હતું અને આજે પણ ત્યાં તાડપત્ર પર તથા કાગળ પર લખાયેલું સાહિત્ય વિપુલ પ્રમાણ માં

જોદ્ધકામ કરતાં નીકળેલ પરિવર—માણેકચોક.

શિલાલેખ:—ચિતામણી દહેરાસર—ખન્નર.

મહાવીર પ્રો. વકસ, સુખઈ, ૩.

દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તેમાંના કેટલાંક એવાં પણ પુસ્તકો છે કે જે બીજા લંડોરોમાં ભાગ્યેજ મળતાં હશે; ખરતરગચ્છેશ “જિનભદ્રસૂત્ર” એ ખંભાત જૈસલમેર ઇત્યાદિ જુદા જુદા સ્થળોમાં સાત જ્ઞાન લંડોરો સ્થાપ્યા હતા તેમાંના એક પાટણમાં પણ મળી આવે છે. પાટણના બધા જ્ઞાન લંડોરોમાં રહેલાં તાડપત્રના પુસ્તકોનું જૂઠ્ઠા સચિપત્ર ગા૦ ઓ૦ સી૦ તરફથી બહાર પડી ગયું છે. ભવિષ્યમાં કાગળના પુસ્તકોનું પણ પ્રકાશમાં આવશે.

ઉક્ત નગરનો ઇતિહાસ “આત્માનંદ જન્મ શતાબ્દિ ટ્રસ્ટ ઓર્ડ” ના કાર્યકર્તાઓ મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ જેવા વિદ્વાનો પાસે લખાવી બહાર પાડશે એમ સૌ ઇતિહાસ પ્રેમી ભાઈ-બહેનો ઇચ્છશે.

ખંભાતમાં અનેક જ્ઞાન મંદિરો છે તેમાંથી શાન્તિનાથ જ્ઞાન લંડાર પ્રાચીન છે તેમાં તાડપત્રો પર લખેલાં પુસ્તકો વિપુલ પ્રમાણમાં મળી આવે છે તથા નેમિસૂત્રનો લંડાર પણ મોટો છે. પુસ્તકોનો સંગ્રહ પણ વિશાળ છે. પણ વ્યવસ્થાની બહુજ ખામી છે. હું જ્યારે ૧૯૬૨ માં ખંભાત ગયો હતો ત્યારે ત્યાંના પુસ્તકો જેવા માટે ચાર દિવસ સુધી મહેનત કરી પણ ત્યાંના કાર્યકર્તાનો છેલ્લો ઉત્તર મહા મહેનતે મહાન અવલોકવાનેજ મળ્યો, આપણા કરતાં જૈનેતરોની જ્ઞાન સંગ્રહિ વ્યવસ્થા વિશેષ પ્રશંસનીય છે. આપણી પાસે સાહિત્યની સારામાસારી સામગ્રિ છે પણ જ્યાં સંકુચિતતાનુંજ સામ્રાજ્ય વ્યાપ્ત હોય ત્યાં કશો પણ ઉપાય નથી “સૂરતમાં આનંદ પુસ્તકાલય”ની એટલી બધી સારી વ્યવસ્થા છે કે જે કોઈ મુનિરાજ હસ્ત લિખિત યા છાપેલી પ્રત બહારગામ મંગાવે તોપણ છુટથી મળી શકે છે, તેવીજ વ્યવસ્થા ઉપરના લંડાર ના કાર્યકરો કરશે ખરા ?

સંવત ૧૯૭૬ માં મારા કનિષ્ઠ ગુરૂ બંધુ મુનિરાજ શ્રી મંગલ-સાગરજી ખંભાત યાત્રા માટે ગયા હતા; ત્યારે સ્તંભનપાર્શ્વનાથજીના જીર્ણ મંદિરમાં સ્યામપાષાણનો એક શિલાલેખ જોયો હતો તે અભય-દેવસૂત્રની હકીકત સંબંધી સારો પ્રકાશ નાંખતો હતો. અત્યારે તે ક્યાં અને શા માટે ગુમ કરવામાં આવ્યો એ કંઈ સમજાતું નથી. આમાં કોઈ પક્ષપાતી મુનિરાજનો હાથ હોવો જોઈએ. આ શિલાલેખ ખંભાત નિવાસી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસીએ પણ જીર્ણોદ્ધાર પહેલાં

જોયો હતો. અત્યારે તેઓ ખંભાત ગયા ત્યારે ત્યાં તપાસ કરી પણ કાંઈ પત્તો લાગ્યો નહીં.

ઉપસંહાર.

આ વિષય લખવામાં “વિવિધ તીર્થકંડપ” “ભારતકે પ્રાચીન રાજવંશ” વૉ. ૩, “અર્લિ હિસ્ટરી ઓફ ઇન્ડિયા” “અર્લિ હિસ્ટરી ઓફ ગુજરાત” વૈદ્યની હિન્દુ હિસ્ટરી “નાગરી પ્રચારિણી પત્રિકા વૉ ૧૩” “યુગપ્રધાન શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ” “ઐતિહાસિક જ્ઞેન કાવ્ય સંગ્રહ” વિગેરે પુસ્તકોની સહાય લેવામાં આવી છે. માટે તેઓના પ્રકાશકો તથા લેખકો વિગેરેને ધન્યવાદ આપવો. ભૂલી શકતો નથી તથા મુનશી ધનપ્રસાદ ચંદાલાલ તથા કવિ કોકિલ પણ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

આ પ્રસ્તાવના લખવા માટે મને શ્રીચુત્ત મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસીએ ઉદ્યુત કર્યો છે માટે તેઓનો પણ આભાર માનવો અનુચિત નહિ ગણાય. આત્માનંદ જન્મ શતાબ્દિ ટ્રસ્ટ ઓર્ડે પણ આ ઇતિહાસનો ગ્રન્થ બહાર પાડી જે ગુજરાતના ઇતિહાસમાં ફાળો આપ્યો છે તે અનુમોદનીય જ નહિ પણ અનુકરણીય છે. ભવિષ્યમાં પણ આવા પુસ્તકો બહાર પાડી આર્યાવર્તના ઇતિહાસ ક્ષેત્રમાં ફાળો અર્પણ કરશે એજ શુભેચ્છા.

ઉક્ત લખાણોમાં કોઈપણ જાતની સ્ખલના રહી ગઈ હોય તો સજ્જનો સુધારી લેશે. કારણ કે હું તો પહેલાંજ જણાવી ચૂક્યો છું કે ઇતિહાસનો અભ્યાસી નથી. માટે સ્ખલના રહે એ સંભવિતજ છે; કારણ કે ઇતિહાસનો વિષય અતિ જટિલ હોવાથી વિપુલ શોધખોળને માંગનારો રહ્યો, માટે સુજ્જનો ઉદાર દિલથી ક્ષમા આપશે, એજ આશા સાથે વિરમું છું.

શ્રી મહાવીરસ્વામી જ્ઞેન મંદિર. }
પાયધુની. તા. ૨-૧૧-૩૬ }

—કાન્તિસાગર

વિષયાનુક્રમણિકા

પ્રકરણ.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

લેખકનું નિવેદન (લે. નર્મદાશંકર ત્ર્યંકરામ ભટ્ટ, ખંભાત.)

પ્રસ્તાવના (લે. મુનિશ્રી કાંતિસાગરજી. શ્રી મહાવીર સ્વામી ઉપાશ્રય-મુંબઇ.)

૧ લુ.	સ્તંભતીર્થ	૧-૮
૨ જી.	શ્રી સ્તંભનપાર્શ્વનાથનો ઇતિહાસ	૯-૧૪
૩ જી.	જૈન તીર્થક્ષેત્ર-ખંભાત	૧૪-૨૦
૪ થુ.	વર્તમાન જૈન મંદિરો અને પરગામવાસીઓએ ભરાવેલાં ગ્રંથ ૨૧-૩૯	
૫ મું.	ખંભાતવાસીઓની જિનલક્ષિત	૪૦-૪૪
૬ ઠું.	સ્તંભતીર્થ અને પ્રભાવિક આચાર્યો સૈકા ૧૨ થી ૧૫	૪૫-૫૨
૭ મું.	સ્તંભતીર્થ અને પ્રભાવિક આચાર્યો ,, ૧૬ થી ૧૭	૫૨-૬૭
૮ મું.	સ્તંભતીર્થ અને પ્રભાવિક આચાર્યો ,, ૧૮ થી ૨૦	૬૭-૭૫
૯ મું.	મહાપુરુષો (બારમો સૈકો)	૭૬-૮૨
૧૦ મું.	મહાપુરુષો (તેરમો સૈકો)	૮૨-૯૦
૧૧ મું.	ધર્મિષ્ઠ મહાજનો (૧૪ તથા ૧૫ મો સૈકો)	૯૧-૯૯
૧૨ મું.	ધર્મિષ્ઠ મહાજનો (૧૭ તથા ૧૮ મો સૈકો)	૧૦૦-૧૧૫
૧૩ મું.	ખંભાતમાં રચાયેલ ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય	૧૧૫-૧૨૮
૧૪ મું.	પુસ્તકલેખન અને પુસ્તકભંડાર	૧૨૯-૧૩૪
૧૫ મું.	જૈન મંદિરોનું સ્થાપત્ય	૧૩૫-૧૩૮
૧૬ મું.	ઉપાશ્રયો અને સંસ્થાઓ	૧૩૮-૧૪૪
૧૭ મું.	સંઘ અને સંઘયાત્રા	૧૪૪-૧૪૮

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૮ મું.	મહોત્સવો	૧૪૮-૧૫૫
૧૯ મું.	જૈનધર્મ પાળતી જ્ઞાતિઓ, પ્રણ્યાલિકાઓ અને ધંધા	૧૫૫-૧૫૯
૨૦ મું.	ખંભાતની નજીકનાં જૈન સ્થાનો	૧૫૯-૧૬૪
૨૧ મું.	ખંભાતનો વેપાર અને ચલણ	૧૬૪-૧૭૬

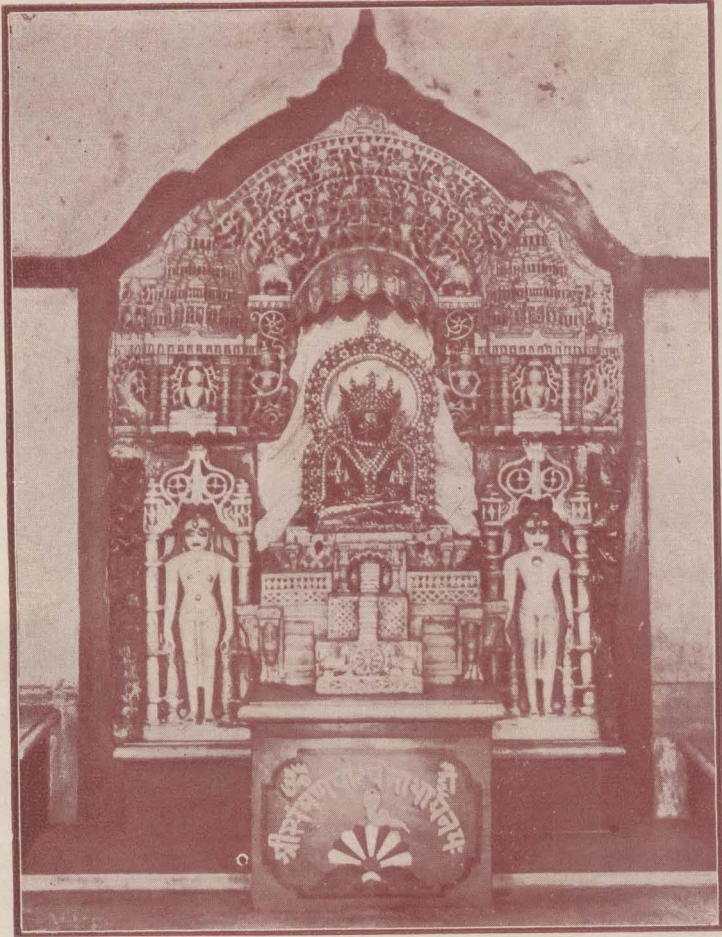
પરિશિષ્ટો.

અ	સાલવારી બનાવો	૧૭૭-૧૯૦
બ	ઉપયોગમાં લીધેલાં પુસ્તકોની યાદી	૧૯૧-૧૯૨
ક	શિલાલેખો	

શુદ્ધિ પત્રક.

પ્રસ્તાવના		અશુદ્ધ	શુદ્ધ	
પૃષ્ઠ	લોટી			
૧૩	૨૨	ભૂલવું જોઈએ	ભૂલવું ન જોઈએ.	
૧૫	૨૮	(૧૧૭૮ ની આસપાસ)	(૧૭૭૮ ની આસપાસ)	
૧૭	૨૪	કનિષ્ઠ	જયેષ્ઠ.	
ઇતિહાસ.				
૩	નોટ	૧૮	પ્રબંધ ચતુર્વિંશતિ	ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ.
૩	„	૨૪	દર્મવતી	દર્માવતી.
૫		૩૧	જતે	જતો.
૬		૫	ઈ. સ. પાંચમી શતાબ્દિમાં	ઈ. સ. બીજી શતાબ્દિમાં.
૯		૧૫	પતિષ્ઠાનપુર	પ્રતિષ્ઠાનપુર.
૧૩		૧૫	મુગ્ધતય	મુવપાત્તય.
૬૯		૨૫	રાકા	રાંકા

श्री. स्थंभन पार्श्वनाथ—भारवाडो.

श्री महावीर प्री. वर्कस, धनल स्ट्रीट, मुंबई ३.

ખંભાતનો પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસ.

૧—સ્તમ્ભતીર્થ.

પ્રાચીન ઉલ્લેખો.

સ્તમ્ભતીર્થ નામ પ્રયોગ બ્રાહ્મણોના ગ્રંથમાં તથા જૈનોના ગ્રંથોમાં મળે છે. કુમારિકા ખંડમાં એનું પૌરાણિક વર્ણન આપ્યું છે. વિ. સં. ૧૧૬૩ માં ગંગાધર નામના પંડિતે પોતાના રચેલા 'પ્રવાસ-કૃત્ય' ગ્રંથના અંત ભાગમાં જણાવ્યું છે કે "આ ગ્રંથ મેં વિ. સં. ૧૧૬૩ માં ગુર્જર મંડલમાં આવેલા સ્તમ્ભતીર્થમાં સંપૂર્ણ કર્યો.^૨ હેમવ્યાકરણસુત્ર નામે જૈન પુસ્તક તે સ્તમ્ભતીર્થમાં સં. ૧૨૬૩ માં લખાયાનો ઉલ્લેખ છે.^૩ સં. ૧૨૬૭ માં સોમેશ્વરદેવે રચેલા કીર્તિકૌ-મુદીમાં તેનું વર્ણન આવે છે.^૪ સં. ૧૨૮૮ ના ગિરનાર ઉપરના વસ્તુપાળના લેખમાં સ્તમ્ભતીર્થનો ઉલ્લેખ છે.^૫ વિ. સં. ૧૩૬૧ માં

- ૧ સ્કંદ પુરાણમાંના માહેશ્વર સ્વંડમાં કૌમારિકા સ્વંડ આપવામાં આવ્યો છે, એટલે તેમાં ૧ થી ૬૫ અ. માં વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. સ્કંદપુરાણ ઘણું ખોટું હોવાથી અને તેમાં અનેક સ્થળોનાં વર્ણન આવવાથી હજી સુધી પુરૂં ઉપલબ્ધ થયું નથી એમ મનાય છે જેથી તેની પ્રાચીનતા ઉપર ઘણાને શંકા થાય છે. પરંતુ હવે વિદ્વાનો પુરાણો છેક ગંધારી ભરેલાં નથી પણ કંઈક છે એમ માનતા થયા છે. સ્કંદપુરાણ ક્યારે રચાયું એ નિર્ણય કરવાનું આ સ્થળ નથી પણ હાલના કાર્ત્ત વિદ્વાનનો મત સ્વીકારાય છે તો પછી સ્કંદપુરાણના કૌમારિકા ખંડમાં આવેલી ખાખતો ગલત હોય એવી શંકા કરવી એવો તદ્દન ખોટું છે.
- ૨ 'બુદ્ધિ પ્રકાશ' સને ૧૯૧૪ માં મી૦ દેવદત્ત આર. ભાંડારકર એમ. એ. ના લેખની નોંધ.
- ૩ 'વસંત' સં. ૧૯૬૬ પૃ ૫૯૧
- ૪ કીર્તિકૌમુદી-સર્ગ ૪ થો જીઓ.
- ૫ 'પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ' ભાગ ૨ જો પૃ ૫૪ ગિરનાર ઉપરના લેખો જીઓ.

રચાયલા મેરુતુંગના પ્રબંધ ચિંતામણિમાં,^૧ વિ. સં. ૧૪૧૫ માં સૈકામાં રચાયલા મૂર્તિ ઉપરના લેખોમાં તથા જગદુચરિત્ર, હીરસોલાગ્ય કાવ્ય, ગુરુગણુ રત્નાકર કાવ્ય, ગુર્વાવલી, વિજયપ્રશસ્તિ, શત્રુજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધ, પ્રાચીનતીર્થમાળા, વગેરે અનેક જૈન ગ્રંથો, શિલાલેખોમાં સ્તમ્ભતીર્થ નામનો ઉલ્લેખ છે. જૈનોના ઘણા ગ્રંથોમાં આ નામ મળી આવે છે. એટલા ઉલ્લેખ બીજાના ગ્રંથોમાં મળતા નથી. અર્થાત્ વિક્રમની અગિયારમી સદીથી છેક વીસમી સદી સુધી સ્તમ્ભતીર્થ નામનો ઉપયોગ થતો આવેલો જોવામાં આવ્યો છે.

સ્તમ્ભતીર્થ અને સ્તમ્ભનકપુર.

સ્તમ્ભતીર્થ અને સ્તમ્ભનપુર કે સ્તમ્ભનકપુર એ બે નામો એતિહાસિક ગ્રંથોમાં મળી આવે છે.^૨ ઉચ્ચારની સાદૃશ્યતાને લીધે તે બે એકજ હોય એવો ભાસ થાય છે. પરંતુ તે બે નામ જુદાં છે અને નામનાં ગામ પણ જુદાં છે. સ્તમ્ભતીર્થ નામ કેમ પડ્યું એ માટેની પ્રાહ્મણુ કથા તથા જૈન કથા આગળ ઉપર જોઈશું. પરંતુ જૈન ગ્રંથોના આધારે સ્તંભન પાર્શ્વનાથના નામ ઉપરથી સ્તમ્ભનપુર પરચાની કથા પરથી જણાય છે કે સિદ્ધનાગાર્જુને સ્થાપિત કરેલા સ્તંભન પાર્શ્વનાથને, આચાર્યશ્રી અભયદેવે ‘જયતિહૂયણુ’ સ્તોત્ર લખી વિ. સં. ૧૧૩૧ માં પુનઃ પ્રગટ કર્યાં. જે સ્થળે તે પ્રકટયા તે સ્તમ્ભનપુર નામથી ઓળખાયું. આ સ્તમ્ભનપુર શેડી નદીના કિનારા ઉપર આવેલું; પ્રબંધ ચિંતામણિમાં,^૩ પ્રભાવક ચરિત્રમાં,^૪ તીર્થકલ્પમાં^૫ પ્રબંધ

૧ અથ સ્તમ્ભતીર્થ સામાન્યે સલ્લિગ વસહિક ઇત્યાદિ શાસ્ત્રી રામચંદ્ર દીનાનાથના સંસ્કૃત ‘પ્રબંધ ચિંતામણિ’ પૃ. ૨૩૨.

૨ પ્રભાવક ચરિત્ર, પ્રબંધ ચિંતામણિ વગેરેમાં.

૩ ‘સેડાતટિન્યાસ્તટે’ તદેવ વિન્યસ્ય....યત્ર સરસઃ સ્તંભિત સ્તંભનકામિ-ધાનં શ્રી પાર્શ્વનાથ તર્થમ્ ॥ સેડી નદીના તટે તેજ (પાર્શ્વનાથ મૂર્તિને) મૂકીને જ્યાં તે રસ (પારો) અંધાયો ત્યાં સ્તમ્ભનક નામે શ્રી પાર્શ્વનાથનું તીર્થ થયું.

૪ પ્રભાવક ચરિત્ર માં અભયદેવસૂરિ પ્રબંધમાં સ્તમ્ભનપ્રામે સેટિકા તટિનીતટે । શ્લોક ૧૪૨

૫ તાર્થકલ્પમાં પાર્શ્વનાથ કલ્પમાં અંભનદુરંભિપત્તા સેઢો તડ જર પજાસવળે ૩ । પૃ. ૪૪

ચતુર્વિંશતિ^૧માં જણાવ્યું છે. શેઠી નદી ખેડા જિલ્લામાં આવેલી છે. પણ ખંભાતથી દૂર છે. ગિરનાર ઉપરના વસ્તુપાળના લેખમાં સ્તંભતીર્થ અને સ્તંભનકપુર એ બંને ગામે એક જ લેખમાં જુદાં જણાવ્યાં છે.^૨ આથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે તે બંને ગામે જુદાં છે. શેઠી નદીના સ્તંભનકપુરને તીર્થકલ્પમાં 'થંભણપુર' જણાવ્યું છે. આ થંભણપુર તે હાલનું થાંભણ ગામ છે. જે મહેમદાવાદની પાસે આવેલું છે. સ્તંભનપાર્શ્વનાથ સ્તંભનક પુરમાં હતા ત્યાંથી સ્તંભતીર્થમાં ક્યારે આવ્યા તે બાબતનો એક ગ્રંથ મેરૂતુંગસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૧૩માં સ્તંભનાથચરિત નામે રચ્યો છે. જે પાટણના એક ભંડારમાં અપૂર્ણ વિદ્યમાન છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે સં. ૧૩૬૮ વર્ષે દ્વિતીય શ્રી સ્તંભતીર્થ સમાયાત્ (સં. ૧૩૬૮ માં આ સ્તંભનક પાર્શ્વનાથનું બિંમ સ્તંભતીર્થમાં આવ્યું.)^૩ આથી સ્વતઃ સિદ્ધ થાય છે કે સ્તંભનકપુર અને સ્તંભતીર્થ એ ભિન્ન ભિન્ન ગામે છે.

ત્રંબાવટી.

૪સેયં સર્વ પુરંત્ત નાસ્તિ નગરી ત્ર્યંશવતી સંજ્ઞિકા

જ્વરપરાજય સં. ૧૬૬

ખંભાતનું ખીજું નામ ત્રંબાવટી કહેવામાં આવે છે. સંસ્કૃત પુસ્તકો તથા શિલાલેખોમાં તે નામ જોવામાં આવતું નથી, પરંતુ ગુજરાતી

- ૧ પ્રબંધચતુર્વિંશતિ માં સેઢાનદા તારં પાર્શ્વદ્રષ્ટો રસઃ સ્તંભેત સ્તંભનક નામ તત્તીર્થં પ પ્રથે | સ્તંભનપુરં નામ પુરંચ | શેઠી નદીના તટ ઉપર પાર્શ્વનાથની દ્રષ્ટિ તજે પારાનું સ્તંભન કરાયુ તે તીર્થ સ્તંભનક નામથી પ્રસિદ્ધ થયું અને તે નગર 'સ્તંભનકપુર' નામે પ્રસિદ્ધ થયું.
- ૨ મહં શ્રી તેજપાલેન ચ શત્રુંજયાબુદ્ધાચલ પ્રમૃતિ મહાતર્થેષુ શ્રીમદગ-હિલપુર મૃગુપુર સ્તંભનકપુર સ્તંભતીર્થં દર્શવતી ધવલક્ર પ્રમુખ નગરેષુ ધૃત્યાદિ-પ્રા. જૈ. લે. ભા. ૨ જો પં. જિનવિજયજી સંગ્રહિત પૃ. ૫૪
- ૩ વિદ્વાન જૈન પંડિત જિનવિજયજી પોતાના પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ ભાગ ૨ જમાં પૃ. ૭૧ નીચે ટીપમાં આ હકીકત આપી છે.
- ૪ કૌમારિકા ખંડના ૩૧મે અધ્યાય કાર્તિકસ્વામિ તારકાસૂરના નગર પ્રતિ ગમનના વર્ણનનો છે. કાર્તિકસ્વામિ પોતાનું સૈન્ય લઇને આવે છે અને ઉત્તર કિનારે તે તામ્રપ્રકારનો આશ્રય કરી રહે છે.

ભાષાના જૈનરાસાઓમાં તથા ગુજરાતી કેટલાક પદ્ય ગ્રંથોમાં જોવામાં આવે છે. ખંભાતનું આ નામ બહુ જ પ્રસિદ્ધ છે.

एवं सैन्यसमोपेत उत्तरं तटगागतः

ताम्रप्राकार माश्रित्य तस्थौ त्र्यंबकनंदनः ॥२८॥

ત્યાંથી તે તારકાસુરના તારકપુરની ઉત્તમ રિક્કિ જોઇને આશ્ચર્ય પામે છે.

स तारकपुर स्यापि पश्यन्वृद्धिमनुत्तमाम् ॥

विसिष्मिये महासेनः प्रशशंस तपोऽस्यच ॥२९॥

ઉપરના પહેલા શ્લોક પરથી જણાય છે તેમાં તામ્રપ્રાકાર સ્થળ જણાવ્યું છે તે ત્રંઆવટી જેને કહેવામાં આવેછે તે કેમ ન હોય! ત્રંઆવટીનું મૂળ નામ તામ્રપ્રાકાર હોવું જોઈએ.

કાર્તિકસ્વામિ તારકાસુરના તારકપુરનાં વખાણ કરે છે તે જોતાં તે સ્થળ બાબુ હોવું જોઈએ.

पलु २१ मा अध्यायमां जलान्युं छे डे:—

ततो देवान्पुरस्कृत्य पशुपालः पशूनिव ॥

दैत्यैःद्रो रथमास्थाय जगाम सहितोऽसुरैः ॥२१८॥

महो सागर कूलस्थं तारकः स पुरं बली ॥

योजनद्वादश्यामं ताम्रप्राकारशोभितम् ॥२१९॥

દેવોને આગળ કરીને જેમ પશુપાળ પશુઓને હાંકે તેમ તે દૈત્યેન્દ્ર (તારકાસુર) રથમાં બેસીને તે દાનવો સહિત ગયો. તે બળવાન તારકાસુર મહીસાગરના કિનારા ઉપર આવેલું આર યોજનના વિસ્તારવાળું 'તામ્ર પ્રાકાર શોભિત એવા નગરમાં ગયો.

प्रासादैर्षहृभिः कर्णं दिव्याश्चर्योप शोभितम् ॥

यत्र शद्वारुणयो नैव जीयते चानिशं पुरे ॥२२०॥

गीतघोषश्च व्याघोषो भुज्यंतां विषयास्त्विति ॥

तत्प्रविश्य पुरं राजा जगाम स्वकमालयम् ॥२२१॥

જેમાં બહુ પ્રકારના મહેલો હતા; જે નગર દિવ્ય આશ્ચર્યોથી શોભતું હતું. જ્યાં ગીતઘોષ, વ્યાઘોષ, અને તમે વિષયોને ભોગવો એવા ત્રણ પ્રકારના શબ્દો થયા કરતા હતા તે નગરમાં પ્રવેશ કરી તે રાજા પોતાના મહેલમાં ગયો. ઉપરની હકીકત ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે મહીસાગર કિનારા ઉપર 'તામ્રપ્રાકાર' શહેર આવેલું છે અને તેજ ત્રંઆવટી. તેના ઉપર કાર્તિક-સ્વામિએ વિજય મેળવેલો. અને ત્યાર પછી સ્તંભતીર્થ થયેલું. એટલે સ્તંભતીર્થનામ પૂર્વ ત્રંઆવટી નામ હોવું જોઈએ.

ત્રંગાવટી નગરને તાંબાનો કોટ હતો અને તે ઉપરથી આ નામ પડ્યું છે એમ વાર્તા છે. એ વાર્તા આ પ્રકારે છે—

એક વખત ઈંદ્ર રાજની સલામાં અપ્સરાઓ નાચ કરતી હતી. અપ્સરાઓના નૃત્ય વગેરેથી સુરોચન નામના એક અંધર્વનો તેમના ઉપર મોહ ઉત્પન્ન થયો. ઈંદ્રે તેનો આ દુષ્ટ કાર્ય માટે ધિક્કાર કર્યો અને તેને શાપ આપ્યો કે આ નીચ કર્મ ખાતર તું મૃત્યુ લોકમાં ગધેડાની યોનિમાં જન્મીશ. સુરોચન શાપ મળવાથી ઘણું આક્રંદ કરવા લાગ્યો અને શાપમાંથી મુક્ત થવા ઈંદ્રને વિનવવા લાગ્યો. ઈંદ્રે તેની વિનંતીથી તેને કૃપા કરી જણાવ્યું કે તારે ખાર વર્ષ ગર્હલયોનિમાં વાસ કરવો પડશે, પરંતુ તું જ્યારે ઈચ્છા કરીશ ત્યારે તારું મૂળ સ્વરૂપ પ્રગટ થઈ શકશે. તારું લગ્ન સત્યવર્માની પુત્રી સાથે થશે અને તેનાથી વિક્રમ નામે પુત્ર થશે. તેના મુખનાં દર્શન કરીશ એટલે તું સદાને માટે શાપથી મુક્ત થઈશ.

તે ગંધર્વ સ્વર્ગથી બ્રહ્મ થઈ મૃત્યુ લોકમાં ગધેડાની જાતિમાં જન્મ્યો, અને ભટકવા લાગ્યો. તે કેટલેક કાળે અહીં આવી ચઢ્યો. આ ગામમાં કમઠ નામના કુંભારને ત્યાં ઘણાં ગધેડાં હતાં તેના લેગો તે ગધેડો રહેવા લાગ્યો. દિવસ જતાં કમઠની સ્થિતિ બગડવાથી તેને સઘળાં ગધેડાં વેચી નાખવા પડ્યાં. માત્ર તેણે પેલા નૂતન ગધેડાને રહેવા દીધો. એક દિવસ રાત્રે તે ગર્હલ જૂમ પાડીને કુંભારને કહેવા લાગ્યો કે ‘અહીંના સત્યવર્મા રાજની સુંદર કન્યાને તું મારી સ્ત્રી કરી આપ.’ કુંભારે આ લાઘણુ સાંભળ્યું, જરા આશ્ચર્ય પામ્યો. તે બીન્યો કે આવું વચન રાજને કાને જશે તો મારી દુર્દશા થશે, તે ઉપરથી પોતે ગામ છોડી જાય છે. આ વાત રાજને કાને જાય છે. રાજ પ્રથમ તો જરા આશ્ચર્ય પામે છે પણ વિચાર કરે છે કે એ કેઈ દૈવી શક્તિવાળો હોવો જોઈએ. રાજ કુંભારને ત્યાં આવી તે ગધેડાની હકીકત સાંભળે છે, અને સાંભળ્યા પછી રાજ તેને એક શરત કબુલ કરાવે છે કે આ ગામને એક રાતમાં તામ્રમય બનાવી દઉં તો મારી પુત્રી તને પરણાઉં. ગધેડાના રૂપમાં રહેલા ગંધર્વે તે વાત કબુલ કરી અને એક રાતમાં નગરને તાંબાનો કોટ વગેરે બનાવી દીધું. ત્યારથી તેને ત્રંગાવટી કહેવા લાગ્યા. રાજએ પોતાની કન્યા તેને આપી. પછી લોકનિંદાથી ડરીને તે કુંભાર પોતાના ગધેડાને તથા રાજકન્યાને લઈ પરદેશ જતે રહ્યો. પછી એક દિવસ રાતે રાજકન્યાની વિનવણીથી તે ગંધર્વે પોતાનું

અસલ સ્વરૂપ કર્યું, અને તે રાજકન્યાની મનોકામના પૂર્ણ કરી. તેનાથી જે પુત્ર થયો તે વિક્રમ. તેનું મુખ જોઈ સુરોચન ગંધર્વ સ્વર્ગમાં જતો રહ્યો.

ત્રંબાવટી નામ માટે બાદશાહ જહાંગીર જણાવે છે કે ૧૫૦૦ ચંબક-કુમાર નામનો આ શહેરનો રાજા હતો અને તેના નામ ઉપરથી આ શહેરનું નામ ત્રંબાવટી પડ્યું.^૨ વર્ષી ઈ. સ. ની પાંચમી શતાબ્દીમાં ટોલેમીએ કોપર સીટી એટલે તાંબાનું નગર કહ્યું છે.^૩

ખંભાવતી.

ખંભાતનું ત્રીજું નામ ખંભાવતી કહેવાય છે. આ નામ જૈન રાસાઓમાં વપરાયું છે નામ વિષે એવું છે કે ત્રંબાવટીનો રાજા અભય-કુમાર તેની કુલદેવીની મૂર્તિના સ્તમ્ભથી બચ્યો. તેથી તે સ્તમ્ભના માનમાં તે સ્તમ્ભને શહેર વચ્ચે રોપીને નવું શહેર વસાવ્યું અને તેનું નામ ખંભાવતી^૪ (સ્તમ્ભાવતી) પાડ્યું. શુદ્ધી રાજાઓના વંશની દેવી સ્તમ્ભેશ્વરી હતી. અને શુદ્ધી રાજાઓનું રાજ્ય ખેડામાં હતું. આ ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે શુદ્ધીક અને શુદ્ધી એ એકજ રાજા હોવો જોઈએ. અને રાષ્ટ્રકુટોની કુળદેવી સ્તમ્ભેશ્વરી હશે અને તેઓનું રાજ્ય ખેડામાં હોવાથી તેમનો અથવા તેમના વંશનો અમલ ખંભાત પર હશે.

જેમ કેટલાક દેશોનાં નામ ઉપરથી રાગના નામ પડ્યાં છે તેવી રીતે ખંભાવતી ગામ ઉપરથી ખંભાવતી રાગનું નામ પડ્યું^૬ છે એટલે તે ઉપરથી જણાય છે કે ખંભાવતી નામ પ્રસિદ્ધ હોવું જોઈએ.

૧ તુઝકે જહાંગીરી

૨ 'બુદ્ધિપ્રકાશ' સને ૧૯૧૪ અંક ૨ નો.

૩ એસીયાટીક રીસર્ચ વૉ. ૯ પૃ. ૧૧૭

૪ બુદ્ધિપ્રકાશ સને ૧૯૧૪ના જુલાઈના અંકમાં સ્વ. ચીમનલાલ દલાલનો લેખ જુઓ.

૫ ગામઠી શાળાઓમાં સરસ્વતીની કવિતા બોલાવતા હતા અને તેમાં નીચેની પંક્તિઓ બોલાતી હતી.

“ખોદતાં ખોદતાં આવ્યું ગામ, ભલે પાણીયું ખંભાત નામ.

ખંભાવતી માં અંબાવતી, ઉભે ચૌટે સરસ્વતી.”

કવિ શામળ પણ ખંભાતનું નામ ખંભાવતી જણાવે છે. પૃ. કા. ભા. ૨જો પૃ. ૪૪૩

૬ અહોબલના સંગીત પારિજાતમાં ખંભાવતી એવું નામ છે.

સ્વમ્ભાવતી વહીનાસ્યાત્ ક્રોમલી કૃત ધૈવત સંગીત પારિજાત ૩૬૮

ખંભાત-કેમ્બે.

ખંભાત આ નામ પહેલું મુસલમાન ઇતિહાસકારોના ગ્રંથમાં જડે છે. ખંભાત શબ્દની ઉત્પત્તિથી જે સિદ્ધ થયું છે તે પરથી જણાય છે કે સ્તમ્ભ શબ્દનો ખંભ શબ્દ થઈ તેનું ખંભાત અથવા ખંભાયત નામ થયું છે. કેટલાક દસ્તાવેજોમાં ખાસ કરીને અકબર, જહાંગીર વગેરે મોગલ રાજાઓના સમયમાં ખંભાયત શબ્દ વપરાતો હતો, અને હજુ પણ કેટલાક આવી રીતે લખે છે. માર્કોપોલો (ઈ. સ. ૧૨૬૦) કેમ્બાયત નામ આપે છે. સત્તરમા સૈકાના કેટલાક તેને કેમ્બેયા નામ આપે છે. પણ યુરોપિયન લોકોએ તેમાં સુધારો કરીને તેને કેમ્બે નામ આપ્યું છે.

ગંભૂત.

ગુજરાતના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં જણાવ્યું છે કે 'ગોવિંદ' ૩ જો નામના રાજાની સામે થનાર રાજાઓમાં સ્તંભનો રાજા હતો. ખંભાતનું જુનું નામ ગંભૂત બદલાઈને સ્તમ્ભતીર્થ થયું હતું તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે આ સ્તમ્ભ રાજાને ખંભાત સાથે કંઈ સંબંધ હશે. ગોવિંદ ત્રીજાનો સમય ઈ. સ. ૮૦૦-૮૦૮

ગાયની વા ગજનિ.

ગાયની વા ગજનિ એ ખંભાતનું પ્રાચીન નામ છે. આ પ્રકારે કર્નલ ટોડ સાહેબ જણાવે છે.^૪

જુદા જુદા નામ.

પં. ૧૫૫૬ માં પંચદાંડ ચતુષ્પદીમાં આપેલાં નામ—

તું વળતું સાસુ ભણઈ, સુણિ ન જમાઈ કામ,
નયર ખભાઈત જાણજે, જેહનાં છઈ પંચ નામ;

ત્રંભાવતી વખાણીઈ, ભોગવતી અલિરામ,
લીલાવતી લીલા કરી, અમરાવતી તસુ નામ.

કવિ ઋષભદાસ (સં. ૧૭૬૮) ખંભાતના તે નીચે પ્રમાણે ગણાવે છે.

ઈંસુ અનુપમ ગામ, જેહનાં બહુ છે નામ,

ત્રંભાવતી પિણ કહીએ, ખંભાતનગર પિણ લહિએ.—૬

૧ ગુજરાત સર્વસંપ્રદ પૃ ૪૫૭

૨ 'બુદ્ધિપ્રકાશ' ૧૯૧૪ જુલાઈ.

૩ ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ કૃત ગુજરાતનો પ્રા. ઇ પૃ ૧૩૦

૪ કર્નલ ટોડ સા કૃત રાજસ્થાન ભા. ૧ પૃ. ખીજતી ટીપમાં

૫ 'બુદ્ધિપ્રકાશ' સને ૧૯૩૨ માર્ચ પૃ ૬૨

૬ ભરત બાહુભવિરાસ. આ. કા. મ. મૌ ૩

ભોગવતી પિણુ હોય, નગર લીલાવતી હોય,

કર્ણાવતી પિણુ બાણું, ગઢ ગઢ મંદિર વખાણું.—૭

શ્રી શીલવિજય પોતાની તીર્થમાળામાં ખંભાતનાં નામ નીચે મુજબ ગણાવે છે. તેઓએ વિ. સં. ૧૭૨૧ થી ૧૭૩૮ સુધીમાં ચારે દિશાની જાત્રા કરી હતી. આ જતિએ યુગ પ્રમાણે નામ દર્શાવ્યાં છે.

૧પહેલે યુગે હોઈ રત્નાવતી, બીજે કહીએ કનકાવતી,

ત્રંખાવટી ત્રીજે માંહી હોય, ચોથે ખંભાનયર વળી હોય.

ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ કવિ શામળભટ્ટે ખંભાતનાં નામ આ પ્રમાણે ગણાવ્યાં છે, તે સં. ૧૭૬૦ માં વિદ્યમાન હતા.

૨ત્રંખાવટી નગરી ગુણુ ગામ, નિર્મળ ચાર તેના છે નામ;

કનકાવતી અને રૂપવતી, ત્રીજું નામ તો ત્રંખાવટી,

ખંભાવતી ચોથું છે નામ, આઠ લોમી દેવસ્થાનક ઠામ.

ઉપર જણાવેલા ખંભાતના નામ પૈકી ગંભૂત અને ગાયની ઘણે સ્થળે વપરાયલા જણાતાં નથી. પંચદાંડ ચતુષ્પદીમાં જણાવેલા તથા કવિ ઋષભદાસ, શીલવિજય અને કવિ શામળભટ્ટે ગણાવેલાં નામ પૈકી ત્રંખાવટી અને ખંભાનગર કે ખંભાવતી ત્રણેએ ગણાવ્યું છે એટલે તે નામો બહુ પ્રચલિત અને સર્વમાન્ય જણાય છે. બાકી રહેલાં નામોમાં ભોગવતી નામ પહેલા અને બીજામાં મળતું આવે છે અને કનકાવતી નામ બીજા અને ત્રીજામાં મળતું આવે છે. છેલ્લા ત્રણે કવિઓ એકજ સૈકાના હોવા છતાં ભિન્ન ભિન્ન નામો વાપર્યાં છે. એટલે ત્રંખાવટી અને ખંભાનગર સિવાયના નામો કર્ણોપકર્ણ ચાલતાં આવેલાં હોય અને તેથી જુદા જુદા કવિઓએ વાપર્યાં હોય એ સંભવિત છે. કેઈ દસ્તાવેજ કે લેખિત પુરાવો મળતો નથી. માટે સ્તંભલતીર્થ અને ત્રંખાવટી, ખંભાનગર એજ નામો વધારે પ્રમાણુ ગણી શકાય.

ત્રથોમાં ખંભાતના નામો અને જોડણી આ રીતે વપરાયલા મળે છે—સ્તંભલતીર્થ, સ્તંભન, સ્તંભનપુર, સ્તંભલતીર્થપુર, ખંભાનચરિ, (ખંભ) ખંભાનચર, ખંભાનગર, ખંભાવતી, ખંભાચતિ, ખંભાતિ, ખંભ, ત્રંખાવટી, થંભ, થંભતીરથ, થંભન, થંભણીઉ, થંભનપુર, ખંભાત, ખંભાચત, ખંખાત, અંગ્રેજીમાં કેમ્બે

૧ પ્રાચીન તીર્થમાળા ભા. ૧ લો.

૨ બૃ. કા. દો. ભા. ૨ પૃ. ૪૪૩ ભદ્રાભામીની વાર્તા

૨ શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથનો ઇતિહાસ.

“નગર ત્રંબાવતી જોણિ બહુ ધનવતી
જયતિ જિહાં થાંપણે પાસ નાહો.”

(જિન પુણ્ય પ્ર. રાસ સં. ૧૬૪૩)

અંભાત શહેરમાં અનેક જિન દેવાલયો છે. તેમાં કેટલાક દેવાલયો લોંચરાવાળાં છે. જે જે પ્રતિમાઓ લોંચરામાં છે તે ઘણી લવ્ય મનોહર છે. પ્રતિમાઓનાં દર્શન કરતાં તરતજ ધાર્મિક ભાવનાઓ આપોઆપ પ્રગટ થાય છે; એટલુંજ નહિ પણ આવી વિશાળ પ્રતિમાઓ જોતાં માણસ ક્ષણભર થંભી જાય છે. લોંચરાંઓ સિવાયનાં જે જે દહેરાં છે તે પણ બહુ વિશાળ અને સુરમ્ય છે. ખારવાડામાં સંવત ૧૬૮૪ ની સાલમાં જે પ્રતિમાની નૂતન લવ્ય ચૈત્યમાં પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી હતી તે સ્તંભન પાર્શ્વનાથનો પ્રાચીન ઇતિહાસ ઘણા જૈન ગ્રંથોમાં આપવામાં આવ્યો છે? તથા ઘણા જૈન કવિઓએ તેમની સ્તુતિ ગાઈ છે.

શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથની નિલમની પ્રતિમા ઘણી પ્રાચીન છે. તેને ભરાવ્યાં ઘણાં વર્ષો થઈ ગયાં છે. ગત ચોવીસના સોલસા પરમાત્મા પ્રભુ નેમિનાથના શાસનમાં ૨૨૨૨ વર્ષનો કાળક્ષેપ થયા બાદ આષાઠી નામના ધર્મવીરે આત્મકલ્યાણ માટે આ દિવ્ય પ્રતિમા ભરાવ્યાં હતાં. પોતે તે પ્રતિમાની હૃદયેશાં ભક્તિભાવથી આરાધના કરતો જેથી તે ઘણા સમૃદ્ધિવાન થયો.

સિદ્ધ નાગાજીન અને પાર્શ્વનાથ.

વિક્રમની પહેલી સદીમાં અને પૈઠણના રાજા શાલિવાહનના વખતમાં પાદલિપ્તાચાર્ય^૨ નામે મહાન આચાર્ય હતા. તે અનેક

૧ તીર્થકલ્પમાં ૫૪ મો, કલ્પ, ઉપદેશ સમ્પતિકામાં શ્રી સ્તંભતીર્થ પ્રગંધ પૃ ૧૧૩ સં. ૧૩૬૧ માં વહવાણમાં મેરુતુંગાચાર્યે રચેલો પ્રગંધ ચિંતામણિમાં શ્રી સ્તંભનક તીર્થ પ્રગંધ પૃ ૩૧૫, સંવત ૧૬૫૧ માં કુશળલાલે ‘શ્રી સ્તંભનક પાર્શ્વનાથ’ સ્તવન રચ્યું તે આ. કા. મ. મૌ. ૭ મું પૃ. ૧૯૧ માં પ્રસિદ્ધ વગેરે.

૨ પાદલિપ્તાચાર્યની ઉત્પત્તિ વિષે ‘પ્રગંધ ચિંતામણિ’માં શાલિવાહન પ્રગંધમાં અંતર્ગત પૃ ૪૫ માં આપ્યો છે. તથા પ્રભાવક ચરિત્રમાં છે. વળી વધુ જાણવા માટે ‘જૈનયુગ’ માસિક પુ ૩ જી અંક ૧૦ પૃ. ૩૬૯ માં આવેલ પાદલિપ્તસંસ્કૃત નિર્વાણ કાલિકા” નો લેખ જુઓ.

પ્રકારની મંત્ર વિદ્યામાં કુશળ હતા; એટલુંજ નહિ પણ તેમનામાં એવી શક્તિ હતી કે સ્વપ્ને કેટલાક પ્રકારની ઔષધિઓનું લેપન કરીને તેના ઝળથી આકાશ માર્ગે ગમન કરી અષ્ટાપદ વગેરે તીર્થોનાં હંમેશાં દર્શન કરી આવતા હતા. આ પ્રકારની તેમની કીર્તિ સાંભળીને નાગાન્નુન નામે મહાયોગી તે વિદ્યા શિખવા તેમના શિષ્ય થયા. આકાશગમન વિદ્યા શિખવાના દૃઢ નિશ્ચયને વળગી રહી એક દિવસ લાગ જોઈને અષ્ટાપદ વગેરે તીર્થોનાં દર્શન કરીને પાછા સ્વસ્થાનમાં આવેલા પાદલિપ્તાચાર્યના પાદપ્રક્ષાલન માટે ઘણા શિષ્યો છતાં નાગાન્નુન પ્રથમ ગુરુ સમક્ષ આવી ઉભા અને ઝટપટ ગુરુના પગ ઘોઈ ચરણોદક પરઠવતી વખત લાગ જોઈ ગુરુની નજર ચૂકવી એકાન્તમાં જઈ તે ચરણોદકનો સ્વાદ તથા વાસ લઈ જોયો. પછી સ્વબુદ્ધિથી આ લેપમાં સમાયલી એકસોને સાત પ્રકારની ઔષધિઓ શોધી કહાડી. પછી તેનો લેપ કરી પોતાને પગે ચોપડીને ગુરુની માફક ઉડવાનો આરંભ કર્યો, ગુરુગમ્ય રહસ્ય મળ્યા વગર નાગાન્નુન સહેજસાજ ઉડ્યા તો ખરા, પણ પાછા પૃથ્વી પર પડ્યા. પાછા પોતે ટટાર થઈ કુકડા માફક ઉડાઉડ કરવા માંડ્યું પણ આકાશમાં જવાયજ શાનું? ફરી પાછી ઔષધિઓનું શોધન કરી લેપ ચોપડી ઉડ્યા પણ ઉંચે જવાયું નહિ અને કંટકવાળી જગામાં પડ્યા જેથી ઘણા ઉઝરડા આવી લોહી નીકળ્યું. પાદલિપ્તાચાર્યને ખબર પડતાં તે આવ્યા, અને નાગાન્નુનની આવી સ્થિતિ કેમ થઈ તે હકીકત પૂછી. નાગાન્નુને શરમિદા મુખે પોતાની સઘળી હકીકત કહી. કેટલોક સમય ગયા બાદ એક દિવસ પાદલિપ્તાચાર્ય આનંદમાં બેઠા હતા ત્યારે તેણે પ્રસન્ન વદન કરી ગુરુ પાસે જઈ પૂછ્યું કે ‘મહારાજ કોટીવેધી રસસિદ્ધિ થવાનો ઉપાય કૃપા કરીને મને કહો.’ શિષ્યનો અભિલાષ જાણી ગુરુએ કહ્યું કે હે ‘નાગાન્નુન! મારી મરણ વિરૂદ્ધ તારો અતિ આગ્રહ છે તે જોઈ એ વિદ્યા વિષે તને કહેવાની મને ફરજ પડે છે. માટે સાંભળ ‘મહા પ્રતાપશાળી શ્રી પાર્શ્વનાથ મહારાજની દૃષ્ટિ સમીપ સર્વે સુલક્ષણ સહિત મહાસતિ પત્ની સ્ત્રી, દિવ્ય ઔષધિના રસથી શુદ્ધ કરેલા પારાનું ખલમાં મર્દન કરે તો તેથી કોટીવેધી રસ ઉત્પન્ન થાય. આ વચન સાંભળી નાગાન્નુન પૂર્વે કહેલી વસ્તુઓ મેળવવાના પ્રયત્નમાં સાવધ થયો, નાગાન્નુને પ્રથમ પોતાના વાસુકી નાગ નામના પિતાની આરાધના કરી. તેમને પૂછ્યું કે હે પિતાજી! મહા પ્રતાપશાળી

શ્રી પાર્શ્વનાથજી મહારાજની પ્રતિમા ક્યાંથી પ્રાપ્ત થશે ? વાસુકી નાગે (નીચે પ્રમાણેની કાંતિપુર નગરમાં પ્રતિમા છે ત્યાં સુધીની હકીકત કહી)^૧ કાંતિપુર નગરમાં એ પ્રતિમા છે એમ જણાવ્યું.

૨^૬ અસલ દ્વારકામાં સમુદ્રવિજય નામના રાજાએ શ્રી નેમિનાથ તિર્થ કરના મુખથી મહા પ્રતાપશાળી શ્રી પાર્શ્વનાથજી મહારાજની પ્રતિમાનું વર્ણન સાંભળી પોતાના કરાવેલા અનુપમ સ્તંભડિત પ્રાસાદમાં તે સ્થાપન કરેલી હતી. તે દ્વારકા જળમય થવાથી સમુદ્રમાં તે પ્રતિમા બુડેલી હતી.

કાળાન્તરે એવો બનાવ બન્યો કે કાન્તિપુરમાં રહેનાર ધનપતિ નામના એક શેઠનું વહાણ વ્યાપારાર્થે સમુદ્ર માર્ગે આવતાં તે સ્થળ આગળ અટકી પડ્યું. વર્ષા ઋતુની શરૂઆત હોવાથી પળે પળે વિજળીના થતા ચમકારા, વાહણમાં થતી મેઘ ગર્જના, ભેરથી પવનનું કુંકાવું, તથા સમુદ્રમાં પ્રચંડ મોઝાનું ઉછળવું અને આવા ભયંકર સમયે અધકારમાં વહાણનું સમુદ્રમાં અટકી જવું વગેરે અકથ્ય ભયભીત બનાવોથી ધનપતિ શેઠ દિગ્મુઠ જેવા બની ગયા. પણ દેવકૃપાએ પાછા શુદ્ધિમાં આવી વહાણ અટકી પડવાના કારણની શોધ કરાવવા લાગ્યા. અંતે મહાકષ્ટે માલમ પડ્યું કે જળમયે શ્રી પાર્શ્વનાથજી મહારાજની પ્રતિમા છે.^૩ પણ દેવતાની ઇચ્છા જાણ્યા વગર સ્થાન ભ્રષ્ટ કરવાથી સુખનો જીવ દુઃખમાં આવી પડે છે. તેથી શેઠે સ્થાન ભ્રષ્ટ કરવામાં શ્રી પાર્શ્વનાથજીની પ્રસન્નતા જાણવાને માટે મનમાં વિચાર કર્યો કે સુતરના તારથી જો મૂર્તિ ઉચકાઈ બહાર આવે તો સ્થાન ભ્રષ્ટ કરવામાં એમની ઇચ્છા છે એમ સમજવું આ વિચારની મન ઉપર અસર થવાથી તેજ વખતે અંતઃકરણ પૂર્વક સ્તુતિ કરી. સુતરના સાત તાંતણા એકઠા

૧ ત્યારે તેણે કહ્યું કે આ સ્થળે ત્રણ પ્રતિમાઓ રહેલી છે. તે કઠાવીને તું લઈ જા. ધનેશે તે પ્રતિમાઓ કઠાવી અને સાથે લીધી. તેમાંની એક ચાણક ગામમાં, બીજી પાટણમાં આમલીના ઝાંડ નીચે અષ્ટિ નેમિના મંદિરમાં અને ત્રીજી સેઠી નદીના કાંઠે આવેલા સ્તંભનક ગામમાં એમ ત્રણ સ્થળે પધરાવી (પ્રા. જ્ઞે. લે. સં. લા. ૨ જો પૃ. ૧૨૨)

૨ પ્રઅંધ ચિંતામણિમાંથી.

૩ 'પ્રભાવક ચરિત્ર' ના અભયદેવસૂરિ પ્રઅંધમાં (૧૩૮-૧૪૨) વર્ણન છે કે ધનદનાં વહાણ સમુદ્રમાં અટક્યાં ત્યારે આવકે દેવતાની સ્તુતિ કરી.

કરી તેનાથી શ્રી પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમાને જળ બહાર કાઢી તે વખતે દેવકૃપાએ તે મૂર્તિના અધિષ્ઠાતાનો અભિપ્રાય માલમ પડવાથી તે શેઠે સ્વજન્મભૂમિ કાંતિપુરમાં અતિ ખર્ચે કારીગરીથી ભરપુર એવું મહા દેવાલય બંધાવી મોટી ધામધુમથી શ્રી પાર્શ્વનાથની સ્થાપના કરી.

નાગાર્જુન યોગી કપટી સેવક થઈ કાંતિપુરમાં જઈ કેટલોક કાળ રહી પૂજારીનો વિશ્વાસ મેળવી એક રાત્રે તે મહાતેજસ્વી પ્રતિમાને અદ્ધર ઉપાડી ચાલતા થયા; અને શેઠી નદીને કાંઠે નિર્ભય સ્થાન ખોલી ત્યાં નિવાસ કર્યો.

શ્રી પાર્શ્વનાથજી મહારાજની પ્રતિમા ગ્રહણ કરી લાવવામાં નાગાર્જુન ફોતેહ પામ્યા પણ એટલામાં પતે એમ ન હતું. હજી પશ્ચિમી સ્ત્રી મળ્યા વગર કોટીવેધી રસસિદ્ધ કરવાનું કામ થઈ શકતું નહતું, માટે તેની શોધમાં નીકળ્યા. ઘણી શોધને અંતે તેમને ખબર મળી કે પતિષ્ઠાનપૂર (પેઠણ) ના રાજા શાલિવાહુની સ્ત્રી ચંદ્રલેખા. પશ્ચિમી સ્ત્રી છે. એટલે નાગાર્જુન રાજાને ત્યાં નોકર રહ્યા અને કેટલોક દિવસે લાગ જોઈ એક રાત્રે નાગાર્જુને રાણી ચંદ્રલેખાનું હરણ કર્યું. અદ્ધર ઉંચકી આકાશ માર્ગે શેઠી નદીને કાંઠે આવ્યા. રાણી ભયભીત થઈ. પરંતુ તેને ખરેખરી હકીકત સમજાવી અને આ હકીકત કોઈને જાણ ન કરવાની ધમકી આપી. આ પ્રમાણે તે રાણીને ત્યાં લાવે અને દિવસ થતાં અગાઉ રાજગૃહમાં મૂકી આવે. આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ સુધી એ રાજરાણીના હાથે નાગાર્જુને કોટીવેધી રસ સિદ્ધ કરવાને પારાનું સ્તંભન કર્યું. તે જગા આજ સ્તંભનકપુર નામથી ઓળખાય છે.

અભયદેવસૂરિ અને શ્રી પાર્શ્વનાથ.

મહા પ્રભાવિક પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા સેઠી નદીને કાંઠે ખાખરાના વનમાં મુખ માત્ર દેખાય એમ પૃથ્વીમાં સમાયલી હતી. કેટલોક સમય વ્યતીત થયા પછી મહાન આચાર્ય અભયદેવસૂરિ ફરતા ફરતા ગુજરાતમાં આવ્યા. (એ આચાર્ય સં. ૧૧૧૮ માં જન્મ્યા હતા (?) અને સંવત ૧૧૬૭ માં કાળ ધર્મ પામ્યા.) અત્યાર સુધી બે અંગ પર ટીકા થયેલી હતી અને બાકીના નવ અંગ પર ટીકા કરવાનું બાકી હતું. એક વખતે મધ્યરાત્રીએ શાસનદેવી પ્રગટ થઈ તેમને એ સંબંધી હકીકત કહી. સૂરિજી જરા ગુંચાવાયા. શાસનદેવીએ તેમને

ગુચ્ચવાયલા સુતરનાં નવ કોકડાં આપ્યા. સૂરિજીએ તે ઉકેલ્યાં; આથી શાસનદેવી પ્રસન્ન થયાં અને તેમને નવ અંગની ટીકા કરવાનું કહ્યું છ માસ સુધી આંગેલ વ્રત કરી મહા કઠણ પ્રયોગ વડે નવ અંગની ટીકા કરી. આ પ્રસંગે શરીરમાં રોગ ઉત્પન્ન થયો હતો. તેનાથી તે બહુ હેરાન થતા હતા તે રોગ મટાડવાને પાતાળવાસી ધરણેન્દ્રદેવે ધોળા સર્પનું રૂપ ધારણ કરી તેમની પાસે આવી જીલ વડે શરીર ચાટી રોગમુક્ત કર્યાં. પછી તેમના ઉપદેશથી સર્વ સંઘને એકઠો કરી જે જગાએ વનમાં પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા હતી ત્યાં ગયા. તે પ્રતિમા ઉપર એક ગાય આવી પોતાનું દૂધ વરસતી હતી. એ એંધાણીવાળી જગાએ અભયદેવસૂરિ ગયા અને નીચે પ્રમાણેનું ‘ન્યતિહૂયણુ’ નામે બત્રીસ ગાથાનું સ્તોત્ર કરી શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા પ્રગટ કરી. દેવતાની આજ્ઞાથી બે ગાથા ગુપ્ત રહી. સંઘમાં જ્યજ્યકાર થઈ રહ્યો.

૧ જયતિહુયણ વરકપ્પ રુક્ષ જયજિણ ધન્નંતરિ ।

જયતિહુયણ કલ્લાણ કોસ દુરિયક્કરિ કેસરિ ॥

તિહુયણ જણ અવિલંઘિયાણ મુક્તય સામિય ।

કુણસુ સુહાઈં જિણેસ ! પાસ ચંભણયપુરદિય ॥૧॥

“હે ત્રિભુવનવિષેઃશ્રષ્ઠ કલ્પવૃક્ષ! જ્યપામો; ધનવંતરી રૂપજિન જ્યવંતા રહો. ત્રિભુવનના કલ્યાણના કોશ ભંડાર, દુરિત રૂપી હાથીને કેસરી-સિંહ એવાની જ્ય હો! જેની આજ્ઞા ત્રિભુવનના લોકોએ ઉલ્લંઘી નથી એવા, ત્રણ ભુવનના સ્વામી સ્થંભનક નગરમાં રહેલા પાર્શ્વ જિનેશ્વર! સુખી કરો—અમોને સુખી કરો.”

શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથનું શ્રી સ્તંભનતીર્થ (ખંભાત) માં પધારવું.

ઉપર જણાવેલા સ્તંભનકપુર કે જેને હાલ થાંભણા કહે છે અને જે ખેડા જિલ્લાના આણંદ તાલુકાના ઉમરેઠ ગામની પાસે શેઠી નદીના કાંઠે આવેલું છે. ત્યાં શ્રી પાર્શ્વનાથ ઘણો બખત રહ્યા. કેટલાક વિદ્વાનો ‘સ્તંભનક’ અને ‘સ્તંભતીર્થ’ બંને એકજ

૧ વીર સં. ૧૫૬૦ વિ. સં. ૧૧૨૦ માં શ્રી નવાંગ સૂત્રોની ટીકા બનાવી હતી. શ્રી અભયદેવસૂરિ કપડવંજમાં વિ. સં. ૧૧૬૭ માં કાળ કરીને દેવલોક ગયા. ‘ગચ્છમતપ્રબંધ’ છુ પ્રણિત પૃ. ૨૩૫

(ખંભાત) સમજે છે તે ભૂલ છે. આ મૂર્તિને પાછળથી ‘સ્તંભનક’ માંથી સ્તંભતીર્થ કાઢ્યા તેથી તે વાત ઘોટાળો ઉત્પન્ન કરે છે. વર્તમાનમાં સ્તંભનક પાર્શ્વનાથ ખંભાતમાં છે. મેરુતુંગસૂરિએ^૧ વિ. સં. ૧૪૧૩ માં “સ્તંભનાથચરિત” નામનો એક ગ્રંથ બનાવ્યો છે કે જે કૃત પાટણના એક ભંડારમાં અપૂર્ણ રૂપે વિદ્યમાન છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે સં. ૧૩૬૮ વર્ષે **इदं चर्चिबं भी स्तम्भतीर्थे समयात्**—સં. ૧૩૬૮ માં આ સ્તંભનક પાર્શ્વનાથનું ઊંચ સ્તંભતીર્થ (ખંભાત)માં આવ્યું છે.

વસ્તુપાળના વખતમાં (સંવત ૧૨૭૬) આ સ્તંભનક પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા મૂળસ્થાન સ્તંભનકપુરમાંજ હતી. અને ત્યાંજ તે મહામંત્રીયે મંદિર બંધાવ્યું હતું.^૨

૩ જૈન તીર્થક્ષેત્ર—ખંભાત.

“થંભણુ તીરથ મહીમા ઘણો, ભાવે ભવિકા ભકતે સુણો”

(પ્રા. તી. માળા.)

જ્યાં આગળ અનેક પ્રભાવશાળી પ્રતિમાઓ છે. જ્યાં મહોદ્દે મહોદ્દે સુમનોહર દેવપ્રસાદો છે; જ્યાં પ્રતિવર્ષે આચાર્યો, સાધુઓ, સાધ્વીઓ પધારતાં અહિંસા, દયા, પરોપકાર અને ધર્મનાં અનેક કાર્ય થતાં; એવી પવિત્ર ભૂમિના સ્થાન ખંભાતને તીર્થક્ષેત્ર તરીકે ગણવામાં આવ્યું છે, ‘સ્તંભપાર્શ્વનાથ જેને કવિઓએ ‘થંભણુ’ પાર્શ્વનાથ’ નામથી વર્ણવ્યા છે તેજ આ જૈન તીર્થક્ષેત્રના અધીષ્ઠ દેવતા છે. એ દેવનો મહિમાવંત ઇતિહાસ જુદા પ્રકરણમાં આપવામાં આવ્યો છે.

૧ વિદ્વાન પંડિત જિનવિજયજી પોતાના પ્રા. જૈ. લે. ભા. ૨ જામાં પૃ. ૭૧ નીચે ટીપ આપી છે.

૨ મહં ૦ શ્રી તેજપાલેનચ શત્રુંજયાર્બુદાચલ પ્રમૃતિ મહાત થેષુ શ્રીમદગણહિર-પુર, મૃગુપુર સ્તમ્ભનકપુર સ્તમ્ભતીર્થ દર્ભવતી ધવલક પ્રમુખ નગરેષુ તથા અન્ય સમસ્ત સ્થાને ષ્વપિ કોટિશોભિનવ, ધર્મસ્થાનાનિ પ્રમૂત જીર્ણોદ્ધારાશ્ચ કારિતાઃ ગિરનાર પ્રશસ્તિ. પ્રા. જૈ. લે. સં. ભા. ૨ જો પૃ. ૫૪

સં. ૧૩૬૮માં શ્રી સ્તંભનપાર્શ્વનાથની પવિત્ર પ્રતિમાજીસ્તંભન-તીર્થમાં પધાર્યા ત્યારથી સ્તંભતીર્થ વિશેષ તીર્થક્ષેત્ર તરીકે વર્ણવ્યું છે, તે અગાઉની હકીકત ઉપલબ્ધ થઈ શકી નથી.

વિ. સં. ૧૩૩૪ માં રચાયેલ 'પ્રભાવક ચરિત્ર' લખે છે કે—

તૃતીયાસ્તંભનપ્રામે સેટિકા તટિની તટે ।

નતઃ સ્તંભનકાભિરવ્યસ્તેન પ્રામે નિવેશિત. । ૧૪૫

(અમયદેવસૂરિ પ્રબંધ)

(વિશ્વકર્માએ નિર્મિત ત્રણ મૂર્તિમાંની) ત્રીજી સેટિકા (શેઠી) નદીના તટ ઉપર સ્તંભન ગ્રામમાં છે. ત્યાર પછી તેણે (નાગાર્જુને) સ્તંભનક નામે ગામ વસાવ્યું. વિ. સં. ૧૩૬૧ માં રચાયેલા 'પ્રબંધચિંતામણિ' માં મેરુતુંગ જણાવે છે કે । સેટીતટિન્યાસ્તટે તદેવ વિન્યસ્ય...યત્ર સરસઃ સ્તંભિત સ્તત્ર સ્તંભનકામિઘાનં શ્રી પાર્શ્વનામ તીર્થમ । સેઠી નદીના તટે તેજ (પાર્શ્વનાથ મૂર્તિને) મૂકીને જ્યાં તે રસ (પારો) બંધાયો ત્યાં સ્તંભનક નામે શ્રી પાર્શ્વનાથનું તીર્થ થયું. એ સિદ્ધરસને લાલ નાગાર્જુન લઈ ન શક્યા અને તે પાર્શ્વનાથની દિવ્યમૂર્તિ કાલે કરી ભૂમિગત થઈ કેવળ વદન માત્ર બહાર રહી અને શતકો પર્યંત એ ચમત્કારી ઝિંબ અપૂજિત રહ્યું. અને તેને જોડાયેલું નગર પણ અપ્રસિદ્ધ થઈ ગયું.

નવાંગવૃત્તિકાર અભયદેવસૂરિ (વિ. સં. ૧૦૮૮-૧૧૩૫?) રોગથી પીડીત થતા હતા. તેમાંથી એ મૂર્તિના પ્રભાવથી મુક્ત થયા. તેમણે એ મૂર્તિ શોધી કાઢી તેની પ્રતિષ્ઠા કરી (સં. ૧૧૧૧)

આ પવિત્ર 'સ્તંભન પાર્શ્વનાથ' ખંભાતમાં આવ્યા પછી તેમની યાત્રા કરવા હજારો ધનાઢયો, યાત્રાળુઓ, સાધુઓ, સાધ્વીઓ આવતાં તેમણે આ તીર્થભૂમિની તથા શ્રી પાર્શ્વનાથની ઘણી ગાથાઓ ગાઈ છે.

વિ. સં. ૧૪૬૬ માં વિદ્યમાન પંડિત મેઘે 'તીર્થમાલા' રચી છે. તેમાં તે ગાય છે કે—

“ખંભનયર તિરથ હિ લણુઉ, સકળ સામિશ્રી છઈ થાંભણુઉ,
ધણુદત્તણાં પરહુણુ જે હુતા, સમુદ્રમાહિ રાણિયાં યુડતાં. ૮
ધણુદત્ત સાહ સપનંતર લહઈ, સાસણુતાણી દેવિ ઇમ કહઈ,
ત્રેવીસમઉ દેવ માનિ ધરે કુસલ ખેમિ પરહુણુ જાઈ ધરે. ૯

મંગલોર હુ તઉ સાંચરિઉં, ખંભનચર સોપારઇ ફિરિયાં,
પૂજ્યા સકલ સામિ થંભણા, અણ મનોરથ છઇમનિ ઘણા” ૧૦
(પ્રા. તી. ભા. ૧ લો પૃ ૪૮)

વિ. સં. ૧૬૬૭ માં શ્રી શાંતિકુશલે ‘ગોડીપાર્શ્વનાથ સ્તવન’
સ્મ્યું છે તેમાં તે કવે છે કે—

“થંભણુપાસ ત્રંભાવતીજી ના કોડે તું ઘૃત કલોલ,
સરસક્ષણો નઇ સાંમલો, પાસ પરગટ હો તું કુંકુમરોલ.” ૭
(પ્રા. તી. ભા. ૧ લો પૃ. ૧૬૮)

વિ. સં. ૧૭૨૧ માં ખંભાતની યાત્રા કરનાર ઉપાધ્યાય મેઘ-
વિજય ‘શ્રી પાર્શ્વનાથ નામ માલા’ માં દશાર્વ છે કે—

‘જિનવર થંભણુપાસ લોડણુ છોડઇ ભવપાસ’ ૧૦

x x x x
કંસારી જિન એ ચાંણુસમે ધન એ.....૧૨

(પ્રા. તી. ભા. ૧ લો પૃ. ૧૫૦)

વિ. સં. ૧૭૨૩ થી ૩૮ સુધીમાં જૈન તીર્થોની યાત્રા કરનાર
પંડિત શિલવિજયજી ખંભાતની તીર્થયાત્રાએ આવ્યા હતા. અને તેમણે
પોતાની તીર્થમાળામાં ખંભાતનું વર્ણન આ પ્રમાણે કર્યું છે.

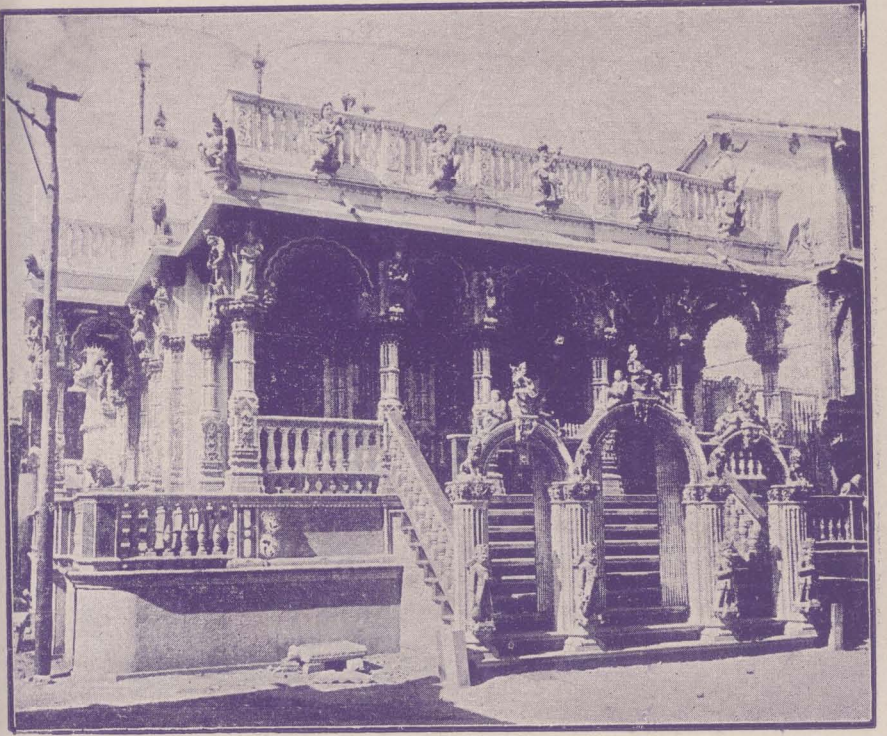
“મહીસાગર ઉતરીએ પાર, આવ્યા ત્રંખાવટી મોઝાર,
થંભણુ તીરથ મહીમા ઘણો, ભાવે ભવિકા ભકતે સુણો.
વહાણુ થંબ્યા સાગર મધ્ય સાગરદત્ત શેઠ તિહાં લઘ્ય,
કુશળે આવ્યા મહોત્સવ કરી, થંભણુ પાસજી નામે ધરી.
પ્રભુજી પામ્યા પુણ્ય સંયોગ, અભયદેવનો ટાળ્યો રોગ,
ઘણાં વર્ષ વળી ભૂતએ રહી, ગોક્ષીર ઝર્યાથી પ્રગટજ થઇ.”

(પ્રા. તી. ભા. ૧ લો પૃ. ૧૨૨)

વિ. સં. ૧૭૫૦માં ખંભાતની યાત્રા કરનાર શ્રી સોભાજયવિજય
પોતાની તીર્થમાળામાં કથે છે કે—

“સઘળે ગામે જૂહારીયે, દુષ વારિયેરે, પૂજી પ્રભુજીના પાય
દેહરે ને દેહરાસરે જિજ પરેરે, વંડુ ખંભાયત આય,
થંભણુપાસ જૂહારીયે ચિત્તધારીયે રે કંસારીપાસ નામ.”

(પ્રા. તી. ભા. ૧ લો પૃ. ૯૭)

श्री स्थंभन पार्श्वनाथ जिनालय-भारवाडो.

श्री महावीर प्रॉ. वकस, मुंबई, ३

વિ. સં. ૧૮૮૬માં પંડિત રત્નકુશલે ‘પાર્શ્વનાથ સંખ્યાસ્તવન’ રચ્યું છે. તેમાં તે જણાવે છે કે—

“થંભણપાસ જિણેસર સાચું સુરતરૂ રે અડવડિયાં આધાર
ભીડભંજન પાસ ભીડભંજન જિન નમો રે ટાલે રોગ પ્રચાર—”

(પ્રા. તી. ભા. ૧ લો. પૃ. ૧૬૬)

સત્તરમા શતકનો ખંભાતનો મહાકવિ ઋષભદાસ શ્રી હીરવિજય-સૂરિ રાસમાં જણાવે છે કે પોતે આઠ યાત્રા કરી. યાત્રાના સ્થળો ગણાવતાં તેમાં ‘ખંભનગર’ ને પણ ગણાવ્યું છે. સં. ૧૭૦૧ માં મતિસાગરે ‘ખંભાતનત્ત તીર્થભાળા’ બનાવી છે. મુનિજ્ઞાનવિજયે પોતાના ‘જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ’ માં ખંભાતને જૈનતીર્થ તરીકે ગણ્યું છે^૧ અને શ્રીસ્તંભન પાર્શ્વનાથનો ટુંક હોવાલ જણાવ્યો છે. વિદ્યાસાગર ન્યાયરત્ન મહારાજ શાંતિવિજયજી પોતાના રચેલા “કિતાબ જૈન તીર્થ ગાઇડ” નામના હિંદી પુસ્તકમાં કહે છે કે^૨ “હમને ખંભાત શહર દેખા હૈ, યાત્રીયોંકો ઠહરને કે લીયે ધર્મશાલા બની હુઇ હૈ, કોઇ તકલીફ ન હોગી. જૈન સ્થેતાંબર શ્રાવકોંકી આબાદી ઓર કઈ બડેબડે જૈન મંદિર યહાં પર મોજૂદ હૈ. જિસમે સ્થંભન પાર્શ્વનાથજીકા મંદિર નામી હે, મુનિજનો કે લીયે મકાન-ઓર જૈન પુસ્તકાલય યહાં બહુત બડા હૈ, x x x x લકડી ઓર પથરકા કામ યહાંકા મુલકો મેં મશહૂર હૈ.” વગેરે.

આ પ્રમાણે ખંભાત જૈનોનું પ્રસિદ્ધ તીર્થક્ષેત્ર હોવાથી વર્તમાન કાળમાં હિંદુસ્તાનની મુસાફરીએ-યાત્રા નિમિત્તે-નીકળતી સ્પેશિયલ ટ્રેનો પૈકી ખાસ જૈન યાત્રાળુઓ માટે નીકળેલી એક સ્પેશિયલ ટ્રેન સંવત ૧૯૬૩-૬૪માં ખંભાત આવેલી. ખંભાતના જૈન ભાઈઓએ તે યાત્રાળુઓ પ્રત્યે સારો ગૃહસ્થ ધર્મ બજાવેલો અને ખંભાતના પ્રાચીન ગૌરવમાં સારી અભિવૃદ્ધિ કરી હતી.

૧ પૃ. ૪૪.

૨ તેઓ સને ૧૮૬૧ માં ખંભાત આવેલા હતા.

ખંભાત ચૈત્ય પરિપાટી.

“ખંભનચરિ જિનભવન અછઇ, તિહાં ચૈત્ય પ્રવાડે”
(ડુંગર રચિત ચૈ. પ.)

પ્રાચીનકાળમાં ખંભાતમાં કેટલા જૈન ચૈત્યો હશે તે જાણવા પુસ્તક સાધન મળતું નથી; પરંતુ કેટલાક કવિઓએ ચૈત્યપરિપાટીઓ રચી છે, તે ઉપરથી તેનો ખ્યાલ આવશે.

વિક્રમના સોળમાં સૈકામાં ખંભાતમાં નીચેનાં ચૈત્યો હતાં. ડુંગર નામે એક શ્રાવકે “ખંભાયત ચૈત્ય પરિપાટી” લગભગ સોળમી સદીમાં બનાવી છે તે નીચે આપી છે.

સરસતિ સામિણિ કરઉ પસાઉ મઝ એ કરહાડે,
ખંભનચરિ જિનભવન અછઇ, તિહાં ચૈત્ય પ્રવાડે,
થંભણુપુરનઉ પાસ આસ ભવિયણુ જિણુ પૂરઇ,
સેવક જન સાધાર સાર, સંકટ સવિ ચુરઇ, ૧
જસ લંછણિ ધરણિદ ઇદ પુમાવઇ સહીઅ,
તિહાં મૂરતિ અનાદિ આદિ તે કુણુદિ ન કહીઅ;
ઉદાવસહી ત્રિહું બારિ શ્રી પાસ જિણેસર,
જિમણુઇ ગમઇ શ્રી છરાઉલઉ પણુમી પરમેશ્વર. ૨
ત્રિહુદેહરે શ્રી આદિનાથ વંદવા બહિ,
તે પ્રણુમી ધી મુનિસુવત વીસમું આરાહુ,
ધરમ જિણેસર ધરમ કાજિ ધનવંત આરાહઇ,
આદીસર વડુઆતાણુઉ એ ગુરુઆ ગુણુ ગાઇ. ૩
કોદહા વસહી પાસનાહ અતિ ઉચ્ચ દેહરઇ,
આદિજિણેસર વંદીઇએ થાનકિ ભાવડા હરઇ,
સુહુડા સાહનઇ આદિનાથ મનવાંછિત દેસિઇ,
થિરાવસઇ શ્રીશાંતિનાથ સંધ શાંતિ કરેસિઇ. ૪

૧ ‘જૈન યુગ’ પુ. ૧, અંક ૯ પ. ૪૨૮ ઉપર ટીપમાં જણાવ્યું છે કે રતનાકર ગચ્છના આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્ર (જેનો પ્રતિમા લેખ સં. ૧૪૨૬ નો મળે છે) ના શિષ્ય જિનતિલકસૂરિએ બનાવેલ ચૈત્ય પરિપાટી સ્તવનમાં જણાવ્યું છે કે—

“ખંભાયતિ થંભણુધીશ દેવ, જાણું નિતું નિતું હું કરું સેવ,
સખિ આજિન ચૈત્ર પ્રવાડિ હેવ, છત્રીસ દેવલાં વાંદિ દેવ”

પ્રથમ તીર્થંકર પૂજ્યથઈ પીતલમઈ પામી,
 સેઠિ તણુઈ પાડઈ અછઈ શ્રી અજિતજી સ્વામી,
 ધનઈ સાહિ કરાવીઈ અતિ થાનક રૂડું,
 શ્રી મહાવીર તિહાં વસઈએ નવિ બોલઉ કૂડઉં. ૫
 અષ્ટાપદિ ચઉવીસ જિણુ વસીઆ મનિ મોરઈ,
 વર્દમાન જિન પેખીયઈએ, છઈ જિમણુઈ ચોરઈ,
 બપ્પલદ્વિસૂરિ આણીઉએ વજ્રમઈ નેમિ નાહો,
 આમરાય પ્રતિબોધીઉએ મનિ હુઉ ઉત્સાહો. ૬
 વડુ પાસ હિવ પામીયઈએ મનિ મુગતિ તિહાંલઈ,
 પ્રથમ તીર્થંકર પૂજ્યઈએ પૂનમીઈ દેવાલઈ,
 પદ્મીવાસિ ગુરિ થાપીઉએ આઠમઉ તીર્થંકર,
 ખાડુઆવાડઈ પણુમીઈએ તિહાં શ્રી સીમંધર. ૭
 મૂળ સંઘવી દેહરઈએ આદિસર બણુઉં,
 રાજહંસ પંડ્યા તણુઈએ શ્રી પાસ વખાણું,
 મહિનાથ મનિ માહરઈએ આણુંદ દિવારઈ,
 અરિઠ નેમિ જિણેસરઈએ ફૂતર તે તારઈ. ૮
 ભુંડિરા માંહિ જઈ નમું એ ગુરૂઓ આદિનાથો,
 વીરાજેણેસર વીનવઉં એ અમ્હિ હૂઆ સનાથો,
 નાઈલ ગચ્છિ શ્રીસુમતિનાથ અમ્હિ સુમતિજ માગઉં,
 વીરોધાનઈ આદિનાથ તિહાં ચરણે લાગઉ. ૯
 મુહુર વસહીઅ પાસનાહ પ્રલ પ્રત્યાસારો,
 ખરતર વસહી અજિતનાથ સેવક સાધારો,
 આલિગવસહી આદિનાથ સામલ મન મૂરતિ,
 સુરતાણુપુરિ શ્રી શાંતિનાથ પ્રલઆશા પૂરઈ. ૧૦
 સાલવીવાડઈ પાસનાહ જિન પૂળ કીજઈ,
 પીરોજપુરી શ્રી સુમતિનાથ પણુમી ફલ લીજઈ,
 મહમ્મદપુરિ શ્રી આદિનાથ અનાદિ આરાધઉં,
 મુકેલેપુરિ શ્રી શાંતિનાથ મહામંત્રિઈ સાધુ. ૧૧
 પ્રથમ તીર્થંકર સાલવઈએ મનસુદ્ધિ પૂજ્યજઈ,
 ભવીયણુ જિણુ સવિ સિદ્ધિ વૃદ્ધ સુખસંપદ પૂનઈ,
 એવું કારઈ અછઈ ચૈત્ય સાત્રીસ મનોહર,
 એવર દેવાલા ગણુઉં પાંચ કહીઈ દિગંબર. ૧૨

થાનિક બધંકા જે લણુઈ મતિ આણિ ઠાણિ,
પણુમ્યાનઉ ફલ પામિસિ એ મન નિશ્ચઉ બળુઈ,
મન વંછિત ફલ પૂરિસિએ થંભણુપુર પાસો,
ડુંગર લણુઈ ભવિઅણુતાણી જિહાં પુંચઈ આસો. ૧૩

ઉપરની ચૈત્ય પરિપાટીમાં નીચેનાં સ્થળોએ દર્શાવેલા સ્થાનમાં તેની સામે દર્શાવેલા દેવનું મંદિર હતું.

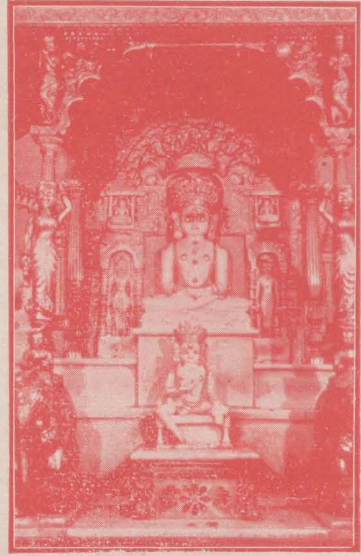
૧ ઉદાવસહી ^૨	સ્થંભણુજી
૨ કોલહા વસહી	પાર્શ્વનાથ
૩ ચિરાવસહી	શાંતિનાથ
૪ શેઠિપાડો	અજિતનાથ પ્રભુ
૫ ધનઈશાહકૃત	મહાવીર, અષ્ટાપદજીનું દહેરૂં (ચોવીસજીન)
૬ અપ્પલકુસૂરિએથી અણુએલા નેમિનાથ	
૭ પૂનમીઈ દેહરે	આદિનાથ, પદ્મવાલી (ચંદ્રપ્રભ)
૮ ખારવાડામાં	સીમંધર
૯ મૂંબ સંઘવીને દેહરે	આદિશ્વર
૧૦ રાજહંસ પંડયાની ખડકીએ	(પાસજીન, મલ્લિનાથ અને અરિષ્ટનેમિ)
૧૧ ભોંયરામાં	આદિનાથ
૧૨ મુહુરવસહી	પાર્શ્વનાથ
૧૩ ખરતરવસહી	અજિતનાથ
૧૪ આલિંગવસહી	આદિનાથ
૧૫ સુરતાણુ પૂરિમાં	શાંતિનાથ
૧૬ શાળવી વાડામાં	પાર્શ્વનાથ
૧૭ પીરોજ પૂરિમાં	સુમતિનાથ
૧૮ મહમદ પૂરિમાં	આદિનાથ

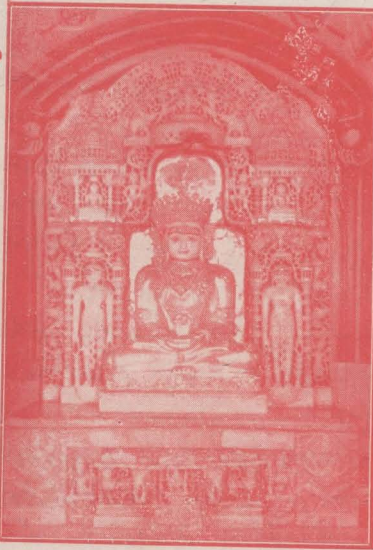
૧ વસહિ-(જૈનમંદિર) જે સંસ્કૃત (વસથિ) ઉપરથી થયું છે. મુનિજિનવિજયજી,

શ્રી શ્રીમંધરસ્વામી-ખારવાડો.

શ્રી મહાવીરસ્વામી
(મહાલક્ષ્મી માતાની પોળ)

શ્રી કંસારી પાર્શ્વનાથ-ખારવાડો.

શ્રી સુખસાગર પાર્શ્વનાથ-ખારવાડો.

શ્રી મહાવીર પ્રો. વર્કસ, ધનજી સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૩.

૪—વર્તમાન જૈન મંદિરો.

“નયરી ત્રંબાવતી બાણુઈ, અલકાપુરી સમાન,
દેવભુવન શોભઈ ભલાં, બાણું હો ઈંદ્ર વિમાન.”

(અગડદત્તરાસ વિ. સં. ૧૬૮૫)

ચોકસીની પોળ.

૧ શ્રી વિમળનાથનું દહેરૂં:—આ દહેરૂં લાંબી ઓટીથી સહેજ આગળ જતાં રસ્તા ઉપર આવેલું છે તે શિખરખંધી છે. પહેલાં તેમાં ચોમુખજી હતા; પણ હાલ તેમાં કેટલોક ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે. અહીં કેટલીક પ્રતિમા ઘણીજ પ્રાચીન છે.

૨ શ્રી ચિન્તામણિ પાર્શ્વનાથ જિનાલય:—આ દહેરૂં પત્થરથી બંધાયેલું છે. તેમાં સં. ૧૨૦૫ થી સં. ૧૫૭૩ સુધીની લગભગ ૨૬ ઉપરાંત પ્રતિમાઓ છે.

૩ શ્રી મનમોહન પાર્શ્વનાથ:—ઉપરના જિનાલયની પાસેજ આવ્યું છે. અહીં સ્વચ્છતા ઘણી સારી રહે છે. આ જિનાલયમાં સં. ૧૩૮૮ ખેતાના શ્રેયાર્થે મં રાણાકે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રતિમા કરાવી છે. સં. ૧૩૪૪ માં શ્રી આદિનાથ, સં. ૧૪૯૯ શ્રી વિમલનાથ, સં. ૧૫૧૬ માં શ્રી ધર્મનાથ વગેરે ગિળ ભરાયલાં અહીં છે.

૪ શ્રી શ્રેયાંસનાથ જિનાલય:—આ જિનાલય પરખડીની નજીક છે.

૫ શ્રી મહાવીર જિનાલય:—શ્રી મહાલક્ષ્મી માતાની પોળમાં શ્રી માતાજીના મંદિરની સાથે પૂર્વાભિમુખનું આવેલું છે. નવીન વર્ષમાં પ્રથમ પૂજા આ દહેરે થાય છે. કારતકી પૂર્ણિમાએ બંધાતો શત્રુજયનો પટ અહીં જ રહે છે.

૬ શ્રી શાંતિનાથ જિનાલય:—આ દહેરૂં બહુ મોટું નથી. તેનો જીર્ણોદ્ધાર સં. ૧૯૮૧ માં થયો છે. અહીં ૨૦ ઉપરાંત પ્રતિમાઓ છે.

અત્રીંગ.

૭ શ્રી મુનિમુવ્રત જિનાલય:—આ જિનાલયમાં સં. ૧૪૬૨ ની સાલની પ્રતિમા છે. તે સિવાય બીજી ૮ મૂર્તિઓ સોળમાં સૈકાની છે. એક સં. ૧૬૬૨ ની શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામિની છે ને જેની પ્રતિષ્ઠા શ્રી વિજયસેનસૂરિએ કરાવી છે.

લાડવાડો.

૮ શ્રી અભિનંદન જિનાલય:—આ મેડીનું દહેરું કહેવાય છે. તેમાં સં. ૧૫૧૫ ની શ્રી સંલવનાથની તથા સં. ૧૬૭૭ ની શ્રી અનંતનાથની તથા ઇલાહી વર્ષ ૪૧ ની શ્રી શાંતિનાથની મૂર્તિઓ છે.

ખારવાડો.

૯ શ્રી અનંતનાથ જિનાલય:—આ જિનાલયમાં તેરમા ચૌદમા સૈકાની મૂર્તિઓ છે.

૧૦ શ્રી કંસારી પાર્શ્વનાથ:—ખંભાતથી ઇશાન કોણમાં આશરે એક માઇલને છેટે એક નાનું ગામ છે તેને કંસારી કહે છે. હાલ ત્યાં જૈનોની વસ્તી નથી તેમ જૈન દેરાસરો નથી; પણ પહેલાં સત્તરમા સૈકામાં ત્યાં જૈન દેરાસરો હતાં. ખંભાતના કવિ ઋષભદાસે ચૈત્યપરિપાટી બનાવી છે તેમાં તે કથે છે કે:—

“ભીડલજન જિન પૂજવા; કંસારીપુરમાંહિ જઈઈ,
આવીશ ખ્યંબ તિહાં નમી, ભાવિક જીવ નિર્મળ થઈઈ,
બીજઈ દેહરઈ જઈ નમું, સ્વામિ રૂપલ જિણુદ,
સતાવીસ ખ્યંબ પ્રણમતા, સુપુરૂષ મનિ આણુદ.”

સં. ૧૬૩૬ ની સાલમાં સુધર્મજન્મના વિજયદેવસૂરિ ખંભાત પધાર્યા હતા, ત્યારે તેઓ કંસારીમાં ત્રણ દિવસ રહ્યા હતા. તેમણે પાર્શ્વનાથનાં દર્શન કર્યાનું મનજી ઋષિએ વિજયદેવસૂરિ રાસમાં લખ્યું છે કે:—

“ગછપતિ પાંગર્યા પરિવારઈ બહુ પરવર્યા
ગુણુલર્યા કંસારીઈ આવીયા એ.”

(એ. રા. ભા. ૩ જો પૃ. ૩૧)

સં. ૧૭૦૧ માં રચાયલી તીર્થમાળામાં પણ તેનો નિર્દેશ છે. કંસારીમાંથી એ પાર્શ્વનાથને કઈ સાલમાં ખંભાતમાં આણ્યા તેની સાલ ચોક્કસ મળતી નથી. અહીં આણ્યા પછી તેમનું નામ કંસારી પાર્શ્વનાથ પડ્યું છે. તે અગાઉ તે “ભીડલજન પાર્શ્વનાથ” નામથી ઓળખાતા.

૧૧ શ્રીમહાવીરસ્વામિ જિનાલય:—આ જિનાલયમાં સં. ૧૫૦૬, ૧૫૧૦, ૧૫૨૧, ૧૫૩૧, ૧૫૪૬, ૧૫૭૬ વગેરે સાલોની મૂર્તિઓ છે.

૧૨ શ્રી મુનિસુવ્રત જિનાલય:—આ દહેરામાં ચૌદમા સૈકાની શ્રી શાંતિનાથની મૂર્તિઓ છે તથા બીજી પ્રતિમાઓ છે.

૧૩ શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથ જિનાલય:—આ પુરાતન પાર્શ્વનાથનો ઇતિહાસ આગળ આપવામાં આવ્યો છે. અત્યારે આ દેવાલય તદ્દન નવું બનાવવામાં આવ્યું છે તે ઘણું જ રમણીય છે. આવી સુંદરતાવાળું, લય્ય અને મનોહર જિનાલય ખંભાતમાં બેનમુન છે. સં. ૧૬૮૪ ના ફાગણ સુદ ૩ ને દિવસે શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરના હાથે બહુ જ ધર્મક્રિયાથી આનંદોત્સવપૂર્વક આ પ્રતિમાને નવીન પ્રાસાદમાં પધરાવવામાં આવ્યાં હતાં. આ ઉત્સવમાં દેશદેશના અનેક ભાવિક શ્રાવકો આવ્યા હતા અને હજારો રૂપીઆ ખર્ચ કર્યો હતો. તેમાં સુરતવાસી શા. છોટુભાઈ ભગવાનદાસે રૂ. ૧૦૫૦૧) ખર્ચી તે બિંબને ગાદીનશીન કર્યું હતું. આ પ્રતિષ્ઠા સમયે કેટલાંક નવીન ભરાવેલાં બિંબોની અંજનશલાકા થઈ હતી તથા શ્રી મોરપાર્શ્વનાથ અને બીજી બાજુ આદીશ્વરજીના બિંબોની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

આ જિનાલયના જે લેખો છે તેમાં સં. ૧૩૫૬ તથા સં. ૧૩૬૩ ના બે લેખ છે. બાકીના પાંચેક પંદરમા સૈકાના અને બેએક સોળમા સૈકાના છે તથા ઉપર જણાવી ગયા તેમ કેટલીક હાલની પ્રતિમાઓ છે. આ પુસ્તકમાં પરિશિષ્ટમાં આપેલો અલપખાનનો શિલાલેખ અહીં છે.

૧૪ શ્રી સ્તંભરસ્વામિ જિનાલય:—(મહા વિદેહ વિહરમાન) શ્રી સમંધર સ્વામિનું દેવાલય શ્રી સ્તંભણુ પાર્શ્વનાથ જિનાલયની સામે પશ્ચિમાભિમુખે આવેલું છે. માળ ઉપર પદ્મપ્રભુજી બિરાજે છે. આ ઉપરાંત અંદર ગભરામાં તાકામાં સ્ફટિક રજતના નાનાં બિંબો છે. વિહરમાન જિનની મૂર્તિ બહુ રમણીય છે.

સત્તરમાં સૈકાના પ્રખ્યાત શ્રેષ્ઠી શ્રીમદ્ભલે કરાવેલી શ્રી અનંતનાથની પ્રતિમા છે. (સં. ૧૬૭૭ ની) શ્રી વિજયદેવસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. એ સિવાય સં. ૧૩૫૩ થી સં. ૧૬૭૭ સુધીની બુદ્ધી બુદ્ધી સાલોની વીસેક પ્રતિમાઓ છે તે માટે બુદ્ધો (બુદ્ધિ. સં. લેખ સં. ભા. ૨ જે લેખાંક ૧૦૫૬ થી ૧૦૭૮)

૧૫ શ્રી સુખસાગર પાર્શ્વનાથ:—શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજીએ જેમણે ઉદ્દેશી સ્તવન રચના કરી છે.

નાગરવાડો.

૧૬ શ્રી વાસુપૂજ્ય જિનાલય:—નાગરવાડાના લતામાં એ એકજ દહેરૂં છે. તેની સ્વચ્છતા સારી છે. આ જિનાલયમાં “સં. ૧૧૬૮ ના વૈશાખ સુદિ ૧૦ શ્રી સાવદેવાચાર્યગચ્છે વર્ધ્ધમાન પુત્રિકયા પાપઇ શ્રાવિકાએ શ્રી મહાવીર પ્રતિમા આત્મશ્રેયાર્થે કરાવી છે.” બાકીની પાંચ છ પંદરમાં અને સોળમા અને સત્તરમા સૈકાની છે. (જુ. લે. સં. ભા. ૨ જો લે. ૧૦૭૬ થી ૧૦૮૫ જુઓ.)

સંઘવીની પોળ.

૧૭ શ્રી વિમળનાથ જિનાલય:—આ દહેરૂં ખાંચામાં છે; નાનું છે, છતાં સાડું છે. તેમાં લોંચરૂં છે. આ જિનાલયમાં બે લેખ છે તથા બે પગલાંની જોડ છે. સં. ૧૬૩૧ માં એશવાળ વંશના જિઠતસીની સ્ત્રી જિઠતલદેવીએ શ્રી વિમળનાથ બિંબ કરાવ્યું છે. પ્રતિષ્ઠા શ્રી હીરવિજય-સૂરિએ કરાવી છે.

૧૮ શ્રી સોમપાર્શ્વનાથ જિનાલય:—આ જિનાલયમાં પદ્માવતીદેવીની ચમત્કારીક મૂર્તિ છે, તેથી આ જિનાલય ‘પદ્માવતી’ના દહેરા તરીકે વધારે જાણીતું છે; તેમાં સૌથી જુની મૂર્તિ “સં. ૧૩૫૩ વૈશાખ વદ ૧૦ શુક્રે શ્રી વાયડીય શ્રે. લૂણાના પુત્ર વિસલે પિતા માતા અને પોતાના શ્રેય માટે શ્રી વાયટગચ્છીય શ્રી જીવદેવસૂરિએ કરાવેલી પ્રતિષ્ઠાવાળી ‘શ્રી ચતુર્વિંશતિપદ્’ની છે.”

બોળપીપળો.

૧૯ શ્રી નવપદ્મવ પાર્શ્વનાથ:—આ જિનાલયમાં એક લોંચરૂં છે, તેમાં ગાડીપાર્શ્વનાથની મૂર્તિ છે. અહીં “સં. ૧૩૧૧ ના વૈશાખ શુક્ર ૩ ને સોમે શ્રે. મહીપાલની સ્ત્રી માલહણુદેવી તેના પુત્ર વિરમે શ્રી મહાવીરની પ્રતિમા ભરાવી છે.” બાકીની લગભગ ૨૧ મૂર્તિઓ છે. જુઓ (જુ. લે. સં. ભા. ૨ જો લે. ૧૦૮૬ થી ૧૧૦૭)

૨૦ શ્રી સંભવનાથ જિનાલય:—આ જિનાલયમાં સં. ૧૫૩૪ ની શ્રી સંભવનાથની તથા સં. ૧૬૩૪ની શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાઓ છે.

૨૧ શ્રી મુનિમુવ્રતસ્વામી જિનાલય:—ઉપરના જિનાલયની સામેજ આવ્યું છે.

श्री नवपदसव पार्श्वनाथ—जोगपीपजो.

श्री अडावीर प्री. वर्कस, मुंअर्ध, ३.

માણેકચોક.

૨૨ શ્રી આદીધર જિનાલય:—માણેકચોકની ખડકીમાં પેસતાં ડાબા હાથે આવેલું છે. તેમાં ૧૨ માથી ૧૭ મા સૈકાની મૂર્તિઓનાં દર્શન થાય છે. જુનામાં જુની “સં. ૧૧૧૨ વર્ષે ક્ષગણુ વદિ ૧ ને સોમે યારાપદ્રીય ગચ્છના શ્રી સાલિભદ્રસૂરિ સ્થાપિત શ્રેઠ નાગરના શ્રેયાર્થે તેની સ્ત્રી તિહુણુદેવીએ ભરાવેલી શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા છે.” બાકીના માટે જુઓ (ખુ. લે. સં. ભા. ૨ જો લે. ૯૯૯ થી ૧૦૨૨)

૨૩ ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ જિનાલય:—આ જિનાલયમાં ભવ્ય પ્રતિમા ભોંયરામાં બિરાજે છે. ખંભાતમાં જે જે જિનાલયો સુંદર ગણાય છે તેમાંનું આ છે. પ્રતિમાજીના દર્શન કરતાં આત્મા પ્રસન્ન થયા વિના રહે તેમ નથી. આ પ્રતિમા સં. ૧૬૫૬માં ચોશવાળ વંશના સોની તેજપાળે કરાવી. તે વિષે આગળ કહેવાશે, વધુ માટે (ખુ. લે. સં. ભા. ૨ જો લેખાંક ૯૧૩ થી ૯૪૮ જુઓ)

૨૪ શ્રી શાંતિનાથ જિનાલય:—આ જિનાલયમાં લગભગ ૧૬ મૂર્તિઓ છે. જુની સં. ૧૩૪૪ ની આદિનાથની છે. બાકીની ૧૬-૧૭ સૈકાની છે. (ઉપરના પુસ્તકમાં લેખાંક ૯૮૨ થી ૯૯૭ જુઓ)

૨૫ વાસુપૂજ્ય જિનાલય:—ઉપરના દેવાલયની સાથેજ છે. સં. ૧૬૪૩ ના જેઠ સુદી ૯ ને સોમવારે સોની તેજપાળે શ્રી અનંતનાથની પ્રતિમા કરાવ્યાનો લેખ છે.

૨૬ શ્રી ચિંતામણિ જિનાલય:—આ જિનાલયમાં સોળમા સૈકાની બધી પ્રતિમાઓ છે. (જુઓ ઉપરના પુસ્તકમાં લે. ૯૬૨ થી ૯૮૧)

૨૭ શ્રી ધર્મનાથ જિનાલય તથા ૨૮ શ્રી મહાવીરસ્વામિ જિનાલય.

ભોંયરાપાડા.

૩૦ શ્રી શાંતિનાથ જિનાલય:—સં. ૧૩૮૩ ની પાર્શ્વનાથજીની તથા સોળમા સૈકાની મૂર્તિઓ છે. આ સિવાય આ પોળમાં, ૨૬ શ્રી શાંતીનાથ-નેમનાથનું, ૩૨ શ્રી ચંદ્રપ્રભનું, ૩૧ શ્રી મહિનાથનું ૩૩ શ્રી નવખંડા પાર્શ્વનાથનું એમ પાંચ જિનાલય આવ્યાં છે.

ગીમટી.

૩૪ આ લતામાં શ્રી મહાવીરસ્વામીનું તથા શ્રી અન્વિતનાથ નું એમ બે જિનાલયો આવ્યાં છે. શ્રી મહાવીરસ્વામીનું દેરાસર કાચવાણું દેરાસર કહેવાય છે. કારણ કે દહેરાસરની અંદર સઘળે કાચ જડેલા હોવાથી બહુ સુંદર લાગે છે. આ દેવાલયમાં જુનું બિંબ સંવત ૧૩૩૧ના વૈ. સુ. ૩ ને રવિવારે ડીસાવાલ જ્ઞાતિના શ્રે. પૂવડ તેની સ્ત્રી પાચુના પુણ્ય માટે તેના પુત્રે શ્રી પાર્શ્વનાથ બિંબ કરાવ્યું છે. (જુઓ ખુ. લે. સં. ભા. ૨ લે. નં. ૭૦૨)

ઉડીપાળ.

૩૫ શ્રી શાંતિનાથ જિનાલય:—આ જિનાલયમાં જુદા જુદા સૈકાની લગભગ ૧૧ પ્રતિમાઓ છે. તેમાં સં. ૧૫૦૬માં કોરંટ ગચ્છના શ્રી સાવદેવસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવેલી તથા શ્રી હિરવિજયસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠિત થયેલા શ્રી પદ્મપ્રભુની મૂર્તિઓ છે.

પુન્યશાળીની ખડકી.

૩૬ શ્રી શાંતિનાથ જિનાલય.

દંતારવાડા.

૩૭ શ્રી કુંથુનાથ જિનાલય તથા શ્રી શાંતિનાથ જિનાલય છે.

સાગોટાપાડા

૩૮ શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનું જિનાલય:—ઝનરમાં શેઠ અંબાલાલ પાનાચંદની ધર્મશાળામાં જતાં પ્રથમ શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ ઉપરના ભાગે તેમજ શ્રી સ્થંભજી પાર્શ્વનાથ ભોંયરામાં બિરાજે છે. જેવી રીતે માણેકચોકનું ભોંયરાવાણું દહેડું સુંદર અને જોવા યોગ્ય છે તેવીજ રીતે આ દહેડું ભોંયરાવાણું હોવાથી જોવાલાયક છે. ભોંયડું વિશાળ છે. વચમાં થાંભલા નથી. તેમાં ઉતરવાને એક સાંકડી સીડી હતી. છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી તેમાં પ્રકાશ આણવાને નવીન પ્રકારની રચના કરવામાં આવી છે.

આ દહેરામાં ભવ્ય પ્રતિમાજી બિરાજે છે. આ દહેડું અંધાવનાર ગાંધાર નિવાસી પારેખ રાજ્યા અને વજ્યા છે. તેઓએ સં. ૧૬૪૪ની સાલમાં અંધાવ્યું છે. તેની પ્રતિષ્ઠા શ્રી વિજયસેનસૂરિના હાથે થઈ છે. :

દેરાસરની અંદર સંસ્કૃતમાં ૬૨ શ્લોકનો દેરાસરના સવિસ્તર વર્ણનવાળો એક પ્રશસ્તિ લેખ છે. તે લેખ પરિશિષ્ટમાં આપવામાં આવ્યો છે; તેમ પા. રાજ્યાવજ્યા સંબંધી હકીકત આપવામાં આવી છે. યાત્રાળુઓ તથા અન્ય ધર્મીઓ આ દહેરાની અવશ્ય મુલાકાત લે છે. આ દહેરાની નજીકમાં એક દહેરી છે તેમાં નીતિવિજયની મૂર્તિ પધરાવવામાં આવી છે અને હર્ષવિજયની પાદુકાઓ સં. ૧૯૮૦માં પ્રતિષ્ઠિત કરવામાં આવી છે.

૩૯ શ્રી આદિજનનું દહેરૂં—દહેરીની બાબુમાં છે.

ચોળાવાડા.

આ ખડકીમાં ૪૦ શ્રી સુભતિનાથ (ચોમુખ) નું દેરાસર છે. તેમાં 'સં. ૧૪૭૬ની શ્રીભાવદેવસૂરિ'—એવો ઉલ્લેખ મળે છે. આ દેરાસરમાં 'પણુ જોવા જોવું કેટલુંક છે.

વાઘમાસીની ખડકી.

૪૧ શ્રી સંભવનાથ જિનાલય:—ખડકીમાં પેસતાં તરત લોંચરાવાળું જિનાલય આવે છે. લોંચરામાં ત્રણ ભવ્ય પ્રતિમાઓ બિરાજે છે.

૪૨ શ્રી વિજયચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ:—ખડકીની બહાર નીકળતાં સન્મુખ આ જિનાલય આવે છે. મૂર્તિ બહુ પુરાણી છે.

મોટા કુમારવાડા.

૪૩ શ્રી શીતળનાથ જિનાલય:—મોટા કુમારવાડામાં આ જિનાલય આવ્યું છે. એકંદરે તે સાદું છે.

માંડવીની પોળ.

આ પોળમાં ૪૪ કુંથુનાથનું અને ૪૫ શ્રી આદિનાથનું, તથા શ્રી નેમિનાથનું, અને શ્રી મુનિ સુવ્રતસ્વામીનું, એમ ચાર જિનાલય છે.

આદિનાથના દહેરાનો જીર્ણોદ્ધાર નવેસરથી કરાવવામાં આવ્યો છે, અને તેની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૯૬૩ માં શ્રીમદ્ વિજયવલ્લભસૂરિના હાથે કરાવવામાં આવી છે. આ ઉત્સવમાં ઘણા ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હતો. આ જિનાલયની નજીકમાં એક દહેરીમાં પંજબ કેશરી શ્રીમદ્ આત્મારામજી તથા શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિની તથા શ્રી હર્ષવિજયની મૂર્તિઓ છે અને જિનાલયની બીજી બાબુએ એક દહેરીમાં શ્રી મણિભદ્ર છે.

આલીપાડા.

૪૬ શ્રી શાંતિનાથનું જિનાલય:—ચાલુ સાલમાં તે જિનાલયનો જીર્ણોદ્ધાર થવા માંડ્યો છે; તેની બાંધણી લબ્ધ કરવામાં આવી છે. વચમાંનો મંડપ ઘણો સુંદર અને કોતરણીથી ભરપુર હોવાથી જોવા યોગ્ય છે. સં. ૧૫૨૩ ના વૈશાખ વદિ ૧૧ ને ગુરુવારે જસાકે શ્રી શાંતિનાથ જિંબ ભરાવ્યાનો લેખ મળે છે તે કદાચ આ જિનાલયના મૂળ નાયક હોય એમ સંભવ છે.

કડાકોટડી.

૪૭ શ્રી પદ્મપ્રભુનું તથા ૪૮ શ્રી શાંતિનાથનું એમ બે જિનાલયો છે. આ બન્ને જિનાલયમાં બુદ્ધા બુદ્ધા સૈકાની ઘણી પ્રતિમાઓ છે.

જિરાળાપાડા.

૪૯ શ્રી મનમોહન પાર્શ્વનાથનું, ૫૦ શ્રી અરનાથનું, ૫૧ શ્રી અમીઝરા પાર્શ્વનાથનું અને ૫૨ શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનું જિનાલય આ ખડકીમાં આવ્યું છે.

ખંભાત શહેરનાં સર્વ જિનાલયોના શિરોમણિરૂપ આ (નં. ૫૨ વાળું) એક જિનાલય છે. અગાઉ ત્યાં ૭ મૂળ દહેરાં હતાં; તે ઘણા જીર્ણ થઈ ગયાં એટલે તે દહેરાની મૂર્તિઓ બીજા દહેરામાં પધરાવી, પછી સંવત ૧૯૫૬ના મહા સુદ ૫ ને દિવસે તે બુનાં મંદિરો ખોદાવાનું કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું; તે બધાં ખોદી પાણીછટ પાયો ખોદવામાં આવ્યો અને સં. ૧૯૫૬ ના વૈશાખ સુદ ૫ ને દિવસે તેનું ખાતમુહૂર્ત કરવામાં આવ્યું. તે તૈયાર થતાં સંવત ૧૯૬૩ ના જેઠ સુદ ૬ ને દિવસે મૂળ-નાયકને પધરાવી, તેની પ્રતિષ્ઠા ખંભાત શહેરના ધર્મપ્રેમી શેઠ અમરચંદ પ્રેમચંદના હાથે કરાવવામાં આવી. પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયનેમિસૂરિ હતા.

આ તદ્દન પત્થરથી બંધાયેલા દહેરામાં નીચેની જાતના પત્થરો લાવવામાં આવ્યા છે. પીળો આરસ મકરાણીથી; ઘોળો આરસ મકરાણી અને આબુરોડથી; રાતા પત્થર જોધપુર ને કોટાથી; લીલો આરસ મોતીપરા (વડોદરા પાસેથી); ચોરસા ઇટાલીથી બારોબાર; પિત્તળકામ

श्री आदिनाथ (लोयङ्ग)-माण्डिक्योक्त.

श्री महावीर प्री. वडस, मुंबई, ३

વિલાયતથી ખારોખાર મંગાવવામાં આવ્યું હતું. લગલગ પચાસ હજારનો આરસ અને તેનાપર સાઠ હજાર મજુરી થઈ છે. એકંદરે તેને બંધાવતાં ત્રણ લાખ રૂપીઆ ખર્ચ થયો છે. તેની અત્યારના સમય પ્રમાણે વધારે કીંમત થાય. મિસ્ત્રીને માસિક રૂ. ૧૮૧૧૧ પગાર આપવામાં આવતો અને મજુરો ૩ થી ૧૨ પૈસા ખંભાતીથી રોજ તરીકે રાખવામાં આવ્યા હતા. એવા કુલ ૧૫૦ કારીગર રોજ આવતા.

આ દહેરામાં કુલ ૨૫૨ મૂર્તિ છે. પાંચ શિખર છે. ગભારા ૧૬ ગણાય છે. મૂળ ૭ દહેરામાં ખીલાં ૧૫ દહેરાં ઉમેરી કુલ ૨૨ દહેરાંની મૂર્તિઓ ખેસાડવામાં આવી છે. તેને ત્રણ માળ છે. ભોંયરામ્મં ઘણી મૂર્તિઓ છે; વચ્ચે માળે અને ખીજી ત્રીજે માળે છે. આ ગગન ચુંબી શિખરોવાળું; ખંભાત શહેરને શોભાવનાર; જૈનોના મહાનતીર્થની કીર્તિ વધારનાર જિનાલય તૈયાર કરવામાં ખંભાતના મહાન નાગરિક, ધર્મપ્રેમી શેઠ શ્રી પોપટલાઈ અમરચંદ તથા તેમની બરાબરીના શેઠ શ્રી પોપટચંદ મૂળચંદનેા તન, મન અને ધનનેા અથાગ પરિશ્રમ રહેલો છે. અલબત્ત ધનની મદદ બહાર ગામના જૈન લાઈઓ તરફથી થએલી છે; પરંતુ આ મહાન કાર્યની પાછળ રહેલી પ્રેરણાશક્તિ, કાર્યશક્તિ એ સઘળું ઉપરના ગૃહસ્થોને યશભાગી બનાવે છે. તેમનાં નામ ખંભાતના જૈન ઇતિહાસમાં સદા અમર છે.

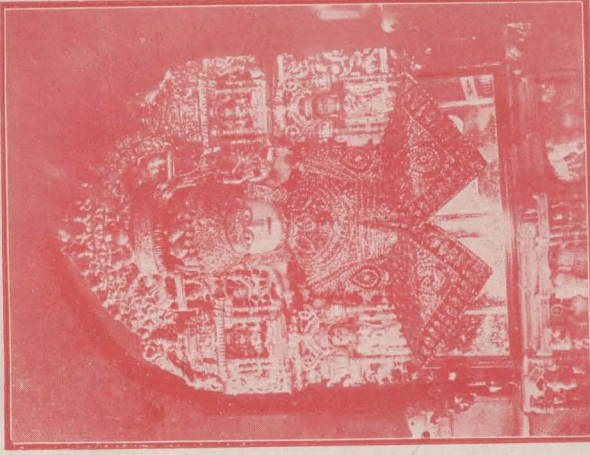

જિનાલયો અને પ્રતિમા સંખ્યા.

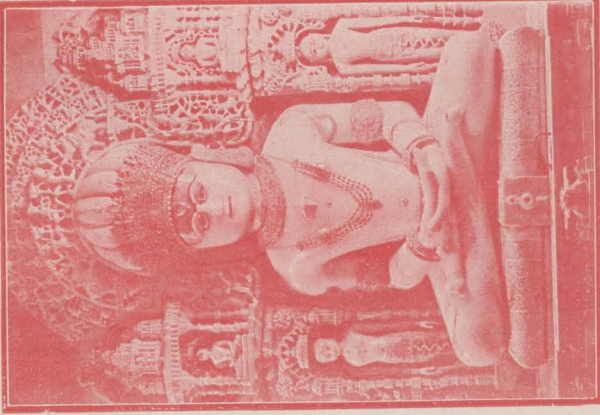
અનુક્રમ નંબર.	મૂળનાયકજીનું નામ.	પ્રતિમા સંખ્યા.			સિદ્ધચક્ર સંખ્યા		નોંધ.
		પાષાણ	ધાતુ	ચાંદી યા સ્ક્રીક.	ચાંદી	કાંતું	
૧	શ્રી વિમળનાથજી	૧૦	૧૨	૧ ચાં	૪	૧	શિખર બંધી
૨	શ્રી ચિંતામણુ પાર્શ્વનાથજી	૧૪	૩૨		૩	૧	
૩	શ્રી મનમોહન પાર્શ્વનાથજી	૫	૫		૩		
૪	શ્રી શ્રેયાંસનાથજી	૧૭	૩૦	૨ ચાં.			
૫	શ્રી મહાવીરસ્વામીજી	૧૧	૧૦	૨ ચાં.	૫	૩	૨ કા.
૬	શ્રી શાંતિનાથજી	૪			૧	૧	
	શ્રી સંભવનાથજી		૮	૧ ચાં.	૪	૨	ધર દેરાસર
	શ્રી સુમતિનાથજી		૪	૧ ચાં.	૪		"
૭	શ્રી મુનિ સુવ્રતસ્વામીજી	૭	૨૪		૭	૧	
૮	શ્રી અભિનંદનસ્વામીજી	૫	૬		૭	૧	
૯	શ્રી અનંતનાથજી	૫	૧૧		૨	૧	
૧૦	શ્રી મહાવીરસ્વામીજી	૯	૩૭		૧	૨	
૧૧	શ્રી કંસારી પાર્શ્વનાથજી	૫	૯				
૧૨	શ્રી મુનિ સુવ્રતસ્વામીજી	૬	૧૦		૧	૧	
૧૩	શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથજી	૭૪	૪૦	૧ નિલમ	૯	૨	
૧૪	શ્રી સીમંધરસ્વામી	૩૫	૭૪	૬ રત્ન	૯	૯	૧૮ કા.
	બહાર	૧૬	૬	૧૦ ચાં.	૧		
	ઉપર શ્રી પદ્મપ્રભુજી	૨૮	૩		૧	૧	
૧૫	શ્રી સુખસાગર પાર્શ્વનાથજી	૧૦	૨૦		૨	૧	
૧૬	શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામી	૨૮	૨૦	૧સ્ક્ર.૧ચાં.	૯	૨	
૧૭	શ્રી વિમળનાથજી	૬	૧૭		૭	૨	લે. નં. ૨

અનુક્રમ નંબર	મૂળનાયકજીનું નામ.	પ્રતિમા સંખ્યા.			સિદ્ધચક્ર સંખ્યા		નોંધ.
		પાષાણ	ધાતુ.	ચાંદી યા સ્ક્રીક.	ચાંદી	ધાતુ.	
૧૮	શ્રી સોમચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ	૯	૧૬		૧	૧	પદ્મા.મા.સ્થા.
૧૯	શ્રી નવપલ્લવ પાર્શ્વનાથ ભોંયડું ગોડીપાર્શ્વનાથ	૨૦	૪૧	૧ ચાં.	૫	૧	૧ કા. ૧૭૦ જીનનો ૫૨
૨૦	શ્રી સંભવનાથ	૧૦	૨		૨		
૨૧	શ્રી મુનિમુવતસ્વામી	૮	૧		૧		
૨૨	શ્રી આદીશ્વરજી	૧૮	૨૬	૧ સ્ક.			૨ કા.
૨૩	શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ ભોંયડું આદિશ્વરજી	૯	૩૨				૪ કા.
૨૪	શ્રી શાંતિનાથજી	૪+૬	૬	૧			૯ કા.
૨૪	શ્રી શાંતિનાથજી	૧૪	૨૦		૩	૩	
૨૫	શ્રી વાસુપૂજ્યજી	૪	૨૮		૧		
૨૬	શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ	૮	૪૪	૧ ચાં.	૧	૧	
૨૭	શ્રી ધર્મનાથજી	૯	૧૮	૧	૧	૧	૩ કા.
૨૮	શ્રી મહાવીરસ્વામી	૫	૫		૧		
૨૯	શ્રી શાંતિનાથજી શ્રી નેમનાથજી	૫	૩		૧		
		૬	૧૧	૧ સ્ક.	૬	૧	
૩૦	શ્રી શાંતિનાથજી	૯	૨૮		૬	૨	
૩૧	શ્રી મલ્લીનાથજી	૫	૧૨		૨	૧	દક્ષી. શંખ
૩૨	શ્રી ચંદ્રપ્રભુજી	૧૦	૨૯	૧ સ્ક.	૨		
૩૩	શ્રી નવખંડા પાર્શ્વનાથજી	૧૧	૩૯		૧	૩	
૩૪	શ્રી મહાવીરસ્વામીજી શ્રી અજિતનાથ	૮	૫૮		૫	૩	કાચનું દહેરું
		૫	૧૧		૨		૩ કા.
૩૫	શ્રી શાંતિનાથ	૫	૨૦		૩	૩	
૩૬	શ્રી શાંતિનાથ	૪	૨૨			૩	

અનુક્રમ નંબર	મૂળનાયકજનું નામ.	પ્રિતમા સંખ્યા.			સિદ્ધચક્ર સંખ્યા		નોંધ.
		પાપાણ	ધાતુ.	ચાંદી યા સ્ક્રીટીક.	ચાંદી	ધાતુ	
૩૭	શ્રી કુંથુનાથ	૫	૨૪		૪		
	શ્રી શાંતિનાથ	૬	૨૮		૪	૩	
૩૮	શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ	૧૩	૩૩	૧ સ્ક્ર.	૩		૭ કા.
	ભોંયરું સ્થંભાણજી	૧૫	૬૬		૪		
૩૯	શ્રી આદીશ્વરજી	૩૦	૨૭		૨		
૪૦	શ્રી સુમતિનાથ	૪	૧૭		૬	૧	ચોમુખજી
૪૧	શ્રી સંભવનાથ	૧૮	૬૦		૧	૨	
	ભોંયરું શાંતિનાથ	૩					
૪૨	શ્રી વિજયચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ	૭	૧૫		૧	૪	ખજરના રસ્તે
	શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામિ	૨	૬		૨	૧	ધર દેરાસર
૪૩	શ્રી શીતળનાથજી	૧૯	૪૩	૨ સ્ક્ર.	૨	૨	
	શ્રી શાંતિનાથજી		૧૪		૧	૨	ધર દેરાસર
૪૪	શ્રી કુંથુનાથજી	૧	૯		૧	૨	
૪૫	શ્રી આદીશ્વરજી	૧૭	૩૪			૩	
	શ્રી નેમનાથજી બાબુમાં	૪					
૪૬	શ્રી શાંતિનાથજી	૧૪	૪૪		૨	૮	
	શ્રી સુપાર્શ્વનાથજી	૩	૨૦			૨	
૪૭	શ્રી શાંતિનાથજી	૭	૪			૧	
૪૮	શ્રી પદ્મપ્રભુજી	૧૨	૪૬				
૪૯	શ્રી મનમોહન પાર્શ્વનાથ	૩	૨		૧	૧	
૫૦	શ્રી ચરનાથ	૫	૨૪			૩	
૫૧	શ્રી અમીઝરા પાર્શ્વનાથ	૨૦	૧૮		૧	૧	
૫૨	શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ	૧૫	૨૫		૩	૨	પાંચ શિખર

श्री चिंतामणी पार्श्वनाथ-मन्दर

श्री स्थंभन पार्श्वनाथ (सोयङ्ग)-मन्दर

श्री महावीर प्री. वर्कस, मुंबई, ३

અનુક્રમ નંબર	મૂળનાયકજીનું નામ.	પ્રતિમા સંખ્યા.			સિદ્ધચક્ર સંખ્યા		નોંધ.
		પાયાજી	ધાતુ.	ચાંદી યા સ્ક્રીક.	ચાંદી	ધાતુ	
	શ્રી શાંતિનાથ જમણી બાબુ	૨	૮		૧	૧	
	લમતી	૬૧					
	શ્રી શાંતિનાથ ડાબી બાબુ	૩	૨				
	શ્રી આદીશ્વરજી જમણી બાબુ	૧			૧		
	શ્રી અરિષ્ટનેમિ, ભોંયરૂ	૧૮	૮				
	શ્રી મહાવીરસ્વામી ડાબી બાબુ	૩	૩			૧	
	શ્રી વાસુપૂજ્યજી ત્રીજો માળે(૧)	૫	૫		૧		
	શ્રી પાર્શ્વનાથ „ (૨)	૫	૪		૧		
	શ્રી મલ્લીનાથ „ (૩)	૭					
	„ (૪)	૫	૧૪				
	શ્રી વાસુપુજ્ય „ (૫)	૫	૩			૧	
		૭૬૦	૧૪૫૬	૩૬	૧૫૬	૧૦૩	

નોટ:--કા = કાઉસગીઆ યાને ઉભીમૂર્તિ.

લે. નં. = લેખ નંબર

મા. સ્થા. = માતાનું સ્થાનક

દક્ષી. = દક્ષીણાવર્ત.

ઉપરની નોંધ શ્રી સ્થંભતીર્થ જૈન મંડળ મારફત નિયુક્ત કરવામાં આવેલી શ્રી સ્થંભતીર્થ ચૈત્ય વ્યવસ્થાપક કમિટિદ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવેલ 'અંભાતનો જૈન ઇતિહાસ યાને ચૈત્ય પરિપાટી' એ નામની લઘુ પુસ્તિકામાંથી લેવામાં આવી છે.

૪—પરગામવાસીઓએ ભરાવેલાં બિંબ.

૧ ગાંધાર.

૧ સં. ૧૫૧૫ વર્ષ માઘ શુદ્ધિ ૭ ને દિવસે ગાંધારના શિવરાજ ભાર્યા કર્માદે સુત વસ્તુપાલે માતૃશ્રેયાર્થે શ્રી મહાવીર બિંબ કરાવ્યું અને શ્રી રત્નશેખરસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી (બુ. લે. સે. ભા. ૨ લે. ૯૬૬)

૨ સં. ૧૫૧૬ વર્ષે ચૈત્ર વદી ૪ શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતિય રત્નાભાર્યા માણુ, વીરા ભાર્યા સાધુએ પિતૃશ્રેયાર્થે શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામિ બિંબ કરાવ્યું અને આણુંદવિમલસૂરિએ પ્ર. કરાવી. (બુ. લે. સં. ભા. ૨ લે. ૮૯૦)

૩ સં. ૧૫૩૭ વર્ષે વૈશાખ શુદ્ધિ ૧૦ સોમે ગાંધારના રહેનાર શ્રી શ્રીમાળ જ્ઞાતિના ધનદત્ત ભાર્યા હર્ષાઈએ શાંતિનાથબિંબ કરાવ્યું. અને જિનદત્તસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (એજ લે. ૬૯૨)

૪ ઉપર પ્રમાણે (એજ લે. ૭૩૭)

૫ સં. ૧૫૪૮ વૈશાખ શુદ્ધિ ૨ ગાંધારના રહેનાર શ્રી શ્રીમાળ જ્ઞાતિના વાણના પુત્ર પદમસિંહે શ્રી શીતળનાથબિંબ કરાવ્યું. અને શ્રી જિનચંદ્રસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

૬ સં. ૧૫૪૭ ના વૈશાખ શુદ્ધિ ૩ ને સોમે પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના સં. પાસવીની ભાર્યા પૂરીએ પોતાના કુટુંબના શ્રેયાર્થે શ્રી અંબિકા-મૂર્તિ કરાવી અને શ્રી સુમતિ સાધુસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

૭ સં. ૧૫૫૬ ના વૈશાખ શુદ્ધિ ૧૧ શુક્રે ગાંધારના શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતિના હંસરાજે શ્રી સુવિધિનાથ બિંબ કરાવ્યું. (એજ લે. ૮૫૮)

૮ સં. ૧૫૬૮ વર્ષે વૈ. સુ. ૭ ગુરુ ગાંધારના શ્રી વચ્છે સ્વશ્રે-યાર્થે શ્રી શાંતિનાથ બિંબ કરાવ્યું. અને શ્રી હેમવિમલસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી (એજ લે. ૯૦૨)

૯ સં. ૧૫૬૧ વર્ષે વૈ. વ. ૭ શુક્રે ગાંધારના રહેનાર પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના પરણત પુત્ર શ્રા. ઝકુસત ધર્મસિંહ અમીચંદ્રે શ્રી અનંતનાથ બિંબ કરાવ્યું (એજ લે. ૯૬૫)

૧૦ સં. ૧૬૪૪ પરિખ વજિઆ તથા પ. રાજિઆએ ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ પ્રાસાદ બંધાવ્યો અને તેમની પ્રતિષ્ઠા શ્રી વિજયસેનસૂરિએ કરાવી (એજ લે. ૫૨૬)

૧૧ સં. ૧૬૪૪ પ. રાજઆભાર્યા લલનાદે શ્રી સુમતિનાથગિળ કરાવ્યું અને શ્રી વિજયસેનસૂરિએ પ્ર. કરાવી (એજ લે. ૯૩૯)

૧૨ સં. ૧૬૪૪ વર્ષે જેઠ સુદિ ૧૨ સોમે ગાંધારના રહેનાર શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતિના ઠાવ ઇંદુજીએ શ્રી વાસુપૂજ્યગિળ ભરાવ્યું. અને શ્રી વિજયસેનસૂરિએ પ્ર. કરાવી (એ. લે. ૧૧૩૨)

૧૩ સં. ૧૬૪૪ વર્ષે જેઠ સુદિ ૧૨ સોમે ગાંધારના રહેનાર શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતિના હેમજીએ શ્રી અજિતનાથગિળ કરાવ્યું. અને શ્રી વિજયસેનસૂરિએ પ્ર. કરાવી.

૨ આશાપદ્મી.

૧૪ સં. ૧૫૩૭ વર્ષે જેઠ વ. ૧૧ શુક્રે આશાપદ્મીવાસી ઉકેશ જ્ઞાતિના લટુની ભાર્યા ઇંદ્રાણીએ શ્રી શીતલનાથગિળ કરાવ્યું. અને શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

૩ વીરમગામ.

૧૫ સં. ૧૫૦૩ ના વર્ષે માઘ વદ ૬ વીરગામ વાસિ પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના ધનાનગરાજે શ્રી સંલવનાથગિળ કરાવ્યું (એજ લે. ૬૨૬)

૪ આમલેશ્વર.

૧૬ સં. ૧૫૫૬ વૈ. સુ. ૩ આમલેશ્વરના લાડુઆ શ્રીમાળી જ્ઞાતિના શ્રે. ઠાઈઆ, વીરાહીરામહીએ શ્રી વિમલનાથગિળ કરાવ્યું. પ્ર. શ્રી હેમવિમલસૂરિએ કરાવી. (એ. લે. ૬૩૪)

૫ વીસલનગર.

૧૭ સં. ૧૫૮૪ વર્ષે ચૈત્ર વદિ ૫ ગુરુ વીસલનગરના નાગર જ્ઞાતિના છાલીયાણુ ગોત્રના સીપા માંગાએ શ્રી આદિનાથગિળ કરાવ્યું. પ્ર. વિધિપક્ષના ગુણુનિધાનસૂરિએ કરાવી. (એ. લે. ૬૬૨)

૧૮ સં. ૧૫૭૧ વર્ષે માઘ વદિ ૧ સોમે શ્રી વીસલનગરના ઉકેશ જ્ઞાતિના હીરાનાથાની ભાર્યા માણિકીએ મુનિસુવ્રત સ્વામિ ચતુર્વિંશતિ પદ્ કરાવ્યું. પ્ર. સુવિહિતગચ્છના સુવિહિતસૂરિએ કરાવી. (એ. લે. ૧૦૪૬)

૬ ગોધરા.

૧૯ સં. ૧૫૪૮ ના વર્ષે માઘ શુદ્ધિ ૪ સોમે ગોધરાના રહેનાર શ્રીમાળ જ્ઞાતિના પરખત મં. સિંધાએ શ્રી આદિનાથ મૂલનાયક ચતુર્વિંશતિપદ્ કરાવ્યો. (એજ લે. ૬૮૪)

૭ સોણના.

૨૦ સં. ૧૫૨૩ વર્ષે વૈશાખ વદિ ૪ શુક્ર સોણનાવાસી પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના આસવીર શ્રીપાલ શ્રી રંગાદિએ કુટુંબ શ્રેયાર્થે શ્રી કુચુનાથ ગિંબ કરાવ્યું અને શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિએ પ્ર. કરાવી. (એ. લે. ૬૮૫)

૮ જઘરાલ.

૨૧ સંવત ૧૪૧૫ વર્ષે જ્યેષ્ઠ વદિ ૧૩ રવિ જઘરાલના રહેનાર પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના વીક્રમે શ્રી પાર્શ્વનાથ પંચતીર્થી કરાવી. શ્રી સાગર-ચંદ્રસૂરિએ પ્ર. કરાવી. (એ. લે. ૬૮૬)

૯ સિદ્ધપુર.

૨૨ સંવત ૧૫૨૧ વર્ષે વૈશાખ શુદ્ધિ ૩ સિદ્ધપુરવાસી ઉકેશ જ્ઞાતિના શ્રે. મદુપુત્ર હેમાશામાએ શ્રી પાર્શ્વનાથ ગિંબ કરાવ્યું. પ્રં. લક્ષ્મીસાગરસૂરિએ કરાવી. (એ. લે. ૭૨૪)

૨૩ સં. ૧૫૪૭ વર્ષે ચૈત્ર શુદ્ધિ ૫ સિદ્ધપુરવાસી શ્રે. ક્રીકા ભાર્યા રમાઈ સુત હંસરાજ પહીરાજે શ્રી ગૌતમ ગિંબ કરાવ્યું. (એ. લે. ૧૦૮૦)

૧૦ સાંખોસણ.

૨૪ સંવત ૧૫૩૦ વર્ષે માઘ શુદ્ધિ ૪ શુક્રે સાંખોસણના રહેનાર પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિની ઝટકુએ શ્રી નેમિનાથ ગિંબ કરાવ્યું. પ્રં. લક્ષ્મીસાગર સૂરિએ કરાવી. (એ. લે. ૭૪૫)

૧૧ ધંધુકા.

૨૫ સં. ૧૫૫૩ વર્ષે માઘ શુદ્ધિ ૧૨ શનૌ ધંધુકા નગરના શ્રી શ્રીવંશના મહેં કામાએ શ્રી શીતલનાથ ગિંબ કરાવ્યું અને પ્રં. ધર્મ-વલ્લભસૂરિએ કરાવી. (એ. લે. સં. ૧૦૬૫)

૧૨ વડદલા.

૨૬ સંવત ૧૬૨૨ વર્ષે માઘ વદિ ૨ બુધે વડદલાના પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના ધનરાજ હીરજી હરજીએ શ્રી પદ્મનાભ ગિંબ કરાવ્યું અને શ્રી આણુંદવિમલસૂરિ પાટે વિજયદાનસૂરિ અને તત્પાટે શ્રી હીરવિજય-સૂરિ થયા તેમણે પ્રં કરાવી. (એ. લે. ૭૮૦)

૧૩ ગોઠુઆ.

૨૭ સં. ૧૫૬૬ વર્ષે પોષ વદિ ૫ સોમે ગોઠુઆ ગામના રહેનાર ઉકેશ જ્ઞાતિના માકૂ પુત્ર સહદેલટકણુ વગેરેએ શ્રી મુનિસુવ્રત ગિંબ કરાવ્યું અને શ્રી હેમવિમલસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (એ. લે. ૭૬૨)

૧૪ મહીસાણા.

૨૮ સં. ૧૫૩૧ વર્ષે જેઠ સુ. ૨ રવિ. મહીસાણાવાસી પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના કર્મણે શ્રી નેમિનાથ ગિંબ કરાવ્યું. (એ. લે. ૮૩૬)

૧૫ જંબુશર.

૨૯ સં. ૧૫૬૫ વર્ષે વૈ. વ. ૩ રવિ. જંબુશરના રહેનાર પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના શાણાની ભાર્યા રહીતયાએ શ્રી સુમતિનાથ ગિંબ કરાવ્યું. અને શ્રી ધર્મરત્નસૂરિએ પ્ર. કરાવી. (એ. લે. ૮૭૬)

૧૬ પ્રાંતીજ

૩૦ સં. ૧૫૨૫ વર્ષે વૈ. વ. ૧૧ પ્રાહતીજના રહેનાર શ્રીશ્રી૦ જ્ઞાતિના કુડુઆએ શ્રી મુનિસુવ્રત ગિંબ કરાવ્યું. પ્ર. શ્રી વિશાલરાજ-સૂરિના ઉપદેશથી (એ. લે. ૯૬૨)

૧૭ કપડવણજ.

૩૧ સં. ૧૫૦૬ વર્ષે માઘ શુદ્ધિ ૧૩ કર્પટવાણિજ્યવાસી ઉકેશ જ્ઞાતિના કર્મણાની પત્નિ કર્માએ તથા ભાઈઓએ મળી શ્રી સંભવનાથ ગિંબ કરાવ્યું અને પ્રતિષ્ઠા શ્રી વિજયચંદ્રસૂરિએ કરાવી. (એ. લે. ૯૭૬)

૧૮ કાલુપુર.

૩૨ સં. ૧૫૨૩ વર્ષે કારતક વદિ ૫ ને સોમે કાલુપુરવાસી વાયડ જ્ઞાતિની બાઈ દેપાએ આગમગચ્છના શ્રી મુનિ રત્નસૂરિના ઉપદેશથી શ્રી શાંતિનાથાદિ પંચતીર્થી કરાવી છે. (એ. લે. ૧૦૦૫)

૧૯ ડાલિલાગ્રામ.

૩૩ સં. ૧૫૦૯ વર્ષે માઘ શુદ્ધિ ૫ ગુરુ ડાલિલાગ્રામે રહેનાર પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના હાખડ કીતાધના ભોળાદિએ શ્રી ચંદ્રપ્રભુસ્વામી ગિંબ કરાવ્યું અને શ્રી રત્નશેખરસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (એ. લે. ૧૦૧૩)

૨૦ ચાંપકનેર.

૩૪ સં. ૧૫૭૬ વર્ષે ચૈત્ર વદિ ૮ શ્રી ચાંપકનેરના રહેનાર શ્રી શ્રીમાળ જ્ઞાતિના દો. ધૂસાની ભાર્યા ગંગાદે શ્રી સુવિધિનાથ ગિંબ કરાવ્યું અને વૃદ્ધ તપાગચ્છના શ્રી ધનરત્નસૂરિએ પ્ર. કરાવી. (એ. લે. ૧૦૩૩)

૨૧ ડહરવાલા.

૩૬ સં. ૧૫૨૨ વર્ષે કૃગણ્ય સુદી ૩ સોમે શ્રી ડહરરત્ન વાલાના રહેનાર શ્રીશ્રીમાલ જ્ઞાતિના શ્રે. ચાંગાએ અંચલ ગચ્છના શ્રી જયકેસરી-સૂરિના ઉપદેશથી શ્રી સુમતિનાથ ગિંબ કરાવ્યું. (એ. લે. ૧૦૫૯)

૨૨ વીરપુર.

૩૭ સં. ૧૫૨૩ વર્ષે વૈ. સુ. ૩ વીરપુરના રહેનાર ચાપાનીપાએ શ્રી નેમિનાથગિળ કરાવ્યું. અને શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિએ પ્ર૦ કરાવી. (એ. લે. ૧૦૯૧)

૨૩ વાલીંબ.

૩૮ સં. ૧૫૬૪ વર્ષે જેઠ શુદ્ધ ૧૨ શુક્રે વાલીંબ ગામના રહેનાર પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના વરુઆ સરુઆએ શ્રી અજિતનાથગિળ કરાવ્યું. અને લક્ષ્મીસાગરસૂરિએ પ્ર૦ કરાવી. (એ. લે. ૧૦૯૬)

૨૪ અમદાવાદ.

૩૯ સં. ૧૫૨૫ વૈ. સુ. ૩ અમદાવાદના દીસાવાળ શ્ર. વેણાએ પિતાના શ્રેયાર્થે શ્રી કુંથુનાથગિળ કરાવ્યું. અને શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (એ. લે. ૧૧૦૨)

૨૫ સીતાપુર.

૪૦ સં. ૧૬૬૧ વર્ષે વૈ. સુ. ૭ સોમે સીતાપુરના રહેનાર શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતિની બાઈ જીવીએ સ્વશ્રેયાર્થે શ્રી ધર્મનાથગિળ કરાવ્યું અને શ્રી વિજયસેનસૂરિએ પ્ર૦ કરાવી. (એ. લે. ૧૧૨૧)

૨૬ આણંદ.

૪૧ સં. ૧૫૨૫ વર્ષે અષાઠ સુદિ.....આણંદ ગામના રહેનાર વાયડજ્ઞાતિના વલ્હાદે ભાતૃસાગા પુત્રી સોહીગઈએ પોતાના શ્રેયાર્થે શ્રી પદ્મપ્રભુગિળ કરાવ્યું અને પ્ર૦ શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિએ કરાવી. (એ. લે. ૫૪૨)

૪૨ સં. ૧૫૨૩ વરસે વૈ. વ. ૫ ગુરૂ આણંદ ગામના વાયડ-જ્ઞાતિના પૂબદાઉ આશાણાએ શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામિ ચતુર્વિંશતિપટ કરાવ્યું. પ્ર૦ લક્ષ્મીસાગરસૂરિએ કરાવી. (એ. લે. ૧૦૭૪)

૨૭ બોરસદ.

૪૩ સં. ૧૫૪૯ વરસે જેઠ સુદ ૫ સોમે શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતિના બોરસદના રહેનાર સો. ગાંગાની સ્ત્રી લખાઈએ શ્રી શ્રેયાંસગિળ કરાવ્યું. પ્ર૦ ગુણુરત્નસૂરિએ કરાવી (એ. લે. ૬૬૫)

૪૪ સં. ૧૫૪૯ વર્ષે અશાઠ સુદિ ૨ શનિ બોરસદના રહેનાર શ્રી શ્રીમાળ જ્ઞાતિના ઠં. સિંહાએ શ્રી પાર્શ્વનાથ ગિળ કરાવ્યું. અને શ્રી ઉદયસાગરસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (એ. લે. ૬૭૪)

૪૫ સં. ૧૬૧૭ વર્ષે પોશ વદિ ૧ ગુરૂ બોરસદના રહેનાર શ્રી શ્રીમાળ જ્ઞાતિના જ્યવંતે શ્રી પદ્મપ્રભ િંચ કરાવ્યું. પ્રતિષ્ઠા હીરવિજય-સૂરિએ કરાવી. (એ. લે. ૬૭૯)

૪૬ સં. ૧૫૧૭ વરસે માઘ શુદ્ધિ ૧૦ સોમે બોરસદના રહેનાર શ્રી શ્રીમાળ જ્ઞાતિના ઠા. મણોરત્ની ભાર્યા સાણીસુતામનીએ શ્રી પાર્શ્વનાથ િંચ કરાવ્યું અને પ્ર૦ રત્નસિંહસૂરિએ કરાવી. (એ. લે. ૮૫૨)

૪૭ સંવત ૧૬૧૭ વરસે પોશ વદિ ૧ ગુરૂ દિને બોરસદિના રહેનાર રાજલદેએ શ્રી શીતલનાથ િંચ કરાવ્યું અને શ્રી હીરવિજય-સૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (એ. લે. ૮૬૬)

૪૮ સં. ૧૫૪૯ વરસે આષાઠ સુદિ ૨ શનૌ બોરસદના રહેનાર શ્રી શ્રીમાળ જ્ઞાતિના ઠા. સિંહાએ શ્રી પાર્શ્વનાથ િંચ કરાવ્યું. પ્રતિષ્ઠા શ્રી ઉદયસાગરસૂરિએ કરાવી. (એ. લે. ૧૦૨૯)

૪૯ સં. ૧૫૪૯ વરસે અ. સુ. ૨ શનૌ. બોરસદના રહેનાર શ્રીશ્રીમાલ જ્ઞા. ના કાણા...શ્રી પાર્શ્વનાથ િંચ કરાવ્યું. અને પૂર્ણિમા પક્ષના શ્રી ગુણરત્નસૂરિએ પ્ર. કરાવી. (એ. લે. ૧૧૦૯)

૫૦ સં. ૧૫૮૩ વરસે ગૈઠ સુદ ૧૩ સોમે બોરસદના રહેનાર શ્રીશ્રીમાળ જ્ઞાતિના હાથીયાએ શ્રી આદિનાથ િંચ કરાવ્યું (એ. લે. ૧૧૦૫)

૨૮ દ્વીપખંદર.

૫૧ સં. ૧૬૮૧ વરસે આષાઠ સુદી ૭ રવિ દ્વીપખંદરના રહેનાર ઉપકેશ જ્ઞાતિના શાહ તેજપાલે શ્રી જિનપ્રતિમા કરાવી. (એ. લે. ૧૧૦૮)

૨૯ ભરૂચ.

૫૨ સં. ૧૬૨૨ વરસે માહ વદિ ૨ બુધે ભૃગુકચ્છના રહેનાર પોરવાડ જ્ઞાતિના દો. લાલાસુત ભા. બા. વચ્છીસુત દો. કાકાએ ભટ્ટારક શ્રી હીરવિજયસૂરિ પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને શ્રી અનંતનાથ િંચ કરાવ્યું. (એ. લે. ૩૩૩)

ખંભાત તીર્થભૂમિ હોવાથી તથા વેપાર રોજગારથી સમૃદ્ધ હોવાથી અનેક ગૃહસ્થોને ખંભાત આવવું પડતું અને આવી પવિત્ર પુણ્યભુમિમાં પોતાના દ્રવ્યનેા સદુપયોગ કરે એ સ્વાભાવિક છે. જેથી ગુજરાત-ગૃહદ્ ગુજરાતના ઘણા ધનાઢયોએ પોતાનું દ્રવ્ય ખંભાતમાં ધર્મમાર્ગે ખરચી જીવનને કૃતકૃત્ય કરેલું જણાય છે. તેમ વર્તમાન કાળમાં પણ ઘણા પરગામવાસીઓ જિનાલયો ખંધાવવામાં તથા બીજા ધર્મના કાર્યમાં સારી મદદ કરે છે.

૫—ખંભાતવાસીઓની જિનભક્તિ.

૧ અમદાવાદ—સં. ૧૫૨૨ ના ફાગણ સુદ ૧૩ ને સોમવારે સ્તંભતીર્થના રહેનાર ઓસવાલ જ્ઞાતિના શા. મહીરાજના સુત વર-જંગે શ્રી શાંતિનાથ રત્નમય જિંબ કરાવ્યું અને શ્રી જ્ઞાનસાગરસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (જુ. લે. ભા. ૧ લે. ૧૪૧)

૨ લોહણ—સં. ૧૫૨૩ ના વૈશાખ સુદ ૬ ને શુક્રવારે શ્રીમાલ જ્ઞાતિના વીરાધીશે. આત્મશ્રેયાર્થે શ્રી ચંદ્રપ્રભ જિંબ કરાવ્યું અને શ્રી શાંતિસાગરસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (જુ. લે. ભા. ૧ ૪૦)

૩ ભાડોલ—સં. ૧૫૧૪ ના માઘ સુદ ૨ ને શુક્રે. સ્તંભતીર્થ-વાસી ઓસવાલ જ્ઞાતિના શાહ માણિકમાલદહણદે શ્રી અજિતનાથ ચતુર્વિંશતિ પદ્મ કરાવ્યું અને શ્રી રત્નસિંહસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (લે. ભા. ૧ લે. ૪૮૪)

સં. ૧૫૬૦ ના જ્યેષ્ઠ વદી ૮ જુદે શ્રી સ્તંભ તીર્થવાસી ઓસવાલ વંશના મેઘા સચવીર પરાયણ પાસવીરે શ્રી વિમલનાથજિંબ કરાવ્યું. (ભા. ૧ લે. ૪૫૩)

૪ ડભોઈ—સં. ૧૭૦૬ ના જ્યેષ્ઠ વદી ૩ ને ગુરુવારે ખંભાત-વાસી શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતિના સંઘવી હેમજીએ શ્રી અજિતનાથ જિંબ કરાવ્યું. (લે. ૨૮)

૫ શત્રુંજય ઉપર—સંવત ૧૮૬૩ ના માઘ વદી ૩ ને બુધવારે ખંભાત નગરના રહેવાસી ઉસવાળ વૃદ્ધ શાખાના શાં હીરાચંદના પુત્ર શાં જે સંઘના પુત્ર શાં લક્ષ્મીચંદ્રે (તેની સ્ત્રી પારવતી) હેમા-ભાઈની ટુંકમાં એક દેવાલય બંધાવ્યું અને શ્રી અજિતનાથની પ્રતિમા અર્પણ કરી. (જિનવિજયજી પ્રા. જૈ. લે. ભા. ૨ લે. ૩૩)

૬ રાણપુર—સં. ૧૫૫૬ ના વૈ. સુદ ૬ શનિવારે શ્રી સ્તંભ-તીર્થના રહેવાસી ઉસવાળ શાં રત્નસિંહે રાણપુરમાં શ્રી ચતુર્મુખ પ્રસાદે દેવકુલિકા કરાવી. (ઉપરનું લે. ૩૧૪)

સં. ૧૫૫૬ ના વૈ. સુદ ૬ ને શનૈ. શ્રી સ્તંભતીર્થના રહેનાર ઉસવાળ શાં ભાકરે શ્રી રાણપુર મંડનમાં શ્રી ચતુર્મુખ પ્રસાદે દેવકુલિકા કરાવી અને ઉદયસાગરસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (જિ. લે. ભા. ૨ લે. ૩૧૫)

૭ પાદરા—સંવત ૧૫૫૩ ના વૈશાખ વદિ ૧૧ ને શુક્રે શ્રી સ્તંભતીર્થના રહેનાર શ્રીમાલી મહીયાએ પોતાના કુટુંબના શ્રેયાર્થે શ્રી આદિનાથનું ળિળ કરાવ્યું અને શાંતિસૂરિ ભા. ગુ. વૃ. તપા. ભા. ધર્મ-રત્નસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (યુ. લે. સં. ભાગ ૧ લે. ૨)

સંવત ૧૬૪૩ વર્ષે ક્રાગણ્ય શુદ્ધિ ૯ ને ગુરૂવારે શ્રી સ્તંભતીર્થના રહેનાર શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતિય દેવકરણ્ય સોમકરણ્યે આગમ ગચ્છના શ્રી કુલવર્દ્ધનસૂરિના ઉપદેશથી શ્રી શાંતિનાથ ળિળ કરાવ્યું. (યુ. લે. સં. ભા. ૨ લે. ૧૧)

૮ દરાપરા—સંવત ૧૫૬૬ વર્ષે માઘ શુદ્ધિ ૧૦ ને રવિવારે શ્રી સ્તંભતીર્થના રહેનાર શ્રી ઓસવાલ જ્ઞાતિની વૃદ્ધશાળાના ઉદ્યવંતે શ્રી શાંતિનાથ ળિળ કરાવ્યું. (ચોવીસી) (યુ. લે. સં. ભા. ૨ લે. ૨૮)

૯ વડોદરા—૧. સં. ૧૫૨૬ વર્ષે જ્યેષ્ઠ વદિ ૭ ગુરૂવારે શ્રી સ્તંભતીર્થના રહેનાર ઓસવાલ જ્ઞાતિના હેમરાજે પોતાના પિતરાઈના શ્રેય માટે શ્રી પદ્મપ્રલ ળિળ કરાવ્યું અને લક્ષ્મીસાગરસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (યુ. લે. સં. ભા. ૨ લે. ૫૬)

૨ (કોઠીપોળ) સં. ૧૬૬૩ વર્ષે ક્રાગણ્ય શુદ્ધિ ૧૨ ને શનિ શ્રી સ્તંભતીર્થના રહેનાર હીરાઈ નામની બાઈએ શ્રી શાંતિનાથ ળિળ કરાવ્યું અને શ્રી વિજયદેવસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (યુ. લે. સં. ભા. ૨ લે. ૬૫)

૩ (આદિશ્વરજીના દહેરામાં) સં. ૧૬૦૫ વર્ષે વૈશાખ સુદ્ધિ ૭ ને સોમે સ્તંભતીર્થના રહેનાર ગરહણ્યાની ભાં હીરાદેવીએ શ્રી પાર્શ્વનાથ ળિળ કરાવ્યું. તપાગચ્છનાયક શ્રી વિજયસેનસૂરિ. (યુ. લે. સં. ભા. ૨ લે. ૧૧૫)

૪ (નરસિંહજીની પોળ) સં. ૧૫૦૮ વર્ષે આસાઢ સુદ્ધિ ૨ ને સોમે શ્રી સ્તંભતીર્થના રહેનાર ઓસવાલ જ્ઞાતિની બાઈ કપૂરાઈએ પોતાના શ્રેય માટે શ્રી વાસુપૂજ્યનું ળિળ કરાવ્યું. શ્રી મલધારિગચ્છના શ્રી ગુણસુંદરસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (યુ. લે. સં. ભા. ૨ લે. ૧૨૬)

૧૦ મીયાગામ—સં. ૧૬૭૭ વર્ષે કાર્તિક સુદ્ધિ ૨ ને બુધવારે શ્રી સ્તંભતીર્થના રહેનાર ઓસવાલ જ્ઞાતિના શ્રીમલ ભાર્યા રહીએ શ્રી સુમતિનાથ ળિળ કરાવ્યું અને શ્રી વિજયદેવસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (યુ. લે. સં. ભા. ૨ લે. ૨૭૮)

૧૧ સીનાર—સંવત ૧૭૧૦ વર્ષે પોષ વદિ ૬ ને ગુરુવાર શ્રી સ્તંભતીર્થના રહેનાર પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના લઘુશાખાની બાઈ જીવાદેગજુએ પોતાના કુટુંબના તથા પોતાના શ્રેય માટે શ્રી આદિનાથનું જિંબ કરાવ્યું અને શ્રી વિજયસેનસૂરિએ પ્ર. કરાવી. (જુ. લે. સં. ભા. ૨ લે. ૩૬૮)

૧૨ પૂના—સં. ૧૫૦૬ ના જ્યેષ્ઠ વદિ ૯ ને ગુરુ શ્રી સ્તંભતીર્થના રહેનાર શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતિના સા. ગોઘંઆ ભા. ગુરુદેવુત્ર જીવણુરતન મહિરાજે શ્રી મુનિસુવ્રત જિંબ ભરાવ્યું. (વિદ્યાવિજય સં. લે. સં. લે. ૨૫૪)

૧૩ ઉદ્દેપુર—સં. ૧૫૧૦ ના ફાગણ સુદિ ૧૨ પ્રાગ્વાટ શ્રે. રાજા માણિકદે સહજાદિએ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી ૨૪ પદ્ કરાવ્યા. (વિ. લે. સં.)

૧૪ પાલીતાણા—સં. ૧૫૧૩ માઘ વદિ ૮ ને સોમે શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતિય પાસા જીવાએ શ્રી સુવિધિનાથ જિંબ ભરાવ્યું. (વિ. લે. સં.)

૧૫ સુરત—સં. ૧૫૩૭ વર્ષે જ્યેષ્ઠ સુદિ ૨ ને સોમે શ્રી વીરવંશે મં. ઠાકુરે શ્રી અજિતનાથ જિંબ ભરાવ્યું. (વિ. લે. સં.)

ખંભાતવાસી જૈન ગૃહસ્થ પોતાની શક્તિ અનુસાર ખંભાત સિવાયનાં અન્ય સ્થળના જૈનસ્થાનોમાં દ્રવ્ય ખરચવા પાછી પાની કરતા નથી એમ ઉપરના લેખો પરથી સાબીત થાય છે.

શત્રુજય તીર્થમાં ફાળો—

પ્રત્યેક ધર્મપાલક પોતાના ધર્મના પવિત્ર સ્થાનનાં એક વા અનેક-વાર દર્શન કરી પોતાને કૃતકૃત્ય થયેલો માને છે. જૈન ધર્મનાં શત્રુજય, ગિરનાર, આબુ; તારંગગિરિ, સમેતશિખર વગેરે પુણ્ય તીર્થસ્થાનોમાં એક અથવા ઘણીવાર યાત્રા કરવા જૈનધર્મીઓ જાય છે; તે ધર્મસ્થાનો માટે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તન, મન અને ધનાદિ વાપરે છે; શાસ્ત્રકારોએ તેમાંજ શ્રેય લખેલું છે અને તેનું પાલન કરવા જૈનધર્મીઓ ચુકતા નથી. એવા મહાપ્રભાવશાલી પુરૂષો કે જેને કેટલેક અંશે ખંભાતના ગણીએ તેવા અને તળ ખંભાતના ગણીએ તેવાએ તીર્થરાજ શ્રી શત્રુજયનો ઉદ્ધાર કરવામાં તથા તેની યાત્રા કરવામાં જે કયું છે, તે વિષે વાંચી ખંભાતવાસીઓ મગરૂર થશે.

પ્રાચીન ઉદ્ધારકો—ધર્મઘોષસૂરિએ પોતાના ‘પ્રાકૃત’કલ્પમાં સંપ્રતિ, વિક્રમ અને શાતવાહન રાજાઓનાં નામ બતાવ્યાં છે,* પરંતુ એની

*મંપદ્—વિક્રમ—બાહડ—હાલ—પાલિત્ત—દત્તરાયાદ્ ।

જં ઉદ્ધરિહંતિ તયં સિરિ સત્તંજય મહાતિત્થં ॥

સત્યતા માટે કોઈ વિશ્વસનીય પ્રમાણ મળ્યાં નથી જેથી તે બાબત શોધકો માટે રાખી આગળ ચાલીશું.

બહાડમંત્રીએ કરાવેલો ઉદ્ધાર—(સં. ૧૨૧૧) ખંભાતનો મંત્રી-શ્વર ઉદયન કે જેને ઉદ્દોમહેતો કહેતા હતા તે ગુર્જરેશ્વર કુમારપાળનો ખંભાતમાં મૂકેલો મંત્રી હતો; બહાડ એ ઉદયનનો પુત્ર હતો.

કાઠિઆવાડના સુંવર નામના માંડલીક શત્રુને જીતવા માટે કુમારપાળે પોતાના મંત્રી ઉદયનને મોટી સેના આપી મોકલ્યો. વઢવાણ પહોંચ્યા પછી ઉદયનને સ્કુરણ થઈ કે શત્રુજય નજીક આવ્યો છું તે હું તેના દર્શન કરી પાવન થાઉં. તેણે લશ્કર રવાના કર્યું અને પોતે ત્વરીત ગતિએ ગિરિરાજ શત્રુજય ઉપર ગયો. આ સમયે મંદિર પત્થરનું ન હતું; લાકડાનું હતું અને મંદિરની અવસ્થા બહુ જીર્ણ થઈ ગઈ હતી. દ્રવ્યપૂર્ણ કરીને પ્રાર્થના કરવા માટે મંત્રી રંગમંડપમાં બેઠા. એટલામાં એક દરમાંથી એક ઉંદર નીકળી દીવાની બત્તી લઈ ગયો. મંત્રીને વિચાર થયો કે આ દીવાબત્તીથી આ કાષ્ટમય અને જીર્ણાવસ્થાવાળું દહેડું સળગી ઉડશે. મારી સંપત્તિ શા કામની છે? મંત્રીએ તેજ ક્ષણે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે આ યુદ્ધમાંથી છૂટો થયા પછી આ કાષ્ટમય દહેરાનો જરૂર ઉદ્ધાર કરીશ; ને કાષ્ટને બદલે પત્થરથી મજબુત કરાવીશ. આ પ્રતિજ્ઞા કરી મંત્રી ત્યાંથી યુદ્ધમાં ગયા; ત્યાં ગયા પછી લડાઈમાં મંત્રીને સળત ઘા પડ્યા અને જીવવાની આશા મૂકી. આ વખતે તેનો જીવ ગુંચવાતો હતો; તેનો જીવ ગભરાતો બેઠા સેનાપતિએ તેમને તેનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે મરણ પથારી પર પડેલા ઉદયન મંત્રીએ કહ્યું કે—હું કર્તાવ્ય બબવતાં બહિં છું, પરંતુ મારી અંતિમ ઇચ્છા એટલી રહી બચ છે કે મેં શત્રુજય ઉદ્ધારની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે મારાથી પૂર્ણ થઈ શકી નથી. માટે મારા પિતૃભક્ત પુત્રોને કહેશો કે તે મારી અંતિમ ઇચ્છા પૂર્ણ કરે. ત્યારબાદ ઉદયનનો દેહ છૂટી ગયો. ઘેર આવી સૈનિકોએ ઉદયનના પુત્રો બહાડ (વાગ્લટ) અને અંબડને ઉદયનની અંતિમ ઇચ્છા જણાવી; તેના સુપત્ર બહાડે ત્રણ જ વર્ષમાં તે મંદિર તૈયાર કર્યું અને તેની પ્રતિષ્ઠા કળિકાળ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિએ વિક્રમ સં. ૧૨૧૧ (બીજામતે ૧૨૧૩) માં કરાવી. મેરૂતુગાચાર્ય લખે છે કે આ મંદિર બનાવવામાં બહાડને એક કરોડ સાઠ લાખ રૂપીઆ ખર્ચ થયો હતો.

વસ્તુપાલે કરેલો ઉદ્ધાર—ખંભાતમાં સં. ૧૨૭૬ માં વસ્તુપાલ મહામાત્ય-પ્રધાન હતો. તેણે દિલ્હીના પાદશાહને પ્રસન્ન કરી તેની પાસેથી મમ્માણી જાણુના પાંચ પત્થર લીધા, તે પત્થર શત્રુજય ઉપર લઈ જઈ તેની પ્રતિમા કરાવી.

સન્નનસિંહુ ઉર્ફે સાન્નણસિંહુ—વિ. સં. ૧૪૨૪ માં શત્રુજય ઉપર તીર્થપદસ્થાન કર્યું હતું. સન્નનસિંહુના પિતા સમરાશાહે સંવત ૧૩૭૧ માં નવી પ્રતિમા કરાવી ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો.

શાણુરાજ—વિ. સં. ૧૪૫૨ માં મોટો સંઘ કાઠી ‘સંઘપતિ’ થઈ ગિરનાર તથા શત્રુજયની યાત્રા કરી હતી અને ગિરનાર ઉપર નેમિનાથ પ્રાસાદનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો.

કર્માશાહ—(વિ. સંવત ૧૫૮૭) વસ્તુપાલ પછી સમરા શાહે ઉદ્ધાર કરાવ્યો, પરંતુ તેણે નવા પત્થર આણી કરાવ્યો. એટલે વસ્તુપાલે આણેલા મમ્માણીજાણુના પત્થરો ત્યાં ગુપ્ત રાખવામાં આવ્યા હતા. કર્માશાહે તે પત્થરોથી મૂર્તિ કરાવીને સં. ૧૫૮૭ ના વૈશાખ શુદ્ધ ૬ ને રવિવારે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

કર્માશાહ ખંભાતમાં—ચિતોડના એસવંશ જ્ઞાતિનો તોલા શાહનો તે પુત્ર હતો. તે પ્રભાવક શ્રાવક સ્તંભતીર્થ આવ્યો. સ્તંભતીર્થવાસી જૈન સમુદાયે તેનો મહોત્સવપૂર્વક નગર પ્રવેશ કરાવ્યો. સ્તંભનક પાર્શ્વનાથ અને સીમંધર તીર્થંકર મંદિરોના દર્શન કરી કર્માશાહ ઉપાશ્રયમાં ગયા. આ વખતે શ્રી વિનયમંડન પાઠક ગિરાજતા હતા. તેમને હર્ષપૂર્વક વંદન કર્યું; ખબરઅંતર પૂછાયા બાદ કર્માશાહે પ્રશ્ન કર્યો કે મહારાજ! આપે મને પહેલાં શત્રુજયનો ઉદ્ધાર કરાવા સંબંધી વાત કરેલી તો તે બાબત આપ મને સ્પષ્ટ આજ્ઞા આપો. પાઠકે સર્વની સમક્ષ કહ્યું કે “અમારે તો કેવળ એટલું જ કહેવું છે કે આપના કર્તવ્યમાં શીઘ્રતા કરો. અવસર આવે હમે પણ હમારું કર્તવ્ય બજાવીશું.” બાદ પાંચ છ દિવસ રોકાયા પછી કર્માશાહ શત્રુજયગિરિ ઉપર ગયા. ખંભાતથી વિનયમંડન પાઠક તથા અન્ય સાધુ તથા સાધ્વીઓ ત્યાં ગયા. ત્યાં મૂર્તિઓ તૈયાર થયા બાદ વિવેકમંડનના ગુરૂ શ્રી વિદ્યામંડનસૂરિના હાથે તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

^૧ કર્માશાહની વિસ્તારથી દક્ષીકત જાણવા ‘શત્રુજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધ’ વાંચો. કર્માશાહ ખંભાતનો નહતો, પરંતુ તેણે કરાવેલા ઉદ્ધારની ગુરૂ આજ્ઞા ખંભાતમાં થયેલી હોવાથી તેને અત્રે ગણાવેલો છે.

૬—સ્થંભતીર્થ અને પ્રભાવિક આચાર્યો.

ક. (૧૨ મા થી ૧૫ મા સૈકા સુધી)

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય. (વિ. સં. ૧૧૪૫)

ખંભાતમાં જે જે મહાન જ્ઞેન આચાર્યો થઈ ગયા છે, તેમાં સૌથી અગ્રપદે શ્રીમન્ હેમચંદ્રાચાર્ય છે. જ્ઞેનધર્મની કીર્તિને વિશેષ ઉજ્જવળ કરનાર આ મહાન આચાર્યે ખંભાતમાંજ દીક્ષા લીધી હતી. દુઃખ, ભય અને ત્રાસથી રખડતા કુમારપાળને હેમચંદ્રાચાર્યના પ્રેમભર્યા કટાક્ષથી સારો આશ્રય મળ્યો હતો તથા કૃપાદ્રષ્ટિથી જીવતદાન મળ્યું હતું. વળી રાજ્યપ્રાપ્તિની લવિષ્યવાણી કુમારપાલને ખંભાતમાંજ કહી હતી અને મને રાજ્યપ્રાપ્ત થશે તો હું જ્ઞેનધર્મ સ્વીકારીશ, એવી પ્રતિજ્ઞા આ પુણ્યવંતા નગરમાં લેવાઈ હતી. જ્ઞેન ઇતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરે લખાયલા આ અણુમૂલા પ્રસંગો ખંભાતની કીર્તિને સદા સ્મરણુ રાખનાર છે, તથા ખંભાતના જ્ઞેનવાસીઓને અત્યંત મગરૂરી ઉપજાવે તેમ છે. ‘કલિકાલ સર્વજનુ’ ઝિરૂદ પ્રાપ્ત આ સૂરિશ્વરનું ચરિત્ર નીચે પ્રમાણે છે:—

ધંધુકા નગરના મોઠ વણિક ચાર્ચીંગને ત્યાં તેની પાહિણી નામની પત્નિથી સં. ૧૧૪૫ ના કારતક સુદિ ૧૫ ને દિવસે એક પુત્રને! જન્મ થયો. માતા પિતાએ પોતાની કુલદેવી ચામુંડા તથા કુલદેવ ગોનશ એ બે દેવના પહેલા અક્ષરો લઈ તેનું નામ ચાંગદેવ પાડ્યું. ચાંગદેવ આઠ વર્ષના થયા એવામાં દેવચંદ્ર નામે આચાર્ય ત્યાં આવ્યા અને મોઠ-વસહિકા નામે સ્થાનમાં ઉતર્યા. એક દિવસ ચાંગદેવ અને તેમની માતા વખાણુ સાંભળવા આવ્યા. ચાંગદેવ રમતમાં તે આચાર્યની ગાદી પર બેસી રમત રમવા લાગ્યા. દેવચંદ્ર ગાદી પર બેઠેલા બાળક તરફ આશ્ચર્ય-પૂર્વક નીહાળવા લાગ્યા. તે બાળકના સામુદ્રિક ચિન્હો જોઈ તે બોલ્યા કે આ છોકરો જે ક્ષત્રિય કુળમાં જન્મ્યો હશે તો ચક્રવર્તિ રાજા થશે અને જે બ્રાહ્મણવાણીયાના કુળમાં જન્મ્યો હશે તો ચક્રવર્તિ રાજાને આજ્ઞામાં રાખે એવો સમર્થ થશે, અને જે જ્ઞેનધર્મ પામે તો જ્ઞેન-શાસનની મોટી ઉન્નતિ કરી યુગપ્રધાનની પેઠે કલિયુગમાં પણ સતયુગ પ્રવર્તાવે. તેમની આ લવિષ્યવાણી અક્ષરેઅક્ષર સાચી હતી.

ઘણા જ્ઞેનો સાથે આચાર્યશ્રી ચાર્ચીંગને ઘેર ગયા, તે સમયે ચાર્ચીંગ ગામ ગએલ હતો; માત્ર પાહિણી ઘેર હતી. તેની પાસે ચાંગદેવની

માગણી કરી. પોતાની કુખે આવું અમૂલ્ય રત્ન પાકયું છે તે જાણી પાહિણીને અનહદ આનંદ પ્રાપ્ત થયો હતો. આચાર્યને માન આપનારી પાહિણીના મનમાં પુત્ર અર્પણ કરવાનો સંકેત થયો; છતાં સંઘના આગ્રહથી અને સત્યજ્ઞાનનું લાભ થવાથી ચાંગદેવને દેવચંદ્રને અર્પણ કર્યો. તે લઈને દેવચંદ્ર શ્રી સ્તંભતીર્થ આવ્યા.

*“ખંભાતમાં શ્રી પાર્શ્વનાથના મંદિરમાં સં. ૧૧૫૦ માં માઘ મહિનાની શ્વેત ચતુર્દશીના દિવસે બ્રાહ્મસુહૃતે અને શનિવારે આઠમે ધિષ્ણુ ધર્મસ્થાન અને વૃષભની સાથે ચંદ્રમાનો યોગ થતાં જુહસ્પતી લગ્નમાં સૂર્ય અને લોમ શત્રુસ્થિતિમાં રહેતાં શ્રીમાન ઉદયને દીક્ષા મહોત્સવ કરતાં ગુરૂ મહારાજે ચાંગદેવને દીક્ષા આપી અને તેનું નામ સોમચંદ્ર પાડયું. પછી યોગ્ય શિષ્યોને ઉચિત અને આર્હત આગમમાં બતાવેલા આચારો તેમણે એક ધ્યાનથી તે શિષ્યને કહી સમજાવ્યા.”

એ વાત ચારીંગના જાણવામાં આવતાં તે તરત ખંભાત આવ્યો અને ક્રોધાયમાન થઈને કર્કશ વચનો બોલવા લાગ્યો; તેને ગુરુ પાસે લઈ જઈને ઉદયન મંત્રીએ મધુર વચનથી શાંત પાડ્યો.

દીક્ષા લીધા પછી તેમણે તર્ક શાસ્ત્ર અને સાહિત્યનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો, ‘એકદા પૂર્વનું ચિંતન કરતાં તેમને વિચાર આવ્યો કે અલ્પ બુદ્ધિ એવા અમને ધિક્કાર છે. માટે ચક્રોર પક્ષી જેમ ચંદ્રમાની તેજસ્વી ન્યોત્સનાને આરાધે તેમ મારે કાશ્મિરવાસી દેવીનું આરાધન કરવું.’ એમ નિશ્ચય કરીને સોમચંદ્ર મુનિએ ભારે નમ્રતા પૂર્વક ગુરૂ મહારાજને વિનંતી કરી. એટલે દેવીનું સન્મુખ આગમન જાણીને તેમણે વિનંતિ માન્ય રાખી. પછી ગીતાર્થ સાધુઓ સાથે અનેક વિદ્યાર્થીઓના નિધાન એવા સોમચંદ્ર મુનિએ તામ્રલિપ્તથી કાશ્મિર દેશ તરફ પ્રયાણ કર્યું. એવામાં શ્રી નેમિનાથના નામથી પ્રસિદ્ધ એવા રૈવ-તાવતાર તીર્થમાં ગીતાર્થોની અનુમતિથી તેમણે એકાગ્ર ધ્યાન કર્યું. એટલે નાસિકાના અગ્રભાગે દૃષ્ટિ સ્થાપન કરી સાવધાનપણે ધ્યાન કરતાં અર્ધરાત્રે બ્રહ્મતેજના નિધાનરૂપ સરસ્વતીદેવી તે મુનિને સાક્ષાત્ થઈ અને કહેવા લાગી કે હે નિર્મળવત્સ! તું દેશાન્તર જઈશ નહિ. તારી ભક્તિથી સંતુષ્ઠ થયેલ હું અહીંજ તારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ. એમ કહીને ભારતીદેવી અદૃશ્ય થઈ ગઈ. એટલે તેમની સ્તુતિમાં રાત ગાળીને પ્રભાતે

* પ્રભાવક ચરિત્ર પૃ. ૨૮૬ હેમચંદ્રસૂરિ મુનિ કથ્યાણવિજયનું ભાષાન્તર જુઓ.

પાછા ઉપાશ્રયમાં આવ્યા. એમ સરસ્વતીદેવીના પ્રસાદથી સોમચંદ્ર મુનિ સિદ્ધ સારસ્વત, વિક્રાનોમાં અગ્રેસર અને ઉદ્ભવતા અંતર શત્રુઓને અગોચર થયા. ”

એવામાં સોમચંદ્ર મુનિને સૂરિપદને યોગ્ય સમજીને શ્રી સંઘને બોલાવીને શ્રી દેવચંદ્રગુરુએ વૈશાખ મહીનાની તૃતીયાના દિવસે સંઘ તથા નગરના અધિકારીઓએ મહોત્સવ શરૂ કરતાં ચો તરફ મંગલ-વાદ્યોના નાદથી સમય સૂચિત થતાં નંદીવિધાનના ક્રમપૂર્વક ધ્યાનથી શ્વાસપૂરતાં દેવચંદ્રસૂરિએ અગરૂ, કપૂર અને ચંદનના દ્રવ્યથી અર્ચિત કરીને પૂર્વે ગૌતમાદિ સૂરિશ્વરોએ અબાધિતપણે આરાધેલ સૂરિમંત્ર તેમને સંભળાવ્યો, અને ત્યારથી શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ એવા નામથી પ્રખ્યાત થયા. સંવત ૧૧૬૬.

તે વખતે પોતાનો પુત્ર આવી ઉચ્ચ પદવી પર આવતાં સ્નેહને ધારણ કરનાર પાહિણી શ્રાવિકાએ પોતાના મનમાં લેશ પણ વ્યાકુળતા ન લાવતાં ગુરુના હાથે ચારિત્ર અંગિકાર કર્યું. સભા સમક્ષ તેજ વખતે ગુરુના હાથે પોતાની માતા સાધ્વીને પ્રવર્તિનીનું પદ અપાવ્યું; અને તેને સિંહાસન પર બેસવાનું શ્રી સંઘ પાસે કબુલ રખાવ્યું.

હેમાચાર્યને સિદ્ધરાજ ઘણું માન આપતો અને કુમારપાળ તેમને ગુરુ તરીકે ગણતો. તેમણે ‘સિદ્ધહેમ’ નામનો વ્યાકરણનો ગ્રંથ, ‘ત્રિષ્ટિશલાકા પુરુષ ચરિત્ર’, ‘દ્વયાશ્રય’ આદિ જૂદા જૂદા વિષયો પર ઘણા ગ્રંથો રચ્યા છે. આ પ્રભાવશાળી આચાર્ય સંવત ૧૨૨૬ માં કાળધર્મ પામ્યા. ૧

શ્રી વિજયચંદ્ર (વૃદ્ધ પૌશાલિક તપાગચ્છ પટ્ટાવલી)—‘વિજયચંદ્ર’ તે મૂળ ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ મંત્રીવર્ય વસ્તુપાલને ત્યાં લખનાર મહેતા હતા. જાંભાતમાં વસ્તુપાલની પાસે તેમના બંધુની સ્ત્રી અનોપદેએ એવો આગ્રહ કર્યો કે દેવલદ્ર ઉપાધ્યાય (જગચ્ચંદ્રસૂરિના ગુરુ) પાસે તેને દીક્ષા લેવરાવી તે મહેતાને ઋણમુક્ત કરવો. આથી વસ્તુપાલે દેવલદ્રજીને વિનંતિ કરતાં તેમણે દીક્ષા આપી. પછી અનોપદેની વિનંતિથી તેમને આચાર્યપદ આપ્યું. દેવેન્દ્રસૂરિએ પ્રથમ આચાર્યપદ લીધું હોવાથી તેમના

૧ ‘શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય’ નામે કેા સુત્રરતો લખેલો અને શ્રી. મોતીચંદ ગીરધરલાલે ભાષાન્તર કરેલો ગ્રંથ વાંચો.

પ્રત્યે લકિતભાવ વિજયચંદ્ર કરવા લાગ્યા. વિજયચંદ્ર ખંભાતમાંજ વર્ષો-વર્ષ મોટા ઉપાશ્રયમાં રહેવા લાગ્યા. દેવેન્દ્રસૂરિએ વર્ષોવર્ષ એક ગામમાં રહેવું એ શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ છે, એ પ્રત્યે વખતોવખત તેમનું ધ્યાન ખેંચ્યું; છતાં તે પર લક્ષ ન દેવાયું. દેવેન્દ્રસૂરિ ખંભાત આવ્યા પણ મોટો ઉપાશ્રય વિજયચંદ્રે રોકેલ હોવાથી પોતે નાના ઉપાશ્રયમાં ઉતર્યાં. વિજયચંદ્ર દેવેન્દ્રને વંદન કરવા ન ગયા. તેમ વિધવિધ પ્રરૂપણ કરવા લાગ્યા; જેવી કે વૈદિક ક્રિયા, મંત્રતંત્રાદિ કરવાની ક્રિયા વગેરે. ત્યાં હેમકમલ આદિ સાધુઓએ વિજયચંદ્રના સમુદાયને વૃદ્ધાશાલિકા અને દેવેન્દ્રસૂરિનાને લઘુશાલિકા કહ્યો. એ પ્રમાણે એ સમુદાયની ખ્યાતિ થઈ.

શ્રી સિંહુતિલકસૂરિ (૨અં. ગ.) આ સૂરિ મરૂદેશે અઈનપુરમાં સં. ૧૩૪૫ માં જન્મ્યા હતા. સં. ૧૩૫૨ માં દીક્ષા, સં. ૧૩૭૧ માં આનંદપુરે આચાર્યપદ. સં. ૧૩૯૩ માં ગચ્છનાયકપદ અને સં. ૧૩૯૫ માં સ્તંભતીર્થમાં સ્વર્ગવાસી થયા.

શ્રી મહેન્દ્રસૂરિ (અં. ગ.) આ સૂરિ વડગામે સં. ૧૩૬૩ માં જન્મ્યા હતા. સં. ૧૩૭૫ માં વિબ્ધપુરમાં દીક્ષા લીધી હતી. સં. ૧૩૯૩ માં આણુહીલપુરમાં આચાર્ય પદ મળ્યું હતું અને સં. ૧૩૯૮ માં ખંભાતમાં ગચ્છનાયક પદ પામ્યા હતા.

એક વખતે મારવાડના નાણી ગામે શ્રાવકોએ ચોમાસું રાખ્યા. ત્યાં ચ્યાસીમે દિવસે વિધન થયું, નાણીને ધર્મની વહાર કરાવી. એટલે આશ્વિન સુદિ આઠમને દિવસે મધ્ય રાત્રિને અવસરે ગુરૂમહારાજ કાચે-ત્સર્ગમાં ખેડા છતાં તેમને કાલદારૂણ સર્પ ઉસ્યો. તે વારે મંત્ર, તંત્ર અને ખીજ પણ અનેક જંગલની ઔષધીઓ કરવાનો ભ્રમ ત્યાગીને એકાંતે દ્રઢ મન રાખી એકજ શ્રી પાર્શ્વનાથ લગવાનું ધ્યાન કર્યું; તેમાંજ નિશ્ચળ રહ્યા જે વારે દશ પ્રહર ધ્યાનમાં ગયા તે વારે લહેર વાજી, પણ ધ્યાનને બલે તે સર્પે પ્રાણ તજ્યો. સમગ્ર વિષવ્યાપ ટાળ્યો. સમસ્ત લોક આનંદ પામ્યા. એમની વારે શાખાચાર્ય શ્રી અભયદેવસૂરિ થયા. તેના ઉપદેશથી પાટણનો રહેવાસી મીઠડિઆ ગોત્રનો શા. ખેતો નોડી, તેણે સંવત ૧૪૩૨ મે વર્ષે શ્રી પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા ભરાવી. જે શ્રી ગોડીપાર્શ્વનાથ જયવંતા વર્તે છે, એનો વિશેષ અધિકાર એજ પુસ્તકમાં શ્રી ગોડીપાર્શ્વનાથજીનું ચોઢાળીયું છે તેમાંથી જોઈ લેવો. આ આચાર્ય સં. ૧૪૪૪ માં કાળધર્મ પામ્યા.

૧ જૈન ગૂર્જર કવિઓ ભા. ૨ જે ૫ ૭૩૨ની નોંધ. ૨ અંચલ ગચ્છ.

શ્રી જયકીર્તિસૂરિ (અં. ગ.) આ સૂરિ અંચલગચ્છના ૫૮ માં પદ્ધર હતા. તિમિરપૂર નગરમાં ભૂપાલ શેઠની ભમરાદે ભાર્યાની કુખે સં. ૧૪૩૩ માં જન્મ્યા હતા. સં. ૧૪૪૪ માં દીક્ષા લીધી હતી. સં. ૧૪૬૭ માં ખંભાત બંદરમાં સૂરિપદ મળ્યું હતું. સં. ૧૪૭૩ માં પાટણ શહેરમાં ગચ્છનાયકપદ પામ્યા હતા. શ્રી મેરૂતુંગસૂરિએ દેવીનો આગમ નિષેધ કર્યો હતો તો પણ તે દેવીને આજુવા માટે શ્રી સિદ્ધાચલ તીર્થ ઉપર ઘણા વર્ષ લગણુ આયબિલ તપ કર્યું. દેવી મધ્યરાત્રીએ પ્રગટ થઈ કહેવા લાગી કે હું તમારી પાસે આવીશ; પણ તમે મુજને ઝોળા-ખશો નહિ. એમ કહી દેવી અદ્રશ્ય થઈ. ઘીને દિવસે પ્રભાતે ખંભાતથી સંઘ આવ્યો. તેમાં દેવીએ શ્રાવિકાનું રૂપ ધારણ કરી સુવર્ણમુદ્રામિશ્રિત પવા વહોરાવીને ગુરૂના મનોરથ પૂર્ણ કર્યા. આ આચાર્ય સંવત ૧૫૦૦ માં કાળધર્મ પામ્યા. તેમના પ્રતિષ્ઠાના લેખે સંવત સં. ૧૪૭૩, સં. ૧૪૯૦, સં. ૧૪૯૧ ના છે.

શ્રી જયકેસરીસૂરિ (અં. ગ.) આ સૂરિ અંચલગચ્છના ૫૯ માં પદ્ધર હતા. તેમણે કરાવેલી પ્રતિષ્ઠાના સંવત ૧૫૦૪, સં. ૧૫૦૮, સં. ૧૫૧૨, સં. ૧૫૧૩, સં. ૧૫૧૭, સં. ૧૫૧૮ વગેરે ઘણા લેખ મળે છે, તેથી તેમના વિષે અત્રે જાણવા માટે લખ્યું છે.

પાંચાલ દેશની શ્રીયામ નગરીમાં દેવસિંહ નામના શેઠની લાખણદે સ્ત્રીથી સં. ૧૪૬૧ માં જન્મ્યા હતા. તેમનું મૂળનામ ધનરાજ હતું. સં. ૧૪૭૫ માં દીક્ષા લીધી, સં. ૧૪૯૪ માં આચાર્યપદ પામ્યા. એમણે નદીની ઉપર વૃક્ષો ચલાવી ગુજરાતના બાદશાહને ચમત્કાર દેખાડી મુદ્દાને હરાવ્યો. પાદશાહે નવો ઉપાસરો કરાવી દીધો. તે હજી પણ અમદાવાદના જવેરીવાડામાં કાયમ થયો છે, સં. ૧૫૦૧ માં ચાંપા-નેરમાં ગચ્છનાયકપદ પામ્યા. બાદશાહને છ માસથી તાવ આવતો હતો, તે કોઈ વૈદથી સારો ન થયો પણ એમણે મંત્રખલે કરી છેડાથી તાવને બહાર કાઢ્યો. બાદશાહે કહ્યું કે એ તાપ કયાં છે તે અમોને દેખાડો. તે વારે ગુરૂએ પોતાના રજોહરણે કરી શિલાની ઉપર ખંખેર્યું. એટલે શિલા બળીભસ્મ થઈ ગઈ. તેમણે જિનશાસનની ઉન્નતિ કરી સં. ૧૫૪૨ માં કાળધર્મ પામ્યા.

શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ (ખ. ગ. ૧) સં. ૧૪૦૬ માં નાગપુરમાં શ્રીમાલ-શાહ હાથીશાહે નંદી મહોત્સવ સહિત પદસ્થાપન કર્યા અને તરૂણ

પ્રભાચાર્યે સૂરિમંત્ર દીધો. સં. ૧૪૧૫ માં અશાઃ વદિ ૧૩ ખંભાતમાં કાળવર્ષમાં પામ્યા.

શ્રી જિનોદયસૂરિ (ખ. ગ.) આ સૂરિનો જન્મ પાલણુપુરમાં સં. ૧૩૭૫ માં થયો હતો. તેમને માટે ચિ. સં. ૧૪૧૫ ના અશાઃ સુદિ ૨ ને દિવસે શ્રી સ્તંભતીર્થમાં લૂગીયા ગેત્રીય શહુ જેસલે નદી મહોત્સવ કર્યો અને તરણુ પ્રભાચાર્યે સૂરિમંત્ર દીધો અને પદસ્થાપન કર્યાં. ત્યાર પછી સ્તંભતીર્થમાં અજિતનાથ સ્વામિની પ્રતિષ્ઠા કરી. તેઓશ્રી સં. ૧૪૩૨ ના ભાદરવા વદિ ૧૧ ને દિવસે પાટણમાં સ્વર્ગે ગયા.

શ્રી રત્નસિંહુસૂરિ (વૃ. ત. ગ.) (સં. ૧૪૫૨) શ્રી જયતિલકસૂરિના પુત્રે રત્નસિંહુસૂરિ થયા. સં. ૧૪૫૨ માં જયતિલકસૂરિએ સ્તંભતીર્થમાં શ્રી રત્નસિંહને આચાર્યપદ આપ્યું અને હરપતિએ તેનો મહોત્સવ કર્યો. હરપતિનો પુત્ર શાણુરાજ થયો. આ સૂરિએ ગિરિપુર (ડુંગરપુર) નગરમાં ' ધીઆ વિહાર ' નામના વૃક્ષલદેવ પ્રાસાદમાં ૧૨૫ થી અધિક મણુના પિત્તળના સપરિકર ઋષલદેવ ઊંચની ચૈત્ય પ્રતિષ્ઠા કરી. હજી પશુ (પટ્ટાવડીકારના સમયમાં) શેર ભાર રૂપાની આરતી, મંગલ પ્રદીપ, જે આમર તે વખતના જોવામાં આવે છે. (જૈ. શૂ. ક. ભા. ૨ જો પૃ. ૭૩૯) આ સૂરિએ ખંભાતમાં સં. ૧૪૮૧-૮૬-૮૮, ૧૫૦૩, ૧૫૦૭, ૧૫૧૩, ૧૫૧૭ માં પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી છે.

શ્રી રત્નશેખર (તપાગચ્છ) (જન્મ ૧૪૫૭) ખંભાતના બાબીએ બાલ્યવયમાં તેમને ' બાલસરસ્વતી ' એવું નામ આપ્યું. ૧૧ વર્ષ યુગપ્રધાન પદવી લોગવી, સં. ૧૫૧૭ માં સ્વર્ગવાસી થયા.

શ્રી મુનિસુદર (તપાગચ્છ) (જન્મ સં. ૧૪૬૬) તેઓ બહુ હોશિયાર હતા. તેમને ખંભાતના દક્ષિણમાં ' વાદિગોકુલપડ ' નું બિરૂદ આપ્યું હતું. તેમણે ઘણા ગ્રંથો બનાવ્યા છે. સં. ૧૫૦૩ ના કારતક સુદી ૧ ને દિવસે કોટડામાં સ્વર્ગવાસી થયા. તેમના હાથે ખંભાતમાં સં. ૧૪૮૬ માં પ્રતિષ્ઠા થઈ.

શ્રી સિદ્ધાંતસાગરસૂરિ (અ. ગ.) સાડમા પટ્ટધર હતા. પાટણ નગરના સોની જીવડની પૂરલદે નામે સ્ત્રીના પુત્ર હતા. તેમનો જન્મ

સં. ૧૫૦૬ માં થયો હતો. સં. ૧૫૧૨ માં દીક્ષા લીધી. ૧૫૪૧ માં આચાર્યપદ પામ્યા. સં. ૧૫૪૨ માં ગચ્છનાયકપદ પામ્યા. તેમની પ્રતિષ્ઠાના સં. ૧૫૪૮-૫૧-૫૩-૫૭-૬૦ ના લેખો છે.

શ્રી ભાવસાગરસૂરિ (અં. ગ.) એકસઠમા પદ્ધર હતા. મારવાડ દેશના નરસાણી ગ્રામમાં વેરા સાંગાની સિંગારદેથી જન્મ્યા હતા. તેમનો જન્મ સં. ૧૫૧૦ માં થયો હતો. સં. ૧૫૨૦ માં ણંભાતમાં શ્રી જય-કેસરીના હાથે દીક્ષા લીધી હતી. સં. ૧૫૬૦ માં માંડલગ્રામે આચાર્યપદ અને ગચ્છેશપદ મળ્યું. સં. ૧૫૮૩ માં કાળધર્મ પામ્યા. તેમના પ્રતિષ્ઠાના લેખ સં. ૧૫૬૦, ૧૫૬૧, ૧૫૬૩ ના મળે છે.

શ્રી ગુણનિધાનસૂરિ (અં. ગ.) બાસઠમા પદ્ધર હતા. પાટણના શ્રીમાળી નગરાજ શેઠની લીલાદેથી સં. ૧૫૪૮ માં જન્મ્યા હતા. તેમનું મૂળનામ સોનપાલ હતું. સં. ૧૫૫૨ માં શ્રી સિદ્ધાંતસાગરસૂરિના હાથે દીક્ષા લીધી. સં. ૧૫૮૪ માં ણંભાતમાં સૂરિપદ અને ગચ્છેશપદ મળ્યું. સં. ૧૬૦૨ માં કાળધર્મ પામ્યા; તેમના સં. ૧૫૮૪, ૧૫૮૭, ૧૫૯૧, અને ૧૬૦૦ ના લેખો મળે છે.

શ્રી ધર્મભૂતિસૂરિ (અં. ગ.) ત્રેસઠમા પદ્ધર હતા. ણંભાતના શાળ હંસરાજ વણિકની હાંસલદે સ્ત્રીથી જન્મ્યા હતા. તેમનું મૂળનામ ધર્મદાસ હતું. તેમનો જન્મ સંવત ૧૫૮૫ માં થયો હતો. સં. ૧૫૯૬ માં દીક્ષા લીધી. સં. ૧૬૦૨ માં અમદાવાદમાં આચાર્યપદ પામ્યા અને મહોત્સવ સહિત એજ વર્ષમાં ગચ્છનાયકપદ મળ્યું અને સં. ૧૬૭૦ માં પાટણમાં સ્વર્ગવાસી થયા.

“તેઓ ઉચ્ચત્યાગી હતા. તેમના રાજ્યમાં ઉત્તરાધ્યયન દીપિકાની પ્રત સં. ૧૬૪૩-૪૪ માં લખાઈ હતી અને વ્યવહારસૂત્રની પ્રત સંવત ૧૬૬૫ માં લખાઈ હતી; તેમણે પોતે વૃહત્ ચૈત્યવંદન (શ્રાવક પ્રતિ-ક્રમશાદિ સૂત્ર) અને પ્રચુન્ન ચરિત્ર રચેલ છે.*” તેમના પ્રતિષ્ઠાના લેખ સં. ૧૬૫૪ વગેરેના છે.

શ્રી કલ્યાણસાગરસૂરિ (અં. ગ.) ચોસઠમા પદ્ધર હતા. લોલાડા ગામે કોઠારી નાનિગની ભાર્યા નામિલના પુત્ર હતા. તેમનો જન્મ સંવત ૧૬૩૩ માં થયો. સં. ૧૬૪૨ માં દીક્ષા લીધી. સં. ૧૬૪૬ માં આચાર્ય-

* જૈન ગુર્જર કવિઓ ભા. ૨ જો પૃ. ૭૭૪.

પદ અમદાવાદમાં પામ્યા. સં. ૧૬૭૦ માં પાટણમાં ગચ્છેશપદ પામ્યા. તેઓ ઘણાજ પ્રભાવશાળી હતા; તેમના ઉપદેશથી સંવત ૧૬૭૫ માં નવાનગરના ઓસવાલ શા. રાજસીયે તેમના ઉપદેશથી ૫૫૧ જિનગિય ભરાવી એક મોટું ખાવન જિનવાલું ચૈત્ય કરાવ્યું હતું. તેઓ ૧૬૭૧ માં યાત્રા કરી સં. ૧૭૧૮ માં ભુજમાં કાળધર્મ પામ્યા. તેમણે ખંભાતમાં સં. ૧૬૬૭ અને ૧૬૮૧ માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે.

શ્રી અમરસાગરસૂરિ (અંગ.) પાંસઠમા પદ્ધર હતા. તેઓ મેવાડના ઉદયપુરના શ્રીમાળી જ્ઞાતિના ચોધરી ચોધાની સોના નામે ભાર્યાથી જન્મ્યા હતા. તેમનો જન્મ સં. ૧૬૬૪ માં થયો હતો. તેમનું મૂળ નામ અમરચંદ્ર હતું. સં. ૧૭૦૫ માં દીક્ષા લીધી હતી અને સંવત ૧૭૧૫ માં ખંભાતમાં આચાર્યપદ પામ્યા. સંવત ૧૭૧૮ માં કચ્છમાં ગચ્છેશપદ પામ્યા. સં. ૧૭૬૨ માં ઘોળકે કાળધર્મ પામ્યા.

ધર્મલક્ષ્મી મહત્તરા (સં. ૧૪૬૧) સં. ૧૪૬૧ પહેલાં ખંભાતમાં ઓસવંશી સોની સિંહ (સીહુ) વસતો હતો. તેને રમાદેવીથી મેલાઈ નામની પુત્રી થઈ. તે જ્યારે સાત વર્ષની થઈ ત્યારે તેણીએ શ્રી રત્નસિંહસૂરિના હાથે વિ. સં. ૧૪૬૧ માં દીક્ષા લીધી અને ધર્મલક્ષ્મી નામ રાખ્યું. આ વખતે રત્નચૂલા નામની મહત્તરા હતી; તેનીજ પાટે આ ધર્મલક્ષ્મી આવ્યાં.

અંગ, ભાષા, લિપિ, પ્રકરણ વગેરેનો તેણે અભ્યાસ કર્યો હતો. રત્નસિંહસૂરિએ સં. ૧૫૦૧ માં તેને મહત્તરાપદ આપ્યું.*

૭—સ્થંભતીર્થ અને પ્રભાવિક આચાર્યો.

ખ. (૧૬ થી ૧૭ માં સૈકા સુધી)

શ્રી હીરવિજયસૂરિ (વિ. સં. ૧૫૮૩)

જૈન ઇતિહાસમાં પંદરમો અને સોળમો સૈકા અત્યંત સ્મરણીય છે. તે સૈકાઓ સુવર્ણયુગના કહી શકાય. આ સૈકામાં ઘણા પ્રભાવશાળી આચાર્યો થયા છે. દિલ્હીના તખ્ત ઉપર મોગલ સમ્રાટ અકબર અને તેના પછીના રાજાઓનો અમલ હતો. જ્યારે અકબર દિલ્હીની ગાદીપર

* જૈ. ઐ. ગૂ. કા. સં. પૃ. ૨૧૫.

હતો તે વખતે ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ આચાર્ય હીરવિજયસુરિ જૈનધર્મનો ઝુંડો ફરકાવી રહ્યા હતાં. સમ્રાટે તેમને બહુમાનપૂર્વક પોતાના દરબારમાં તેડાવી ભારે માન આપ્યું હતું.

આ આચાર્યે ખંભાતમાં સાત ચોમાસા બુદ્ધા બુદ્ધા વખતે કર્યા હતા. તે દરમીઆન તેમના શુભ હસ્તે ઘણી પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ હતી. તેમના વરદ હસ્તે ઘણાએ દીક્ષા લીધી હતી, અને તેમના ઘણા શિષ્યો થયા હતા. એટલે ખંભાતના જૈન ઇતિહાસમાં આ આચાર્યશ્રીનો પ્રભાવ સોનેરી અક્ષરોએ નોંધાયો છે. ખંભાતના કવિ ઋત્વલદાસે સંવત ૧૬૮૫ માં ‘હીરવિજયસુરિ’નો રાસ રચ્યો છે; તે ઉપરાંત ‘હીરસૌભાગ્યકાવ્ય’ વગેરે સંસ્કૃત ગ્રંથો રચાયા છે. વધુ બાણવાની જિજ્ઞાસાવાળાએ ‘સૂરીશ્વરને સમ્રાટ’ વાંચવો.

હીરવિજયસુરિનો જન્મ સં. ૧૫૮૩ માં પાલણુપુરમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ કુંશરશાહુ અને માતાનું નામ નાથી હતું. તેમના સ્વર્ગવાસ પછી તેમણે દીક્ષા લીધી. મારવાડના નાડલાઈ ગામમાં સંવત ૧૬૦૭ માં પંડિતપદ અને સં. ૧૬૦૮ માં ઉપાધ્યાયપદ મળ્યું. ત્યારપછી સં. ૧૬૧૦ માં શિરોહી (મારવાડ) માં આચાર્યપદ મળ્યું હતું.

હીરવિજયસુરિ અને હુખીબલો—હીરવિજયસુરિ એક વખત વિહાર કરતા કરતા ખંભાત આવ્યા. આ વખતે ખંભાતમાં હુખીબલો નામનો એક ખોજો રહેતો હતો, તે ઘણો જબરો હતો. કહે છે કે તેનો એક ટંકનો ખોરાક એક મણુનો હતો. આ હુખીબલાએ ગમે તે બહાનું કાઢીને સુરિશ્વરનું ઘણું અપમાન કર્યું; તેમાં વળી સુરિશ્વરનો દ્રેષી મહીઓ નામનો એક ગૃહસ્થ હતો તે તેને મળી ગયો. એટલે તે વધારે ક્રાવી ગયો. પરિણામે સૂરીશ્વરને તેણે ગામ બહાર કાઢ્યા. આથી જૈન કોમમાં ખળભળાટ મચી ગયો. સુરિશ્વરના આ અપમાનથી બૂદ્ધા બૂદ્ધા ગરુડના જે સાધુઓ ખંભાતમાં હતા તેઓ પણ ગામમાંથી નીકળી ગયા. પછી ખોજ હુખીબલાને સબ્બ કરવા તથા સાધુઓનું અપમાન થતું અટકાવવા ધનવિજય નામના એક સાધુને અકબર પાદશાહ પાસે મોકલ્યો. તેણે ત્યાં જઈ અકબર પાસેના જૈન સાધુ શાન્તિચંદ્રને બધી હકીકત કહી; તેમણે અકબરશાહને સઘળી હકીકત નિવેદન કરી. બાદશાહે કહ્યું “તેને બાંધી-જૂતાં મારીને અહીં લાવવાનો હુમણાંજ હુકમ કરું છું.”

આ વળતે બાદશાહ અકબર પાસે હીરાનંદ નામનો એક ગુમાસ્તો રહેતો હતો. તેણે બાદશાહને બહુ આજીજી કરી માફ કરવા વિનવતિ કરી; છતાં બાદશાહે માન્યું નહિ અને હુકમ કરાવ્યો. તે સમાચાર ખંભાતમાં આવતાં અને ખોજને બંધર મળતાં તે ઘણો ગભરાયો. તેને એમ લાગ્યું કે અકબર જેવા મહાન રાજા આ આચાર્યને આટલું બધું માન આપે છે, માટે મારી જખરી ભૂલ થઈ છે. તે ઉપરથી તેણે સૂરિને પગેપડી માપી માગી અને સૂરિને બહુ સત્કાર કર્યો તથા સુરિજીની આજ્ઞાને માન આપી પોતાને ત્યાં રહેવાં બંદીવાને! (ગુલામો!)ને મુક્ત કર્યાં.

કલ્યાણરાયનો ઉપદ્રવ—આચાર્ય હીરવિજયસૂરિ જ્યારે અકબરશાહ પાસે હતા ત્યારે કેટલાક દ્રેષી લોકોએ ઉપદ્રવ કર્યો હતો. આ વળતે ખંભાતમાં કલ્યાણરાયે કેટલાક જૈનોની પાસે અમુક કારણો બતાવી બાર હજાર રૂપીઆનું ખત લખાવી લીધું અને કેટલાકનાં માથાં મુંડાવ્યાં. તેમાં કેટલાકોને તો પોતાનો બન બચાવવાની ખાતર જૈનધર્મનો ત્યાગ પણ કરવો પડ્યો. આ ઉપદ્રવથી આખા ગુજરાતમાં બહુ હોહા મચી રહી હતી.

આ હકીકત દિલ્હીમાં સૂરિજીને પહોંચતાં તેમણે પાદશાહને તે હકીકત જણાવી. બાદશાહે અમદાવાદના સુબા **મીરજાખાન** ઉપર એક પત્ર લખ્યો, તેમાં જણાવ્યું કે “હીરવિજયસૂરિના શિષ્યોને જે તકલીફ આપતા હોય તેઓને વગર વિલંબે શિક્ષા કરો.”

આ પત્ર અમદાવાદ આવતાં અમદાવાદના આગેવાન ગૃહસ્થોએ વિપુશાહ નામના ગૃહસ્થને જણાવ્યું કે આ પત્ર લઈને તમે ખાનસાહેબ પાસે જાઓ. વિપુશાહે સલાહ આપી કે અને ત્યાં સુધી અંદર અંદર સમજી જવામાં સાર છે. વળી કલ્યાણરાય પાસે વિકૃલ નામનો મહેલો છે. તે એવો તો નાલાયક અને ખટપટીઓ છે કે એનું ચાલશે તો આપણને હેરાન કરશે. છેવટે સુબા મીરજાખાને અકબર બાદશાહનો કાગળ બતાવ્યો; તેણે તરત હુકમ કર્યો કે કલ્યાણરાય તથા વિકૃલને પકડીને લાવો. વિકૃલને પકડવામાં આવ્યો અને આખા ગામમાં ફેરવીને ત્રણ દરવાજા આગળ બાંધીને તેને શિક્ષા કરવામાં આવી. કલ્યાણરાય નાસી ગયો અને લયબ્રાન્ત અવસ્થામાં સુબાની તહેનાતમાં હાજર થયો. ખાનને રાયકલ્યાણને ઘણો ઠપકો આપ્યો અને સાધુઓની માફી મંગાવી. વળી બાર હજાર રૂપીઆનું ખત જે જોર જુલમથી લખાવી

લીધું હતું તે પણ રહ કરાવ્યું અને રાયકલ્યાણના જીવમથી જેઓએ જૈનધર્મને ત્યાગ કર્યો હતો તેઓને પાછા ઠેકાણે લાવવામાં આવ્યા.

શ્રી હીરવિજયસૂરિના વિદ્યાગુરુ—સૂરિજી એકવાર ખંભાતમાં હતા તે વખતે તેમનો પૂર્વાવસ્થાનો વિદ્યાગુરુ આવી ચઢ્યો. આ વખતે આચાર્યશ્રી જૈનોમાં મહાગુરુ ગણાતા હોવા છતાં તેમણે પોતાના વિદ્યાગુરુને ઘણું માન આપ્યું, તેમ સઘળા જૈન સંઘે તેમને માન આપ્યું. પછી સૂરિજીએ વિદ્યાગુરુ પ્રત્યે વિનયભરી રીતે કહ્યું કે—મારા જેવો નિર્બંધ આપને શું ધરી શકે? અધ્યાપકે કહ્યું આપને જરાપણ મુંઝાવાની જરૂર નથી; મારે અહીં આવવાનું કારણ જુદું જ છે. મને એક દિવસે સર્પદંશ થયો હતો. તેનું વિષ કોઈપણ ઉપાયે ઉતરતું નહતું. પછી આપના નામસ્મરણપૂર્વક તેને દંશમાંથી ચૂસતાં તે ઉતરી ગયું, અને હું બચ્યો. આ ઉપરથી એમ સમજાયું કે જેના માત્ર નામસ્મરણમાં આટલો અમ્કાર છે, તો તેમના પ્રત્યક્ષ દર્શન કરી કૃતાર્થ થાવું જરૂરનું છે; આવો શુભ આશય ધારણ કરી અત્રે આવ્યો છું. આ વખતે સોની તેજપાલના પત્ની સંઘવણ સાંગદે પાસે બેઠાં હતાં, તેઓ આ વાતચીતથી વાકેફ થતાં તેમણે પ્રશ્ન કર્યો કે “આપના આ પૂર્વાવસ્થાના ગોર છે?” સૂરિએ કહ્યું કે એ ગોર નથી પણ મારા વિદ્યાગુરુ છે; સંઘવણે પોતાના હાથમાંનું કડું કાઢીને તરતજ તેમના આગળ મૂક્યું તથા બીજા ગૃહસ્થો પાસેથી બારસો રૂપીઆ એકઠા કરી એ વિદ્યાગુરુને આપ્યા.

સૂરિજીના ભક્તો—આ પ્રભાવશાળી આચાર્યના ખંભાતમાં ઘણા ધનાઢ્યો, ભક્તો હતા. સોની તેજપાળ, સંઘવી ઉદયકરણ, ઠક્કર કીકા, પારેખ રાજ્યા તથા વજ્યા વગેરે તેમના પરમભક્તો હતા.

સૂરિજીના હાથે ખંભાતમાં સં. ૧૬૧૭ માં ૩, ૧૬૨૨ માં ૩, સં. ૧૬૨૬ માં ૪, સં. ૧૬૨૭ માં ૨, સં. ૧૬૩૦ માં ૧, સં. ૧૬૩૧ માં ૧, સં. ૧૬૩૨ માં ૩, સં. ૧૬૩૭ માં ૨, સં. ૧૬૩૮ માં ૨, સં. ૧૬૪૪ માં ૧, સં. ૧૬૫૩ ૩. એમ લગભગ ૨૫ પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ હતી. તેમણે સાત ચોમાસાં ખંભાતમાં કર્યાં હતાં.

સ્વર્ગવાસ—આચાર્યશ્રી સંવત ૧૬૫૨ ના ભાદરવા શુદ્ધિ ૧૧ ને દિવસે કાઠીઆવાડના ઉના ગામમાં સ્વર્ગવાસ થયા. તેની બીજી સાલના માગસર વદિ ૨ ને સોમવારે પુષ્ય નક્ષત્રના દિવસે ખંભાત નિવાસી સંઘવી ઉદયકરણે તેમની પાદુકાની શત્રુજ્ય ઉપર સ્થાપના કરી અને

આચાર્યશ્રી વિજયસેનસૂરિના નામથી મહોપાધ્યાય કૃદ્યાણુવિજયગણિ અને પંડિત ધનવિજયગણિએ તેની પ્રતિષ્ઠા કરી ?

સં. ૧૬૫૩ ના ફાગણ શુદ્ધિ ૮ ને દિવસે તેમની પાષાણમૂર્તિ ખંભાતના પઉમા અને તેની સ્ત્રી પાંચીએ કાઠિઆવાડમાં આવેલા મહુગા ગામમાં કરાવી^૨ તે મૂર્તિનો ફોટો સૂરિશ્વર અને સમ્રાટમાં આપ્યો છે.

શ્રી વિજયસેનસૂરિ (જન્મ સં. ૧૬૦૪)

શ્રી હીરવિજયસૂરિની પાટ પર તેમના પછી તરતજ થયેલા શ્રી વિજયસેનસૂરિ મહાન પ્રભાવશાળી આચાર્ય થઈ ગયા છે. તેમના સંબંધમાં સંસ્કૃતમાં તથા ગુજરાતીમાં અંથો રચાયા છે ખંભાતમાં આ આચાર્યશ્રીના હાથે ઘણી પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ છે; ખંભાતનાં જૈન ઇતિહાસમાં તેમનો ફાળો નાનોસુનો નથી, તેમનું જીવન નીચે પ્રમાણે છે.

શ્રી વિજયસેનસૂરિનો જન્મ મારવાડના નાડલાઈ ગામમાં વિ. સં. ૧૬૦૪ ના ફાગણ શુદ્ધિ ૧૫ ને રોજ થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ કંમા અને માતાનું નામ કોડિમદે હતું. તેમનું મૂળ નામ જયસિંગ હતું. જ્યારે જયસિંગ સાત વર્ષની ઉંમરના થયા ત્યારે તેમના પિતાએ દીક્ષા લીધી અને માતા તથા જયસિંગ સુરત આવીને રહ્યા. યન્નેજણે શ્રી વિજયદાનસૂરિની પાસે વિ. સંવત ૧૬૧૩ ના જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ ૧૧ ને દિવસે દીક્ષા લીધી અને જયસિંગનું નામ જયવિમલ પાડ્યું. પછી તેમને હીરવિજયસૂરિને સોંપવામાં આવ્યા; ત્યાંથી તેઓ ડીસા ગયા અને પછી ત્યાંથી ખંભાત આવ્યા.^૩

૧ પ્રા. લે. સં. ભા. ૨ જો પૃ. ૩ (શુદ્ધિ.)

૨ “ ૧૬૫૨ પાતશાહિ શ્રી અકબર પ્રવર્તિત સં. ૪૧ વર્ષે ફા. સુદિ ૮ દિને શ્રી સ્તમ્ભ તીર્થ વાસ્તવ્ય શ્રી. પડમા (મા.) પાંચી નામન્યતા શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરાણાં મૂર્તિ: કા. પ્ર. તપાગચ્છે શ્રી વિજયસેનસૂરિમિ: ॥ સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ પૃ. ૫.

૩ ઇમ સુણી ગચ્છ ઘણી હરષિઉ, વિહાર ખંભાલતિ કિનોરે, શ્રી જયવિમલ ગણે સનિં, પંડિતપદ તિહાં દીનોરે. ૧૪

જૈન ઐ. ગૂ. કા. સં. પૃ. ૧૬૭.

ખંભાનની પ્રબ્ધનો તેમના ઉપર અત્યંત લક્ષિતભાવ હતો તે નીચેની કવિતા પરથી સમજાય છે.

૧ પરમ પટોદર હીરનાજી, વીનતડી અવનાર,
 નયરી ત્રંબાવતી ઇહાં, અછછજી અમરાપુર અનુકાર,
 જેસિંગજી આવો આજુઈ દેશ.
 ભાવીક જોઈ તુલ્ય વાટડીજી, કીજઈ પર ઉપગાર,
 જય જંપઈ મયા કરીજી, પધારો ગણધાર.—જેસિંગજી
 જૈન પ્રબ્ધનો લક્ષિતભાવ જોઈ તે ખંભાતમાં પધાર્યા.

ખંભાતમાં આવ્યા પછી શ્રાવિકા પૂનિએ ઘણું દ્રવ્ય ખરચી પદ-
 ઉત્સવ કર્યો અને વિ. સંવત ૧૬૨૬ ના ફાગણ સુદ ૧૦ ને દિવસે તેમને
 પંડિતપદ આપવામાં આવ્યું.^૨ ખંભાતથી તેઓ અમદાવાદ ગયા અને
 ત્યાં વિ. સં. ૧૬૨૮ ના ફાગણ સુદ ૭ ને દિવસે આચાર્યપદ આપ્યું,
 ત્યારથી વિજયસેનસૂરિ નામ પાડવામાં આવ્યું.

શ્રી વિજયસૂરિના હાથે ખંભાતમાં વિ. સંવત ૧૬૩૨ માં ૧,
 ૧૬૪૩ માં ૨, ૧૬૪૪ માં ૮, ૧૬૫૪ માં ૨, ૧૬૫૬ માં ૨, ૧૬૫૮ માં ૧,
 ૧૬૫૯ માં ૧, ૧૬૬૧ માં ૩, ૧૬૬૨ માં ૧, ૧૬૬૮ માં ૧ એમ એમના
 વરદ હસ્તે લગલગ ૨૨ પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ છે. બજારના ચિંતામણિ પાર્શ્વ-
 નાથ તથા માણેકચોકના ભોંયરા ઉપરના પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠાઓ તેમના
 હાથે થઈ છે. આ દહેરાં અત્યારે પણ ઘણાં જોવા લાયક છે.

ખંભાતમાં સ્વર્ગવાસ—સૂરિશ્રી અનેક સ્થળે વિહાર કરતાં કરતાં
 વિ. સં. ૧૬૭૧ માં અમદાવાદ આવ્યા; તે વખતે તેમની શરીર પ્રકૃતિ
 બગડી—એટલે તેઓ ખંભાત આવ્યા અને અકબરપુરમાં મોટો જૈનનો
 ઉપાસરો હતો ત્યાં તેઓ ઉતર્યા. દિવસે દિવસે તેમનું શરીર વધારે
 બગડ્યું અને વિ. સં. ૧૬૭૨ ના જ્યેષ્ઠ વદિ ૧૧ ના દિવસે સ્વર્ગવાસી

૧ એ. સજ્જાયમાલા ભાગ ૧ લો પૃ. ૧૨

૨ સોલ જવસઘ તિહાં ત્રિઓ લાલ પ્રતિષ્ઠાનો મોટો રે,
 શ્રાવિકા પૂનિઈ તિહાં કિઉ, પદ ઉચ્છવ નહિ ખોટોરે. ૧૫

જૈ. ઐ. ગૂ કા. સં. પૃ. ૧૬૭

થયા; તેમનો મરણ પ્રસંગ ખંભાતના જૈન સંઘે કેવી રીતે ઉજવ્યો તે જાણવા યોગ્ય હોવાથી નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યો છે. ?

જ્યેઠ વદિ એકાદશી, ઉગતઈ આદિતવાર,
 શ્રી વિજયસેનસૂરિહ પાશ્ચ્યા, સ્વર્ગ મુખસાર. ૩૯
 ઉત્તમ જાતિ કથિયા કેરી, પંચ ભાતિ બહુમૂલ,
 સત્તરખંઠ માંડવી મંડાણુઈ, રચના કરીઅ અમૂલ. ૪૦
 સોભાગી ધર્મ કરે જગિ જાણુ, એ તનુ પુણ્યતણુ પરિમાણુ,
 જુઓ જેસંગણુ નિરવાણુ, હુઆ જે જિનશાસન ભાણુ;
 સોભાગી ધર્મ કરે જગિજાણુ—આંચલી.
 અંગ પૂજણુઈ પૂજ્યતણુઈ તિહાં મહીમુંદી સઈ વીસ,
 અગર દોઈ મણુ અધમણુ કેસર, સૂકડી મણુ વ્યાલીસ. ૪૧
 સાર કપુર ચુઓ કસ્તૂરી, સંખારા દ્રવ્ય અનેક,
 તે સેવિ દહન વેલાઈ ચિતામાં આણી કવિએ વિવેક. ૪૨
 ચિતામાંહિ શ્રી પૂજ્ય પુદ્ગલયા, તેવ કુંઅરજી ગાંધી,
 મુખ ભરીઈ રૂપઈ કપુરઈ, પુણ્ય ગાંડડી આંધી. ૪૩

૧ સં ૧૬૭૪ માં તિલાચંદ્રે 'શ્રીવિજયસેનસૂરિ નિર્વાણુ રાસ' ખતાવ્યો છે.

૧ળી જુઓ—વરસિ સોલ બહુતરી, પંભતગરી ચક્રમાસ

કરવા અકબરપુરિ આવ્યા અતિહિ ઉદ્ધાસેરે—૪૪

જેક બહુલ એકાદશી, પ્રહજિગમતઈ ભાણુ,

ચઉસરણાદિ સમાધિચુ ગુરૂ હૂઉ નિર્વાણો રે.—૪૫

મખબલ કેરી માંડવી, માંડી સતર ખંડ,

વ્યાલીસ મણુ સૂકડી મિલી, ત્રિણુ મણુ અગર અખંડારે—૪૬

અધમણુ કેસર તિહાં મિલ્યુ મિલ્યો ઘણો ઘનસાર,

કસ્તૂરી ચૂરી ઘણી ચોઆદિકનો ન પારો રે—૪૭

દો હગર મહમુંદિઈ પૂજ્યા પૂજ્ય નવાંગ,

ઇમ ગુરૂના નિર્વાણુનો હૂઉ ઉજવ ચંગો રે—૪૮

મહમુંદી સઘલી મિલી આઠ હગર પ્રમાણુ,

પરચી પંભાયતતણુઈ સંઘઈ જાણુ મુગ્ધણો રે—૪૯

જગિ જાણી એકાદશી ધક ગુરૂ હીરજી કીધ,

ખીજી ગુરૂ જેસંગણુ કીધ જગત પ્રસિદ્ધો રે—૫૦

સં. ૧૬૭૪ માં ગુણુવિજય રચિત સન્ગ્રામ—અ. સન્ગ્રામમાલા

ભાગ ૧ લો પૃ. ૩૯

સાહા સોમા સોમકરણ સંઘવી, ગાંધી કુંભરણ વાલી,
 રૂપચ્યા સઉની મહીમુંદી, પોલી લગઈ ઉછાલી. ૪૪
 દરવાજથી ઠામ લગઈવલી, માંડવી લેઈ જતાં,
 દોકડા રૂપચ્યા સઉના તિમ, ઉછાટ્યા ઈમ થાતાં. ૪૫
 મહીમુંદી રૂપચ્યા મહુરઈ, પૂજઈ સંઘ અશેષ,
 ખરચાણી સવિ મહુરમાનઈ, આઠ હજર વિશેષ. ૪૬
 જિહાં લગઈ અંગઈ લગારઈ દીકું, મહિમા લાવઈ ભગતઈ,
 તિહાં લગઈ પૂજ વધાવી ચિતા તે ઈમ ઉત્સવ અતિ શક્તિઈ. ૪૭

અકબરપુરમાં સ્તૂપ—શ્રી વિજયસેનસૂરિના મરણસ્થાને ખંભાતના વતની સોમજીશાહે એક સ્તૂપ કરાવ્યો. આ સમયે દિલ્હીની ગાંધી ઉપર જહાંગીર બાદશાહ હતો; તે વખતે અંદુસંઘવીએ દસવીઘાં જમીન તેની પાસે માગી. બાહુશાહે તેને ‘મદદે મુઆશ’ નામની જગીર આપી. જે બાબતનું ફરમાન પરિશિષ્ટમાં આપવામાં આવ્યું છે, તે જમીન ઉપર સોમજીશાહે સ્તૂપ બંધાવ્યો. હાલ એ સ્તૂપ ત્યાં નથી, પણ ખંભાતના લોંચરાપાડામાં શાંતિનાથનું મંદિર છે, તેના મૂળ ગભારામાં ડાબા હાથ તરફ પાદુકાવાળો પથ્થર છે તેના ઉપરના લેખ ઉપરથી જણાય છે કે આ પાદુકા તેજ છે કે જે સોમજીશાહે વિજયસેન-સૂરિના સ્તૂપ ઉપર સ્થાપના કરી હતી. અકબરપુરમાંથી સ્તૂપની ક્યારે પડતી થઈ તે જણાતું નથી. આ લેખ નીચે પ્રમાણે છે.

“વિ. સંવત ૧૬૭૭ ના મહા શુદ્ધિ ૧૩ ને રવિવારના દિવસે સોમજીએ પોતાની બેન ધર્માઈ, સ્ત્રીયો સહજલદે અને વયજલ દે તથા પુત્રો સૂરજ અને રામજી વિગેરે કુટુંબની સાથે પોતાના કલ્યાણને માટે વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય વિજયદેવસૂરિ પાસે વિજયસેનસૂરિની આ પાદુકાની સ્થાપના કરાવી હતી.” વળી સં. ૧૬૭૭ ના માગસર (?) ૫ ને રવિવારે શ્રી વિજયસેનસૂરિની મૂર્તિ પણ કેઈએ કરાવી છે.^૧

શ્રી વિજયતિલકસૂરિ—શ્રી વિજયસેનસૂરિની પાટે બે આચાર્યો થયા. (૧) વિજયદેવ અને (૨) વિજયતિલકસૂરિ અને તે આ પ્રમાણે—

“વાચક શિરોમણિ શ્રીમાન્ ધર્મસાગરજી ઉપાધ્યાયે ‘કુમતિકુદ્દાલ’ નામનો ગ્રંથ ઘણી સખત લાપામાં રચ્યો હોવાથી તેને અપ્રમાણ ગણી વિજયસેનસૂરિએ ધર્મસાગરજીને ત્રણ પેઠી સુધી ગચ્છ બહાર કર્યા હતા.

૧ બુદ્ધિ. જૈ. ધા. પ્ર. લે. સં. ભાગ ૨ જે લેખાંક ૭૫૮

વિજયદેવસૂરિ ગૃહસ્થાવસ્થામાં ધર્મસાગરજીના ભાણેજ થતા હતા અને પરસ્પર ખંનેને પ્રેમ હતો; તેથી ગચ્છ બહારની હકીકતનો પત્ર ધર્મ-સાગરે વિજયદેવસૂરિને લખ્યો કે જેના ઉત્તરમાં વિજયદેવસૂરિએ પત્રની અંદર જણાવ્યું કે—“કશી ચિતા ન કરશો; ગુરૂનું નિર્વાણ થયે તમને ગચ્છમાં લેઈ લઈશું. આ પત્ર માણસ સાથે મોકલ્યો; તેણે ભૂલથી તે વિજયસેનના હાથમાં આપ્યો. વાંચતાં હૃદયમાં પોતાના શિષ્યને માટે આઘાત થયો અને ખીબત કોઈને ગચ્છપતિ નીમવા વિચાર રાખ્યો. વિહાર કરતાં ખંભાત આવ્યા. સં. ૧૬૭૧, ત્યાં સ્વર્ગે જવા પહેલાં આઠ વાચક (ઉપાધ્યાય) અને ચારસો મુનિના પરિવારને ઘોડાવી જણાવ્યું કે—“એક વખત તમે વિજયદેવસૂરિ પાસે જઈ માફ વચન માન્ય રાખવા કહેજો; જે માન્ય કરે તો પદ્મધર તેનેજ સ્થાપજો. નહિ તો ખીબત કોઈ યોગ્ય મુનિને સ્થાપજો.” એમ કહી સંઘ સમક્ષ તે આઠે ઉપાધ્યાયોને સૂરિમંત્ર આપ્યો.

આઠે વાચકોએ વિજયદેવસૂરિ પાસે અમદાવાદ આવી સ્વર્ગસ્થ આચાર્યનો આંતેમ સંદેશ કહ્યો, પણ તેમણે તેનો અસ્વીકાર કર્યો; એટલે વિજયસેનની ગાદી પર વિજયતિલકસૂરિ સ્થાપિત કર્યા. તે ત્રણ વર્ષ પછી સ્વર્ગસ્થ થયા. ઇ. સ. ૧૬૭૪. કવિ ઋષભદાસે તેમને આચાર્ય તરીકે માન્ય રાખ્યા.^૧

તે જયસિંહગુરૂ માહરો રે, વિજયતિલક તસ પાટ,
સમતા શીળ વિદ્યા ઘણી રે, દેખાડે શુભ ગતિ વાટ.

આ આચાર્ય મૂળ વિસલનગરના હતા. એક વખત આચાર્ય વિજય-સેનસૂરિ ખંભાત પધાર્યા, તે વખતે વિસલનગરના દેવજીશાહ પોતાના બે પુત્રો અને પોતાની સ્ત્રી સાથે આચાર્યને વંદન કરવા આવ્યા હતા. તે વખતે આ આચાર્યના ઉપદેશથી તેમણે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો ને પોતાના પુત્રો અને સ્ત્રી એ ચારે જણે વિજયસેનસૂરિના હાથે દીક્ષા લીધી. વિજયતિલકસૂરિને ખંભાતમાં સંવત ૧૬૭૩ માં ગચ્છનાયકપદ આપવામાં આવ્યું.^૨

- ૧ દીપવિજય કૃત સોહમકુલ પટ્ટાવલી રાસ ઉપરથી કવિ ઋષભદાસના શ્રી મોહનલાલ દ. દેશાઈના નિબંધમાંથી. ગુ. પાં. સા પ. રિ. ૫. ૧૯
- ૨ વધુ વિવેચન માટે વિજયતિલકસૂરિ રાસ જુઓ.

શ્રી વિજયાણુંદસૂરિ—(જન્મ સં. ૧૬૪૨)

શ્રી વિજયતિલક પછી શ્રી વિજયાણુંદસૂરિ થયા. તેમનો જન્મ સં. ૧૬૪૨ માં મારવાડમાં આવેલા વરરોહ ગામમાં થયો હતો; તેમના પિતાનું નામ શ્રીવંત અને માતાનું નામ શૃંગારદે હતું. તેમનું મૂળ નામ કલો; તેમણે હીરવિજયસૂરિ પાસે સં. ૧૬૫૧ માં દીક્ષા લીધી ને દીક્ષા નામ ક્રમલવિજય હતું. વિજયતિલકસૂરિએ શિરોહીમાં સૂરિપદ આપ્યું.

વિજયાણુંદસૂરિ હીરવિજયના શિષ્ય હોવાથી વિજયદેવના કાકાગુરૂ થતા હતા. તે જ્યારે અમદાવાદમાં હતા, ત્યારે વિજયદેવસૂરિ મળવા માટે અમદાવાદ આવ્યા. પરસ્પર પ્રીતિથી બંનેની સંમતિપૂર્વક ગચ્છાધિપત્ય ત્રણ વર્ષ આહ્યું. ભાવીયોગે ચોથા વર્ષથી વિજયદેવસૂરિએ પોતાના નામનો પટો મુનિઓ માટે લખ્યો. આ સાંભળી આણુંદસૂરિએ પણ પોતાના નામનો પટો લખ્યો. આ કારણથી એકજ કુળમાં બે આચાર્યોના નામથી બે ગચ્છ થયા. એકનું નામ દેવસૂરિ અને બીજાનું નામ આણુંદસૂરિ; સાગરગચ્છની ઉત્પત્તિ પણ આ સમયમાં થઈ.^૧

આ સૂરિ ઘણા સમર્થ વિદ્વાન હતા, તેમ તપસ્વી હતા; તેઓએ ઘણી યાત્રાઓ કરી હતી. તેમના હાથે ખંભાતમાં સંવત ૧૬૮૩ ના કૃગણુ વદ ૪ ને દિવસે ગાંધી કુઅરજીએ મુનિસુવ્રત ઊંખની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ પ્રતિમા હાલ આળીપાડાના શ્રી શાંતિનાથ જિનાલયમાં છે; તે સિવાય તેમનો પ્રતિષ્ઠા લેખ સં. ૧૭૦૬ નો મળે છે.

આ આચાર્ય વિ. સંવત ૧૭૧૧ ના અષાઠ વદિ ૧ ને મંગળવારે પ્રાતઃકાળમાં ખંભાતમાં સ્વર્ગવાસી થયા.^૨

કવિ ઋષભદાસે શ્રી વિજયાણુંદસૂરિને ગુરૂ તરીકે સ્વીકાર્યા હતા, તે માટે તે લખે છે કે—

“તેહની પાસે વળી પ્રગટીઓરે કલ્પતરૂનો કંદ,
વિજયાનંદ સૂરિશ્વરરે દીઠો અતિરે આનંદ.

૧ ‘કવિ ઋષભદાસ’નો નિબંધ. પાં. સા. પરિષદ પૃ. ૨૦ ટીપ્પણી.

૨ સંવત સત્તર એકાદસમ્મ આસાઠ વદિ ભૌમવાર રે,
પડવે પ્રભાતિ’ રે પૂજ્યજી પોહતા સ્વર્ગ મજારિ રે.—૨૪

અ. સ. માલા ભા. ૧ લો પૃ ૯૫

જેહની મધુરી દેશનારે, સૂરિ ગુણુ રે છત્રીશ,
ગુણુ સત્તાવીશ સાધુના રે, સત્તર લેહ સંયમ કરીશ.
હીર હાથે દીક્ષા વરે રે, હુઓ તપગચ્છનો રે નાથ,
ઋષભ તણો ગુરૂ તે સહી રે, તેહનો મસ્તકે હાથ.

—ભરતેશ્વર રાસ, સં. ૧૬૭૮.

વળી હીરવિજયસૂરિ રાસમાં પણ તે જણાવે છે કે—

વંદ્ય વિજયાણુંદ સૂરિસંઘ, નામ જપતાં સુખ સખલું થાઈ,
તપગચ્છ નાયક ગુણુ નહિ પારો, પ્રાગવંશે હુઓ પુરૂષ અપારો.
સાહ શ્રીવંત કુલે હંસ ગયદો, ઉદ્યોતકારી જિન દિનકર ચંદો,
લાલખાઈ સુત સિંહ સરીખો, ભવિક લોક મુખ ગુરૂતણો નિરખો,
ગુરૂનામેં મુઝ પોહોતી આસો, હીરવિજયસૂરિનો કર્યો રાસો.

—સંવત ૧૬૮૫

સૂરિનો નિર્વાણ-ઉત્સવ—

ગુણવંત ગણપતિ કિમહી ન વીસરઈ જસ ગુણુનો નહિ પાર,
જગનંધ વાહલો જગગુરૂ શોભતો પામ્યો સુર અવતાર. ૨૭
સુડિ કેસર ઘનસારઈ લેલી વિલેપન કીધું રે સાર,
નવપુજણું સંઘ તિહાં કરઈ મહેમુંદી દોઢ હજાર. ૨૮
સતર ખંડી રે માંડવી તિહાં રચી સમોસરણિ આકારિ,
કર્કઈ કથીખો રે વસ્તુ વિવિધ વલી ધજના અનેક પ્રકાર. ૨૯
ઈંદ્રધ્વજ સમ મોટી ધજ સોહઈ રજત સોનાની રે વ્યાર,
ચ્યાલીસ નઈ એક ઉપરિ શતવલી પોઢઈ તિહાં ગણુધાર. ૩૦
ઢોલ દમામાં રે ભેરી ઝંઘરિ વાજઈ વાજિત્ર કોડિ,
રૂપઈઆ મહિમુંદી ઉજાલતાં તિહાં મલિ મનુષ્યની કોડિ. ૩૧
ઈણિ પરિ ઉચ્છવ સંઘ બહુ મિલી કરતા આવઈ રે સાર,
સુંદર શુભ પરિ ઉત્તમ ભૂમિકા કરઈ તનુનો સંસ્કાર. ૩૨
સોનઈઆ રૂપઈઈ મુખ ભર્યું પૂજણું કરઈ નવ અંગિ,
તેરમણુ સૂકડિ શ્રીષઠ સારખી સવાશેર કેસર સંગિ. ૩૩
અગર તણો ખંઠ એક શેર સાતનો આપ્યો પરિષ જયદાસ,
સર્વ મેલીનઈ રે ઇઈમણુ જાણીઈ કૃષ્ણાગરની સુવાસ. ૩૪
કસ્તુરી પાસેર સવા તિહાં અંબર તેતલઈ માનિ,
ચુઓ સેર સાત કૃષ્ણાગર તણો સવા શેર કપૂર સમાનિ. ૩૫

ઇત્યાદિક વિધિ ગુરૂતનું સંસ્કર્યું પ્રેમલ પોહોવ્ય ન માય,
તેહ સુવાસના સુરલોકિ ગઈ આવ્યા સુરુ તેણુઈ ઠાય. ૩૬
વૃષ્ટિ કરઈ મેઘમાલી સુર તિહાં ચહઈ સીતલનઈ રે કાન્નિ,
સંઘઈ સીચી રે દૂધ ધારા કરી પૂજ્ય કરઈ સુરરાજ. ૩૭
શ્રી પૂજ્યપાટિ રે વિજય જણાઈ શ્રી વિજયરાજ સુરિદ,
'લાણુ' કહઈ ગુરૂ પ્રતિપો તિહાં લગઈ જિહાં ભૂ ગગનદિણુદ. ૩૮

॥ ઠાળ ॥ (રાગ—ધન્યાસી)

જ્યો જ્યો સુરિ શિરોમણી, શ્રી વિજયાણુદ સુરિદ રે,
કામિતપૂરણુ સુરતરૂ, લવિજન કમલ દિણુદ રે.—જ્યો ૦ ૩૯
ધન ધન સંઘ ખંભાતિનો, કીધું ઉત્તમ કામ રે,
ખહુ વિધ ધન જેણુઈ વાવરી, રાખ્યું ત્રિભુવન નામ રે.—જ્યો ૦ ૪૦
શ્રી વિજયાણુદસુરિ પટઘરૂ, શ્રી વિજયરાજ મુણિદ રે,
શ્રી વિજયપક્ષ મંગલ કરૂ, સેવઈ લવિજન વૃદ રે.—જ્યો ૦ ૪૧
સંવત શશિ સસિ મુનિ સસિ, ભાદ્રવા વદિ ભૌમવાર રે,
તેરસઈ રાસ રચો ભલો, ખારેજ્ય જ્યકાર રે.—જ્યો ૦ ૪૨
એહ રાસ નિત જે લણુઈ, તસઘરિ મંગલ માલ રે,
સાંભળતાં સુખ સંપદા, આપઈ ઋદ્ધિ વિશાલ રે.—જ્યો ૦ ૪૩
વાચક શિર ચૂડામણી, શ્રી મેઘવિજય ઉવગાય રે,
શ્રી લખિવિજય બુધ રાજુઈ, સીસ 'લાણુવિજય' ગુણુગાય રે.—જ્યો ૦ ૪૪
એ સ. મા. ભા. ૧ લો પ. ૯૬

શ્રી હેમવિમલ—(લઘુ પૌશાલિક ગ. ની પદ્માવલી) (૧૫૫૨)

‘હેમવિમલે ભુદી શાખા કાઠી હોર એમ જણાય છે; તેને હેમ-
શાખા કહે છે. સંવત ૧૫૫૦ માં સ્તંભતીર્થના સંઘ સાથે તેમણે
શેત્રુંજ્યની યાત્રામહોત્સવપૂર્વક કરી. સંવત ૧૫૫૨ માં સોની જીવા
જગાએ પ્રતિષ્ઠા કરી. સં. ૧૫૭૦ માં ડાલિલા ગામમાં સ્તંભતીર્થવાસી
સોની જીવા જગાએ આવી કરેલા મહોત્સવપૂર્વક આમલવિમલને સુરિ
પદવી અને દાનશેખર તથા માણિક્યશેખરને વાચક પદવી આપી.
સંવત ૧૫૭૨ માં સ્તંભતીર્થ જવા ઇડરથી ચાલતાં કપડવાણુ આવતાં
સંઘે મોટો પ્રવેશોત્સવ કર્યો. કોઈ ચાડીઆએ આવા પ્રવેશોત્સવ માટે
પાદશાહ મુદાફર પાસે વાત કરી, તેણે પકડવા બંદિ મોકલ્યા. ગુરૂ ચુણેલી
આવતાં આ વિઠનની ખબર પડતાં રાતોરાત નીકળી સોજીત્રાને ત્યાંથી

ખંભાત પહોંચી ગયા. ખોજકોચે ગુરૂને બંદીસ્થાનકે રક્ષિત કર્યા. સંઘ પાસેથી ખાર હબર લીધા. પછી તેમણે સૂરિ મંત્ર આરાધ્યો. ત્યારપછી તેમણે શતાર્થી^૧ પં. હર્ષકુલગણિ વગેરેને આંખાનેર મોકલ્યા; તેમણે સુલતાનને સ્વકાવ્યથી રંજીત કરી ઘણું દ્રવ્ય પાછું વળાવ્યું. હેમવિમલે ગચ્છભાર લેવા આનંદવિમલને ખોલાવ્યા. તેમણે ના પાડવાથી સૌભાગ્ય હર્ષસૂરિને પટ્ટે સ્થાપ્યા. પછી તે સંવત ૧૫૮૩ ના આશ્વિન સુદિ ૧૩ ને દિવસે સ્વર્ગસ્થ થયા.”^૧

હેમવિમલસૂરિના હાથે સંવત ૧૫૫૧, ૧૫૫૩, ૧૫૫૬, ૧૫૬૩, ૧૫૬૫, ૧૫૬૬ અને ૧૫૬૮માં પ્રતિષ્ઠા થઈ છે.

શ્રી સોમવિમલસૂરિ—(સં. ૧૫૭૦)

હેમવિમલસૂરિ તપગચ્છના પટ્ટધર; તેમની પાટે સૌભાગ્યહર્ષસૂરિ થયા અને તેમની પાટે સોમવિમલસૂરિ થયા.

સોમવિમલસૂરિનો જન્મ ખંભાત પાસેના કંસારી ગામમાં પ્રાગ્વાટ સમધરમંત્રી વંશજ રૂપવંતને^૨ ત્યાં તેમની સ્ત્રી અમરાદેથી^૩ સં. ૧૫૭૦ માં થયો હતો. જન્મ નામ જસવંત હતું. હેમવિમલસૂરિ પાસે સંવત ૧૫૭૪ માં વૈશાખ સુદિ ૩ ને દિવસે અમઠાવાદમાં દીક્ષા લીધી. તેમનો દીક્ષા મહોત્સવ સં. ભૂલચજસુકે કર્યો. દીક્ષા નામ સોમવિમલ પાડ્યું. ખંભાતમાં પ્રાગ્વાટ સા. કીકોચે સં. ૧૫૬૦ ના ફાગણ વદ ૫ ને દિવસે બહુ દ્રવ્યનો વ્યય કરીને ગણીપદ આપ્યું. સોમવિમલસૂરિને ખંભાતમાં સં. ૧૬૦૫ ના મહા સુદિ ૫ ને દિવસે ગચ્છનાયકપદ આપવામાં આવ્યું. તેમણે સંઘ સાથે યાત્રા કરી હતી. સં. ૧૬૧૬ માં ખંભાતમાં ચોમાસું કર્યું હતું. તેઓ અષ્ટાવધાની, ઇચ્છાલિપિવાચક, વર્ધમાનવિદ્યાસૂરિમંત્ર-સાધ્ય, ચૌર્યાદિલય તથા કુષ્ઠાદિરોગ નિવારક, કદપસત્રટખાર્યાદિબહુસુગમ-ત્રંથકારક, શતાર્થગિરદ્ધારક થયા. સંવત ૧૬૩૭ માં માર્ગશિર્ષમાં સ્વર્ગવાસ થયો. કુલ ૨૦૦ ને સાધુ દીક્ષા આપી.

૧ જૈન ગૂર્જર કવિઓ ભા. ૨ જે પૃ. ૭૪૪. અહીં હેમવિમલ નિર્વાણ પામ્યાની સાલ સં. ૧૫૮૩ જણાવી છે, પરંતુ સં. ૧૫૮૪ અને ૧૫૮૭ માં તેમણે પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાના લેખ મળે છે. જુઓ ખુ. લે. સં. ભાગ ૨ જે લેખ ૬૭૫, ૭૯૧, એટલે ઉપરની સં. ૧૫૮૩ ની સાલ ખોટી લાગે છે.

૨ “ રૂપઈ રતિપતિ અવતરી સોમમૂરતિ સાર.” ઐ. સ. ભા. ૧ લો પૃ. ૫૪

૩ “ ધન અમરાદે કુપડી જિણિ જનમ્યા શ્રી જસવંત” ઐ. સ. મા. ભા. ૧ લો પૃ. ૩

આ આચાર્યની કેટલીક કૃતિઓ પ્રાપ્ત થાય છે? જેવી કે—

- (૧) ક્ષુદ્રકકુમાર રાસ—સંવત ૧૬૩૩ ના ભાદરવા વદિ ૮ ને દિવસે અમદાવાદમાં રાજપુરામાં બનાવ્યો હતો.
- (૨) ચંપકદ્રેષ્ટિ રાસ—આ રાસ તેમણે સંવત ૧૬૨૨ ના શ્રાવણ સુદિ ૭ ને શુક્રવારને દિવસે વિરાટ નગરમાં બનાવ્યો હતો.
- (૩) દ્રેણિક રાસ—સંવત ૧૬૦૩ માં.
- (૪) ધર્મિલકુમાર રાસ (૫) કલ્પસૂત્ર બાલબોધ (૬) દશરથાન્ત ગીતા વગેરે કૃતિઓ બનાવી છે.

આ સૂરિની સજ્જાય તેમના શિષ્ય વિચારસોમમુનિએ સંવત ૧૬૨૩ ના મહા વદિ ૨ ને દિવસે લખી છે. વળી તેમની બીજી સજ્જાયો છે.^૨

શ્રી આણંદવિમલસૂરિ—તેમનો જન્મ સં. ૧૫૪૭ માં ઇડરમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ મેઘજી હતું અને માતાનું નામ માણેકદે હતું; તેઓ જ્ઞાતિએ એસવાળ હતા; તેમણે નાની ઉંમરમાં એટલે સં. ૧૫૫૨ માં શ્રી હેમવિમલસૂરિના હાથે દીક્ષા લીધી હતી. સંવત ૧૫૬૮ માં ઉપાધ્યાય પદવી મળી હતી. સં. ૧૫૭૦ માં ડાબલામાં સોની જીવુ અને બજારાજે કરેલા ઉત્સાહપૂર્વક પદસ્થાપના થઈ હતી. આ આચાર્ય મહાતપસ્વી હતા; તેમના તપોબળથી ખંભાતની શ્રાવક પ્રજા તેમના પર ઘણો પૂજ્યભાવ રાખતી હતી. ખંભાતમાં તે ઘણો સમય રહ્યા હતા; તેઓ સંવત ૧૫૯૬ ના ચૈત્ર સુદિ ૭ ને દિવસે નવ દિવસનું આજુસણ કરી અમદાવાદના નિબંધપુરામાં સ્વર્ગવાસી થયા.

શ્રી વિજયદેવસૂરિ—(જન્મ સં. ૧૬૩૪)

શ્રી વિજયસેનસૂરિ પછી તેમની પાટે શ્રી વિજયદેવસૂરિ થયા. તેપણ શ્રી વિજયસેનસૂરિના જેવા પ્રતાપી હતા. ખંભાતમાં તેમના હાથે ઘણી પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ છે.

શ્રી વિજયદેવનો જન્મ ઇડરગઢમાં વિ. સં. ૧૬૩૪ માં થયો હતો. વિ. સં. ૧૬૫૫ માં પંડિતપદ આપવામાં આવ્યું હતું અને

૧ એ. સ. મા. લા. ૧ લો પૃ. ૪ (આરંભમાં)

૨ એ. સ. મા. લા. ૧ લામાં ૨, ૪૦, ૪૧ મી સજ્જાય જુઓ.

વિ. સં. ૧૬૫૬ ના વૈશાખ સુદ ૪ ને દિવસે સૂરિપદ ખંભાતમાં આપવામાં આવ્યું?'

સૂરિપદ મહોત્સવ:—સર્વ વ્યવહારીઓની ટ્રેણિમા શિરોમણી સમાન શ્રાવક સા. શ્રીમદ્વ નામે શ્રેષ્ઠી પોતાના ભત્રીજા સા. સોમા શ્રેષ્ઠીની સાથે આચાર્યપદની સ્થાપના નિમિત્તે સ્વોપાર્જિત શુભ દ્રવ્યનો વ્યય કરવાની ઇચ્છાથી મરૂ, મેઢપાટ, લાટ, સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છ, કુંકણ, ગુર્જર આદિ દેશોમાં ગ્રામે ગ્રામે અને શહેરે શહેર કુંકુમ પત્રિકાઓ મોકલી સંઘજનોને સ્વગ્રામમાં પધારવા વિજ્ઞાપિ કરી. તદનુસાર હબરો શ્રાવકોનો મહાન સમુદાય ત્યાં એકત્રિત થયો. ત્યારપછી તે શ્રીમદ્વ શ્રેષ્ઠીએ મનોહરતાથી સ્વર્ગના સુંદર વિમાનનો તિરસ્કાર કરે એવા પોતાના ભવ્ય જિનભવનમાં દિવ્ય કુલોવડે વિભુષિત શકમંડપ સમાન એક મહાન મંડપ બનાવી, ગચ્છાધિપતિ શ્રી વિજયસેનસૂરિશ્વરને સૂરિપદ પ્રદાન કરવાની પ્રાર્થના કરી. ત્યારબાદ તેની લાગણી ભરેલી વિજ્ઞાપિનો સૂરિ મહારાજે સહર્ષ સ્વીકાર કરી વૈશાખ સુદ ૪ ના શુભ દિવસે શ્રી વિજયદેવસૂરિ એ નામપૂર્વક સૂરિપદ પ્રદાન કર્યું. શ્રીમદ્વ શ્રેષ્ઠી આ મહાન કાર્યથી સંતુષ્ટ થઈ પોતાને કૃત કૃત્ય માની સંઘ સમુદાયની એવા પ્રકારે ભક્તિ કરી કે જેથી લોકો તેને સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ સમાન માનવા લાગ્યા. મહોત્સવમાં તેણે બધા મળીને દસ હબર રૂપીઆ ણરચ કર્યા; તેના બીજે દિવસે ખંભાતમાંજ વસનાર ઠક્કર કીકા નામે શ્રાવકે તેજ સૂરિપદના ઉત્સવ નિમિત્તે આઠ હબર રૂપીઆનો વ્યય કરી શ્રી વિજયદેવસૂરિના આચાર્યપદમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવી. આ સમયે આચાર્યશ્રી સાથે ૭૦૦ સાધુ હતા.

સુરિજનો ચમત્કાર:—ખંભાતમાં એક દેવચંદ્ર નામે શ્રેષ્ઠી હતો. તેને એ સ્ત્રીઓ હતી. તેઓ બંને વિ. સં. ૧૬૭૩ ના વર્ષે ઉત્પન્ન થયેલા નવીન ઉપાધીમતને માનનારી હતી. કાલાંતરે શેઠ મરણુ પામી દેવપણે ઉત્તમ થયો. તેણે પોતાની સ્ત્રીઓને ઉપાધીમત છોડવા માટે ઘણી વખત સૂચનાઓ કરી પણ તેઓએ એ તરફ બીલકુલ લક્ષ આપ્યું નહિ. એક

૧ ખંભાતનર ઉચ્છવ ઘણા શ્રી વિજયસેન ભલું કીધું રે

સંઘ સહિત શ્રી વિજયદેવ નઘ ગચ્છનાયકપદ દીધું રે—૧૨

દાન કુશળ રચિત સન્ન્યાય—એ. સ. મા. ભા. ૧લો.

૨ એક સંસ્કૃત હસ્તલિખિત પત્ર ઉપરથી 'પુરાતત્વ' પુ ૨ જી પૃ. ૪૬૦

વળતે તેમને ત્યાં સંઘ જન્મણ હતું, તે વળતે દેવ થયેલા પતિએ પાપાણોની વૃષ્ટિ કરી તેથી બધા જન્મનારા શ્રાવકો પલાયમાન થઈ ગયા. પાંછળથી દેવતા પ્રકટ થયો તેને જોઈ બંને સ્ત્રીઓ પૂછવા લાગી કે તું કોણ છે? અને શામાટે અમને ડરાવે છે? ત્યારે તે દેવતાએ કહ્યું કે હું તમારો પતિ દેવચંદ્ર છું, બીજા ૧૭ દેવોની સાથે શ્રી વિજયદેવસૂરિની સેવા કરું છું, તેથી તમારે પણ તેમનેજ ગુરૂ માનવા જોઈએ કે જેથી મારાં તરફથી ભય ન થાય. એ પ્રકારે તેનું કથન પ્રમાણ કરી બંને સ્ત્રીઓ શ્રી વિજયદેવસૂરિની પરમ ભક્ત થઈ.

સૂરિના હાથે ખંભાતમાં પ્રતિષ્ઠાઓ:—સં. ૧૬૭૭માં લગભગ ૧૧-૧૨ પ્રતિષ્ઠાઓ તેમના હાથે ખંભાતમાં થઈ છે. તેમનો આચાર્યપદ મહોત્સવ ઉજવનાર શ્રીમદ્ભક્ષાહની પત્નિ વલ્લહાદેએ પોતાના શ્રેય માટે શ્રી સંભવનાથનું જિંબ ભરાવ્યું તેની પ્રતિષ્ઠા તેમણેજ કરાવી. આ પ્રતિમા હાલ શ્રાલાપાડાના ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ જિનાલયમાં છે. લાડવાડાના અભિનંદન જિનાલયમાં શ્રી અનંતનાથની, લોયરાપાડાના નવખંડા પાર્શ્વનાથના જિનાલયમાં સુમતિનાથની, શકરપુરના ચિંતામણી પાર્શ્વના દહેરામાં સુવધિનાથ જિંબની, માણેકચોકમાં શ્રી શીતલનાથની પ્રતિષ્ઠાઓ તેમના હાથે થઈ છે.

આ સૂરિ સં. ૧૭૧૩ ના અશાડ સુદિ ૧૧ ને દિવસે ઉનામાં સ્વર્ગવાસી થયા. તેમણે ઇંડરના રાજા કલ્યાણમદ્દને પ્રતિજ્ઞાધેયો હતો અને જહાંગીર બાદશાહે તેમને ‘મહાતપા’ નું ઝિરૂદ આપ્યું હતું.

૮ સ્થંભતીર્થ અને પ્રભાવિક આચાર્યો.

ગ. (૧૮ થી ૨૦ મા સૈકા સુધી)

શ્રી સમરચંદ્રસૂરિ—(પાયથંદગચ્છ)

તેઓ સિદ્ધપુરપાટણ વાસી હતા. શ્રીમાલી જ્ઞાતિના હતા. તેમના પિતાનું નામ ભીમાશાહ અને માતાનું નામ વાલાદે હતું; તેમનો જન્મ સં. ૧૫૬૦ ના માગશર સુદિ ૧૧ ને દિવસે થયો હતો. સં. ૧૫૭૫ માં દીક્ષા, સં. ૧૫૬૬ માં ઉપાધ્યાય, સં. ૧૬૦૪ માં આચાર્યપદ મળ્યું;

૧ ‘વિજયદેવ—મહાત્મયમ્’ ગ્રંથ શ્રી વિલ્લભ પાંડકે િ. સં. ૧૭ મા સૈકામાં સંસ્કૃતમાં ખનાવ્યો છે તે શ્રી જિનવિજયજીએ મુગરૂપે પ્રકટ કર્યો છે.

તેમણે પાર્શ્વચંદ્રગચ્છમાં બહુ અગાળ પડતો ભગ લીધો છે. તેમણે પાર્શ્વચંદ્ર સ્તુતિ, પાર્શ્વચંદ્ર સન્ન્યાય, મહાવીર સ્તવન વગેરે ઘણા કાવ્યો રચ્યાં છે.

તેઓ સં. ૧૬૨૬ ના જોડ વદિ ૧ ને દિવસે ખંભાતમાં સ્વર્ગવાસી થયા.

શ્રી રાયચંદ્રસૂરિ—(પાયચંદ્રગચ્છ)

જંબુશર ગામમાં જન્મવશા દોશી નામે એક પ્રખ્યાત ગૃહસ્થ રહેતો હતો, તેને કમલાદે નામની પત્નિથી સં. ૧૬૦૬ ના ભાદરવા વદિ ૧ રવિવારે પુત્ર થયો. જેનું નામ રાયમલ્લ પાડ્યું. રાયમલ્લ જન્મથીજ સારા લક્ષણવાળો હતો.

રાયમલ્લ નિશાળે જઈ થોડા સમયમાં સારી વિદ્યા મેળવી; પૂર્વના સંસ્કારોથી તેને સંસાર પર બહુ પ્રીતિ ન હતી. આવી મનની સ્થિતિ હતી તેવામાં પાર્શ્વચંદ્રસૂરિના શિષ્ય સમરચંદ્રસૂરિ ત્યાં પધાર્યા.

અહીં તેમના સદ્ગુણોથી રાયમલ્લને વૈરાગ્ય થયો. તેથી તેણે દિક્ષા લેવાનો વિચાર કર્યો. માતા પિતાની અનુમતિ લેવા માટે તેણે તેમને સમજાવવા માંડ્યાં. આવા પ્રસંગમાં જન્મવશા પોતાની સ્ત્રી અને પુત્રપુત્રી સાથે ખંભાત આવ્યો. રાયમલ્લને માટે ઘણાં માગાં આવવા માંડ્યાં. રાયમલ્લની બેન સંપૂરાએ ભાઈને સમજાવીને પરણાવવામાટે ઘણું પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ રાયમલ્લે કેઈનું માન્યું નહિ. છેવટે રાયમલ્લના સંબંધી દોશી જોધા અને તેની પત્નિ અમરાદે, રાયમલ્લની ભૂખા રજા, રાયમલ્લને ભાઈ જયમલ્લ અને તેની પત્નિ અરઘાદે તથા ભત્રીજો વાસણુ, તેમ ખંભાતનો અધિકારી વર્ગ વગેરે સમક્ષ રાયમલ્લે દિક્ષા લેવાનો દ્રઢ નિશ્ચય જાહેર કર્યો. પરિણામે એસવાલ વંસના સોમસી મંત્રી અને તેમના પત્નિ ઇદ્રાણીએ કરેલા ઉત્સાહપૂર્વક સં. ૧૬૨૬ ના વૈશાખ સુદિ ૯ ના દિવસે રાયમલ્લે સમરચંદ્ર પાસે દિક્ષા લીધી. પછી તેમણે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો. રાયચંદ્રમાં સંપૂર્ણ યોગ્યતા આવેલી જોઈ ગુરુએ તેમને સંઘ સમક્ષ સૂરિપદવી આપી.

આ ઉત્સવમાં અમદાવાદ વીરમગામ વગેરે ગામોના સંઘો આવ્યા હતા. અમદાવાદથી સાહ શ્રીપાલ. સાહ હેમા, શ્રીપતિ, સીપૂ, કાલા, તેજ, સોમસી, નાકર, સોની તાપો, કરણો સાહ, નાનો સાહ, અને દોશી જયમલ્લ અને જયવંત એ બે ભાઈ આવ્યા હતા. અને વીરમગામથી

નયણુચી, સાહ જીવરાજ, સહજપાલ, અમરશી, સંઘવી રાજપાલ, રાયમદત્ત, વરદો સાહ, અને દોશી નાકર વગેરે આવ્યા હતા.

આ સઘના સંઘ સમક્ષ સૂરિપદ અપાયા પછી તેમના ઘણા અનુરાગી થયા. ઉપાધ્યાય પૂર્ણચંદ્ર, વાચક ખેમચંદ્ર, શિવચંદ્ર, રત્નચંદ્ર, હંસચંદ્ર, મુનિચંદ્ર અને માનચંદ્ર એ પ્રમાણે વાચક, સ્થવિરમુનિ વીરપાલ, જયરાજ; કુંભમુનિ, જિજ્ઞાસ, સરવણુ ઋષિ, મંગલઋષિ, હાપરાજ, લાલમુનિ, ગોપમુનિ, માધવ, કડુવાઋષિ, ગુણરાજ, મહારાજ, લોખઋષિ, માંડણઋષિ. ગણપતિગણિ, જગમાલ, આણંદઋષિ, વચ્છરાજમુનિ, ગોવિંદગણિ, ડુંગરજીપાલ, રાજગણિ, મેઘરાજઋષિ, મનજીઋષિ, આનંદમુનિ અને કુંવરજીગણિ વગેરે સાધુ થયા. અને લીલાં, રત્નં, ગૌરાં, રાજાં, તારૂં, વદડી, અજીરાં, કાહાહું, મકાઈ, બાઈલાં, રાજાં, સપૂરાં, લીલાં અને કાઠમદે વગેરે સંધીઓ થઈ. આ સઘનો સમુદાય રાયચંદ્રસૂરિનો અનુરાગી થયો.

આ રાયચંદ્રસૂરિ સારા વિદ્વાન હતા; તેમની કેટલીક સાહિત્ય કૃતિઓ મળી છે. સંવત ૧૬૬૬ ના જેઠ સુદિ ૧૩ ને દિવસે સ્થંભતીર્થમાં સ્વર્ગવાસ થયો.^૧

શ્રી વિમલચંદ્રસૂરિ—(પાયચંદ્રગચ્છ)

મૂળ રાજનગરના શ્રીમાલી જ્ઞાતિના સંઘવી રાજપાલ અને સુખમાદેના પુત્ર થાય. વિક્રમ સંવત ૧૬૫૬ ના વૈશાખ સુદિ ૬ ને દિવસે દીક્ષા લીધી. અને સંવત ૧૬૬૬ ના વૈશાખ સુદિ ૬ દિવસે સ્થંભતીર્થમાં સૂરિપદ મળ્યું. તેઓ સં. ૧૬૭૪ ના આસો સુદિ ૧૩ ને દિવસે રાજનગરમાં સ્વર્ગે ગયા. એમના ગુરૂભાઈના શિષ્ય શ્રી વલ્લરાજ મુનીશ્વરે શાંતિનાથ ચરિત્ર સંસ્કૃત તેમજ સ્તોત્રો ઘણાં રચ્યાં છે.

શ્રી જયચંદ્રસૂરિ—(પાયચંદ્રગચ્છ)

બિકાનેરવાસી હતા. તેમનું રાકા ગોત્ર હતું. એસવાલ જ્ઞાતિના જેતાશાહ પિતા અને જેતજદે માતાના તે પુત્ર થાય, વિક્રમ સંવત ૧૬૬૧ ના મહા સુદિ ૫ ને દિને બિકાનેરમાં દીક્ષા. વિક્રમ સંવત

^૧ જયચંદ્રગણિએ સં. ૧૬૫૪ માં ગણિકુંવરજીની પ્રાર્થનાથી ખંભાતમાં 'રાયરત્નરાસ' રચ્યો છે. તે ઐતિહાસિક રાસત્રય લા. ૧લા માં પૃ ૧૩ થી ૩૯ માં પ્રસિદ્ધ થયો છે. વધુ જાણવાની ઇચ્છા રાખનારે તે વાંચવો.

૧૬૭૪ ના આસો સુદિ ૧૩ ને દિવસે સ્તંભતીર્થમાં આચાર્યપદ પામ્યા. વિક્રમ સંવત ૧૬૬૬ ના અષાઠ સુદિ ૧૫ ને દિને સ્વર્ગવાસ થયા.

શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિ—(પાચચંદગચ્છ)

બેધપુરવાસી, સોનિ ગોત્રે ચોસવાલ વિક્રમ સંવત ૧૭૨૨ માં દીક્ષા. વિક્રમ સંવત ૧૭૩૭ માં સ્તંભતીર્થમાં આચાર્યપદ મળ્યું અને વિ. સં, ૧૭૫૧ ના આસો સુદિ ૧૦ ને દિને વિરમગામમાં સ્વર્ગે ગયા.

લક્ષ્મીસાગરસૂરિ—(જન્મ સં. ૧૭૨૮)

મારવાડ દેશના સિવાણુગ્રી નામના ગામમાં વણિક હેમરાજ રહેતો હતો. તેને રાજબાઈ નામની સ્ત્રી હતી. હેમરાજ કેટલોક કાળ ગયા પછી પોતાની પત્નિ સાથે ખંભાતમાં વ્યાપારાર્થે આવ્યો. અહીં એક પુત્ર સં. ૧૭૨૮ ના ચૈત્ર સુદિ ૫ ને દિવસે જન્મ્યો; તેનું નામ ધનજી પાડ્યું. એક દિવસ ઘણી ધણિઆણી પુત્રને લઈને વડોદરે ગયા; ત્યાં વૃદ્ધિસાગરસૂરિ ધિરાજતા હતા. એમની દેશનાથી પુત્ર ધનજીના મનમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો અને સં. ૧૭૩૬ ના વૈશાખ સુદિ ૩ ને દિવસે તેમની પાસે દીક્ષા લીધી અને નિધિસાગર નામ રાખ્યું. ગુરૂ અને શિષ્ય ઘણાં નગરોમાં ચોમાસાં કરી રાજનગર પધાર્યા. ત્યાં શાંતિદાસ શેઠના પુત્ર લક્ષ્મીચંદ શેઠે ભારે ઠાઠમાંઠથી ઉત્સવ કરીને નિધિસાગરને સં. ૧૭૪૫ ના વૈશાખ વદિ ૨ ને દિવસે સૂરિની પદવી અપાવી. લક્ષ્મીસાગરસૂરિ નામ સ્થાપ્યું.

તેમણે સિદ્ધાચલ, રૈવતગિરિ, તારંગા, અંતરિક્ષજી, આબુ વગેરેની બનત્રાઓ કરી હતી અને સં. ૧૭૮૭ માં સુરતમાં ચોમાસું કર્યું. શરીર બહુ જીર્ણ થઈ ગયું હતું; તોપણ રાજનગર તરફ વિહાર કરવાની ઇચ્છા કરી, પરંતુ સુરતના બહુ આગ્રહથી બીજાં ચોમાસું પણ સુરતમાં જ કર્યું. શરીર બહુ જર્જરીત થયું હતું. સં. ૧૭૮૮ ના વિજ્યાદશમીને દિવસે પ્રમોદસાગર ઉપાધ્યાયને બોલાવી તપાગચ્છનો બધો ભાર સંભાળી લેવા કહ્યું અને તે માટે તેમને સૂરિપદ આપી કલ્યાણસાગરસૂરિ નામ સ્થાપ્યું.

આ વખતે તેમના ઘણા શિષ્યો હતા, તે પૈકી પંડિત રવિસાગર, બુધઅન્નિતસાગર, કુશલસાગરગણિ, ક્ષીરસાગરગણિ, વિશેષસાગર વગેરે મુખ્ય હતા; તેમના અંત સમયની ખબર બધે મોકલતાં અમદાવાદ, રાધનપુર, પાટણ, ખંભાત, બુરાનપુર, વડોદરા, ડભોઈ, ભરૂચ, અંકલેશ્વર,

સોલગ્રા, સાણુંદ, વિરમગામ વગેરે ઘણા ગામોના રાગી શ્રાવકો આવ્યા હતા. તેમણે સં. ૧૭૮૮ ના આસો વદિ ૭ ની રાત્રે દેહોત્સર્ગ કર્યો.^૧

ઝાગણીસમો સંકો.

શ્રી કીર્તિવિજય—જન્મ સં. ૧૮૧૬ માં ખંભાતમાં થયો હતો. તેઓ જ્ઞાતિએ વીસા શ્રીમાળી હતા. તેમના ચાર શિષ્ય કસ્તુરવિજય; ઉદ્યોત-વિજય, જીવવિજય અને માણેકવિજય.

શ્રી લખિંચંદ્રસૂરિ—(પાયચંદ ગચ્છ)

ઓસવાલ જ્ઞાતિના છાનેડ ગોત્રીય હતા. વિક્રમ સં. ૧૮૪૬ ના કાગણી સુદિ ૩ ને દિવસે ખંભાતમાં દીક્ષા લીધી. વિ. સં. ૧૮૫૪ માં ઉજ્જૈનમાં શ્રાવણ સુદિ ૯ ને દિવસે આચાર્યપદ. એમણે મરૂધર, માળવા, બંગાળ, ગુર્જર વગેરે દેશોમાં વિહાર કર્યો હતો. વિક્રમ સંવત ૧૮૮૩ ના કારતક વદિ ૧૦ ને દિવસે ગિકાનેરમાં સ્વર્ગવાસ થયો; એમના મહો-પાધ્યાય શ્રી સાગરચંદ્રગણિના શિષ્ય મહોપાધ્યાય શ્રી જિનચંદ્રગણિ થયા કે જેઓ પુનામાં પંડિતોની સભામાં બે હોઠ લેગા કર્યા સિવાય અસ્ખ-લિત સંસ્કૃતવાણી બોલ્યા, તેથી ત્યાં પંડિતોએ તેમને જગત્ પંડિત એવું બિરૂદ આપ્યું. વળી આ મુનિશ્વર પાલીતાણે ગયા ત્યાં કાગડાઓની આશાતનાને બોધ પેતાની શક્તિવડે આશાતના ટાળી કાગડાઓને આવતા બંધ રાખ્યા. તે હજી પણ આવતા નથી. રાજનગરમા મરકીના ઉપદ્રવને બંધ કર્યો હતો; તેમજ એમણે સિદ્ધાંત રત્નકાવ્યાકરણ રચ્યું અને પદ્યગદ્ય ગ્રંથો ઘણા રચ્યા છે.

વીસમીસદી.

શ્રી બ્રાતૃચંદ્રસૂરિ તથા શ્રી દેવચંદ્રસૂરિ—(પાયચંદ ગચ્છ)

બ્રાતૃચંદ્રસૂરિ—મારવાડ દેશના હતા. વાંકડીયા વડગામવાસી હતા. જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ હતા. તેમના પિતાનું નામ દાનમલ, માતાનું નામ વિજયમાતા હતું. તેમનો જન્મ સંવત ૧૬૨૦ માં થયો હતો. સંવત ૧૬૩૬ માં વીરમગામમાં દીક્ષા લીધી. ૧૬૩૮ માં મંડલાચાર્ય શ્રી કુશલ-

^૧ શ્રી સુમતિવિજયના શિષ્ય રામવિજયે રાજપુરામાં રહી 'શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિ રાસ' તેમના નિર્વાણ પછી તરત રચ્યો છે. તે 'જ્ઞૈન રાસમાળા' માં પૃ. ૨૦૭ માં પ્રસિદ્ધ છે.

ચંદ્રગણિ પાસે માંડણમાં ક્રિયોદ્ધાર. વિ. સં. ૧૬૬૭ ના વૈશાખ સુદિ ૧૩ શિવગંજમાં આચાર્યપદ. સં. ૧૬૭૨ નાં વૈશાખ વદિ ૮ રાજનગરમાં સ્વર્ગે ગયા. આ આચાર્ય ત્યાગી, વૈરાગી, મહા વિદ્વાન, નિઃપ્રધનચુડામણિ થયા. તેમણે મારવાડ, ગુજરાત, કાઠિયાવાડ, કચ્છ વગેરે દેશોમાં વિચરી ઘણા લવ્ય જીવોનો ઉપકાર કર્યો. તેમજ ખંભાતના નવાબના ભત્રીજા, તથા બજાણાના નવાબને પ્રતિબોધિ માંસ; શિકાર, બંધ કરાવ્યો. વળી છનીઆર, કુકવાવ, દેકાવાડા, ભોંયણી વગેરે ગામોના ગરાશીઆને પ્રતિબોધી શિકાર બંધ કરાવ્યો હતો. શ્રી દેવચંદ્રસૂરિ તેમની સાથેજ પાટ પર હતા.

૫. મહારાજ શ્રી ચતુરવિજય:—

અમદાવાદના શેઠ સુરચંદભાઈ નામે વીસા શ્રીમાળી શ્રાવકના એ પુત્ર થાય. તેમની માતાનું નામ કંકુબાઈ હતું. તેમનો જન્મ સં. ૧૬૦૮ માં થયો હતો. તેમણે સં. ૧૬૩૭ ના મહા સુદ ૫ ડીસા ગામે શ્રી ઉમેદવિજયજી પાસે દીક્ષા લીધી ને તેમનું નામ ચતુરવિજય પાડ્યું.

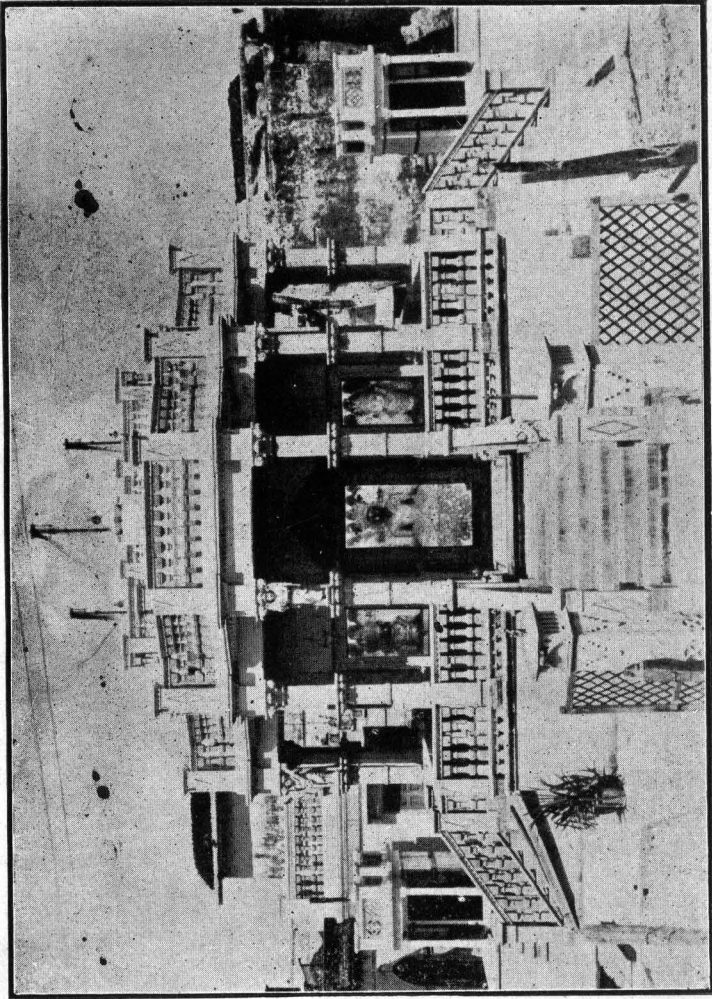
ખંભાતના શેઠ પોપટભાઈના આગ્રહથી સં. ૧૬૫૬ નું ચોમાસું ખંભાતમાં કર્યું. અહીં નાર ગામના રડીશ; બાબરભાઈને દીક્ષા આપી તેમનું નામ શાંતિવિજયજી રાખ્યું. તે વખતે બીજા ઘણા સાધુઓને વડી દીક્ષા આપી હતી. ત્યાંથી વિહાર કરી સુરત ગયા હતા.

સં. ૧૬૬૧ નું ચોમાસું તેમણે ખંભાતમાં કર્યું હતું. આ વખતે મુનિ દાનવિજયજી મહારાજને ભગવતી સૂત્રના યોગવહનમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. ચોમાસા પછી સં. ૧૬૬૨ ના માગસર શુદિ ૧૧ ના રોજ ધામધુમ સાથે મુનિ દાનવિજયજીને પન્યાસ પદવી આપી. ત્યારપછી તે બોરસદ ગયા; તેઓ સં. ૧૬૭૫ માં ૬૬ વર્ષે ભાવનગરમાં સ્વર્ગવાસી થયા. સંવત ૧૬૬૧ ના ચોમાસા વખતે શ્રી હંસવિજયજી તેમની સાથે હતા.

શ્રી વિજયાનંદસૂરિ—(શ્રી આત્મારામજી)

આ નવયુગ પ્રવર્તક મહાત્માનો જન્મ વિ. સં. ૧૮૬૨ ના ચૈત્ર શુદિ ૧ ને ગુરૂવારે પંજાબના કલશ નામના ગામમાં થયો હતો; તેમના પિતાનું નામ ગણેશચંદ્ર અને માતાનું નામ રૂપાદેવી હતું. તેઓ ગૌત્રી અઢીઘરા કપૂર બ્રહ્મક્ષત્રિય હતા.

૧ “ગચ્છમત પ્રબંધ, સંધ પ્રગ્નિ તથા જૈનગીતા” નામના પુસ્તકમાંથી પૃ ૧૮૯

શ્રી આહિંસા જૈન મંદિર—મહાવીર નગર.

શ્રી મહાવીર પ્રો. વર્કસ, ધનજી સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૩.

સં. ૧૯૧૦ માં સ્થા. સાધુ જીવણુલાલ પાસે ‘માલેરકોટલા’ માં દીક્ષા લીધી. વિદ્યાભ્યાસ કર્યા પછી પંજબમાં જ્ઞાનસૂર્ય પ્રકાશ્યો; ને અશ્રદ્ધાના અંધકારને ટાળી કેટલાક સાધુઓ સાથે ગુજરાતમાં યાત્રા કરવા પધાર્યા સં. ૧૯૩૨-ગુજરાતમાં-અમદાવાદ, ભાવનગર, પાલીતાણા વગેરે સ્થળોમાં પોતાનો સારો પ્રભાવ બતાવ્યો હતો. તેઓ સં. ૧૯૪૨ માં પાલીતાણાથી પાછાં ફરતાં ખંભાત પધાર્યા હતા. અહીંનાં પ્રાચીન પુસ્તક ભંડારોએ તેમના વિદ્યાપ્રેમી દિલને આકર્ષ્યું અને એક માસ રોકાયા. ભંડારમાંથી ખુબ શાસ્ત્રાધાર અને પ્રમાણુ મેળવી તેમણે “અજ્ઞાન તિમિર ભાસ્કર” નામના સુંદર ગ્રંથની રચના કરી. અહીંથી તેઓ ગુજરાતના ઘણા શહેરોમાં વિચર્યા હતા અને જૈનધર્મનો જંડો ઘણો ફરકાવ્યો હતો. તે મહા પ્રભાવશાળી મહાત્માનો સં. ૧૯૫૩ ના જેઠ સુદિ આઠેમને દિવસે સ્વર્ગવાસ થયો. તેમના સ્મરણમાં ‘આત્માનંદ જૈન સભા’ ભાવનગર સ્થપાયેલી છે. તે સિવાય ગુજરાત અને હિંદમાં તેમના નામ સાથે સંકળાયેલી ઘણી સંસ્થાઓ છે. તેમના જન્મની શતાબ્દિ વડોદરામાં ઉજવવામાં આવી હતી; ને “શ્રી આત્મારામ જન્મ શતાબ્દિ સ્મારક ગ્રંથ” પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે.^૧

શ્રી વિજયવલ્લભસૂરીશ્વર—તેઓશ્રીનો જન્મ વિ. સં. ૧૯૨૭ માં વડોદરામાં થયો હતો, અને દીક્ષા વિ. સં. ૧૯૪૩ માં રાધનપુરમાં લેવામાં આવી. વિ. સં. ૧૯૮૧ માં લાહોર (પંજબ) માં આચાર્ય પદારોહણ કરવામાં આવ્યું.

શ્રીમદ્વિજયનંદસૂરિ મહારાજના સ્વર્ગારોહણ પછી તેમનું સઘળું કાર્ય તેમના શિષ્યરત્ન શ્રીમદ્ વિજયવલ્લભસૂરિ મહારાજને હસ્ત આવી પડ્યું. તેઓશ્રીએ પંજબ, ગુજરાત, કાઠિઆવાડ, મુંબઈ વગેરે ભારત-વર્ષમાં અનેક સ્થળોએ વિહાર કરી જૈનધર્મનાં તથા વિદ્યા પ્રચારનાં અનેક પ્રભાવિક કાર્યો કર્યાં; સં. ૧૯૬૩ ના શિયાળામાં તેઓશ્રી ખંભાત પધાર્યા. તેમના આગમનથી ખંભાતની જૈનપ્રબ્ધ અતિ હર્ષધેલી થઈ ગઈ હતી અને ઘણા ઠાઠમાઠથી તેમનો પ્રવેશોત્સવ કરવામાં આવ્યો હતો. ઠામ ઠામ તોરણો, કમાનો વગેરે બાંધી રસ્તાને શણુગારવામાં આવ્યો હતો; અને અપૂર્વ વરઘોડો ચડાવવામાં આવ્યો હતો. વળી તે દિવસે કસાઈખાનું બંધ રખાવવામાં આવ્યું હતું.

^૧ આચાર્યશ્રીના પદ્મપ્રતિષ્ઠિત પૂજ્યપાદ શ્રી વિજયવલ્લભસૂરીશ્વરની પ્રેરણાથી, મુંબઈથી પ્રસિદ્ધ થયેલ.

આ પ્રભાવશાળી મહારાજશ્રીને ઘણા આગ્રહપૂર્વક ખંભાતમાં જોમાસું કરવાની વિનંતી કરવામાં આવી. તેઓશ્રીએ શાસન પ્રેમીઓની વિનંતીનો સ્વીકાર કરી જોમાસું (સં. ૧૯૯૩) અત્રે કર્યું. આ સમય દરમિયાન માંડવીની પોળમાં આવેલા આદિશ્વર ભગવાનની તેઓશ્રીએ નવિન પ્રાસાદમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી. વળી અતિ હર્ષની હકીકત એ છે કે ખંભાતમાં લોયરાં પાડામાં આવેલ શ્રી શાંતિનાથ તાડપત્રીય પ્રાચીન જ્ઞાનભંડાર-કે જેમાં સેંકડો વર્ષો ઉપર તાડપત્રો પર લખાયેલા મહાન અમૂલ્ય ગ્રંથો છે તે, સુવ્યવસ્થા વગર ખેડાલ સ્થિતિમાં પડી રહ્યો હતો.—તે જ્ઞાનભંડારનો પુનરુદ્ધાર કરવા કટીબદ્ધ થયા અને તેમના સચોટ ઉપદેશથી ધનિક ગ્રહસ્થાએ આર્થિક સહાય કરી. આથી દરેક ગ્રંથ માટે એક એક પેટી બનાવરાવી અને તે પેટીઓને કબાટમાં સુરક્ષિત, સુવ્યવસ્થિત અને વાચકની અનુકુળતા સચવાય તેવો પ્રગંધ કરી ખંભાતની પ્રજા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. સં. ૧૯૯૪ ના કારતક સુદ ૫ (જ્ઞાનપંચમી)ને દિવસે તે પુનરુદ્ધારની ક્રિયા કરી હતી. પુસ્તકોને ફરીથી સુવ્યવસ્થિત કરવામાં એટલે કે તેનાં બાંધણુ તપાસવાં, પાનાં મેળવવાં, કમપૂર્વક ગોઠવવાં, વગેરે સઘળું કામ આચાર્યશ્રીના શિષ્ય મુનિશ્રી વિકાસવિજયે અવિરત પરિશ્રમ પૂર્વક કર્યું છે. એ મેં મારી નજરે નિહાળ્યું છે.

જેણે પંજળમાં અને સમસ્ત ગુજરાતમાં—હિંદમાં પોતની અપૂર્વ વિદ્વતાથી જૈન સમાજ ઉપર ઊંડી અસર કરી છે તે શ્રીમદ્ વિજયવલ્લભસૂરિની મુર્તિ ખંભાતના માંડવીની પોળના જિનાલયના બહારના ભાગમાં ગુરૂવર્ય—આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયનાનંદસૂરિ (આત્મારામજી)ની મુર્તિની જમણી બાજુ પર છે. દહેરીમાં ત્રણ મૂર્તિઓ છે. વચમાં આચાર્યશ્રી આત્મારામજીની અને તેની જમણી બાજુ શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજી અને ડાબી બાજુ શ્રીમદ્ હર્ષવિજયજીની છે. ઉપરની ત્રણે મૂર્તિઓ માંડવીની પોળના રહેનાર પ્રાગવાટ ભાઈચંદ્ર કશાળચંદ્રે તૈયાર કરાવી અને શ્રીમદ્ વિજયવલ્લભસૂરિજીના વરદ હસ્તે સં. ૧૯૯૪ ના કારતક વદ ૫ ને સોમવારે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વર—ખંભાતના જૈન ઇતિહાસમાં વીસમી-સદીના આચાર્યોમાં શ્રીમદ્ વિજયનેમિસૂરીશ્વર મહારાજનું પુનિત નામ સદા યાદગાર રહેશે. તેઓશ્રીના ઉપદેશથી તેઓના વરદ હસ્તે શાસન પ્રભાવનાના કામો એવાં થયા છે કે તેમનું નામ કદી ભૂલાશે નહિ.

તેઓનો જન્મ કાઠિઆવાડના મહુવા ગામમાં સંવત ૧૯૨૬ ના કારતક સુદ ૧ ને દિવસે થયો છે. તેમના પિતાનું નામ લક્ષ્મીચંદ ને માતાનું નામ દિવાળી. તેઓશ્રીનું સંસારી નામ નેમચંદ હતું. તેમણે સં. ૧૯૪૫ ના જેઠ સુદ ૭ ભાવનગરમાં દીક્ષા લીધી; સં. ૧૯૬૦ ગણિ-પદ, તથા પન્યાસપદ તથા સં. ૧૯૬૪ ના જેઠ સુદ ૫ આચાર્યપદ મળ્યું. તેમના ગુરૂ વૃદ્ધિચંદ્રજી મહારાજ હતા.

અંભાતમાં તેમના હાથે થયેલાં શાસન શોભાના કાર્યો.

૧ શકરપોરના દહેરાનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો.

૨ સ્તંભન પાર્શ્વનાથનું નૂતન દહેરું કરાવ્યું.

૩ મોટા ભાટવાડામાં ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનું દહેરું તેમના ઉપદેશને પરિણામે થયું છે. તેમાં મૂળ નાયકની પ્રતિષ્ઠા તેમણે કરાવી છે.

૪ ખારવાડામાં 'જ્ઞાનશાળા' નું વિશાળ મકાન કરાવી તેમાં પુસ્તકલંડાર કરાવ્યો.

૫ તેમના હસ્તે દર્શનસૂરિ તથા ઉદયસૂરિશ્વર અનેને સં. ૧૯૭૯ માં આચાર્ય પદવી આપી.

૬ 'કીર્તિશાળા' નામો ઉપાશ્રય બનાવરાવ્યો.

૭ વૃદ્ધિચંદ્રજી પાઠશાળા સ્થાપન કરાવી.

૮ ઘણા ચોમાસાં તેમણે અંભાતમાં કર્યાં છે. સં. ૧૯૬૩ માં પણ તેઓ થોડા દિવસ આવી પછી જામનગર તરફ ગયા હતા. આ તેમનો પ્રવેશોત્સવ ઘણીજ ધામધુમથી કરવામાં આવ્યો હતો. અંભાતની જૈન પ્રજા પર તેમનો સારો પ્રભાવ પડ્યો છે. એ પ્રસંગે જળયાત્રાના વરઘોડામાં લગભગ પચીસ વર્ષના ગાળા પછી પ્રથમ સકળ સંઘ એકત્ર મળ્યો જે દીર્ઘદર્શી આચાર્ય મહારાજો વિજયવલ્લભસૂરિ અને વિજયનેમિસૂરિ વચ્ચેના સુમેળને આભારી હતા.

શ્રી લાવણ્યવિજયસૂરિ—તેમનો જન્મ ખોટાદ સં. ૧૯૫૩ માં થયો. સં. ૧૯૭૨ દીક્ષા; સં. ૧૯૯૨ માં અમદાવાદમાં આચાર્ય પદવી મેળવી. તેમણે સંવત ૧૯૮૦ માં 'ઘાતુ રત્નાકર' નામનો મોટો ગ્રંથ અંભાતમાં રચ્યો. સં. ૧૯૯૩ નું ચોમાસું તે અંભાતમાં હતા. માંડવીની ધોળે પ્રતિષ્ઠામાં શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજીની સાથે હતા.

૯—મહાપુરુષો. (ખારમો સૈકા.)

ખંભાતનો જૈનમંત્રી—ઉદયન.

અણુહીલવાડની ગાદીપર સોલંકી વંશનો કરણ રાજ (ઈ. સ. ૧૦૬૪-૧૦૯૪) થયો. તેને મુંબલ, સાંતુ અને ઉદયન એ ત્રણ પ્રધાન હતા. કરણના મરણ પછી તેનો પ્રસિદ્ધ પુત્ર સિદ્ધરાજ જયસિંહ (ઈ. સ. ૧૦૯૪-૧૧૪૩) રાજ થયો. કરણના મરણ સમયે સિદ્ધરાજ નાની વયનો હતો તેથી રાજમાતા મીનળદેવીએ એ કુશળ મંત્રીઓને રાજ્ય કારભાર સોંપી પ્રબળ પ્રીતિ મેળવી હતી. સિદ્ધરાજ યોગ્ય ઉંમરનો થતાં રાજસત્તા પોતાના હાથમાં લઈ રાજ્ય કારભાર કરવા લાગ્યો.

કરણના સમયથી ખંભાતનો રાજ્ય કારભાર ઉદયન મંત્રી કરતો હતો. તેને સિદ્ધરાજે કાયમ રાખી ખંભાતની પ્રબળ પ્રીતિ સોંપી હતી.

ઉદયન મૂળ મારવાડનો શ્રીમાળી વણિક હતો. ઉંચા જ્ઞાનદાન કુટુંબમાં જન્મેલો પરંતુ લક્ષ્મીદેવીની તેના પર અવકૃપા હતી. કાળચક્રના ઘસારામાં તે એવો ઘસાઈ ગયો હતો કે તેને ઉન્નતિનું એક પણ કીરણ પોતાના ગામમાં દેખાતું ન હતું. છેવટે વહાલા વતનને તિલાંજલી આપી ઉદરપોષણ માટે પરદેશ સેવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. ઘણાં લાંબા સમય સુધી આ વિચાર મંથનમાં તે પર્યો પર્યો સડયા કર્યો.

એક સમયે ચોમાસાનો વખત હતો અને ઘરમાં સમુજગુ ધી ન હતું; તે લેવા માટે ખીજે ગામ તે જતો હતો. માર્ગમાં ચાલતાં અનેક લીલાંકુંજ ખેતરો પર તેની દ્રષ્ટિ પડતી હતી. કુદરતના એ રંગે તેની આંખો ઠરતી, પરંતુ ગરીબીની ઉષ્ણવાલાએ તેનું મગજ ઉકળતું હતું. ઇશ્વરની એ અહ્લુત સત્તાનો વિચાર કરતો ચાલ્યો જતો હતો; એટલામાં તેની નજરે એક ખેતરમાં કેટલાક મનુરો કામ કરતાં પડ્યાં. તેમને જોઈ તેણે પૂછ્યું કે તમે કોણ છો? તે મનુરોએ જવાબ આપ્યો કે અમે અમુક શેઠના હાડાડીયા છીએ. ત્યારે ઉદાએ કહ્યું કે ત્યારે મારા મનુરો ક્યાં છે? મનુરો હસી પડયા અને કહ્યું કર્ણાવતીમાં. આ કથન ઉપરથી ઝીણી બુદ્ધિનો વાણીઓ તરત સમજી ગયો કે આ મનુરોના શબ્દો શુકનના છે. જો હું કર્ણાવતીમાં જઈશ તો હું સેવકાદિની સમૃદ્ધિ પામીશ. પછી તે કુટુંબ સહિત કર્ણાવતીમાં ગયો.

કર્ણાવતીમાં વાયડા જ્ઞાતિના કોઈએ અંધાવેલા પ્રાસાદમાં શ્રી પાર્શ્વનાથનાં દર્શન કરી જીનાલયને એટલે વિચાર કરતો બેઠો. હવે ક્યાં જવું ને શું કરવું તે વિચારોએ તેને ઘેરી લીધો. એટલામાં લાછિ નામની એક છીપણ ત્યાં દર્શનાર્થે આવી. તેણે ઉદયનને પોતાના ધર્મનો બાણી નમન કર્યું અને પૂછ્યું કે તમે કોના મેમાન છો? તેણે જવાબ આપ્યો કે હું પરદેશી છું ને જે બોલાવે તેનો મેમાન થાઉં. આથી લાછિ તેને પોતાને ઘેર તેડી ગઈ અને એક ઘર આપી તેને રાખ્યો. કેટલોક સમય ઉદ્યમ કર્યા પછી તેની પાસે કંઈક દ્રવ્ય એકહું થયું તે દ્રવ્ય વડે તે ઘરનો તેણે જીર્ણોદ્ધાર કરાવવા માંડ્યો. ઇશ્વરકૃપા તેના ઉપર ઉતરતાં તે ઘરના પાયામાંથી ઘણું દ્રવ્ય નીકળ્યું. તે દ્રવ્ય તેણે લાછિને આપવા માંડ્યું. લાછિએ તે ન લેતાં એટલુંજ કહ્યું કે એતો તમારા ભાગ્યનું છે.

ઇશ્વર કૃપા જ્યારે મનુષ્ય પર અવતરે છે ત્યારે તે સહેજમાં રંકમાંથી રાય અને છે. તેમ ઉદયન પાસે દિન પ્રતિદિન ધનાદિકની વૃદ્ધિ થવા લાગી. તેણે કર્ણાવતીમાં ઘણું દ્રવ્ય ખરચી ઉદયવસહી નામના મોટા દેવળમાં ૭૨ તીર્થ કરની મૂર્તિઓ પધરાવી. કરણરાજાએ તેની ધર્મ-પ્રિયતા, કુલિનતા, ધનાઢ્યતા અને કુશળતા ઇત્યાદિ ગુણો બેઠ તેને પોતાનો મંત્રી બનાવ્યો.

સિદ્ધરાજના સમયમાં તે જ્યારે ખંભાત હતો ત્યારે કુમારપાળ ભટકતો ભટકતો ખંભાત આવ્યો હતો. તેને ઉદયન પોતાને ઘેર લઈ ગયો હતો ને તેની સારી મેમાનગીરી કરી જતી વખતે કેટલુંક દ્રવ્ય આપ્યું હતું. સિદ્ધરાજના મરણ કેડે કુમારપાળ ગાદી ઉપર બેઠો ત્યારે તેણે ઉદયનને મંત્રીપદે કાયમ રાખ્યો હતો ને ત્યારપછી તેના પુત્ર વાગ્સદ્દને પ્રધાન બનાવ્યો હતો.

દંડાધિપતિ સન્નજન—(વિ. સં. ૧૧૭૬)

મહારાજા સિદ્ધરાજે સોરઠના રાજા રાજેંગારને માર્યા પછી સોરઠનો કારભાર પોતાના સુભદ્ર સન્નજન અથવા સાન્નજનને સોંપ્યો હતો. આ દંડનાયક વનરાજના પ્રધાન ચાંપા (જાંબ) ના વંશનો હતો.

સન્નજન ખંભાતનો હતો. જૈનધર્મ પાલક હતો. પ્રભાવક ચરિત્રમાં સન્નજન વિષે હકીકત આવે છે પરંતુ તે ખંભાતનો હતો કે ક્યાંનો

હતો તે જણાવ્યું નથી. પરંતુ ખંભાતના શ્રેષ્ઠી કવિ ઋષભદાસે વિ. સં. ૧૬૭૦ માં ‘કુમારપાલ રાસ’ રચ્યો છે તેમાં તે સંજ્ઞન વિષે જણાવે છે કે:—

ઉંઢ્યા ગામ તણુધં વિષય, રહઈ સાજણુદે શેઠ,
કર્મિ તે નિર્ધન થયો, દુષિ ભરઈ પેટ—૧૯૯
કુલદેવી તસ ઈમ કહઈ, તુઝનઈ સુખ ખંભાતી,
ઋદ્ધિ, સિદ્ધિ, સુખ સંપદા, વાધઈ તાહરી ખાતિ—૨૦૦
દેવી વચને વાણીએ. આલ્યો તેણીવાર,
શકરપુરમાં જઈ રહ્યો, તિહાં રંગઈ ભાવસાર—૨૦૧

ઉપરના કાવ્યથી જણાય છે કે સંજ્ઞન ઉંઢ્યા ગામનો વણિક હતો. કર્મયોગે તેની અવદશા થઈ અને નિર્ધનાવસ્થા ગુબ્ધરવા લાગ્યો. પછી કુલદેવી તેને સ્વપ્નામાં આવી કહી ગઈ કે તું ખંભાત જ ત્યાં તને સુખ સંપત અને કીર્તિ મળશે. આથી તે ખંભાત પાસેના શકરપુરમાં રહ્યો.

શકરપુરમાં તે ભાડાના ઘરમાં કેટલોક વખત રહ્યા પછી પૂર્વના પુણ્યયોગે ‘ભોમિથકી ધન તાહરે લહિઉ’ અર્થાત્ પ્રાપ્ત થયું. નિર્ધનાવસ્થા હોવા છતાં સદ્બુદ્ધિ રાખી સોનાના કડા મુખી આગળ જઈ ધર્યા. રંગી ભાવસાર નામના મુખીએ કહ્યું કે મારા શેઠ! એ ધન તો તમને દેવે ભેટ આપ્યું છે માટે તમે રાખો. તેના આગ્રહથી સાજણુ તે દ્રવ્ય રાખ્યું. દિન પ્રતિદિન તેનાં સત્કર્મો અને પરાક્રમથી સિદ્ધરાજે તેને પોતાનો મંત્રી બનાવી તેને સોરઠદેશ સોંપ્યો.

સોરઠનો પ્રધાન થયા પછી ત્યાંની પ્રબંધને સુખી કરવાને ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. તેણે સોરઠ પ્રાંતની ત્રણ વર્ષની ઉપજ લેગી કરી તે વડે ગિરનાર ઉપર શ્રી નેમિનાથનું જીનાલય બંધાવ્યું. આ પ્રમાણે રાજધનને આવા કાર્યમાં વગર પરવાનગીએ પ્રધાને વાપરી નાખ્યું તે બાબતની મહારાજ સિદ્ધરાજને કોઈ માણસે ખબર આપી ને તેની વિરૂદ્ધ ભેરવ્યું. સિદ્ધરાજ તરત ગિરનાર આવ્યો; અને પ્રધાનને બોલાવ્યો. પ્રધાનને કહ્યું કે માઈ સોરઠ દેશનું ત્રણ વર્ષનું ધન ક્યાં? ત્યારે સંજ્ઞને કહ્યું કે—

‘તવ સાજણુદે કહઈ કથન, કહો જેતલું આપું ધન
પણિ એક પુણ્ય લાહો લીજઈ, ગિરિ ઉપરિ યાત્રાકીજઈ’

રાજ શાંત થયો અને ગિરનાર તીર્થભૂમિ ઉપર ચઢ્યો, અને જ્યાં મંદિર હતું ત્યાં ગયો. રાજ તે મંદિર જઈ રાજ થયો. તેને પ્રસન્ન થયેલો

નેઈ સંજ્ઞન બોલ્યો કે “સ્વામિ એ દહેડું તમારું છે માટે તમારા માતાપિતાને ધન્ય છે. સોરઠ દેશનું સઘળું ધન મેં એમાં ખર્ચ્યું છે. જો આપને પૂણ્ય જોઈતું હોય તો તેમ અગર ધન જોઈતું હોય તો તે આપું. રાજ્યને પૂણ્ય લેવાનું પસંદ કર્યું.”

સંજ્ઞને આ ધર્મ કાર્ય કરી સોરઠની પ્રજાને પાળી ઇતિહાસમાં અમર નામના કરી છે. અત્યારે બીજાં પ્રમાણે ઉપલબ્ધ થતાં સુધી ખંભાતનાં કવિ ઋષભદાસનું કથેલું માન્ય રાખીએ તો ખંભાતનો એક જૈન ગૃહસ્થ ગુજરાતના મહાન રાજધિરાજનો પ્રધાન હતો તે વાત ખંભાતના વતનીઓને ગૌરવાંકિત કરનાર છે.

મહારાજ કુમારપાળ—(વિ. સં. ૧૧૯૯)

ગુજરાતના આ સોલંકી મહારાજને ગાદી પર આરૂઠ થતાં અનેક અનેક વિપત્તિઓમાંથી પસાર થવું પડ્યું છે. મહારાજ સિદ્ધરાજ એમ જાણીતો હતો કે મારા પછી કુમારપાળ ગાદી પર બેસનાર છે. તે વાત તેને ગમતી ન હતી; તેથી કુમારપાળનો નાશ કરવાને તે નિરંતર પ્રયત્ન કરતો. કુમારપાળ જીવ બચાવવાને ખાતર કંગાલ હાલતમાં અનેક ગામ પરગામમાં ભય અને દુઃખનો માર્યો રખડતો હતો. તેને અન્નના પાણુ સાંસા પડતા હતા. આવી દુખદ સ્થિતિમાં ભવિષ્યમાં થનારો મહારાજ અને જીનશાસનનો મહાન આશ્રયદાતા પોતાને કંઈક આશ્રય મળશે એવી આશાથી તે ખંભાત આવ્યો. આ સમયે લગભગ તેની ઉંમર ૪૮ થી ૫૦ વર્ષની હતી.

ખંભાતમાં તે સમયે જીનધર્મ પાલક ઉદ્દયન મહેતો કે જે મહારાજ સિદ્ધરાજનો મંત્રી હતો તે પ્રધાનપદે હતો; એટલે રાજ્યાશ્રય મળવાની કંઈક આશા રખાય; વળી જૈનાચાર્ય કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમન્ હેમચંદ્રાચાર્ય જૈનધર્મનો ઝંડો ફરકાવી રહ્યા હતા; એટલે ધનપતિ શ્રાવકો તેમને વશ હોય એ સ્વાભાવિક હતું.

૧ સંજ્ઞન મરણ પામ્યા પછી તેના પુત્ર પરશુરામે ‘ધન અગર પૂણ્ય’ લેવાનો પ્રસંગ બન્યો એમ ‘કુમારપાળ પ્રમંથ’ માં છે.”

‘જૈન ઇતિહાસ’—શ્રી જૈનધર્મ વિદ્યા પ્રસારક વર્ગ—પાલીતાણુ. તરફથી પ્રકાશિત પુસ્તકમાં ‘સાગનદે’ સંબંધી હકીકત આપી છે. તેમાં તેણે પોતાની હયાતીમાં સિદ્ધરાજને પૂણ્ય લેવાનો પ્રસંગ સ્વીકાર્યો છે. બીમ નામના એક ગૃહસ્થે સંજ્ઞનની વતી દ્રવ્ય આપવાની ઇચ્છા જણાવી છે. પાછળ સિદ્ધરાજે માફ કરવાથી તે દ્રવ્ય શ્રી નેમિનાથના મંદિરમાં વાપરવામાં આવ્યું છે.

જ્યારે કુમારપાળ ફરતો ફરતો સ્તંભતીર્થ (ખંભાત) ની બહાર આવી પહોંચ્યો તે વખતે આચાર્યશ્રી ત્યાં બહિર્ભૂમિ આવ્યા હતા: તેમણે સર્પના મસ્તક ઉપર ગંગેટક નાચતો (એક ભતતું બનવર) જોઈ અનુમાન કર્યું કે આટલામાં કોઈ રાજા હોવો જોઈએ. પછી દિશાઓનું અવલોકન કરતાં કુમારપાળ આવતો નજરે પડ્યો. કુમારપાળે આચાર્યશ્રીને ઓળખ્યા નહિ તેથી વિસ્મય પામી સૂરિજી તેને માનભેર પોતાના ઉપાશ્રયમાં લઈ ગયા ને પાછલી ઓળખાણ આપી વાતચીત કરી. ૧

પ્રભાવક ચરિત્રમાં જણાવ્યું છે કે ૨ કોઈ બ્રાહ્મણ સાથે તે સ્તંભતીર્થપુરમાં ગયો. ત્યાં શ્રીમાલ વંશનો સુચરિત્રશાળી મહા ધનવાન એવો ઉદયન નામે વ્યવહારી રહેતો હતો. તેની પાસે એક બ્રહ્મચારી છોકરો હતો. તેણે એકાંતમાં શ્રેષ્ઠીને કુમારપાળનો બધો સત્યવૃત્તાંત નિવેદન કર્યો. એવામાં કુમારપાળે તેની પાસે કંઈક ભાતુ માગ્યું ત્યારે તે વ્યવહારી કહેવા લાગ્યો કે જે રાજાને અભીષ્ટ ન હોય તેની સાથે અમારે કંઈ પ્રયોજન નથી. માટે રાજપુરૂષો તને ન જીવે તેટલા માટે સત્વર દુર ભાગીજા. હે બટુક! એને આપણા નગરની સીમા મુકાવીદે.”

કુમારપાળ નગરમાં દાખલ થયો તે વખતે ચાર લાંઘણ થઈ ચુકી હતી. ક્ષુધાથી તેની કુક્ષિ ઉંડી ગઈ હતી; મંત્રીશ્વરના ઉપર પ્રકારના વચન સાંભળવાથી તે નિરાશ થઈ ગયો. આ અવસરે ચરિત્રના યોગે ઉત્પન્ન થયેલી લખ્ધિઓથી ગૌતમ સમાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ જ્યાં વ્યાખ્યાન કરતા હતા ત્યાં કુમારપાળ જઈ ચઢ્યો. શુરૂએ તેને જોયો અને આકૃતિ તથા લક્ષણોથી તેને ઓળખી લીધો. તેને પાસે બેસાડી કેટલુંક આશ્વાસન આપ્યું. પછી તેને કહ્યું કે આતો ચક્રવર્તિ રાજા થશે. આચાર્યશ્રીનું બોલવું કુમારપાળ તથા ઉદયનના માનવામાં આવ્યું નહિ. જ્યારે તેઓને શંકાશીલ થયેલા જોયા ત્યારે કલિકાલસર્વજ્ઞ તે બંને જણને ફરી કહ્યું કે “આ કુમારપાળનો સંવત ૧૧૯૯ ના કારતક વદ ૨ ને રવિવારે હસ્ત નક્ષત્રે પદ્મભિષેક ન થાય તો પછી મારે નિમિત્ત જોવાનો પરિત્યાગ છે.” શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યનું આવું દ્રઢ બોલવું સાંભળી કુમારપાળે પણ તેજ ક્ષણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે “જો આપની વાણી સાચી

૧ જિનમંડળગણિ રચિત ‘કુમારપાળ પ્રબંધ’ પૃ. ૬૮

૨ ‘પ્રભાવક ચરિત્ર’ ગુ. ભા. પૃ. ૩૧૦

પડે તો આપ રાજ અને હું આપના ચરણ કમળનો સેવક થાઉં. કુમારપાળની આ પ્રતિજ્ઞા સાંભળી શ્રી હેમાચાર્ય જોલ્યા કે, “નર્કને પ્રાપ્ત કરાવનાર રાજ્યની ઇચ્છા અમને શાની હોય! પરંતુ તમે કૃતદ્ધન થઈ આ વચન ન વિસરી જતાં; જિનશાસનના પરમ ભક્ત થાઓ.”

એ સમય દરમિયાન કુમારપાળને પકડવાને સિદ્ધરાજના માણસો આવ્યાં. શ્રી હેમાચાર્યને ખબર પડતાં કુમારપાળને લોંચરામાં ઉતારી દીધા અને ઉપર પુસ્તકો વગેરે ગોઠવી દીધાં. સેનાપતિએ ઘણી શોધ કરી. તેમાં છેવટે નિષ્ક્રમ નિવડવાથી તે સેના ચાલી ગઈ. કુમારપાળ બહાર નીકળ્યા પછી પોતાને જીવતદાન દેનાર આચાર્યશ્રીને બહુ ઉપકાર માનવા લાગ્યો. અત્યારે ખારવાડામાં ગુલાબવિજયનો જીનો ઉપાશ્રય છે. કહેવાય છે કે ત્યાંજ શ્રી હેમાચાર્યે કુમારપાળને સંતાડ્યો હતો.^૧

સેના ગયા પછી ઉદયન મંત્રી કુમારપાળને પોતાને ઘેર લઈ ગયો. સ્નાન, પાન લોજનાદિથી તેનો સત્કાર કરી શ્રી હેમચંદ્રની આજ્ઞા પ્રમાણે ખત્રીસ દ્રમ્મ (૩૫૧આનો ચોથો ભાગ) આપી વિદાય કર્યો.

થોડાક સમય બાદ સિદ્ધરાજ મરણ પામતાં કુમારપાળ અણ્ણી-લવાડ ગયો; અને પોતાના અનેવીની મદદથી ગાદી મેળવી. કલિકાળ-સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે કરેલી ભવિષ્યવાણી સાચી પડી અને સં. ૧૧૯૯ માં ઉપર કરેલી તિથિએ તે ૫૦ વર્ષની ઉંમરે ગાદી પર બેઠો.

ગાદી પર બેઠા પછી પોતાના ઉપર કરેલા સર્વ ઉપકારીઓના ઉપકારનો બદલો વાળી આપવા તે ચુક્યો નહિ. ખંભાતના મંત્રી ઉદયને તેને સહાય કરેલી હોવાથી તેના પુત્ર વાગ્લદને પ્રધાનપદ આપ્યું.

શ્રી હેમાચાર્યને પાટણમાં જોલાવી પોતાની પાસે રાખ્યા. તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે પોતે વર્તવા લાગ્યો; અને જૈનધર્મને ઘણો આશ્રય આપ્યો. તેણે લગભગ ૧૧૦૦ જૈન દેવાલયો ખંધાવ્યાં તથા ઘણાંને જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. કુમારપાળે ખંભાતમાં જીર્ણોદ્ધાર કરાવી રત્નમય જીનઊંખની સ્થાપના કરાવી. હેમાચાર્યને જે જગ્યાએ દીક્ષા

૧ ‘ખંભાત ચૈત્ય પરિપાટી.’ શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ કૃત પૃ. ૩૮

આપી હતી ત્યાં સાલીંગ વસહિકા નામનો સામાન્ય પ્રાસાદ હતો તેનો અર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો એ રીતે પ્રમુદીક્ષા વસહિકા નો ઉદ્ધાર કરાવ્યો.^૧

ખંભાતનાજ શ્રેષ્ઠી કવિ ઋષભદાસ પોતાના રચેલા કુમારપાળ રાસમાં કહે છે કે—

રચાવી નૃપ ત્રંગાવતી માંહિ, હેમાચાર્ય દીક્ષા અહાં,
અલંગ વસહી પોલિ વિશેષ, વીર પ્રાસાદ કર્યો તિહાંએક—૬૨
રત્નખિંબ તિહાં થાપી સાર, હેમ પાદુકા ત્યાં કરઈ અપાર,
પુસ્તક તણો કરઈ ભંડાર, કીધું રાય સફલ અવતાર.—૬૩

ખંભાતમાં કુમારપાળ અનેક ધર્મ કાર્યો કરી પોતે કૃત કૃત્ય થયો. જૈન ઇતિહાસનો આ સુર્વણ પ્રસંગ ખંભાતમાંજ બન્યો તેથી ખંભાતના જૈનો જેટલા ગૌરવાંકિત થાય તેટલા આછા છે. ગુજરાત અને ખંભાતના ઇતિહાસના અમર પટે લખાયેલા આવો પ્રસંગ ખીજા ઇતિહાસમાં નહિ જડે અને તે માટે ખંભાતની જૈન પ્રજા સદા મગરૂર રહે તેમાં કંઈ નવાઈ નથી.

૧૦—મહાપુરૂષો. (તેરમો સૈકા)

ખંભાતનો મંત્રીશ્વર-વસ્તુપાળ—(વિ. સંવત ૧૨૭૬)

સોલંકી રાજાઓના સમયમાં ખંભાતમાં મંત્રી ઉદયને અમાત્ય પદ ભોગવી ઇતિહાસમાં અમરત્વ પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેવી રીતે સોલંકી પછી થયેલા વાઘેલા રાજાઓના સમયમાં વસ્તુપાળે ખંભાતના મહામાત્ય પદે આવી ઇતિહાસમાં સુવર્ણ કીર્તિ મેળવી છે. આ દાનવીર ધર્માત્મા, વીર

૧ જુઓ 'પ્રબંધ ચિંતામણિ' પૃ. ૨૩૨ ઉપર 'પ્રમુદીક્ષાવસહિકા યા ઉદ્ધાર પ્રબંધ'

॥ અથ સ્તંભતીર્થે સામાન્યે સાલિંગવસહિકાપ્રાસાદે યત્ર પ્રમૂળાં દીક્ષાક્ષણો-
વમૂવ રત્નચિમ્બાલંકૃત સ્તત્રનિરૂપમો જીર્ણોદ્ધારઃ કારિતઃ ॥

૨ 'આતંદ કાવ્ય મહેદધિ' મૌકિતક ૮ મું 'કુમારપાળ રાસ' પૃ ૧૩૮

પ્રધાનની યશ ગાથા ગાનારા ઘણા ગ્રંથો અને શિલાલેખો સંસ્કૃત તથા ગુજરાતીમાં છે. તેના તત્વરૂપે વસ્તુપાળ સંબંધી વૃતાંત નીચે પ્રમાણે છે.

પૂર્વજ્ઞે:—વસ્તુપાળનો જન્મ પાટણ શહેરમાં પોરવાડ વંશના એક ખાનદાન કુટુંબમાં થયો હતો, તેના વડવાઓએ ગુજરાતના રાજાઓના સલાહકાર તરીકે મોટા મોટા ઓદ્યા ભોગવ્યા છે. વસ્તુપાળના પિતાના દાદા ચંડપ સોલંકી રાજાઓના મંત્રી હતા. તેનો પુત્ર ચંડપ્રસાદ તે પણ મંત્રી હતો. તેનો પુત્ર સોમ થયો તે સિદ્ધરાજના રત્નભંડારનો અધિષ્ઠાતા હતો. સોમને અશ્વરાજ નામે પુત્ર હતો તે ચાલુક્ય રાજાઓનો મંત્રી હતો. તેને કુમારદેવી નામની સ્ત્રીથી જે પુત્ર થયો તે વસ્તુપાળ. આ સિવાય તેને તેજપાળ વગેરે ત્રણ પુત્ર અને સાત પુત્રીઓ થઈ હતી.

ખંભાતના પ્રધાનપદે—ગુજરાતનો સોલંકી રાજા ભીમદેવ ખીજે અણહીલવાડની ગાદી પર હતો. આ વખતે ધોળકામાં વીરધવળ રાજા સત્તા જમાવી રહ્યો હતો; તેને સારા મંત્રીની જરૂર હતી; તેણે પોતાના કુલગુરૂ સોમેશ્વરદેવની આજ્ઞા પ્રમાણે વસ્તુપાળ તેજપાળને યોલાવી મંગાવ્યા; તેમની નમ્રતા, પ્રસન્નવદન, ધર્મપ્રિયતા અને કુલીનતા વગેરે સદ્ગુણો જોઈ ખંભાત તથા ધોળકાની રાજમુદ્રા અર્પણ કરી. (વિ. સં. ૧૨૭૬)

વસ્તુપાળનું ખંભાત આવવું—ખંભાતના મહામાત્ય પદે નીમણુંક થતાં શુભ મુહુર્તે તે સ્થંભતીર્થ આવવા નીકળ્યો. વિધ વિધ પ્રકારના આનંદ સાથે તે ખંભાત નજીક આવી પહોંચ્યો. ખંભાતની પ્રબલને જાણ થતાં તે ઘણી હર્ષમાં આવી ગઈ. લોકોએ ધન પતાકાથી ઘર, મહોલલા તથા બજારો શણગાર્યાં. ઠામ ઠામ ધામધુમ થઈ રહી;

૧ સુકૃત સંકીર્તન—અરિસિદ્ધ કૃત

૨ કીર્તિ કૌમુદી—સોમેશ્વરદેવ કૃત

૩ ધર્માબ્યુદય—ઉદય પ્રભસરિ કૃત

૪ સુકૃત કીર્તિકલ્પોલિની—હેમવિજયકૃત

૫ હમીર મદમદન] જ્યસિં-

૬ વસ્તુપાળ તેજપાળ પ્રશસ્તિ] હસરિ

૭ વસંત વિલાસ—આલચંદ્ર રચિત

૮ વસ્તુપાળ પ્રમંધ—પ્રમંધ

ચિંતામણિમાં આપેલ.

૯ વસ્તુપાલ પ્રમંધ—ચતુર્વિંશતિ

પ્રમંધમાં આપેલ.

૧૦ વસ્તુપાલ ચરિત્ર—જિનહર્ષગણિરચિત

૧૧ વસ્તુપાલ તેજપાલ રાસ-સમયસુંદરજી

૧૨ વિવિધ તીર્થકદપ—જિનપ્રભસરિ

ત્રીપુરૂષો સારા વસ્ત્રાલંકાર સજ્જ તેમને તેડવા સામા ગયાં અને લેટણાં મુકી વાજતે ગાજતે નગરમાં લાવવામાં આવ્યા; તેણે ઉત્તમ દુર્ગ (કીલ્લા) માં નિવાસ કર્યો. નગરના જુના અધિકારીઓને બોલાવી તેમની પાસેથી હિસાબ તપાસી લઈ યોગ્યતા પ્રમાણે પુનઃ અધિકાર પદ પર સ્થાપન કર્યા.^૧

સદીક વેપારી—એક દિવસ વસ્તુપાળ આગળ એક વણિક પુત્રે આવી ફરિયાદ કરી કે આ નગરના સગર નામે એક વણિકનો હું પુત્ર છું. સદીક નામનો એક વેપારી આ ગામમાં વસે છે. તેને ઘેર મારા પિતા નોકરી કરતા હતા. સદીકને ઘેર સુવર્ણ અછોડાથી શોભતા ૧૪૦૦ અશ્વો છે, બહાદુર ૧૪૦૦ પદ્ધતિ છે, ૩૦૦ મનોહર હાથીઓ છે તથા તેના ઘરમાં સુવર્ણ, મણિમાણિક્ય અને કીમતી મુકતાફોની ગણતરી થઈ શકે તેમ નથી એવો તે રિદ્ધિવંતો છે.

એક દિવસ મારા પિતા સગરે “બધી વસ્તુઓના વેપારમાં ખર્ચ અને નુકશાન જતાં બાકી જે નફો રહે તેમાંથી હું થોથો ભાગ લઈશ.” એવો ઠરાવ શેઠની સાથે કરી સમુદ્રની પૂજા કરી વહાણો ચાલતાં કર્યાં. પૂર્વના પુણ્ય યોગથી એકન બંદરેથી હેમધુલિ (સોનાની રજ) પ્રાપ્ત થઈ. મારા પિતાએ તેને અહીં આણી. સદીકે તેમાં ભાગ ન આપતાં મારા પિતાને મરાવી નંખાવ્યો; માટે મહારી એવી વિનંતી છે કે મને તે હેમધુલિનો થોથો ભાગ અપાવો. મંત્રીશ્વરે તેની સઘળી હકીકત સાંભળી, તેને ઘૈર્ય આપી “અવસર આવતાં હું તારૂં કાર્ય અવશ્ય કરીશ” એમ કહી તેને પોતાના ભંડારખાતામાં નામું લખવા રાખ્યો.

૧ વસ્તુપાળ વીરધવળ રાજની આજ્ઞા લઈ ત્રંબાવતીમાં આવ્યો તે પહેલાં ખંભાતમાં જયસેન નામનો આકરો મહેતો રહેતો હતો. ભીમદેવ રાજા હતો. જયસેન રાજની આજ્ઞા પણ માનતો ન હતો. વસ્તુપાળે તેની સાથે લડાઈ કરી તેને હરાવી પ્રધાનપણાની ગાદી લીધી. વસ્તુપાળે જયસેનનું ઘર જોવરાવ્યું. તેની ઋદ્ધિનો પાર ન હતો. તેને એકસો ખચ્ચર સોને ભર્યાં. એમાં ૧૪ મણતો મોતી હતાં. એ સર્વ લઈને તે વીરધવળ પાસે ગયો અને ખંભાતમાં જય જયકાર વર્તાવ્યો.

સં. ૧૭૨૧ ના ચૈત્ર સુદિ ૨ ના રોજ મેરવિજયે વસ્તુપાળનો લઘુરાસ રચ્યો છે તેમાંનું પૃ. ૪૩

એક દિવસ વસ્તુપાળે પોતાના નોકરને મોકલી સદીકને મળવા માટે બોલાવ્યો. સદીક તેને મળવા ન જતાં ઉત્તરમાં કહેવરાવ્યું કે “અત્યારસુધી રાજાએ અને સેંકડો મંત્રીઓ મારે ઘેર મળવા આવ્યા છે. હું કોઈ નરેંદ્રને ઘેર જતો નથી. તેને જે જે જોઈએ તે હું ઘેર બેઠે આપી શકું તેમ છું. મારે ઘેર તેણે મળવા આવવું જોઈએ કે જેથી તેનું કામ નિઃશંકપણે આ નગરમાં થઈ શકે.”

હું તે સઘળી હકીકત વસ્તુપાળને નિવેદન કરી. વસ્તુપાળને ક્રોધાગ્નિ પ્રજ્વલિત થયો અને લક્ષ્મીથી ગર્વિત થયેલા સદીકને ગર્વ ઉતારવા કહાવી મોકલ્યું કે “તું સાવધાન રહેજે; હું તારા હુર્વિનીતપણાને ઉચ્છેદ કરવા આવી પહોંચું છું.”

આ બખર સદીકને મળતાં લાટ દેશનો રાજા શંખ જે પોતાનો મિત્ર હતો તેને પોતાની દુઃખદ હકીકત જણાવી.

શંખે પોતાના મિત્ર ઉપર આવી પડેલી આફત માટે પોતાનું મોટું લશ્કર તૈયાર કર્યું અને વાજાત્રીના ઘોષ સાથે ખંભાત આવી પહોંચ્યો. શંખના બળ વિષે એમ કહેવાય છે કે તે ખેરના લાકડાઈ જાડું મુશળ પચાસ વાંસની વચ્ચે બાંધી ઘાટ્યું હોય તોપણ તે તલવારના માત્ર એકજ ઘાથી કાપી નાંખતો. આવો તે બળવાન હતો. અને તરફથી મહાન યોદ્ધાઓ વચ્ચે સમુદ્ર તટે લયંકર સુદ્ધ થયું; તેમાં શંખના ઘણા યોદ્ધાઓ મરાયા. અતે શંખ હાર્યો અને સદીક મરાયો.

સદીકને ઘેર જઈ તેની હવેલીમાંથી ૫૦૦ હેમની ઇંટો લીધી, ૧૪૦૦ ઘોડા લીધા અને ઘણું જવેરાત લીધું. આ પ્રમાણે જય પ્રાપ્તિ કર્યા પછી કુમારપાળે ખંધાવેલ દહેરામાં જઈ મહાપૂજા કરાવી, તે ઉપર સોનાનો ધ્વજ ચઢાવ્યો ત્યારપછી તે ધોળકે ગયો.

રાજા વીરધવળ વસ્તુપાળે કરેલા વિજયથી ઘણો ખુશ થયો. વસ્તુપાળે સદીકના ઘરની લીધેલી સર્વ વસ્તુ રાજાના આગળ મુકી દીધી. રાજાએ ખુશ થઈ સદીકના ઘરની મૂલ્યવાન ધુળ વસ્તુપાળને આપી દીધી; તેમ સગરના છોકરા દેવને આપી. વળી વસ્તુપાળને ઘણાં ગિરૂદ આપ્યાં.

દિલ્હીના રાજા મોન્ઘુદીન સાથે મિત્રતા—એક દિવસ દિલ્હીના રાજા મોન્ઘુદીન (અદતમશ) ની માતા મકકે હજ કરવા જવા માટે

સંપત્તિ સાથે ખંભાત આવી અને ગુપ્તપણે એક વહાણવટીના ઘરમાં રહી. આ વાત કોઈએ મંત્રીને કહી. મંત્રીએ પોતાનું કાર્ય સાધવાને માટે એક યુક્તિ રચી. તેણે પોતાના ખાનગી માણસો મોકલી તે બુદ્ધિ અમ્માનું જે હતું તે લુટાવી લઈ સાચવી રાખ્યું. લુટના બનાવની વસ્તુપાળને ફરિયાદ આવી, એટલે તેણે માણસોને બોલાવી, ધમકાવી બુદ્ધિ અમ્માનો માલ તાકીદે લાવી આપવાનું કહ્યું અને તે અમ્માને પોતાને ઘેર બોલાવી તેનું બહુ સાડું આતિથ્ય કર્યું. આથી બુદ્ધિ અમ્મા ઘણી રાજી થઈ. વળી તેને કહ્યું કે “તમે મકકે હજ કરવા બંધો છો તો હું તમને એક આરસપહાણનું તોરણ ઘડાવી આપું છું તે ત્યાં ખાંધજો.” એમ કહી કારીગરોને સાથે મોકલી મક્કાની મસ્જીદને દ્વારે તે ખંધાવ્યું. આ તોરણની કીમત ત્રણ લાખ દ્રમ્મ હતી.

ડોસી મકકેથી હજ કરી ખંભાત આવતાં વસ્તુપાળે સારો ઉત્સવ કર્યો ને ઉત્તમ મહેમાનગીરી કરી. પછી મોબુદ્દીનની મા દિલ્હી તરફ જવા નીકળ્યાં. વસ્તુપાળ તેને મૂકવા દિલ્હી સુધી ગયો.

મોબુદ્દીનને ખબર પડી કે માતા હજ કરીને આવ્યાં છે. એટલે તેણે તેને વાજતે ગાજતે સામૈયું કરી શહેરમાં આણ્યાં. મોબુદ્દીને માતાની ખબર પૂછી ત્યારે તેણે ખંભાતના પ્રધાન વસ્તુપાળના ઘણાં વખાણુ કર્યાં. મોબુદ્દીને કહ્યું કે “તેને અહીં કેમ લાવ્યા નહિ?” અમ્માએ જવાબ આપ્યો કે તે મંત્રીને અતિ ગૌરવ સહિત લાવી શહેર બહાર રાખ્યો છે. મોબુદ્દીન વાજતે ગાજતે જઈ વસ્તુપાળને શહેરમાં તેડી લાવ્યો અને દશ હાથી તથા સો ઘોડા તથા હીરામાણેકની ભેટ મુકી. વળી કહ્યું કે “તમે મારી સારી પરોણાગત કરી છે તેથી ખીબું કંઈક માગી લો.” તે ઉપરથી વસ્તુપાળે માગ્યું કે “ચાલુક્ય રાજ સાથે તમારી જન્માવધિ આનંદકારી પ્રીતિ થાય અને મમ્માણી ખાણના સ્વચ્છ પાંચ પથ્થર મળે.” રાજાએ તે કબુલ કર્યું. પછી વસ્તુપાળ ખંભાત આવ્યો. તે પથ્થર શેત્રુંજ્ય ઉપર મોકલ્યા અને દિલ્હીરાજે ચાલુક્ય રાજ ઉપર ચઢાઈ ન કરતાં મિત્રતા રાખી.

વસ્તુપાળે ખંભાતમાં કરાવેલાં કામો.—લોકોના ઉપકારને માટે કુવા, બગીચા, પરબો, તળાવો, વાડીઓ તથા શૈવમઠ વગેરે કરાવ્યાં. ઉત્તરનાં પ્રદેશથી આવતા પ્રાહ્મણોને વિશ્રામ માટે એક પ્રહ્મપુરી કરાવી. (હાલ ખંભાતમાં ચૌવીસી પ્રહ્મપોળ અને સાત પ્રહ્મપોળ એ નામની

પોળો છે) તથા બ્રાહ્મણોને કેટલાંક ગામ આપ્યાં. પૌરજનોના ઉપકાર માટે લક્ષ્મીજીનું મંદીર કરાવ્યું. વૈદનાથ મહાદેવનું મંડપ સહિત એક મોટું મંદિર કરાવ્યું તથા ભદ્રાદિત્યદેવના મંદિરમાં મૂર્તિની ઉત્તાનપીઠીકા તથા સુવર્ણ મુગટ કરાવ્યાં. ભીમેશ્વરના મંદિરના શિખર ઉપર સુવર્ણનો કળશ તથા ધ્વજદંડ કરાવ્યો.

વસ્તુપાલે સાલિંગપ્રાસાદના ગર્ભમંડપનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો. અને તે ગર્ભમંડપના દ્વાર આગળ પોતાની અને પોતાના અનુજ બંધુની લેખ સહિત બે મૂર્તિ સ્થાપન કરી અને તે ચૈત્યની પરિધિમાં ગુર્જરવંશી લક્ષ્મીધરના સુકૃત નિમિત્તે આઠ પાદુકાનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. વળી વડદેવ તથા વૈરસિંહના પુણ્ય નિમિત્તે તેમના પક્ષના બે જુદાં ચૈત્યોમાં બે જિનગિબ સ્થાપન કરાવ્યાં. તેમજ ઓસવાળ ગચ્છના પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ચૈત્યમાં પોતાની અને પોતાના પુત્રની એમ બે મૂર્તિ કરાવી. વળી તે ચૈત્યમાં તેમણે પોતાના પૂર્વજોના પુણ્યનિમિત્તે શ્રેયાંસપ્રભુની, પોતાના પુણ્ય નિમિત્તે યુગાદિદેવની, અને પોતાની સ્ત્રીઓના પુણ્ય નિમિત્તે આદિનાથ અને મહાવીર ભગવંતની પ્રતિમાઓ સ્થાપન કરી. વળી તે ચૈત્યના ગર્ભમંડપમાં મોક્ષનગરના દ્વારના તોરણ સ્તંભ સમાન બે કાર્યોત્સર્ગી જિનેશ્વરની મૂર્તિ કરાવી. વળી ચારાપદ્મક ગચ્છના શાલ્ભિનાથના મંદિરમાં ત્રણ બલ્લાનકવાળા ગર્ભમંડપનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો, અને તેજ ચૈત્યમાં પોતાની કલિકા નામની ફેઈના પૂણ્ય નિમિત્તે અને પોતાના કાકા તિહુઅણુપાલના પૂણ્ય નિમિત્તે અને પોતાના પૂણ્ય નિમિત્તે પોતે કરાવેલ શારદા પદ્મશાલામાં અનુક્રમે સંભવનાથ તથા અભિનંદન સ્વામીની મૂર્તિ સ્થાપન કરી. વળી તેણે વિવિધ રચનાવાળાં ૮૦ પાષાણનાં તોરણો ખંભાતમાં કરાવ્યાં.

શંખ સાથેની લડાઈમાં લૂણપાળ મરણ પામ્યો તેની યાદગીરીમાં લૂણપાળેશ્વર એ નામનો પ્રાસાદ બંધાવ્યો, પોતાના કુળદેવની આગળ એક રંગમંડપ કરાવ્યો, પોતાના શ્રેય માટે તેજપાલ મંત્રીએ શ્રી અરિષ્ટનેમિની પ્રતિમા સ્થાપન કરી. તેમ ચાલુક્ય રાજ્યે કરાવેલ શ્રી આદિનાથના ચૈત્યમાં બહોંતેર દંડ સહિત સુવર્ણના નવા ૭૨ કુંભો રચાવ્યા. અને શ્રી નેમિનાથ તથા પાર્શ્વનાથની બે દેવકુલિકા કરાવી. વળી આહુડેશના મંદિરમાં તેણે બલ્લાનક કરાવ્યું તથા તેમાં એક ધાતુનું

મોટું ખિંબ સ્થાપન કર્યું. શ્રીમાન્ આમરાજના ચૈત્યમાં તેણે એક દિવ્ય પાષાણુ તોરણુ કરાવ્યું, અને સ્યામ પાષાણુનું શ્રી નેમિનાથનું ખિંબ કરાવ્યું. વળી અનેક લોકોને અલિષ્ટ લોજન આપવા લિપ્ત લિપ્ત સ્થાનોએ સુશોભિત એવી અનેક દાનશાળાઓ કરાવી. દીન અને લગ્ન વેપારીઓને કરમુક્ત કર્યા તથા વિશેષે સર્વ સુસજ્જનોને ઋણમુક્ત કર્યા. વળી નગરમાં સુવર્ણના કુંભ, ધ્વજ, દંડ અને ઉછળતી પતાકાવાળાં સેકડો જૈનચૈત્યો કરાવ્યાં. જળ તથા સ્થળ માર્ગથી આવતા વેપારીઓના સુખ નિમિત્તે તેણે દાણાના બે મંડપ બુદ્ધા બુદ્ધા કરાવ્યા. વળી છાશ વેચવાનો ચાલ બંધ કર્યો; કારણકે ગરીબ માણસોનું તેથી જીવન નલે. માખણ અને મનુજવિક્રય તથા પાડા વગેરેની હિંસાનાં કર્યોનો નિષેધ કરાવ્યો. સમુદ્રના પાણીમાં પકડવામાં આવતાં માછલાં બંધ કરાવ્યાં. સં. ૧૨૮૯ માં પૌષધશાળા કરાવી તથા ૧૨૯૨ માં ખંભાત પાસેના નગરમાં વસ્તુપાળે સૂર્યમંદિરમાં રત્ના દેવીની બે પ્રતિમાઓની સ્થાપના કરી.

આ પ્રમાણે આ ધનવાન મંત્રીએ શ્રી સ્તંભતીર્થમાં જિનલવનો, શિવલવનો, ધર્મશાળાઓ, મોટી જિનપૂજાઓ, સંઘપૂજાઓ, કવિઓને તથા સુસજ્જનોને અભીષ્ટદાન વગેરે સુકૃત્યો કર્યાં. તેણે પાંચ કરોડ દ્રમ્મનો વ્યય કરી પોતાની સમૃદ્ધિને સફળ કરી છે.

વૃદ્ધગચ્છનું નામ તપાગચ્છ પાડ્યું—એક વખતે મંત્રીશ્વર ઘોળકે હતા તે વખતે શ્રી નાગેંદ્રાચાર્ય પાસે તેમણે શ્રી જગચ્ચન્દ્રમુનિનું મહાત્મ્ય સાંભળ્યું કે “અત્યારે શ્રી સ્તંભતીર્થમાં વૃદ્ધગચ્છના સ્વામી ચન્દ્રશાખાવાળા શ્રી જગચ્ચન્દ્ર વિચરે છે. જે જ્ઞાન, ચારિત્ર્ય, તપ, શીલ અને ક્રિયાવંત મુનિઓમાં પ્રથમ, નિઃસંગવૃત્તિવાળા, તથા સદ્ધ આંખિલનો તપ કરવામાં રકત છે.” આ પ્રકારે તેમના ગુણોનું જ્ઞાન સાંભળીને વસ્તુપાળ ખંભાત આવ્યા અને તેમને વંદન કર્યું. તે મુનીન્દ્રે તેમને ધર્મલાલરૂપ આશીર્વાદ સહ લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરવા વિષે દેશના આપી.

પછી તેમના પર અત્યંત લકિતરાગને ધારણ કરવાવાળા તે મંત્રીએ તેમની અસાધારણ તપસ્થિતિ જોઈને વિ. સં. ૧૨૮૫ ના વર્ષમાં મહોત્સવપૂર્વક વૃદ્ધગચ્છનું નામ તપાગચ્છ એવું સત્યાર્થ નામ પાડ્યું.

મદલવાદી અને વસ્તુપાળ—મારવાડ દેશના રહેનાર મદલવાદી પોતાની ભૂમિમાં દ્રવ્ય વગેરેના અછતપણાથી દુઃખી થવાથી સમુદ્ર તટે વસતા લક્ષ્મીના સાગર સમા વસ્તુપાળની કીર્તિ સાલળી સ્તંભતીર્થ આવ્યા; અને શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથના પૂજારી થઈ રહ્યા. એક દિવસ વસ્તુપાળ શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથનું સંઘ સહિત પૂજન અર્ચન કરવા આવે છે તેમ હજારો દ્રમનો વ્યય કરી જિનાલયો કરાવે છે. તે વખતે આવી તકનો લાભ લઈ મદલવાદી મંત્રીશ્વરના પ્રસંગમાં આવે છે.

પહેલાં તો એક વખતે મદલવાદીના એક શૃંગારચુક્ર વચનથી મંત્રીશ્વર તેમના આગળથી ચાલ્યા ગયા હતા. તે વાર્તા બેઉ મળવાથી સ્પષ્ટ થાય છે; અને મદલવાદી બહુ સુંદર રીતે વસ્તુપાળની પ્રશસ્તિથી તેનો અર્થ સમજાવે છે. મંત્રીશ્વર બહુ પ્રસન્ન થયો. પોતાના ભંડારીને બોલાવી તે સરીપદને ધારણ કરનાર મદલવાદી કર્વીદ્રને એકાંતમાં દશ હજારો સોનામહોરો અર્પણ કરવાનો હુકમ કર્યો. ભંડારી તે હુકમને આધીન થઈ તે સોનામહોરો મોકલે છે પણ તે મદલવાદી સ્વીકારતો નથી. અને કહે છે કે હું ગમે તેવો પણ જૈન એવા શ્રેષ્ઠ પદને ધારણ કરનાર છું. પછી તે દ્રવ્યથી મદલવાદીના કહેવા પ્રમાણે ભરચના ચૈત્યનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો.

ઉપસંહાર—ખંભાતની ભૂમિ પર અણહીલવાડની ગાદી પરના સોલંકી કે વાઘેલા કોઈપણ રાજાના વખતમાં જે જે પ્રધાનો આવ્યા છે તેમાં મંત્રી વસ્તુપાળનું પદ સર્વોત્તમ છે. આ ધનવાન મંત્રીએ ખંભાતને શિદ્ધિવંતુ અને સુખી કરવાને બાકી રાખ્યું નથી. ખંભાતના ઇતિહાસમાં એ સમય અત્યંત આબાદીનો અને વિજયવંતો જણાય છે. આ જૈનધર્મ પ્રેમી પ્રધાને પોતાની કીર્તિને સદા અમર કરી છે તે સાથે ખંભાતનું નામ સંકળાયલું રહેશે.

સુખો જયંતસિંહ—(વિ. સં. ૧૨૭૬)

ખંભાતના મહામાત્ય વસ્તુપાલને બે પત્નીઓ હતી. તેમાં પ્રથમ પત્ની લલિતાદેવીથી થયેલો પુત્ર તે જયંતસિંહ તેને જૈત્રસિંહ પણ કહે છે.

વસ્તુપાલે સંવત ૧૨૭૬ થી ૭૯ સુધી ખંભાતના અમાત્યની પદવી ભોગવી. ત્યાર પછી તેની જગા તેના પુત્ર જયંતસિંહને આપવામાં આવી.^૧

^૧ મહામાત્ય શ્રી વસ્તુપાલસ્યાત્મજે મહં શ્રી લલિતાદેવી કુક્ષિ સરોવર રાજ-
હંસાયમાને મહં. શ્રી જયંતસિંહે સં. ૭૯ પૂર્વે શ્રી સ્તંભતીર્થ મુદ્રાવ્યાપારાન્

જ્યન્તસિંહ તેના પિતાના જેવો ધર્મિષ્ઠ, શ્રદ્ધાળુ અને પ્રબળ સુખી કરનાર હતો. જ્યન્તસિંહના મનને આનંદ આપવા માટે બાલચંદ્રસૂરિએ લગલગ તેરમા સૈકાની આખરે ‘વસંતવિલાસ’ નામે એક ઐતિહાસિક મહાકાવ્ય રચ્યું છે તેમાં ધોળકાના રાજા વીરધવળના મહામંત્રી અને જ્યન્તસિંહના પિતા વસ્તુપાળ મંત્રીપદ પર આવ્યા ત્યારથી તેમના મૃત્યુ સુધીનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. વળી જ્યસિંહ-સૂરિએ ‘હુમીરમદમદન’ નાટક વસ્તુપાલ તેજપાલની પ્રશસ્તિ કરતું સંવત ૧૨૮૬ પહેલાં રચ્યું છે. આ નાટક જ્યન્તસિંહની આરાથી ખંભાતના ભીમેશ્વર લગવાનની યાત્રાના ઉત્સવ પ્રસંગે પહેલ વહેલું ભજવાયું હતું. આ ભીમેશ્વર મહાદેવ ખંભાતથી બે એક માઇલને છેટે ‘કાળી તળાવડી’ નામના ગામે છે. શિવાલયની બાંધણી ભવ્ય છે; તેમ લગવાન શિવનું બાણ ભવ્ય, મનોરમને દર્શનીય છે. આ શિવાલયના શિખર પર વસ્તુપાલે સોનાના કળશ તથા ધ્વજદંડ કરાવ્યા હતા.

જ્યન્તસિંહને જ્યતલદેવી, સુહવદેવી અને રૂપાદેવી એ ત્રણ પત્નિઓ હતી. તેમના પુણ્ય માટે આબુ પર્વત ઉપર તેણે ૪ દેવકુલિકાઓ બનાવી છે.^૨

જ્યન્તસિંહને બે પુત્ર નામે પ્રતાપસિંહ અને બીજો હતો. તે બંનેના શ્રેય માટે વસ્તુપાલે ખંભાતના કુમારવિહારમાં બે દેવકુલિકાઓ બંધાવી હતી.^૩

વ્યાપૃષ્ઠવૃત્તિસત્તિ. ગિરનાર પ્રશસ્તિ. પ્રા० જ્ઞે. લે. સં. ભા. ૨ લેખાંક ૩૮ આ પંક્તિઓનો ભાવાર્થ તે પુસ્તકમાં એવો આપ્યો છે કે સં.....૭૯ પહેલાં તે સ્તંભતીર્થ (ખંભાત)માં મુદ્રા વ્યાપાર (નાણાનો વ્યાપાર-નાણાવટીનો ધંધો) કરતો હતો. પણ મુદ્રા વ્યાપાર એટલે રાજમુદ્રા (અધિકાર)થી શોભવો એવો અર્થ લેવો ઠીક છે. વળી વસ્તુપાલના મરણ પછી જ્યન્તસિંહના શૌર્યથી આકર્ષાઈ વિશળદેવે તેને પેટલાદનો સુખો નીચ્યો હતો. એટલે તે ખંભાતનો સુખો હોવા વધારે સંભવ છે.

“ પેટલાદ પુરૈશ્વર્ય જૈત્રસિંહાયમન્ત્રિણે ।

પરાક્રમગુણક્રીતઃ પ્રસન્નોઽદાત્તતો નૃપઃ ॥ ”

૨ પ્રા. જ્ઞે. લે. સં. ભા. ૨ જ્ઞે પૃ. ૧૨૬ લેખાંક ૬૬ થી ૭૨.

૩ જ્ઞે. સા. ઇ. પૃ. ૩૧૬ ટીપ્પણી પૃ. ૩૮૪.

૧૧—ધર્મિષ્ઠ મહાજનો. (૧૪ તથા ૧૫ મો સૈકા.)

“જેને વચને રાતડાણ, શ્રાવક સમક્ષિત ધાર
દાન માન ગુણે આગલાણ, સલિષ જિહાં સુવિચાર.”

(ઐ. સ. મા. લા. પૃ. ૧૨)

“કેવા જ્ઞાતા દાતા જાણુ, કેવા શ્રોતા ભોક્તા જાણુ.”

x x x x x

બુદ્ધિસાગર રૂડા બુદ્ધિવંત, દીન દયા સોહિ સતવંત.

(શિક્ષવિજયજી—તીર્થમાળા)

વડ વ્યવહારી જાણીઈ, ભૂપ દીઈ જસ માન.

x x x x x

દઠ સમક્ષિત નિત ચિત્ત ધરઈ, સારઈ જિણુવર સેવ.

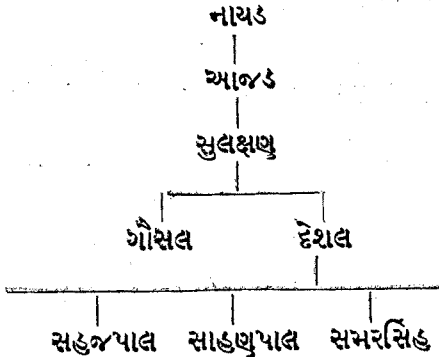
ભક્ષિત કરઈ સાહમી તણી, કુમતિ તણી નહિ ટેવ.

(અગડદત્ત રાસ. સં. ૧૬૮૫)

સાહજપાલ—(વિ. સં. ૧૩૭૧)

જૈન સમાજમાં અનેક ધર્મવીરો પેદા થયા છે. તેમાં દેશલતું
નામ પણ અગ્રપદ લોગવે છે. આ પાટણુ નિવાસી ઓસવાલે સં.

૧ દેસલની વંશાવળી.

ઉપર જણાવેલી વંશાવળી ઐ. રા. સં. લા. ૧ લો પૃ. ૪ માં પૂ.
વિજયધર્મસૂરિએ દેસલહરાઓની એક પ્રશસ્તિ (શ્લોક ૮ થી ૧૭) પરથી

૧૩૭૧ માં શ્રી શત્રુઞ્જય તીર્થોદ્ધાર યાત્રા-સંઘમાં પહેલી વખતે ૩૦ ૨૭૭૦૦૦૦ નો વ્યય કર્યો હતો. અને બીજી વખતે સં. ૧૩૭૫ માં ૩૦ ૧૧૦૦૦૦૦ થી પણ વધારે દ્રવ્યનો સફવ્યય કરી પોતાને મળેલી લક્ષ્મીના સદુપયોગથી જીવ્યું સાર્થક કર્યું હતું.

આ ઉદ્ધાર ધર્માત્માને ત્રણ પુત્રો હતા. એકનું નામ સહજપાલ, બીજાનું નામ સાહજપાલ, અને ત્રીજાનું નામ સમરસિંહ. સહજપાલે દક્ષિણમાં દોલતાબાદમાં જિનાલયમાં ત્રેવીશમાં શ્રી પાર્શ્વજીનની સ્થાપના કરી ધર્મ લાલ મેળવ્યો હતો. સમરસિંહે વિ. સં. ૧૩૭૧ માં શત્રુઞ્જયમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી; અને પિતાએ કાઢેલા સંઘની અપૂર્વ સેવા બજાવી હતી. તથા અનેક રાજા આદર્શાહોમાં તે માનવતો બની તિલંગ દેશનો સુબેદાર થયો હતો.

સાહજપાલ—ખંભાતમાં રહી વ્યાપારથી લક્ષ્મી સંપાદન કરી પોતાની તથા પૂર્વજોની કીર્તિને વિસ્તારી હતી. સાહજના પિતા દેસલે શત્રુઞ્જયની યાત્રા માટે સંઘ કાઢ્યો; અને એ સંઘ વિમલાચલ પર ચઢ્યો ન હતો તેવામાં સાહજપાલ ખંભાતથી સંઘ લઈ ત્યાં ગયો. આગળ દૂતને મોકલી પિતાને ખબર આપી કે “દેવગિરિ (દોલતાબાદ) થી સહજપાલ અને ખંભાતથી સાહજપાલ સંઘ સાથે આવ્યા છે.” તેનો પિતા તથા તેનો ભાઈ સમરસિંહ સામા આવ્યા અને પ્રેમથી ભેટ્યા.

“ખંભાતના સંઘમાં જે ઘણા આચાર્યો હતા; તેમને સમરાશાહે વંદન કર્યું. પાતાક મંત્રીના ભાઈ મંં સાંગણ ખંભાતથી તે બંને (સહજ અને સારણ) સાથે આવ્યા હતા. વંશ પરંપરાગત સંઘપતિત્વ

જણાવી છે. અને તેજ પ્રશસ્તિના એજ શ્લોકો પરથી પંડિતવર્યાશ્રી લાલચંદ્ર ભગવાન ગાંધીએ “જૈન યુગ” પુ. ૧ લું અંક ૩ પૃ. ૧૦૫ ઉપર સમરસિંહ સુધીની વંશાવળી આપી છે. એ ખેડિના મતમાં ભિન્નત્વ એ છે કે શ્રી. પંડિતજી કહે છે કે “સં. ૧૩૭૧ ના શિલાલેખમાં જણાવ્યા પ્રમાણે વંશક્રમથી પ્રશસ્તિના વંશક્રમમાં થોડો ફેરફાર છે. શિલાલેખ ઉપરથી જણાય છે કે સહજપાલના પુત્ર આજડ, તેનો પુત્ર ગોસલ અને તેના પુત્ર દેસલ હતા. “શિલાલેખનો, રાસ પ્રમંધનો ઉલ્લેખ અને પ્રશસ્તિના પદનો આશય વિચારતાં ગોસલ અને દેસલ બંને ભાષ્યો નહિ પણ પિતા પુત્ર જણાય છે. દેસલથી દેસલવંશ આ જગતમાં ખ્યાતિ પામ્યો છે.” (જૈન યુગ પુ. ૧ અં. ૩ પૃ. ૪૧૦)

પ્રાપ્ત કરનાર સં. લાલા, ભાવસાર સં. સિંહભટ, ઉત્તમ શ્રાવક મં. વસ્તુપાલના વંશજ મં. વીજલ હર્ષથી સંઘમાં આવ્યા હતા. તથા મદન, મોદહાક, રત્નસિંહ વગેરે અસંખ્ય શ્રાવકો ઉત્કંઠિત થઈ પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગમાં આવ્યા હતા. સમરાશાહે સર્વનો યથોચિત સત્કાર કર્યો હતો. સહજપાલ અને સાહણપાલ એ બંને ભાઈઓએ સંઘમાં આવી પિતા સં. દેસલના ચરણોને ભક્તિ પૂર્વક વંદન કર્યું. દેસલશાહ આનંદિત થયા અને વિમલગિરિ શિખર ઉપર ચઢવા ઉદ્યમી થયા. ”

“પિતાની સાથે પુત્રોએ દેવોની પૂજાઓ કરવા માંડી, સોનું, રૂપું, હીરા વગેરે રત્નોનું દાન કરવા માંડ્યું, અને તે પ્રમાણે કરતા કરતા આગળ વધવા લાગ્યા. પ્રતિષ્ઠા કરવાના સ્થળ આગળ આવી પહોંચતાં સ્નાન કરી શુદ્ધ વસ્ત્રાભુષણ સજી ચંદન તિલકથી લલાટને અલંકૃત કરી ભક્તિ પૂર્વક ચૈત્યમાં પ્રવેશ કર્યો. સિદ્ધસૂરિ જિનની સામે રહ્યા. અને દેસલશા તથા સાહણ (પિતા પુત્ર) આદીશ્વરની જમણી બાજુએ તથા સહજ અને સમર જીનની ડાબી બાજુએ ઉભા રહ્યા. સિદ્ધસૂરિએ બહુ સુંદર રીતે વિધિ પ્રમાણે વિ. સં. ૧૩૭૧ ના મહા શુદ્ધ ૧૪ ને સોમવારે યુગાદીશ્વર પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરી સં. દેસલે તથા બધા પુત્રોએ ચંદન પુષ્પો વગેરેથી પૂજા કરી. આનંદથી સર્વ નાર્યા હતા. અને ધનવૃષ્ટિ કરી હતી. દશ દિવસ સુધી ત્યાં ઉત્સવ કરવામાં આવ્યો હતો. દરેકે જુદી જુદી રીતે પ્રભુ ભક્તિ કરી હતી. સાહણપાલે કસ્તુરીના વિલેપનથી સઘળું શોભાવ્યું. વિવિધ લાગેા પુષ્પોથી મહા પુજા કરી. પછી અગિઆરમે દિવસે આરતી કરવામાં આવી. દેસલે આરતી ઉતારી અને સાહણ અને સાંગણ આમરધારી બન્યા હતા. સામંત અને સહજપાલ હાથમાં શ્રેષ્ઠ ભુંગાર ધરી રહ્યા હતા. આરતી થઈ રહ્યા પછી સંઘ પૂજા, સ્વામીવાત્સલ્ય તથા દાન કરવામાં આવ્યું હતું. પછી સંઘ પાછો વળ્યો હતો. પછી ગિરનારની યાત્રા કરી હતી. રાજાઓએ તેમને માન આપ્યું હતું.

આ કીર્તિવંત પુત્રે પિતાની સાથે યાત્રા કરી લક્ષ્મીના સદુપ-યોગથી કીર્તિને અમર કરી છે.

સાજણસી શાહ (વિ. સં. ૧૪૨૪)

શત્રુબંધ તીર્થના ઉદ્ધારક અને તિલંગ દેશનું આધિપત્ય ભોગવનાર પ્રસિદ્ધ શ્રેષ્ઠ સમરસિંહને છ પુત્રો હતા. સાલહ, સત્ય, ડુંગર, સાલિગ,

સ્વર્ણપાલ અને સન્નનસિંહ.^૧ સાહુ 'અદ્વિતીય' પુરૂષ હતો. સત્યે રપ દેવાલયો ખંધાવ્યાં હતાં અને સિદ્ધગિરિની યાત્રા કરી સંઘ પતિ થઈ વિખ્યાત થયો હતો. ડુંગર બહુ દાનશીલ તથા દિલ્હીના રાજા મહંમદનો માનીતો થયો હતો. સાલિંગે ઘણાં દેવાલયોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. સ્વર્ણપાલ બહુ કીર્તિમાન હતો. જે ખેંતાલીશ દેવાલયો સાથે યાત્રિકલોકથી યુક્ત થઈ શત્રુજય તીર્થ ગયો હતો; અને છઠ્ઠો પુત્ર સન્નનસિંહ જેને સાન્નજીસીશાહ કહેતા હતા. જેણે સંવત ૧૪૨૪ માં ૨૪ મે વર્ષે શત્રુજય તીર્થપદ-સ્થાન કર્યું હતું. વળી સાલિંગ અને સન્નનસિંહે વિ. સં. ૧૪૧૪ માં ખોતાનાં માતાપિતાની મૂર્તિનું યુગલ શત્રુજય પર સ્થાપ્યું હતું, જેના ઉપર સંસ્કૃતમાં લેખ છે.^૨ તેમાં ઉપર જણાવેલી હકીકત જણાવી છે.

અણહીલપુર પાટણથી થોડે દૂર સલખણપુરમાં વસતો વીસા પોરવાડ વેદોશાહ નામનો એક વણીક હતો. તેની વીરમદે નામની સ્ત્રી હતી. તેને કોચરશાહ નામનો એક પુત્ર હતો. કોચર બહુજ ધર્મશીલ હતો. સલખણપુરથી થોડે દૂર બહુચરાજી આગળ અજ્ઞાની લોકો જીવહિંસા કરતા હતા. તેથી કોચરશાહનું હૃદય બહુ કંપી ઉઠ્યું હતું. એક વખતે તેને વ્યાપારાર્થે ખંભાત આવવું પડ્યું.

ચતુર્દશીનો દિવસ હતો. તપગચ્છ નાયક શ્રી સુમતિ સાધુસૂરિ વ્યાખ્યાન કરતા હતા. અને ખંભાતનો જૈન સંઘ તે શ્રવણ કરતો હતો. તે સંઘમાં લોકો કેવા હતા કે—

લાપીણા કોટીઘજ ધીર, સાચરપરિ ગિરૂઆ ગંભીર,
જાણે દોશુંદક દેવતા, સદ્ગુરૂ ચરણકમલ સેવતા. ૧૯
કોટિ કનક તાણી ઉતરી, દસ અંશુલિ વર મુદ્રિક ધરી,
ફાંદાલા ફાંદાલા બહુ, પહિરિયઉ ઉઠ્યઉ દીસઈ બહુ. ૨૦
સમરથ સુત જે દેસલહરૂ, સમકિત ધારી ધરમી પરઉ,
કરમી મરમી મહિમા મેર, મિથ્યામતિ સવિ કીધો જેર. ૨૧

૧ સાન્નજીસી શાહના વંશવૃક્ષ માટે 'સાહણપાલ' ના લેખની ટીપણી જુઓ.

૨ જુઓ 'જૈન યુગ' પુ. ૧, અંક ૯, પૃ. ૪૧૦ શ્રી. પં. લાલચંદ્ર બ. ગાંધીનો લેખ.

સુંદરિ પશ્ચિ અમરિ અનુકાર, સુંદર સોલ કર્યા શૃંગાર,
શીલ સખલ લલલભૂષણ અંગિ, સુંહુંભુષ્ટ પશ્ચિ નહીં પાપ પ્રસંગ. ૨૨
ખંભાયતિ નઉ દેષી સંઘ, કોચર મનમાં વાંધેયો રંગ,
સાધર્મિક માટઈ સનમાનિ, આગલિ બધસાર્યા બહુ માનિ. ૨૩
(કોચર વ્યવહારીરાસ^૧)

સંઘપતિ સાજણસીશાહ પણ વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરતા હતા.

એમની શિદ્ધિ સિદ્ધિ કેવી હતી—

સંઘ મુખ્ય સાજણસી સાહ જ, લિનિત્ય લખમી નઉ લાહ,
તિણિ કરિપુરમાં અધિકઉ વાન, સખલ વલી માંનઈ સુલતાન. ૨૪
અનુપમ અરડ કમલ ઓસવાલ, અષ્ટમિ અંદ સરિસ વરલાલ,
પગિ પહિરાઈ કનક જેહનઈ, કુંણુ સમવડિ કીજઈ તેહનઈ. ૨૫
જસ ઘરિ આવઈ કનકરયાલ, બહુ કાલાપાણીના માલ,
જે નવિ જાણઈ દુષમા સમઈ, સૂરય કિહાં ઊગઈ આથમઈ. ૨૬

ખંભાતના સંઘે કોચરશાહનો સત્કાર કર્યો અને તેને આગળ બેસાડ્યો. ગુરુએ વ્યાખ્યાન આગળ ચલાવ્યું. તેમાં પ્રસંગોપાત જીવ-દયા ઉપર વિવેચન આપ્યું. વ્યાખ્યાન સમાપ્ત થયા પછી કોચરશાહે બહુચરાજી આગળ થતો જીવવધ બંધ થાય તે માટે કાંઈ પ્રબંધ થવા ગુરુને વિનંતિ કરી.

ગુરુએ સાજણસી સાહને બોલાવી દાન આપવા તથા લક્ષ્મીનો લહાવો લેવા, અધિકાર, કલા, બલ અને બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી જીવ-હિંસા થતી અટકાવવા કહ્યું. સાજણસીએ સદ્ગુરુનાં વચન સાંભળી બહુ હરખ પામી કોચરશાહને પોતાને ઘેર તેડી ગયો. તેનું પૂજન કર્યું અને સાથે બેસીને જમ્યા. કોચરશાહની ચતુરાઈ જોઈ સાજણસીહ મનમાં બહુ પ્રસન્ન થયો. પછી સાજણસી હે કોચરને પાલખીમાં બેસાડી ગામના અધિપતિ પાસે લઈ ગયો. અધિકારીએ તેમને માન આપી શા કારણથી આવ્યા તે પૂછ્યું. તેના ઉત્તરમાં સાજણસીએ જણાવ્યું કે સલખણપુરના કૈજદાર દ્રવ્ય બગાડે છે અને અંધેર ચાલે છે માટે શું

૧ કોચર વ્યવહારી રાસ ગુણવિજયે સં. ૧૬૮૭ માં રચ્યો છે. ઐ રા. સં.
ભા. ૧ પૃ. ૨

કરવું? અધિકારીએ કહ્યું “ચચ્યાજી જે તમારા ધ્યાનમાં આવે તે કરો. તે અમારા મનને રૂચે છે.” તરત જુના હકિમને તેડાવ્યો અને કોચરને સારો સરપાવ દઈ સલખણપુર વગેરે બાર ગામનો અધિકાર આપ્યો.

સાજણસી અને કોચર બેઉ ઘેર આવ્યા, અને આડંબર વગર ગુરુને વાંઘા; ગુરુને સઘળી વાત કરી. ગુરુએ કોચરને આશિષ આપી અને કહ્યું કે “પ્રભુતા ધન પામી કરજે જીવ અમારિ.”

કોચર શાહ પોતાને ગામ ગયો. માતા પિતા, પત્નિ અને નગર જનોને ઘણો આનંદ થયો. પોતાને મળેલા અધિકારથી તેણે બારે ગામમાં પડો વગડાવ્યો કે કોઈએ કોઈ જીવને હણવો નહિ. બહુચરમાં કોઈ જીવ મારતો તો તેને કોચરશા વારતા હતા. સલખણપુરમાં એક તળાવ હતું તેમાં જળ નાખવી અટકાવવી તથા સરોવર ઉપર રક્ષકો મૂક્યા હતા કે જેથી માછલાનો નાશ થઈ શકે નહિ. દાણાના કુંડ મૂકાવ્યા હતા. પરબડીમાં પાણી ગાળીને ભરાવાતું હતું. સ્ત્રીએ પાણી ભરવા આવે તો તેમની પાસે ગલણું ન હોય તો તેને આપતા હતા. આમ અનેક રીતે જીવ દયાનું પાલન કરવા માંડ્યું. આથી તેની ઘણી કીર્તિ વધી.

આ સમયે દિલ્હીમાં દેસલહરા સમરો અને સારંગ શાહ રહેતા હતા કે જેઓ રાજ્ય દરબારમાં બહુ માનવંત હતા. તેમણે પોતાની બુદ્ધિથી નવલાખ અંદીવાનો છોડાવ્યા હતા. તેમનો યાચક કવિ દેપાલ દિલ્હીથી ગુજરાતમાં આવ્યો. સંખેસરની યાત્રા કરી કોચરશાહની કીર્તિ સાંભળી તે સંખલપુર આવ્યો. તેના વિષે કવિએ ગીત બનાવ્યું. કોચરશાહે ખૂશ થઈ તેનો સારો સત્કાર કર્યો, પછી દેપાલ ત્યાંથી ખંભાત આવ્યો. અહીં સલામાં કોચરશાહનાં ઘણાં વખાણ કર્યાં. પછી તે વિમલાચલની જાત્રા કરવા ગયો.

સાજણસીશાહ કોચરનાં વખાણ સહન કરી શક્યા નહિ. મારાથી તે મોટો થયો છે અને મારા કરતાં વધારે વિખ્યાત! આવું અભિમાન આવતાં તેમણે અધિકારીને ઉંધુંછતું સમજાવી કોચરને કુટુંબ સાથે કેદ કરાવ્યો.

૧ સલખણપુર, હાંસલપુર, વડાવલી, સીતાપુર, નાવિઆંણી, બહિચર, ટૂંકઈ, દેવવાડુ, દેનમાલ, મોદેર, કાલહરિ, જમીણું. જુઓ એ. રા. સં. ભા. ૧૫ ૬

લોકો ઘણા દિલગીર થયા; અને કેટલાક કવિને દોષ દેવા લાગ્યા. પછી કવિ દેવાલ જાત્રાએથી આવ્યો ત્યારે તેણે સાજણસીનું ગીત બનાવી ગાયું કે—

સંઘપતિ સાજણ! મન દેઈ સુણિ ઓસવાલ ભૂઆલ,
શત્રૂકાર સખલ તઈ માંડયઉ તૂં કરૂણા પ્રતિપાલ.
તું કીડી કંચુ નવિ દુહવઈ દુર્ગલ દિ આધાર,
ખિરૂદ સખલ ઝોલાવઈ ભૂતલિ મહાજનરાય સંધાર. ૫
(કો. વ્ય. રાસ.)

ઉપરની કવિતાથી તેનાં વખાણ કર્યાં અને પછી કહ્યું કે કોચરનો અમલ નષ્ટ થવાથી બહુચરાણ આગળ ઘણા જીવોનો વધ થવા માંડ્યો છે. વધુ શું કહું? તમારા પ્રતાપે બાર ગામોમાં ‘અવલિ મૂઠે અમારિ પલાઈ’ દેવાલનાં વચન સાંભળીને સાજણસી ઘણું પસ્તાયો; અને કોચરશાહને બંદીખાનામાંથી મુક્ત કરાવ્યો; અને તેને બાર ગામનો અધિકાર આપી પહેલાંની માફક ‘અમારિ’ પલાવવાનું ચાલતું કર્યું આ કાર્યથી તે પાછો કીર્તિમંત થયો.^૧

ભીમાશા—સ્થંભતીર્થના ભીમાશાનું નામ સુવિખ્યાત છે. ઉપદેશ તરંગીણીના રચનાર રત્નમંદિરગણિ પોતાના ગ્રંથમાં તેમનું દૃષ્ટાંત નીચે પ્રમાણે આપી, જૈન મંદિરો બંધાવવાનો ઉપદેશ કરે છે, તે જણાવે છે કે:—

૧ શ્રીમાન પં. લાલચંદ્ર ભ. ગાંધી ‘જૈન યુગ’ પુ ૧ પૃ. ૪૧૪ ટીપ્પણમાં જણાવે છે કે “સુમતિસાધુસૂરિ અને કોચરશાહ એક સૈકામાં થયા નથી. ત્રિ સં. ૧૪૩૨ માં સ્વ. થએલા જિનોદયસૂરિએ બાર ગામમાં અમારી ઘોષણા કરાવી હતી. અને સુરતાણુ સનાખત દેસલહરા સારંગનિશ્રાએ શત્રુજયની યાત્રા કરી હતી. અને તેમનો પ્રવેશોત્સવ સલખણુપુરમાં કોચરશાહે કર્યો હતો. એથી કોચરશાહ વિક્રમના પંદરમાં સૈકામાં વિદ્યમાન હોવાનું જણાય છે. એમને બાર ગામનો અધિકાર અપાવનાર સજ્જનસિંહ છે. કવિએ કોચરશાહ અને સુમતિ સાધુસૂરિ સમકાલિન જણાવ્યા છે તે કદપનાથી જણાવ્યા હશે એમ અનુમાન છે સત્ય સ્વીકારવું. વળી અહીં વિચારવા જેવી ઐતિહાસિક ખાખત એ છે કે ખંભાતને તાખે સલખણુપુર વગેરે બાર ગામો હશે કે કેમ? અને તેનો અધિકાર અહીંના અધિકારીઓ ભોગવતા હશે?”

“સ્તંભતીર્થમાં કોઈક ભીમ નામના શ્રાવકે નગરની અંદર જગો નહિ મળવાથી નગરની બહાર ઘણું, દ્રવ્ય ખરચીને ચંદન અને હાથી દાંતોથી એક પૌષ્ઠશાળા બંધાવી ત્યારે કોઈકે તેને કહ્યું કે આ નગરની બહાર પૌષ્ઠશાલા કરી તે તો ફેગટ દ્રવ્ય ખરચ્યું. કેમકે તેમાં તો કદાચ ભિલો આવીને નિવાસ કરશે. તે સાંભળીને ભીમે કહ્યું કે કોઈક વિહાર કરીને થાકેલા મુનિ ખરેખર તેમાં કાર્યોત્સર્ગાદિક ધ્યાન ધરશે અને તેથી તે પૌષ્ઠશાલા સફળ થશે. છેવટે નગરની વસ્તી વધવાથી તે પૌષ્ઠશાલા હાલ નગરની અંદરજ આવી ગઈ છે.”

“ભીમ શ્રાવકે આબુ પર્વત પર જિન મંદિર બંધાવીને તેમાં મૂળ નાયકની ૫૧ અંગુળની પ્રતિમા સ્થાપવા માટે ઘણીવાર ગાળી ગાળીને ઉત્તમ પિત્તળનો રસ કરાવવા માંડ્યો. એટલામાં પાલણપુરના રહેવાસી ધનાશાએ આવી તેને વિનંતિ કરી કે હે ભીમ! આ પ્રતિમા બનાવવામાં તું મારો ભાગ લે. પણ ભીમે ના પાડવાથી તે રસ ઢાળતી વખતે ધનાશા પોતાના જલાની બાંહોમાં ગુપ્ત રીતે કેટલુંક સુવર્ણ લાવ્યો અને હાથ પહોળા કરવાના મિષથી તે સુવર્ણ તે પિત્તળના રસમાં નાખી દીધું. અને તેથી આજે પણ તે પ્રતિમા અત્યંત જગજગ્ન્યમાન દેખાય છે. તે પર શ્યામતા આવતી નથી. અને હાલમાં તે પ્રતિમા કુંભ મેડ પર પૂજાય છે.”^૨

શાણુરાજ (વિ. સં. ૧૪૫૨)

પંદરમા સૈકાની આખરમાં ખંભાતમાં શાણુરાજ નામે એક મહા ધનવાન અને પ્રભાવક શ્રાવક થઈ ગયો છે. તેણે ગિરનાર ઉપર ઘણું દ્રવ્ય ખરચી વિમલનાથ પ્રાસાદ નામનું એક મહાન મંદિર બંધાવ્યું હતું.

તેની પ્રશસ્તિ માટે ગિરનાર ઉપર ગઢના દરવાજાથી જરાક આગળ જતાં ડાબી બાજુ પર મોટા મંદિરના દ્વાર સમીપની દિવાલ ઉપર એક મોટો શિલાલેખ લાગેલો છે. આ લેખ રોચક એસિયાટીક સોસાયટીના ચોપાનીયામાં પ્રગટ થઈ ચૂક્યો છે. તે લેખ અપૂર્ણ છે.^૩

૧ ઉપદેશ તરંગીણી પૃ. ૧૦૮.

૨ ” ” ” પૃ. ૧૧૧ આબુના અચલગઢ ઉપર આવી પ્રતિમા છે.

કોઈ કહે છે કે કુંભારાણી સ્ત્રીએ ભરાવી છે ખરી વસ્તુ ગ્રહણ કરવી.

૩ પ્રા. જૈ. લે. સં. ભા. ૨ પૃ. ૧૦૦

ઉપરની પ્રશસ્તિના ૬ થી ૩૭ શ્લોકમાં શાણુરાજની હકીકત આપી છે. તેનો સારાંશ એ છે કે “સ્તંભતીર્થના શ્રીમાલી વંશના શાણુરાજની વંશાવલી આ પ્રમાણે-પૂના-જગત-વાઘણુનો પુત્ર વિક્રમ-દિત્ય થયો કે જેણે તિમિરપુરમાં પાર્શ્વનાથનું ઉચું વિશાલ મંદિર બંધાવ્યું. તેના પુત્ર માલદેવે સંઘ કાઠી શત્રુજય ને ગિરનારની યાત્રા કરી હતી; ને ‘સંઘપતિ’ બિરૂદ મેળવ્યું હતું. તેના પુત્ર વયરસિંહને ભાર્યા ધવલદેથી પાંચ પુત્રો થયા. ૧ હરપતિ,^૧ ૨ વયર, ૩ કર્મસિંહ, ૪ રામ, ૫ ચંપક. હરપતિને બે ભાર્યા નામે હેમાદે અને નામલદેથી છ પુત્રો સન્નજનાદિ થયા. હરપતિએ સં. ૧૪૪૨ માં પડેલા દુકાળમાં બહુ અન્નવસ્ત્રદાન કર્યું. પિળ્પલડુ ગામના રહીશોને ત્યાંના અધિપે બંદીવાન કર્યા હતા; તે છોડાવ્યા. ગુર્જર પાદશાહ પાસે સારી ખ્યાતિ મેળવી અને જયતિલકસૂરિના ઉપદેશથી સં. ૧૪૫૨ માં ગિરનાર ઉપર નેમિનાથ પ્રાસાદનો ઉદ્ધાર કર્યો. પાતશાહનું ફરમાન લઈ ૭ દેવાલય સાથે સિદ્ધગિરિ અને ગિરનાર પર સંઘ લઈ યાત્રા કરી. અને ૧૪૫૨ માં સ્તંભતીર્થમાં શ્રી જયતિલકસૂરિએ રત્નસિંહને આચાર્યપદ આપ્યું. તેના ઉક્તપુત્ર સન્નજનસિંહને કૌતુગદેથી શાણુરાજ નામનો પુત્ર થયો. કે જેણે પોતાની બહેન કર્મદેવીના ત્રેયાર્થે મહેસાણામાં ઋષભદેવનો પરિકર રચાવ્યો. મોટેરાપુરવાસી દ્રિજ ને વણિક જાતિના બંદીવાનને છોડાવ્યા. તેણે વિમલપ્રાસાદ ગિરનાર પર બંધાવ્યો. ગુર્જર પાતશાહ અહમદાદિની^૨ પાસે સાડું માન મેળવ્યું હતું. રત્નસિંહસૂરિના ઉપદેશથી સાધુ શ્રી શાણુરાજ સાતે ક્ષેત્રમાં ધન ખરચ્યું હતું.”^૩

૧ હરપતિ સંબંધી ગિરનાર ઉદ્ધાર રાસમાં નયસુંદરે જણાવ્યું કે-
 શ્રી જયતિલકસૂરીદ, જસ ઉપદેશે આણુંદ,
 શ્રી શ્રીમાલી વિભૂષણ હરપતિ સાર વિચક્ષણ,
 વિક્રમરાયથી વરસેં ચૌદશે ઓગણપચારી,
 રેવત પ્રાસાદે નેમ, ઉધરિયો અતિ પ્રેમ.

૨ (અહમદશાહ અમદાવાદ વસાવનાર.)

૩ જૈન ગુર્જર કવિઓ ભા. ૨ જો. પૃ. ૭૩૬

૧૨—ધર્મિષ્ઠ મહાજનો. (સત્તરમો સૈકા.)

“પુન્યવંત નર તિહાં વસઈ, પાલઈ નિજ આચાર”
જિન મંદિર નિત રચડાં, પૂજા રચઈ નર નારિ

અગડદત્તરાસ.

સત્તરમાં સૈકામાં ખંભાતમાં કવિ ઋષભદાસ થઈ ગયા. તેઓએ પોતાના જમાનામાં ખંભાતના ધોરી શ્રાવકોનાં નામ પોતાના રાસોમાં ગણાવ્યાં છે. તેઓએ ‘મસ્લીનાથ રાસ’ વિ. સં. ૧૬૮૫ માં પોષ શુદ્ધી ૧૩ ને રવિવારે રચ્યો છે; તેમાં તે નીચે પ્રમાણે જણાવે છે.

“પારિષ વજ્યો નિ રાજ્યો, જસ મહિમા જગમહાં ગાજ્યો,
અઉઠ લાષ રૂપક પૂણ્ય ઠામિ, અમારિ પળાવી ગામોગામી. ૨૮૨
ઓસવંસિ સોની તેજપાલ, શેત્રુંજ-ગીર ઉધાર વીસાલ,
લ્યાહારી દોય લાષ પરચેહ, ત્રીંગાવતીનો વાસી તેહ. ૨૮૩
સોમકરણ સંઘવી ઉદ્ધકરણ, અધલખ્ય રૂપક તે પુણ્ય કરણ,
ઉસવંસિ રાજા શ્રીમલ, અધલખ્ય રૂપકિ પરચઈ ભલ. ૨૮૪
ઠકર જઈરાજ અનિ જસવીર, અધલખ્ય રૂપક પરચઈ ધીર,
ઠકર કીકા વાઘા જેહ, અધલખ્ય રૂપક પરચઈ તેહ.” ૨૮૫

વળી હીરવિજયસુરિ રાસમાં પૃ. ૨૦૬ નીચે પ્રમાણે જણાવે છે.

“ચૈત્રી પુનમ દિન કહેવાય, શાહ શ્રીમલ શેત્રુંજે નય;
સંઘવી ઉદ્ધકરણ તેજપાલ, ઉકર લાઈ ખુદ્ધિ વિશાલ. ૧૨
ઠકર કીકા કાલા નેય, શાહ મનજી સંઘમાંહિ હોય;
સોની કલો નિ પાસવીર, શાહ સંઘા સોમા નર ધીર. ૧૩
ગાંધી કુંઅરજી બાડુઆ, સાહ તોલો સંઘમાંહિ હવા,
વોહોરો વરન્દગ નિ શ્રીપાલ બેહુ પુરુષનિ ખુદ્ધિ વિશાલ. ૧૪
સાહ શ્રીમદ્ધ સંઘવીજ અનંગ ચાલે જિણુ રાણા નિ સંગ,
વસ્તુપાલ વિક્રમની પરે, શેત્રુંજે આવ્યા બહુ રંગ ધરે.” ૧૫

રત્નપાલ દોસી.

મહાન જૈનાચાર્ય શ્રી હીરવિજયસુરિ ફરતા ફરતા એક વખત ખંભાતમાં પધાર્યા. અહીં રત્નપાલ નામનો એક શ્રીમાન રહેતો હતો. તેને ઠંકા નામની સ્ત્રી હતી. તેનાથી તેને રામજી નામનો પુત્ર થયો હતો. સુરિજી પધાર્યા તે વખતે રામજી રોગથી ઘણો પીડાતો હતો.

રત્નપાલે એક વખત બહુ વિનયપૂર્વક સૂરિજીને કહ્યું કે ‘મહારાજ જો આ પુત્ર સાંભળે થઈ જશે ને તેની મરજી હશે તો હું આપને વહોરાવીશ.’ આચાર્યશ્રી થોડા સમય ત્યાં રહ્યા; બાદ વિદાય થયા. રામજીની તબીયત સુધરતી ગઈ અને તદ્દન સારો થઈ ગયો.

છોકરો આઠેક વર્ષનો થયો ત્યારે આચાર્યશ્રી ફરતા ફરતા પુનઃ ખંભાત આવ્યા. અને તેમજી રામજીની ખબર પૂછી. પૂર્વના આદેશ પ્રમાણે તેમજી રામજીની માંગણી કરી. આચાર્યશ્રીની માંગણી સાંભળી રત્નપાલ દોસી તથા તેનું આખું કુટુંબ તેમની સાથે કલેશ કરવા લાગ્યું. આથી સૂરિએ મૌન ધારણ કરી ઉપરોક્ત બાબત છોડી દીધી.

રામજીને અબ્બ નામની એક બહેન હતી. તેના સસરાનું નામ હરદાસ હતું. હરદાસે પોતાની પુત્રવધુની પ્રેરણાથી આ વખતે ખંભાતનું અધિપત્ય ભોગવનાર નવાબ^૧ શિતાબખાનની પાસે જઈ કહ્યું કે આઠ વર્ષના બાળકને હીરવિજયસૂરિ સાધુ બનાવી દેવા ચાહે છે. માટે તેમને અટકાવવા જોઈએ. તેની હકીકત ધ્યાનમાં લઈ સૂરિજીને પકડવા માટે વોરંટ કાઢવામાં આવ્યું. જ્યારે કલેશની બહુ વૃદ્ધિ થઈ ત્યારે સૂરિજી સમય વિચારી વિદાય થઈ ગયા. આ બનાવ સંવત ૧૬૨૨ થી ૧૬૩૦ ની વચ્ચેમાં બન્યો છે. કેટલોક સમય વિત્યા બાદ જ્યારે આચાર્યશ્રી ફરી ખંભાત પધાર્યા ત્યારે તેમના ઉપદેશથી ઘણા માણસોએ ત્યાગ ધારણ કર્યો અને તેજ અવસરે રામજીએ પણ આ જગતની મોહબળને છોડી આચાર્યશ્રી પાસે દીક્ષા લીધી.^૨

સંઘવી ઉદ્ધરણ.

ઓશવાલ જ્ઞાતિનો પ્રસિદ્ધ જૈન સં. ૧૬૩૮ માં શ્રી હીરવિજય-સૂરિનો પરમભક્ત હતો. તેજી આખુ તથા ચિતોડ વગેરેની જગત્રા માટે મોટો સંઘ કાઢ્યો હતો તેથી તેને સંઘવી કહે છે, એમાં એજી વીસ હજાર રૂપીઆ ખરચ્યા હતા.

૧ શિતાબખાનનું ખરું નામ સૈયદ હસલીક છે. આના સંબંધમાં વિશેષ માહિતી મેળવવા ઇચ્છનારે “અકબરનામા” પ્રથમ ભાગના એવરિંગના અંગ્રેજી અનુવાદના પે. ૩૧૯ માં જોવું.

૨ સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ પૃ. ૨૬

તેની સ્ત્રીનું નામ અમરાદે અને તેના પુત્રનું નામ દેવકરણુ હતું. સંવત ૧૬૩૮ ના મહા શુદ્ધિ ૧૩ સોમવારે શ્રી હીરવિજયસૂરિ ખંભાત પધાર્યા ત્યારે તેમના હાથે શ્રી સંભવનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી ઘણા દ્રવ્યનો વ્યય કર્યો હતો. વર્ગી સૂરિજીનો સં. ૧૬૫૨ માં સ્વર્ગવાસ થયા પછી ધીજી વર્ષે શેત્રુંજય ઉપર તેમનાં પગલાંની સ્થાપના કરી હતી. આ પગલાં હજી પણ ઋષભદેવ ભગવાનના મંદિરની પશ્ચિમે નાના મંદિરમાં વિદ્યમાન છે. તેની પ્રતિષ્ઠા શ્રી વિજયસેનસૂરિના હાથે મહોપાધ્યાય કલ્યાણવિજય અને પંડિત ધનવિજયની વિદ્યમાનતામાં કરાવી હતી.^૧

સંઘવી ઉદયકરણુ મહા ધનવાન અને સત્તરમાં શતકનો પ્રસિદ્ધ પુરૂષ થઈ ગયો છે. કવિ ઋષભદાસે પોતાની કૃતિ શ્રીહીરવિજયસૂરિરાસમાં તેનો ઠામ ઠામ ઉલ્લેખ કર્યો છે.

અભયરાજ.

અભયરાજ મૂળ પાટણનો ઓશવાલ શ્રાવક હતો. એક વખત આચાર્યશ્રી હીરવિજયસૂરિ ખંભાત પધાર્યા તે વખતે તે પોતાનું ગૃહ-મંડળ લઈને ખંભાતમાં દીક્ષા લેવા આવ્યો. અને અહીં વાઘજીશાહ નામના એક ગૃહસ્થને ત્યાં ઉતારો કર્યો. મિષ્ટાનપાણી ઉડવા લાગ્યાં અને દાનક્રિયાઓ થવા લાગી. લગભગ ત્રણ મહિના સુધી અનેક ધાર્મિક કાર્યો કર્યા અને લગભગ પાંત્રીસ હજાર મહંમુદિકાનો વ્યય કર્યો ને પોતાની ખરી કમાણીનું સાર્થક કર્યું.

પછી પોતે તથા પોતાના પુત્ર, પુત્રી અને ચાર નોકરો સાથે કંસારી પાસેના આંબાસરોવર (આંબાખાડના નામથી તે જગ્યા ઓળખાય છે) પાસેના રાયણના ઝાડ નીચે દીક્ષા લીધી.

આવી રીતે નવજીણે એકી સાથે દીક્ષા લીધી તે જોઈને શ્રીમાલી જ્ઞાતિના નાના નાગજી નામના એક ગૃહસ્થને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો અને તેણે પણ તેજ જીણે દીક્ષા લીધી. તેનું નામ ભાણુવિજય રાખવામાં આવ્યું.

રાજા શ્રીમદ્ધ (સં. ૧૬૭૭)

સત્તરમા શતકના ધોરી શ્રાવકોમાં રાજા શ્રીમદ્ધ ઘણા ધનાઢય અને ધર્મપ્રેમી ગૃહસ્થ હતો.

૧ એ લેખ 'હીરવિજયસૂરિ' ના લેખની ટીપણીમાં જુઓ.

રાજા શ્રીમદ્દેવ ઓસવાલ જ્ઞાતિનો શ્રાવક હતો. તેને શિવાદે અને વદહાદે નામની બે સ્ત્રીઓ હતી. પહેલી સ્ત્રીને ધનાઈ નામની પુત્રી હતી અને બીજી સ્ત્રીથી રહિયો નામનો પુત્ર હતો. સંવત ૧૬૭૭ ના કારતક વદ ૨ ને બુધવારે વદહાદેએ શ્રીસંભવનાથની પાષાણુ પ્રતિમા કરાવી. તેની પ્રતિષ્ઠા શ્રીવિજયસેનસૂરિના શિષ્ય વિજયદેવે કરાવી હતી. આ પ્રતિમા જિરાલાપાડાના ચિંતામણિ જિનાલયમાં છે. અને બીજી પ્રતિમા શ્રી અનંતનાથની કરાવી હતી. ને તેની પ્રતિષ્ઠા તેજ દિવસે શ્રી વિજયદેવે કરાવી હતી.

શ્રીમદ્દેવ ઘણો ધનાઢ્ય અને ઉદાર ધર્મપ્રેમી હોવાથીજ તેને રાજા કહેતા હશે. શ્રીમદ્દેવે સંઘવી થઈને શેત્રુંજીનો સંઘ કહાડયો હતો. કવિ ઋષભદાસ કહે છે કે—

ચૈત્રી પુનમ દિન કહેવાય શાહ શ્રીમદ્દે શેત્રુંજે જાય,
શાહ શ્રીમદ્દે સંઘવીજ અનંગ, ચાલે જિમ રાણા નિસંગ.

હી. રા. પૃ. ૨૦૬

x x x x

ઉસવંશી રાજા શ્રીમદ્દે અઘલખ્ય રૂપક ખરચ્ય ધીર.

મદ્દીનાથરાસ પૃ. ૨૮૪

જસરાજ (સં. ૧૬૬૮)

ઓસવંશમાં સા. જસરાજ કરીને ગૃહસ્થ થયો. તેને જસલદે નામે સ્ત્રી હતી અને માંડણુ નામે પુત્ર હતો. તેણે સં. ૧૬૬૮ ના અશાઠ સુદિ ૨ ને દિવસે શ્રી સોમચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ કરાવ્યા અને શ્રી. વિજયસેનસૂરિએ તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.^૧ જે હાલ માણેક ચોકમાં છે. તેણે આ પ્રસંગે લગલગ અર્ધો લાખ રૂપીઆ ખરચ્યાનું કવિ ઋષભદાસ કહે છે. વળી જસરાજના પુત્ર માંડણુ સં. ૧૬૭૭ માં માઘ વદી ૧૦ ને ગુરૂવારે શ્રી જિનચંદ્રસૂરિની પાદુકાઓ કરાવી.^૨

ગાંધી કુંઅરજી (સં. ૧૬૮૩)

કવિ ઋષભદાસે ગાંધી કુંઅરજીનું નામ મોટા ગૃહસ્થમાં ગણાવ્યું છે. સં. ૧૬૮૫ માં સોની તેજપાળે શેત્રુંજીની જત્રા કરવા સંઘ કાઢ્યો. ત્યારે ગાંધી કુંઅરજી તે સંઘમાં ગયો હતો.

૧ જ્ઞે. ધા. પ્ર. લે. સં. ભા. ૨ જ્ઞે. લે. ૬૮૦

૨ એજ લે ૮૮૨

‘ગાંધી કુંચરજી બાહુચ્યા, સાહુ તોલો સંઘમાંહિ હવા.’

હી. રા. પૃ. ૨૦૬.

ગાંધી કુંચરજીએ સં. ૧૬૮૩ ના ફા. વ. ૪ ને દિવસે શ્રી મુનિસુવ્રત ળિંબ કરાવ્યું અને શ્રી વિજયાણુંદસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.^૧

ઠક્કર કીકો (સં. ૧૬૫૬)

ઠક્કર કીકો વૃદ્ધશાખાનો મોઢ જ્ઞાતિનો ધનાઢય હતો. તેને વનાઈ નામની સ્ત્રી હતી અને કાલા, લાલજી અને હીરજી નામના ત્રણ પુત્રો હતા. ઠ. કીકાએ સં. ૧૬૫૬ (અલ્પાઈ વર્ષ ૪૫) ના વૈશાખ સુદ ૭ ને બુધવારે પોતાના પરિવાર સાથે શ્રી નેમિનાથનું ળિંબ ભરાવ્યું. અને શ્રીવિજયસેનસૂરિએ તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. વળી તેણે શાંતિનાથનું બીજું ળિંબ ભરાવ્યું હતું.^૨

સોની તેજપાલે કાઢેલા સંઘમાં તે ગયો હતો. તેણે પ્રતિષ્ઠા વખતે અર્થો લાખ રૂપીઆ ખરચ્યા હતા. કવિ ઋષભદાસ કહે છે કે—

“ઠક્કર કીકા વાઘા જેહ, અઘલખ્ય રૂપક ખરચઈ તેહ.”

હી. રા. પૃ. ૨૦૬

શાહુ વાઘજી.

હીરવિજયસૂરિનો તે પરમભક્ત હતો. તેને ત્યાં પાટણુ નિવાસી અભયરાજ પોતાના કુટુંબ સાથે આવીને ત્રણ મહીના સુધી રહ્યો હતો; અને ધર્મકામો કર્યાં હતાં. કવિ ઋષભદાસ તેથીજ તેનો નિર્દેશ કરે છે કે—

‘ઉતર્યા શાહુ વાઘજીને ઘરે, કુલેકાં ચઢતાં બહુ પરે.’”

હી. રા. પૃ. ૫૨

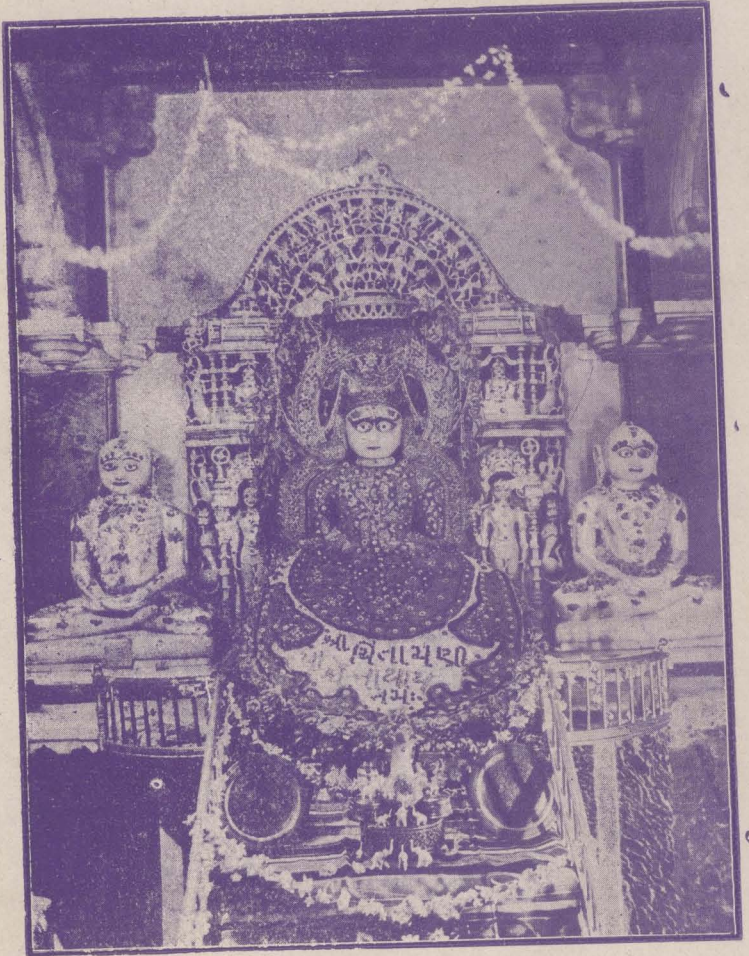
વાઘજીએ શકરપુરમાં દહેરૂં કરાવવામાં મદદ કરી હતી—

“શક્કરપુરિં શ્રીમલરે, કીકા વાઘા કરે,

દહેરૂં પોષધશાલસ્યું એ.” હી. રા. પૃ. ૨૨૩

૧ જૈ. ધા. પ્ર. લે. સં. ભા. ૨ જો લે. ૫૮૬

૨ જૈ. ધા. પ્ર. લે. સં. ભા. ૨ લે. ૫૭૭, ૧૧૦૪

श्री चिंतामणी पार्श्वनाथ-जिराणा पाडो.

श्री महावीर प्रॉ. वर्कस, धनल स्ट्रीट, मुंबई ३.

ખીમો વ્યવહારી.

શ્રી વિજયદેવસૂરિના પદ્મધર શ્રી વિનયદેવસૂરિ એક વખત વિહાર કરતા કરતા ખંભાત આવ્યા. આ વખતે ખંભાતમાં ખીમો વ્યવહારી મોટા અધિકારને ભોગવતો હતો. શ્રી પૂજ્ય ખીમને ત્યાં ઉતયા. તેણે ખહુંજ આદર પૂર્વક પોતાના ઘરના ત્રીજા માળે તેમને ઉતારો આપ્યો. ગુરુના ઉપદેશ પ્રમાણે ખીમો તેમની સહહૃણાને અનુસરવા તૈયાર થયો. તેણે ખંભાતના સર્વ શ્રાવકો, નગરમાં હતા તેટલા ગચ્છપતિઓ, ઉપાધ્યાયો અને ખીજા સર્વને ભેગા કરીને કહ્યું કે હું સુધર્મગચ્છનો અનુયાયી થાઉ છું જેને કંઈ પણ સંદેહ હોય તે બહિર કરો. એટલે તેનો ખુલાસો થાય. “સમસ્ત સાધુઓએ કહ્યું કે તમો કહો છો તેજ સહહૃણા શુદ્ધ અને જિનભાષિત છે. આ વખતે ઘણા લોકોએ તે સહહૃણા કબુલ રાખી. એ પ્રમાણે કરવાથી ઘણા શ્રાવકોનો અનુરાગ વધ્યો અને અનેક ઉત્સવો થયા.”^૧

આ વખતે વિજયગચ્છના શ્રી ક્ષમાસાગરસૂરિ કે જેમની સહહૃણા ઘણા દેશોમાં હતી; અને ઘણા લવ્ય જનો જેમની આજ્ઞા માનતા હતા. તેમણે સાંભળ્યું કે વિનયદેવસૂરિએ સૂત્ર સિદ્ધાન્તથી સમાચારી ફેરવી છે. આથી તેઓ પોતાના પરિવાર સાથે ખંભાત આવવા નીકળ્યા.

એક વખત ખંભાતના હંસરાજ દોસી સૂતા હતા ત્યાં તેમણે સ્વપ્નમાં ખીમાશાહના ત્રીજા માળે ચંદ્ર જોયો. આ વાત સવારમાં તેમણે બહિર કરી. એટલામાં ખબર મળી કે “પ્રખ્યાત ગચ્છનાયક પધારે છે.” ક્ષમાસાગરસૂરિને આવતા જાણીને સંઘ મોટી ધામધુમથી તેમની સામે ગયો. ગુરુએ ખીમાશાહના ત્રીજા માળે મુકામ કર્યો. પછી બેઉ આચાર્યો ઉપરની વાત માટે એકમત થયા. પછી બંને અમદાવાદ પધાર્યા.

સોની તેજપાલ (સં. ૧૬૪૯)

“સોની શ્રી તેજપાલ ખરાખરી નહિ કે પોષધ ધારી”

(હી. રા. પૃ. ૧૬૬)

ખંભાતની સુપ્રસિદ્ધ ઓસવાલ જ્ઞાતિનો પનોતો પુત્ર તેજપાલ સત્તરમા સૈકામાં મોટો ધનાઢય થઈ ગયો છે. ઓસવંશમાં પ્રખ્યાત

૧ શ્રી વિનયદેવસૂરિએ ખરહાનપુરમાં જુદો ગચ્છ સ્થાપન કર્યો હતો. તે સંખંધી ઉપરની વાત છે. વિનયદેવસૂરિ રાસની કડી ૧૯૨ થી ૨૦૧ જુઓ. ઐ. રા. સં. ભા. ૩ પૃ. ૨૨.

થએલા આભૂ શેઠના કુળમાં તે જન્મ્યો હતો. આભૂ શેઠ પછી શિવરાજ નામનો પુણ્યશાળી શેઠ થયો. તેને સ્ત્રીધર નામે પુત્ર થયો. તેનો પુત્ર પર્વત નામે થયો. તેનો કાલા અને તેનો વાધા નામના પુત્રો થયા. વાધાને રબઈ નામની સ્ત્રીથી વચ્છિઆ નામે પુત્ર થયો. આ વચ્છિઆને સુહાસિણી નામની સ્ત્રીથી તેજપાલ નામે કુલોદ્ધારક પુત્ર રત્ન થયો. તેજપાલને તેજસદે નામે પ્રિયપત્ની હતી.

આ ધનાઢ્ય દંપતી અનેક પ્રકારનાં સુખો ભોગવતાં હતાં. આ સમયના સુપ્રસિદ્ધાચાર્ય શ્રી હીરવિજયસૂરિ તથા શ્રી વિજયસેનસૂરિનાં તે પરમ ભક્ત હતાં. તેમના સદુપદેશથી તેણે જિનમંદિરો બંધાવવામાં તથા સંઘલક્ષિત કરવામાં પોતાની લક્ષ્મીનો સારો વ્યય કર્યો હતો.

વિ. સં. ૧૫૮૭ માં કર્માશાહે શત્રુજય ઉપરના મૂળ મંદિરનો પુનરુદ્ધાર કર્યો હતો; પણ તે મંદિર બહુ પ્રાચીન હોવાને લીધે થોડાજ સમયમાં પાછું એ મંદિર જીર્ણ થઈ ગએલું જણાયું. તેથી તેજપાલે તેનો પુનરુદ્ધાર કરવાનો વિચાર કર્યો. આ વિચાર તેણે આચાર્યશ્રી હીરવિજયસૂરિને જણાવી તેમના સદુપદેશથી એ મંદિરનો ઉદ્ધાર કરવો શરૂ કર્યો. અને ટુંક સમયમાં આખું મંદિર તદન નવા જેવું તૈયાર કરાવ્યું.

આ મંદિરની ભૂતલથી શિખર સુધીની ઉંચાઈ બાવન હાથની છે. ૧૨૪૫ કુલો એના ઉપર છે. ૨૧ સિંહો બેસાડ્યા છે. ચારે દિશાની ચાર યોગિનીઓ તથા દસ દિગ્પાલો યોગ્ય સ્થાનમાં બેસાડ્યા છે. આ મહામંદિરની ચારે બાજુ ૭૨ દેવકુલિકાઓ, તેટલીજ જૈનમૂર્તિઓથી વિભુષિત થએલી છે. ૪ ગોખંડા, ૩૨ પુતલિઓ અને ૩૨ તોરણોથી આ મંદિરની શોભા અલૌકિક દેખાય છે. વળી મંદિરમાં ૨૪ હાથીઓ અને બધા મળી ૭૪ સ્થંભો લાગેલા છે. આવું મનોહર મંદિર જસુ ઠક્કરની સહાયથી સં. ૧૬૪૯ માં તેજપાલે તૈયાર કરાવ્યું. અને તેનું નામ “નદિવર્દન” પાડ્યું. તેજપાલે આ ચૈત્ય સમરાવવા જે ધન ખરચ્યું તે બાણી લોકો તેને ‘કલપદુમત્યયમનેન ધનવ્યયેન’ કલપદુમની ઉપમા આપવા લાગ્યા. કવિ ઋષભદાસ કહે છે કે—

૧ શત્રુજય ઉપર મુખ્ય મંદિરના રંગમંડપમાં શત્રુજય ઉદ્ધારનો મોટો લેખ કોતરેલો છે. તે લેખ પ્રા. જૈ. લે. સં. ભા. ૨ જામાં લેખ નં. ૧૨ માં જાપાયો છે.

“ગિરિ શેત્રુંજે ઉદ્ધાર કરાવ્યો ખરચી એક લખ્ય લ્યાહરી
દેખી સમકિત પુરૂષજ પામે, અનુભોદે નરનારી.

(હી. રા.)

સં. ૧૬૫૦ માં તેણે બહુ ધામધુમથી શત્રુંજયની યાત્રા કરી હતી. સં. ૧૬૪૯ માં શ્રી હીરવિજયસૂરિ ધોલકે હતા અને ખંભાતથી સોની તેજપાલ સંઘ કાઢી ત્યાં ચાલ્યો.

‘બાઈ સાંગદે સોની તેજપાલ, ખંભાતથી ચાલ્યા તત્કાલ,
પુંઠિ સેજપાલાં છત્રીસ, આવ્યાં ધોલકે સખલજગીશ.
વંદી હીરને નિરમલ થાય. ગુરૂ પુંઠે શેત્રુંજે બ્યય,
સોરઠ દેશનો મુગટ જેહ, દીઠે નિરમલ હુએ દેહ.

(હીરવિજયસૂરિ રાસ પૃ. ૧૯૯)

શ્રી હીરવિજયસૂરિ સાથે તેઓ ત્યાં પહોંચ્યા અને તેમના પવિત્ર હાથે પોતે જેનો ઉદ્ધાર કરેલો છે એ મંદિરની મહાન પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ પ્રતિષ્ઠાના સમયે અસંખ્ય મનુષ્યો આવ્યા હતા. ગુજરાત, મેવાડ, મારવાડ, દક્ષિણ અને માલવા વગેરે દેશોમાંથી હબરો યાત્રાળુઓ યાત્રા કરવા આવ્યા હતાં. તેમાં ૭૨ તો મોટા સંઘ હતા. શ્રી હીરવિજયસૂરિ સાથે એક હબર સાધુઓ હતા.

એક વખત શ્રી હીરવિજયસૂરિ સ્થંડિલ ભૂમિ જતા હતા તે વખતે તળાવની પાળ ઉપર યાત્રાળુઓ રસોઈ બનાવતા હતા. આ જોઈને સૂરિજીએ ઉપાધ્યાય સોમવિજયને તે સંબંધી હકીકત કહી. ઉપાધ્યાયે તરત સોની તેજપાલને બોલાવી કહ્યું કે તમે આવ્યા છો અને યાત્રાળુઓ પોતાને ઉતારે રાંધી ખાય એ શોભાવાળું નથી. સંઘવીએ તત્કાલ યાત્રાળુઓને નિમંત્રણ કરી પોતાને રસોડે જમવા વિજ્ઞપ્તિ કરી. યાત્રાળુઓને બહુ આનંદ થયો અને તેજપાલના શુભ ગાવા લાગ્યા.

ખંભાતમાં સોની તેજપાલે સં. ૧૬૪૬ ના જેઠ સુદિ ૯ ને સોમવારે શ્રી અનંતનાથની પ્રતિમા કરાવી હતી. ૧ ને તેની પ્રતિષ્ઠા શ્રી હીરવિજયસૂરિએ કરાવી હતી. આ સંબંધમાં જેણે નજરોનજર જોએલું છે તે કવિ ઋષભલાસ કહે છે કે:—

૧ જૈ. ધા. પ્ર. લે. સં. જા. ૨ જો લેખાંક ૬૯૮

ઋષભ કહે ગુરૂ હીરણ નામિ જ્યજ્યકાર
 પિસ્તાલિ પાટણી રહ્યા કીધો પછે વિહાર
 પાટણથી પાંગર્યો હીરો આવે ત્રંબાવતી માંહિ
 સોની તેજપાલ પ્રતિષ્ઠા કરાવે, હરખે બહુ મનમાંહિ-૧
 હીરણ આવે ત્રંબાવતી માંહિ-
 સંવત સોલ છેતાલા વરષે પ્રગટયો તિહાં જેઠ માસો
 અબ્બુઆલી નોમિ જિન થાપ્યા, પોહોતી મનની આસો. હી-૨
 અનંતનાથ જિનવરનિ થાપ્યા, ચૌદમો જેહ જિણુદો
 ચઉદ રત્નતણો તે દાતા, નામિ અતિ આણુદો હી-૩
 પંચવીસ હબ્બર રૂપધઆ ખરચ્યા, ણિખ પ્રતિષ્ઠા બુહારો
 ચીવર ભૂષણુ રૂપક આપે, સાહમી વચ્છલ કર્યાચ્યારહો. હી-૪
 સોમવિજયને પદવી થાય, રૂપે સુરપતિ હારે
 કહિણી રહિણી જેહનીરે સાચી, વચન રસેં તે તારે હો. હી-૫

સોની તેજપાલે સં. ૧૬૫૬ ના વૈશાખ વદિ ૬ ને ગુરૂવારે શ્રી
 આદિનાથનું મહાન પ્રતિમાવાળું-ભોંયરાવાળું ચૈત્ય અંધાવ્યું.^૧ જે વિષે
 કવિ કહે છે કે—

ઇંદ્રભુવન જસ્યું દહેરૂં કરાવ્યું, ચિત્ર લિખિત અલિરામ
 ત્રેવિસમો તીર્થકર થાપ્યો, વિજયચિંતામણિ નામ હો. હી-૬
 ઋષભતાણી તેણે મૂર્તિ ભરાવી અત્યંત મોટી સોય
 ભુંધરામાં જઈને બુહારો, સમક્રિત નિરમલ હોય હો. હી-૭

ઉપર જે પ્રતિમાની હકીકત દર્શાવી તે હાલ ખંભાતમાં માણેક-
 ચોકની ખડકીમાં છે. તેના ભોંયરામાં ઋષભદેવની મોટી પ્રતિમા છે.
 આ ભોંયરાની ભીંત ઉપર એક લેખ છે તેમાં જણાવ્યું છે કે “સંવત
 ૧૬૬૧ વર્ષે વૈ. સુ. ૭ સોમે સોની તેજપાલભાર્યા તેજલદે કારિતં
 શ્રી પાર્શ્વનાથ ણિખં પ્ર. તપાગચ્છે શ્રી વિજયસેનમૂરિભિ:” આ સિવાય
 તેજપાલે ઘણા ણિખં સોનારૂપાનાં ભરાવ્યાં છે એમ કવિ કથે છે—

“અનેક ણિખ જેણે જિનનાં ભરાવ્યાં, રૂપક કનક મણિ કેરાં,
 ઓશવંશ ઉજ્જવલ જેણે કરીઓ કરણી તાસલલેરા હો.” હી-૮
 વળી તેણે આબુ અને અચલેશ્વરનો સંઘવી થઈને યાત્રાઓ કરી
 હતી. કવિ તેની પ્રશસ્તિ કરતાં કહે છે કે—

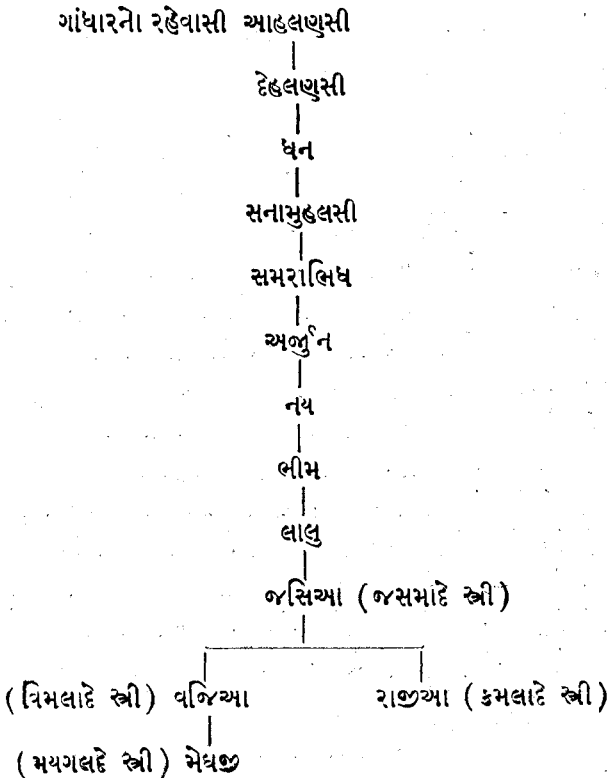
૧ જૈ. ધા. પ્ર. લે. સં. ભા. ૨ જે લે. ૯૧૩
 ૨ “ ” ” ” લે. ૯૧૫

આખૂગદનો સંઘવી થાય, લહિણી કરતો જાય
આખૂગદે અચલેશ્વર આવે, પૂજે ઋષભના પાય. હી-૧૦
સાત ખેત્રે જેણે ધન વાળ્યું, રૂપક નાણે લહિણી
હીરતણા શ્રાવક એ હોયે જાણું મુગટ પરિ ગહિણી. હી-૧૧

પારેખ રાજ્યો અને વજ્યો. (વિ. સં. ૧૬૪૪)

ખંભાતમાં જેવી રીતે ધર્મકાર્યમાં અગ્રપદ લોગવનાર જોનો
હતા તેવી રીતે રાજકાજમાં લોગવગ ધરાવનાર, માનમસ્તખો સાચવ-
નાર અને ધનાઢય જોનો હતા તેનું જવલંત દષ્ટાંત પારેખ
રાજ્યો વાજ્યોનું છે.

૧ ખંભાતના (સાગોટા પાડાના)-ચિતારી બજારના ચિતામણિ પાર્શ્વનાથનું
ભોંયરાવાળું પ્રસિદ્ધ અને વિશાળ દહેરું બંધાવનાર પારેખ વજ્યો
રાજ્યોનું વંશવૃક્ષ.

પારેખ વજ્રા અને રાજ્યાના પૂર્વજ આહલાણસી મૂળગાંધાર પુરમાં રહેતા હતા. તેઓ જ્ઞાતિએ શ્રીમાળી વણિક હતા. તેઓના ધંધો વેપાર કરવાનો હતો. પરીખ વજ્રા અને રાજ્યા વેપાર કરવા સાડ ખંભાતમાં આવ્યા. વેપારમાં તે ઘણું દ્રવ્ય કમાયા. આ વખતે ગોવામાં ફિરંગીઓનું રાજ્ય હતું. તેમના દરબારમાં તેમણે સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી. કહેવાય છે કે એક વખત ચેઉલના એક ખોજગીને અને ખીજ કેટલાક માણસોને ગોવાના શ્રીરંગીઓએ કેદ કર્યા હતા. તેમને શ્રીરંગી અધિકારીઓએ છોડ્યા નહિ. છેવટે તે ખોજગીનો એક લાખ લ્યાહરી દંડ કર્યો. પણ દંડ આપવાની તેની શક્તિ ન હતી. છેવટે તેને પરીખ વજ્રા અને રાજ્યાનું નામ દીધું ને તેઓને ખોલાવવામાં આવ્યા. પરીખ રાજ્યા શ્રીરંગીના અધિપતિ વીજરેલ પાસે ગયો. તેણે લાખ લ્યાહરી લરીને ખોજગીને છોડાવ્યો. પેલા ખોજગીને પોતાને ઘેર કેટલાક દિવસ રાખી પછી તેને ચેઉલ પહોંચતો કર્યો પાછળથી ખોજગીએ એક લાખ લ્યાહરી રાજ્યાને લરી દીધા.

એક વખત આ ખોજગીએ ખાવીસ ચોરોને કેદ કર્યા હતા. તેમને તે એક દિવસ તરવાર લઈને મારવા તૈયાર થયો. ત્યારે ચોરોએ કહ્યું “આપ મોટા પુરૂષ છો. અમારા ઉપર દયા કરો. વગી આજે રાજ્યા શેઠનો મોટો તહેવાર (ભાદરવા સુદ ૨)નો દિવસ છે. રાજ્યા શેઠનો તેહવારનો દિવસ છે એ સાંભળતાંજ તેણે ચોરોને મારવાનું છોડી દઈ કેદથી મુક્ત કર્યા અને કહ્યું કે તે તો મારા મિત્ર છે એટલુંજ નહિ પણ મને જીવન દેવાવાળા છે. તેમના નામથી હું જેટલું કડું તેટલું થોડું છે. આ ઉપરથી સમજાશે કે ખંભાતના એક વ્યાપારીની રાજદરબારમાં કેટલી લાગવગ અને પ્રતિષ્ઠા હશે.

ખંધાવેલા જિનભવનો: પરીખ વજ્રા રાજ્યાએ પાંચ જિનભવનો ખંધાવ્યાં છે. ખંભાતમાં ત્રણ દરવાજા આગળ હાલ અંખાલાલ પાનાચંદની ધર્મશાળા છે ત્યાં સંવત ૧૬૪૪ ના જેઠ સુદ ૨ ને દિવસે શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ તથા શ્રી મહાવીર સ્વામિની પ્રતિષ્ઠા કરી. મૂર્તિઓ ઘણીજ વિશાળ અને ભોંયરામાં છે. ઘણા પરદેશી મુસાફરો તેને જોવા આવે છે. આખા મંદિરનું વર્ણન કરતો ૬૨ શ્લોકનો મોટો શિલાલેખ તે મંદિરમાં છે. તે લેખ આ પુસ્તકમાં પરિશિષ્ટમાં આપવામાં આવ્યો છે. તે વાંચવાથી તેની ભવ્યતા અને સુંદરતા સમજાશે. ખીજું ગંધારમાં નવપદ્મ પાર્શ્વનાથનું ખંધાવ્યું. નેજામાં

ઋષભદેવની સ્થાપના કરી અને વડોદરામાં કરેડા પાર્શ્વનાથ અને નેમિનાથ એમ બેની સ્થાપના કરી. વળી સં. ૧૬૪૪ માં વજ્રઆના પુત્ર મેઘજીએ શ્રી શાન્તિનાથનું ણિખ કરાવ્યું હતું. અને તેની શ્રી વિજયસેનસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી^૧ તથા સં. ૧૬૫૮ ના માઘ સુદિ ૫ ને સોમવારે બે લાઈઓએ શ્રી સ્તંભનક પાર્શ્વનાથનું ણિખ કરાવ્યું હતું.^૨

પરીખ રાજીઆ અને વજ્રઆએ સંઘવી થઈને આણુ, રાણુપુર અને ગોડી પાર્શ્વનાથની યાત્રા માટે મોટા સંઘે કાઢયા હતા. ઘાઘલા ગામમાં (દીવ પાસે) કોઈ માણુસ જીવહિંસા કરે નહિ એવો હુકમ મેળવ્યો હતો. સંવત ૧૬૬૧ ની સાલમાં ભયંકર હુકાળ પડ્યો ત્યારે તેમણે ચાર હજાર મણુ અનાજ વાપરીને ઘણું કુંડુંબની રક્ષા કરી હતી; એટલુંજ નહિ પણ ગામે ગામ પોતાનાં માણુસોને મોકલીને ગરીબોને રોકડી રકમ આપીને સહાયતા કરી હતી. એકંદરે તેઓએ ૩૩ લાખ રૂપીઆ પુણ્ય કાર્યમાં ખરચ્યા હતા. ધન્ય છે ખંભાતના એ સખી ગ્રહસ્થોને! એનું નામ લક્ષ્મી કમાયા ગણાય. જૈન લાઈઓને તેમનો દાખલો લેવા ભેગ છે. કવિ ઋષભદાસ તેમનાં ઠામ ઠામ વખાણુ કરે છે. તે કહે છે કે—

“પારેખ વજ્રઆ રાજીઆ જૈન શિરોમણુ બાણુ
જિનમત વાસી જિન જપે સિર વહે જિનની આણુ.”

(હી. રા. પૃ. ૧૫૨)

વળી કહે છે કે—મુનિવરમાં ગુરૂ હીરજી, અસુર અકબર સાર;
વણિગ વંશમાં રાજીઓ, દયાદાન નહિ પાર.

(હી. રા. પૃ. ૧૫૬)

અન્ય કવિઓ પણ ઉપરોક્ત બેઉ લાઈઓનાં ઘણું વખાણુ કરે છે. અઠારમા શતકમાં ખંભાતમાં આવેલા યાત્રાળુ શિલવિજયજી પોતાની તીર્થમાળામાં કથે છે કે—(સં. ૧૭૪૬)

“પારિખ વજ્રઆ નિ રાજીઆ શ્રી શ્રીવંશિ બહુ ગાજીઆ.
પાંચ પ્રસાદ કરાવ્યા ત્રંગ, સંઘ પ્રતિષ્ઠા મનનિ રંગ-૧૩.
જેહની ગાદી ગોઆ બંદિર, સોવન છત્ર સોહિ ઉપરિ.
કોઈ ન લોપિ તેહની લાજ નામિ સીશ પ્રીરંગી રાજ.”

૧ જૈ. ધા. પ્ર. લે. સં. ભા. ૨ જો લે. ૫૮૧ જીઓ.

૨ એજ લે. ૫૬૩ જીઓ.

કાવીનાં સાસુવહુનાં દહેરાં અંધાવનાર. ગાંધી કુંઅરજી (સં. ૧૬૪૯)

ગુજરાતના વડનગરના રહેવાસી નાગર જ્ઞાતીય અને ભદ્રસિવાણા ગોત્રિય ગાંધી દેપાલ અંભાતમાં આવીને રહેવા લાગ્યો. વેપાર કરતાં તેણે કોટી દ્રવ્ય પેદા કર્યું. તેનો પુત્ર અહુઓ ગાંધી હતો. ને તેનો પુત્ર લાડકો ગાંધી હતો. લાડકાને બે પુત્ર થયા. વાહુઓ અને ગંગાધર વાહુઆને બે સ્ત્રીઓ હતી. પોપટી અને હીરાબાઈ. હીરાબાઈને ત્રણ પુત્રો થયા. કુંવરજી, ધર્મદાસ અને સુવીર. કુંવરજીને એક સ્ત્રી હતી જેનું નામ વીરાંબાઈ હતું.

કાવીમાં એક જ્ઞેન મંદિર હતું. તે ઘણુંજ જીર્ણ થઈ ગયું હતું. તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાની વાહુઆ ગાંધીને ઈચ્છા થઈ. તે ગૃહસ્થે તેના જીર્ણોદ્ધારને બદલે તદ્દન નવુંજ અંધાવ્યું. અને સં. ૧૬૪૯ ના માગસર સુદિ ૧૩ ને દિવસે આદીશ્વર ભગવાનની સ્થાપના કરી અને શ્રી વિજય-સેનસૂરીના હાથે તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.^૧

એક વખત હીરાંબાઈ સાસુ અને વીરાંબાઈ વહુ પોતાના (સં. ૧૬૪૯ માં) અંધાવેલા મંદિરમાં દર્શન કરવા ગયાં. મંદિરનું બારણું બહુ નીચું હોવાથી વહુએ સાસુને ધીરે રહીને કહ્યું બાઈજી! મંદિરનું શિખર તો બહુ ઉંચું બનાવ્યું પણ બારણું બહુ નીચું કર્યું. વહુનું આ વચન સાંભળીને સાસુને રીસ ચઢી. તેણીએ વહુને મેણું મારતાં કહ્યું કે વહુજી તમને હોંશ હોય તો પીચરથી દ્રવ્ય મંગાવી મોટા શિખરવાળું મંદિર અંધાવો અને તેનું બારણું સમજી વિચારીને ઉંચું મૂકાવો.

સાસુના મહેણા ઉપર વહુને રીસ ચઢી. તેણે તત્કાળ પીચરથી દ્રવ્ય મંગાવ્યું અને સં. ૧૬૫૦ માં મંદિરનું ખાત મુદૂર્ત કર્યું. પાંચ વર્ષે મંદિર પુરું થયું. એ મંદિરનું નામ “રત્નતિલક” રાખ્યું. વિજય-સેનસૂરીના હાથે શ્રી ધર્મનાથની સં. ૧૬૫૪ ના શ્રાવણ સુદી ૯ (૧૬૫૬ ના વૈ. સુ. ૭) ને દિવસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.^૨ આ બંને દહેરાં ‘સાસુવહુનાં’ દહેરાંનાં નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

વળી એજ મંદિરમાં આવેલી આદિનાથની પાદુકા ઉપર એક લેખ છે.^૩ તેમાં જણાવ્યું છે કે સં. ૧૬૫૬ ના વૈશાખ સુદ ૭ ને

૧ પ્રા. જ્ઞે. લે. સં. ભા. ૨ લે. ૪૫૧ જુઓ.

૨ પ્રા. જ્ઞે. લે. સે ભા. ૨ લે. ૪૫૩

૩ એજ લે. ૪૫૪

બુધવારે ગાંધી વીરહાસ તથા તેના ભાઈ ગાંધી કુંવરજી અને ધર્મ-
દાસે મળીને આ પાદુકા કરાવી અને શ્રી વિજયસેનસૂરિએ તેની
પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે.

નાગજી—(સં ૧૬૮૫)

નાગજીના પિતાનું નામ સાવત્યા હતું. સ્થાનસાગરે સં. ૧૬૮૫
ના આસો વદ ૫ ને દિવસે ખંભાતમાં “અગડદત્ત” રાસ બનાવ્યો
છે. તેના અંત ભાગમાં તે નાગજીનો નીચે પ્રમાણે પરિચય કરાવે છે.

“વડ વ્યવહારી જાણીઈ, ભૂપ દીઈ જસ માન
સાવત્યા સૂત નાગજી, ઉત્તમ પુરુષ પ્રધાન—૭૫૮
દૃઢ સમકિત નિત ચિત ધરઈ સારઈ જિજીવર સેવ,
ભક્તિ કરઈ સાહમી તણી, કુમતિ તણી નહિ ટેવ.—૭૫૯
રૂપવંત સોહઈ સદા સુંદર સુત અભિરામ,
સકલ કલા ગુણ આગર સોહઈ જિર્યો કામ.—૭૬૦
મુનિ સુવ્રત પસાઉલે દિન અધિક નૂર
વિધિપક્ષ ગછિ સોહાવીઉ, પુન્ય તણું કરિ પૂર.—૭૬૧
તસ આગ્રહ જાણી ઘણો, ચરિત રચિઉ મનોહર
અગડદત્ત ઋષિરાયનો, એહ સંબંધ ઉદાર.—૭૬૨

સોમજી શાહ—શ્રી વિજયસેનસૂરિએ સં. ૧૬૭૨ ના જ્યેષ્ઠ વદ ૧૧ ને
દિવસે અકબર પુરમાં સ્વર્ગવાસ કર્યો. તે વખતે આગ્રાના રહીશ અંદુ સંઘ-
વીએ જહાંગીર બાદશાહ પાસેથી દસ વીઘાં જમીન લીધી હતી. તે જમીન
ઉપર સોમજી શાહે સ્તુપ બાંધ્યો હતો. પાછળથી તે સ્તૂપનું શું થયું
તે ખબર પડતી નથી. પરંતુ ખંભાતના ભોંયરાપાડાના શાંતિનાથ
જીનાલયના મૂળ ગભારામાં ડાબા હાથ તરફ પાદુકાવાળો પથ્થર છે.
તેના ઉપરના લેખ ઉપરથી જણાય છે કે આ પાદુકા તેજ છે કે જે
સોમજીશાહે વિજયસેનસૂરિના સ્તુપ ઉપર સ્થાપના કરી હતી. આ લેખ
નીચે પ્રમાણે છે—વિ. સં. ૧૬ ના મહા સુદી ૧૩ ને રવિવારે સોમજીએ
પોતાની બેન ધર્માઈ, સ્ત્રી સહજલદે અને વયજલદે તથા પુત્રો સરજી
અને રામજી વગેરે કુટુંબની સાથે પોતાના કલ્યાણને માટે શ્રી વિજય-
દેવસૂરિ પાસે તેની સ્થાપના કરાવી. ”

અદારમા સૈકાના ધર્મપ્રેમી જૈનો.

શ્રી રાજસાગરસૂરિ વિ. સં. ૧૭૨૨ માં અવસાન પામ્યા ત્યાર
પછી તરતજ શ્રી તિલકસાગરે ‘શ્રી રાજસાગરસૂરિ નિર્વાણરાસ’ રચ્યો

છે. ૧ શ્રી તિલકસાગરે પોતાના રાસમાં ખંભાતના નીચેના શ્રાવકોનાં નામ ગણવ્યા છે.

શ્રી ખંભાઇત સુદર ખંદિરમાં વસઇરે, સાહ સૂરો ગુણ બાણુ બાણો રે બાણો રે, દોસી હરજનો સુત હેમજ રે—૧
સાહ અમરસી વાછો ધરમતણો ધણી રે, સાહ પાસવીર જસરાજ રાજિરે રે, રાજિરે, સાહ પાસવીર કરમચંદનો રે—૨
સાહ શ્રી કરણ તે સોહિ શ્રીપતિ સાહનોરે સાર મેઘજ સોનપાલ પાલિરે, પાલિરે જે આણુ શ્રીજિનરાજની રે—૩
સાહ દેવજ વલી સોની વિમલસી બાણીઇં રે, વાર ઈંદ્રજ તરંગ રોલ ચોલરે, ચોલરે પરિરંગ લાગો જેહનિ ધરમનો રે—૪
ઇત્યાદિ સહુ શ્રાવકનીં વલી શ્રાવિકા રે, એહની અમારો નેહ નેહિરે, નેહિરે ભાઈ ધરમલાલ પહુ ચાડયો રે—૫

વળી શ્રીસુમતિવિજયના શિષ્ય શ્રીરામવિજય ઉપાધ્યાયે ‘શ્રીલક્ષ્મી-સાગરસૂરિ નિર્વાણુરાસ’ રચ્યો છે, શ્રીલક્ષ્મીસાગર પૂર્વાવસ્થામાં ખંભાતના હતા. તેઓના સંબંધમાં આગળ જુઓ. તેઓ સં. ૧૭૮૮ ના આસો વદ ૭ ને રાત્રે મરણ પામ્યા છે. તેમના મરણ પછી તરતજ શ્રીરામ-વિજય ઉપાધ્યાયે આ રાસ રચ્યો છે. ૨ તેમાં ખંભાતના રાગી શ્રાવકોનાં નામ તેઓએ નીચે પ્રમાણે જણાવ્યાં છે.

“વર ખંભાયત ખંદિર માંહે સુદરે,
શાહ જસવીર, પાસવીર એ સુગુણ પુરંદરે;
ચોકસી શાહ અમરચંદ સુમતિદાસનો,
હેમચંદ સુત તાસરાગી શુદ્ધ વાસનો,
શાહ નથુ ભુલા કુલ ઈંદ્રજ પુંજયા,
શાહ સભાચંદ લખા ન બચ્ચે ગંજયા;
શાહ રીખવ ગોડીદાસ, સુચર ગુણ રાગીયા,
શાહ મૂળચંદ, જિણુદાસ, જીહાં વડ ભાગીયા;
ઇત્યાદિ સહુ સંઘ ખંભાતનો સહી,
કહેજો તુમે ધર્મલાલ, નામ અરહચુ ગ્રહી.”

દોસી હરજનો સુત હેમજ, શાહ અમરસી, શાહવાછો, શાહ પાસવીર, શાહ જસરાજ, શાહ શ્રીકરણ, શ્રીપતિ, શાહ મેઘજ, સોન-

૧ ‘શ્રીરાજસાગરસૂરિ નિર્વાણુ રાસ’—જૈન એ ગૂ. કાવ્ય સંચય પૃ ૫ માં જણાવ્યો છે.
૨ “જૈન રાસમાળા” માં ‘શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિ નિર્વાણુરાસ’ પૃષ્ઠ ૨૦૭ જુઓ.

પાલ, શાહ દેવજી, સોની વિમલસી, નથુ, શાહ ભુલા, સલાચંદ, શાહ લખા, શાહ રીખવ, ગોડીદાસ, શાહ મૂળચંદ, શાહ જિણુદાસ વગેરે પ્રસિદ્ધ જૈનો થયા છે.

શેઠ પોપટલાઈ અમરચંદ—વીસમી સદીમાં ખંભાતના જૈન ઇતિહાસમાં શેઠ પોપટલાઈ અમરચંદનું નામ સુવર્ણાક્ષરે લખાયું રહેશે. તેઓશ્રીએ ખંભાતમાં તેમજ ખંભાત બહાર એટલા બધા અને એવા શાસનના ધર્મકાર્ય કર્યા છે કે તેથી તેમનું નામ સુપ્રસિદ્ધ છે. તેમનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર કોઈ લેખકે લખેલું બાજુમાં નથી. અત્રે તેમનું ચરિત્ર લાંબુ લખી શકાય તેમ નથી.

મોટા ભાટવાડામાં ખંભાતના ભૂષણરૂપ પાંચ મોટાં દહેરા જે લાખો રૂપીઆના ખરચે તૈયાર થયા છે તે તૈયાર કરાવનાર ગૃહસ્થોમાં મુખ્ય શેઠ પોપટલાઈ અમરચંદ હતા, આ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે તેમણેજ સઘળું દ્રવ્ય આપ્યું હશે? પરંતુ એ લાખો રૂપીઆ એકઠા કરવામાં દેશ દેશાવરના ગૃહસ્થો પાસે પોતાની લાગવગ લગાડી રકમ એકઠી કરવામાં તે ગૃહસ્થ અગ્રગણ્ય હતા. જ્યાં સુધી એ દેવાલયો રહેશે ત્યાં સુધી તેમનું નામ પણ અમર રહેશે.

એમનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૯૦૨ માં થયો હતો; અને તેમનો સ્વર્ગવાસ વિ. સં. ૧૯૭૩ માં થયો હતો.

શેઠ પોપટલાઈ અમરચંદના કુટુંબે જૈન ધર્મના કાર્યો માટે ઘણું કર્યું છે એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી.

૧૩—ખંભાતમાં રચાયેલ ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય.

ખંભાત જૈનોનું તીર્થધામ એટલે ઘણા આચાર્યો, મુનિઓ, સાધુઓ યાત્રાએ આવતા. ચોમાસામાં નિવાસ કરતા અને તે નિવૃત્તિના સમયે પોતાની શક્તિનો તથા વિદ્વતાનો ઉપયોગ કરતા. કયા કયા મુનિ રાજેએ તથા કવિઓએ ખંભાતમાં રહી કૃતિઓ કરી છે તે નીચે પ્રમાણે છે.^૧

૧ શ્રી વિનયપ્રભ—(વિનયપ્રભ? કે ઉદયવન્ત?)

ગૌતમસ્વામિનો રાસ—સંવત ૧૪૨૨ માં ખંભાતમાં રચ્યો.

૧ આ પ્રકરણમાં આપવામાં આવેલી કૃતિઓની નોંધ “જૈન ગૂર્જર કવિઓ” ભાગ ૧ લો તથા ભાગ ૨ જે. પ્રયોજક શ્રી મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈના અધોમાંથી લેવાઈ છે. તે માટે તેઓનો ઉપકાર માનું છું.

અંતભાગ આ પ્રમાણે છે—

ચઉદ્દહ સઠ ખારોત્તર વરિસે ખલનચરિ સિરિ પાસ પસાઈ,
(ગોયમ ગણુધર કેવલ દિવસે) કીઉં કવિત ઉપગાર વરો.

૨ શ્રી લાવણ્ય સમય—?

૧ સુરપ્રિય કેવલીરાસ—સં. ૧૫૬૭ ના આસો સુદ...રવિવાર.

અંતભાગ નીચે પ્રમાણે—

શ્રેણિક હીયડઈ હરપીયા, રંછ પરપદિ ધાર.

સુનિ લાવણ્ય સમઈ ભણુઈ, વરત્યઉ જ્યજ્યકાર—૧૯૭

સંવત પંનરસત (૬) સઠઈ આસો સુદિ રવિવાર

રચિઉં ચરિત્ર સોહામણું ત્રંબાવતી મઝારી—૧૯૮

તપગચ્છ ગુરૂ ગોયમ સમા સોંમ સુંદર સૂરિરાય

સમચરત્ન સહિ ગુરૂ જ્યઉ પામી તેહના પાય—૧૯૯

૩ શ્રી નન્નસૂરિ—(કોરંટ ગચ્છે સર્વદેવસૂરિ શિષ્ય)

૧ વિચાર ચોસઠી—સંવત ૧૫૪૪ ખંભાતમાં રચી.

અંતભાગ:—

ઇણીપરિ શ્રાવક ધર્મતત્વ પનરચુઆલિ રચુ પવિત્ર

સુલલિત ચોસઠી ચોપઈખંધ મિછામિદુકડ હોએ અસૂધ—૬૩

એહના નામ વિચાર ચોસઠી, સુષ શ્રેણી કરે એકઠિ

ખંભાનચર આનંદપૂરી કોરંટ ગછ પભણે નનંસૂરિ—૬૪

૨ ગજકુમાર રાજર્ષિ સઝાય—સં. ૧૫૪૮

અંતભાગ:—

તિણિપરિ પંનર અઠાવનઈ ખંભાઈત માંહિ

થંભણુપાસ પંચાઉ લઈ રચિઉં ઉછા હિ—૪૩

ગચસુકુમાલ ચરિત્ર એ જે ગાઈ રંગિ

તીહ ધરિ નવનિધિ સંપજઈ, સુષ વિલઈ અંગિ—૪૪

૩ પંચતીર્થસ્તવન—આ સ્તવન કચારે અને ક્યાં રચ્યું તે લખ્યું નથી

પણ તે લગભગ ૧૫૫૩ પછી એક બે વરસમાં રચાયું હશે તેમાં

વપરાયલા 'ખંભાયત' શબ્દ ઉપરથી આ નોંધ લીધી છે.

“ સકલ મૂરતિ ત્રેવીસમું સામિ ખંભાયત પુરમંડણું એ ”

પાર્શ્વનાથ સ્તવન.

૧ કવિ લાવણ્ય સમય વિષે વધુ માટે આ. કા. મ. મો. ૭ મું શ્રી મોહનલાલ દલીયંદેસાધના લેખ જુઓ તથા એ. રા. સં. ભા. ૩ જે પૃ. ૪ થી ૧૬ જુઓ.

શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યજી અને મહારાજ કુમારપાળ

શ્રી નેમિનાથપ્રભુ—જિરાળાપાટા.

શ્રી મહાવીર પ્રી. વર્ડસ, મુંબઈ, ૩.

આ નવસરિના સંવત ૧૫૬૬, ૧૫૭૩, ૧૬૧૧, ૧૬૧૨ ના ખંભાતના લેખ મધ્યા છે. જુઓ જૈન ધા. પ્ર. લે. સં. ભા. ૨ જો.

૪ શ્રી ભુવનકીર્તિ—પહેલા.

કલાવતી ચરિત્ર—સંવત ૧૫૮૦ માગશર સુદ ૫ ગુરૂ.

અંતભાગ:—

પનર અસી ઘરસામી મૃગશર સુદિ પંચમી
દિવસ થંભતિરથ ભલે ગુરૂદિન નિર્મલે—૮૮

૫ શ્રી સમરચંદ્ર—(પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ શિષ્ય)

મહાવીર સ્તવન—સંવત ૧૬૦૭ જેઠ સુદ ૮

અંતભાગ:—

સંવત સોલસ્તુત્તરઠ્ઠ થંભતિરથ જેઠ માસ,
સુકલ પક્ષ અઠ્ઠમિ દિણે તવણુ રચિઉં ઉદ્ધાસિ. ”

૬ શ્રી વિનયદેવસૂરિ—આ આચાર્યે સુધર્મગચ્છ એ નામથી જુદી સમાચારી આદરી હતી. આ સંબંધમાં એ. રા સં. ભા. ૩ જુઓ, તેમણે થંભણાધીશ પાર્શ્વસ્તવન રચ્યું છે.

સકલ સુરાસર સેવિત પાય, થંભણુપુર મંડન જિનરાય.

૭ શ્રી રત્નસુંદર—(પૌ. ગુણમેરૂસરિ શિષ્ય)

શુકબહોતરી—સં. ૧૬૩૮ આસો સુદ ૫ સોમ.

અંતભાગ:—

સાદર ગુરૂ પસાઈ કરી, ગુરૂ ગછપતિ પાંચે આણુસરી
શ્રી ગુણમેરૂ સૂરિવર સીસ, રત્નસુંદર સૂરિ કહે જગીસ—૧૭
ગુજ્જરદેશ ત્રંબાવતિ ઠામ, થંભણુપાસ તિરથ અભિરામ
સાંનિધિ શ્રી જિનસાસણિ કરી એકહી કથા શુકબહોતરી—૧૭

૮ વાચક નયરંગ—(ખ. ગુણશેખરના શિષ્ય.)

સતરહુ ભેદીપૂજા—(સં. ૧૬૧૮ જુઓ. યુગપ્રધાન જિનચંદ્ર-
સૂરિ પૃ. ૧૬૫)

૯ શ્રી કનકસોમ—(ખ. અમરમાણિકય શિષ્ય)

આપાઠભૂતિ સગાય—સં. ૧૬૩૮ વિજયા દશમી.

૧૦ શ્રી સોમવિમલસૂરિ—

ધર્મિભલરાસ—સં. ૧૬૧૫ પોષ સુદ ૧ રવીવાર.

અંતભાગ:—

સંવત ચંદ્રનિધાનવલી તિથિ સિઈ કરીઅ પ્રધાન,
પોષ માસ સુદિ સાર, વલિ પડવે આદિત્યવાર—૮૯
શ્રી ખંભાનયર સુવાલ તિહાં રચિઈ રાસ રસાલ
જે લણુઈ ચરીઅ પ્રધાન, તે પામઈ નવહુ નિધાન—૯૦

૧૧ શ્રી વચ્છરાજ—(પાન્ધચંદ્રસૂરિ-સમરચંદ્રસૂરિ-રત્નચંદ-શિષ્ય.)

૧ સમ્યક્ત્વકૌમુદીરાસ—સં. ૧૬૪૨ માઘ સુદી ૫ ગુરૂ.

અંતભાગ:—

“ત્રંબાવતી નગરી સુખવાસ, થંભણુ શ્રી નવપદ્મવ પાસ
તાસ પ્રસાદિ રચીચુસાલ શ્રી સમક્રિતગુણુ કથા રસાલ”

૨ શાંતિનાથ ચરિત્ર—સં. ૧૬૪૨ માં રચ્યું છે.

૧૨ શ્રી સકલચંદ્ર ઉપાધ્યાય—(ત. હીરવિજયસૂરિ શિષ્ય.)

વાસુપૂજ્યજિન પુણ્યપ્રકાશ—રાસ—સં. ૧૬૪૩ માં રચ્યો.

અંતભાગ:—

નગર ત્રંબાવતી જેણુ ખહુ ધનવતી, જ્યતિ જિહાં થાંભણો પાસનાહો

સતત ધરણેંદ્ર પદ્માપતિ પૂજિતો, સકલ સિરિસંઘ સુખ વિજય લાહો—૪૫૬

૧૩ શ્રી કુશલલાલ—(ખ. અભયધર્મ શિષ્ય)

સ્તંભન પાર્શ્વનાથ સ્તવન—સં. ૧૬૫૩ માં ખંભાતમાં રચ્યું.

આદિ—

પ્રભુપણુમું રે પાસ જિણેસર થંભણો,

ગુણુ ગાવારે સુઝ મન ઉલટ અતિ ઘણો.

અંતભાગ:—

ઈંમ સ્તવ્યો સ્થંભણુ પાસ સ્વામિ નયર શ્રી ખંભાચતે

જમ સહા ગુરૂ શ્રીમુખ સુણિઅ વાંણિસાસ્ત્ર આગમ સંમતે

એ આદ મરતિ સકલ સુરતિ સેવામાં સુખ પામીએ

મન ભાવ આંણિ લાલજાણિ કુશલલાલ પયપંકજે—૧૬

આ સ્તવન આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૭ મા માં પૃ. ૧૮૭

થી ૧૬૨ પ્રસિદ્ધ થયું છે.

૧૪ શ્રી જયચંદ્ર—(પાન્ધચંદ્ર-સમરચંદ્ર-રાયચંદ્ર-વિમલચંદ્ર શિષ્ય.)

રસરત્નરાસ—સં. ૧૬૫૪ માં ખંભાતમાં બનાવ્યો.

આ રાસ રાયચંદ્રસૂરિના સંબંધમાં છે. તે ઐતિહાસિક રાસ

સંગ્રહ ભાગ ૧ લામાં પ્રસિદ્ધ થયો છે.

૧૫ શ્રી સમયસુંદર—(ખ. જ્ઞાનચંદ્રસૂરિ-સકલચંદ્ર ઉપાધ્યાય-શિષ્ય.)

૧ સાંખ્યપ્રધુમ્નપ્રખંધ—સં. ૧૬૫૯ વિજયાદશમી ખંભાતમાં રચ્યો.

આદિ—

પુરસાદાણિ પાસઞ્જિણુ થંભણુપુરિ થિર કામ,
તાસ જપતાં જોહનું, સીઝઈ વંછિત કામ.—૨

અંતભાગ:—

શ્રી સંઘ સુજસ જગીસ એ હીચડઈ હરખ અપાર,
થંભણુ પાસ પસાઉલિ ખંભાયત સુખકાર;
સુખકાર સંવત સોલ એગુણુ સઠિ વિજયદશમિ દિનઈ,
એકવીસ ઢાલઈ રસાલ એ ગ્રંથ રચયઈ સુંદરશુભ મનઈ.

૨ આ કવિએ ખંભાતમાં સંવત ૧૬૯૧ માં દશવૈકાલિક સૂત્રપર શબ્દાર્થવૃત્તિ નામની ટીકા લખી છે. ?

૧૬ સ્થાનસાગર—(આ. પુણ્યચંદ્ર-કનકચંદ્ર-વીરચંદ્ર શિષ્ય.)

અગડદત્તરાસ—સં. ૧૬૮૫ ના આસો વદ ૫ ખંભાતમાં રચ્યો.

તેના અંતભાગમાં ખંભાતનું વર્ણન સારૂં કર્યું છે.

૧૭ ભાવવિજય—(ત. વિમલહર્ષ ઉ. શિ. મુનિવિમલ શિષ્ય.)

ધ્યાનસ્વરૂપ (નિરૂપણ) ચોપાઈ—સં. ૧૬૯૬ ચૈત્ર વદી ૧૦ રવિવાર.

અંતભાગ:—

વર્ષ ધરનિધિ સુધારૂં ચિકલા વછરઈ ૧૬૯૬ ચૈત્ર વદિ દસમિ રવિવાર સંગઈ

ધ્યાન અધિકા અવિકાર સુખકરણા, ખંભાતચરિ રચ્યો ચિત્ત રંગઈ—૧૨

૧૮ ભુવનકીર્તિ—ખીજ.

ગજસુકુમાલ ચોપાઈ—સં. ૧૭૦૩ મહા વદ ૧૧ ગુરૂ.

અંતભાગ:—

તીન ગગનિ રિસસસિ વદિ મઘ ઇંકાદસી રે મલ નક્ષત્ર ગુરૂવાર,

થંભ તીરસ પુરિ થંભણુ પાસ પસાઉલેરે ધ્યાન હિયે તસુધાર.

૩૯ ઉદયરતન—ખંખાતનાયતિ સં. ૧૭૬૩ માં વિઘ્નમાન હતા.

શિયળની નવત્રાડ રચી. સઝાયો પણુ રચી છે.

૧ કવિસમયસુંદર ઉત્તમ કાવ્યકાર થઈ ગયા છે. તે સંખંધી વધુ જાણવાની ઈચ્છા રાખનારે 'કવિ સમયસુંદર' એ નામનો શ્રી. મોહનલાલ દ્વ. દેસાઈનો ભાવનગરની સાતમી સાહિત્ય પરિષદમાં વાંચેલો નિખંધ જોવો.

૨ કવિ દલપતરામના કાવ્યદોહન ભા. ૨ ગ્રામાં તથા ખુદદકાવ્ય દોહન ભા. ૧ લામાં કેટલીક કવિતાઓ છપાઈ છે.

૨૦ શ્રી લક્ષ્મીવિજય—

શ્રીપાલ મયણાસુંદરીરાસ—સં. ૧૭૨૭ભાદ્ર. સુ. ૯ ખંભાતમાં રચ્યો.

અંતભાગ:—

ખંભનયરમાં રહી ચોમાસું રાસ સંપૂર્ણ કીધોજી,
નવપદનો મહીમા બોલતઈ મુષ પવિત્ર તે કીધોજી.—૬

૨૧ શ્રી જ્ઞાન કીર્તિ—

ગુરુરાસ—સં. ૧૭૩૭ ના માઘ સુદ ૬ ખંભાતમાં રચ્યો.

અંતભાગ:—

સાયરગુણ ઋષિચંદ્ર સંવચ્છરી માઘ માસિ સુદિ જાણુ રે,
થંભણનયરે સંઘ આદેશે છઠ્ઠાદીન ચઢ્યો પ્રમાણુરે રે.—૬

૨૨ શ્રી જ્ઞાનવિમલ (નયવિમલ)

તેમનો જ્ઞાનભંડાર ખંભાતમાં ખારવાડામાં વિમલના ઉપાશ્રયમાં વિદ્યમાન છે. તેમના રચેલા ઘણા ગ્રંથો સુખસાગર કવિએ લખેલા છે. તેઓનો જન્મ સં. ૧૬૯૪ માં ભિન્નમાલ શહેરમાં થયો હતો. તેમના પિતા એસવાલ વંશના વાસવગોત્રી વાસવ શેઠ હતા; તથા તેમની માતાનું નામ કનકાવતી હતું. ૧૭૦૨ માં તેમણે તપગચ્છના પંડિત ધીરવિમલગણિ પાસે દીક્ષા લીધી હતી. ને દીક્ષા નામ નયવિમલ હતું. તેઓ ઘણો વખત ખંભાતમાં રહ્યા ને ત્યાંજ મરણ પામ્યા. તેમના પગલાં શકરપુરમાં છે.

૨૩ શ્રી ભાનુવિજય—

ભૈન એકાદશી સ્તવન—સં. ૧૭૩૭ ના વૈ. સુ. ૩ ખંભાતમાં રચ્યું.

અંતભાગ:—

ખંભનયર વાસી લલો સાહા શ્રી રામજી ઠાર
તસ સુત વાછડા કહેણુથી રચિઈ તવ ઉદ્ધાર—૭૦

શાશ્વતા અશાશ્વતા જિનતીર્થમાળા—સંવત ૧૭૪૯ માં
ખંભાતમાં રચી.

અંતભાગ:—

ત્રંબાવતીમાં રહી ચોમાસુ, તવન કીધું અતિ ખાસરે
લવિજનને ભાવ ધરીને આપઈ શિવપુર વાસરે—૭૨
ત્રંબાવતી નગરીની વાસી શ્રાવિકા સંઘાખાઈ નામ રે
તેહને ભણુવા કારણે ભવિયાં તવન રચ્યું સુખકાઝરે—૭૩

૨૪ શ્રી યશોવિજય—

૧ સાધુવંદણા—સં. ૧૭૨૧ વિજયા દશમી—ખંભાતમાં રચ્યું.

અંતલાગ:—

ખંભાતનયરમાં રહિય ચોમાસુ સાધુતણા ગુણ ગાયારે,
સંવત સત્તર ઇકવીસા વરસે વિજય દશમી સુખપાયારે.—૯૮

૨ મૌન એકાદશીના ૧૫૦ કલ્યાણકનું સ્તવન—સં. ૧૭૩૨ ના
ચોમાસામાં રચ્યું.

૩ બ્રહ્મગીતા—૩૦ કડી સં. ૧૭૩૮ માં ખંભાતમાં રચી.

૪ જાંબૂરાસ—સં. ૧૭૩૬ માં ચોમાસામાં રચ્યો.

અંતલાગ:—

નંદતત્વ સુનિ ઉડુપતિ સંખ્યા વરસતાણી એ ધારોજ,
ખંભાત નયરમાંહિ રહિઅ ચોમાસુ રાસ રચ્યો છે સારોજ.

૨૫ શ્રીમતિસાગર—

ખંભાતની તીર્થભાળા—સં. ૧૭૦૧ માં રચી.

૨૬ શ્રીમતિસાર—(ખ. જિનરત્નસૂરિ—જિનવર્ધમાન—શિષ્ય.)

ધનાઋષિ ચઉપધ—સં. ૧૭૧૦ના આસો સુદ ૬ ખંભાતમાં રચી.

અંતલાગ:—

તસ શિષ્ય જિનં વ્રધમાન જગીસે આસો સુદિ દિવસેજ,
સંવત સત્તર દાહોત્તર વરસે ખંભાઈત મન હરખેજ.

૨૭ શ્રી જિનહુધ—

મત્સ્યોદરરાસ—સં. ૧૮૪૭ માં રચેલો છે.

૨૮ શ્રી આત્મારામજી (શ્રી વિજયાનન્દસૂરિ)—

‘અજ્ઞાનતિમિરભાસ્કર’—સં. ૧૯૪૨ માં રચ્યો.

૨૯ શ્રેષ્ઠિ કવિ ઋષલદાસ—

સત્તરમાં સૈકાનો ખંભાતનો આ મહા કવિ અનેક ઉત્તમ સાહિત્ય
કૃતિઓ મૂકી ખંભાતને તેમ પોતાની કીર્તિને અમરત્વ આપી ગયો છે.
સાહિત્યની સૃષ્ટિમાં ખંભાત અભિમાન ધરાવે તેવા કવિ ઋષલદાસનું
જીવન જૈન અને જૈનેતરોએ પણ જાણુવા યોગ્ય છે.

કવિ ઋષલદાસના પિતામહ મહિરાજ વિસલ નગરમાં રહેતા
હતા. તેઓ પ્રાગ્વંશીય (પોરવાડ) વણિક હતા. તેઓએ સંઘપતિ ધર્મ

શત્રુજય, ગિરનાર અને આણુની જત્રાઓ કરી હતી. બહુ ધાર્મિક અને જૈન ધર્મ પર અત્યંત પ્રેમ ધરાવનારા હતા. કવિના પિતાનું નામ સાંગણુ સંઘવી હતું; અને માતાનું નામ સરપાદે હતું. તેઓ વિસલ નગરમાં રહેતાં હતા; પછી ત્યાંથી ત્રંબાવતી એટલે ખંભાતમાં આવી વસ્યાં હતા. કવિના પિતા સાંગણુ પણ સંઘવી તરીકે કીર્તિ સંપાદન કરી હતી અને તેમણે પણ સંઘ કાઢ્યો હતો. શ્રાવક તરીકે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરી પોતાના પિતાના જેવી ધાર્મિક ભાવનાઓ ધરાવતા હતા.

કવિ ઋષભદાસનામાં એ પૂર્વજોના ગુણો ઉતરી આવ્યા હતા. તે જૈન ધર્મ પર સારી પ્રીતિ ધરાવતા હતા; અને જૈન ધર્મના સર્વ સિદ્ધાંતોનું પાલન કરવા તે ચુકતા નહિ. કવિને ભાઈભાંડુ હતા; તેમજ સુલક્ષણી સ્ત્રી તથા બાળકો હતા. બાળકો પણ સદ્ગુણી અને વિનયશીલ હતાં. કુટુંબમાં સંપ સારો હતો, અને લોકોમાં તેમની પ્રતિષ્ઠા સારી હતી.

કવિની સ્થિતિ પૈસે ટકે સારી હતી. ઘેર ગાય લેંસ દુઝતી હતી આ ઉપરથી જાણાય છે કે તે વૈભવશાળી પણ હશે.

કવિ જૈન શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના તપાગચ્છના હતા. અને તેમના સમયમાં પ્રથમ તે ગચ્છની પટ મી પાટ પર હીરવિજયસૂરિ હતા. તે સં. ૧૬૫૨ ના ભાદરવા સુદ ૧૧ ને દિવસે ઊના ગામમાં સ્વર્ગવાસી થયા. ત્યાર પછી તેમની પાટ ઉપર વિજયસેનસૂરિ થયા. આ સૂરિ તે કવિ ઋષભદાસના ગુરૂ હતા. તેઓએ કવિ ઋષભદાસને શિષ્ય તરીકે ઘણા શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરાવ્યું હતું. વિજયસેનસૂરિ સ્વર્ગવાસી થતાં તેમના પછી વિજયદેવસૂરિ થયા. ને ત્યાર પછી વિજયાણુંદસૂરિ થયા. તેમનો પણ કવિએ ગુરૂ તરીકે સ્વીકાર કર્યો હતો.

કવિને શી રીતે કવિત્વ શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ તે સંબંધમાં જનશ્રુતિ છે કે કવિ વિજયસેનસૂરિ પાસે અભ્યાસ કરતા હતા; ત્યારે એક રાત્રે ગુરૂએ પોતાના શિષ્ય સાડ સરસ્વતી દેવીને પ્રસન્ન કરીને પ્રસાદ મેળવ્યો હતો. કે જે પ્રસાદ રાત્રિએ ઉપાશ્રયમાંજ સૂઈ રહેલા ઋષભદાસના જાણુવામાં આવતાં તેમણે પોતેજ આરોગી લીધો અને તે મહાન વિદ્વાન થયા. આથી તે નીચે જાણુવેલી ઘણી કૃતિઓ કરવા ભાગ્યશાળી થયા.

કવિએ કરેલી કૃતિઓ—

નામ

રચ્યા સંવત અને સ્થાન.

૧ શ્રી રીષભદેવનો રાસ ગાથા ૧૨૭૧

૨ શ્રી ભરતેશ્વરનો રાસ ,, ૧૧૧૬ સં. ૧૬૭૮ પૌષસુદ૧૦ગુરૂ ખંભાતમાં

- ૩ શ્રી જીવવિચારનો રાસ ,, ૫૦૨ સં. ૧૬૭૬ આસો સુદ ૧૫ ,,
- ૪ શ્રી વ્રતવિચાર રાસ ,, ૮૬૨ સં. ૧૬૬૬ કારક વદી ૦)) ,,
- ૫ શ્રી સુમિત્રરાજર્ષિ રાસ ,, ૪૨૬ સં. ૧૬૬૮ પોષ સુદ ૨ ગુરૂ ,,
- ૬ શ્રી સ્થુલિભદ્ર રાસ ,, ૭૨૮ સં. ૧૬૬૮ આસો વદ ૦)) શુક્ર ,,
- ૭ શ્રી નેમિનાથ નવરસો ,, સં. ૧૬૬૭ પોષ સુદ ૨ ,,
- ૮ શ્રી કુમારપાલ રાસ ,, ૪૫૦૬ સં. ૧૬૭૦ ભાદરવા સુદ ૨ ગુરૂ ,,
- ૯ શ્રી નવતત્વ રાસ ,, ૮૧૧ સં. ૧૬૭૬ દિવાળી રવિવાર ,,
- ૧૦ શ્રી અઞ્જપુત્ર રાસ ,, ૫૫૬ સં. ૧૬૭૭ અમદાવાદમાં
- ૧૧ શ્રી સમક્રીતસાર રાસ ,, ૮૭૬ સં. ૧૬૭૮ જ્યેષ્ઠ સુદ ૨ ગુરૂ ખંભાતમાં
- ૧૨ બાર આરા સ્તવન અથવા ગૌત્તમ પ્રશ્નોત્તર સ્તવન સં. ૧૬૭૮ ભાદરવા સુદ ૨ ,,
- ૧૩ પૂજાવિધિ રાસ ,, ૫૭૧ સં. ૧૬૮૨ વૈશાખ સુદ ૫ ગુરૂ ,,
- ૧૪ શ્રેણિક રાસ ,, ૧૮૩૬ સં. ૧૬૮૨ આસો સુદ ૫ ગુરૂ ,,
- ૧૫ હિતશિક્ષા રાસ ,, ૧૮૪૫ સં. ૧૬૮૨ મહા સુદ ૫ ગુરૂ ,,
- ૧૬ રોહિણિઆમુનિ રાસ ,, ૨૫૦૦ સં. ૧૬૮૪ પોષ સુદ ૭ ગુરૂ ,,
- ૧૭ હીરવિજયસૂરિના બારબોલનો રાસ સં. ૧૬૮૪ શ્રાવણ વદ ૨ ગુરૂ ખંભાતમાં
- ૧૮ મહિનાથનો રાસ ગાથા ૨૬૫ સં. ૧૬૮૫ પોષસુદ ૧૩ રવિ ,,
- ૧૯ હીરવિજયસૂરિ રાસ સં. ૧૬૮૫ આસો સુદ ૧૦ ગુરૂ ,,
- ૨૦ અભય કુમાર રાસ સં. ૧૬૮૭ કાર્તિક વદ ૬ ગુરૂ ,,
- ૨૧ ક્ષેત્ર પ્રકાશ રાસ
- ૨૨ સમય સ્વરૂપ રાસ
- ૨૩ દેવગુરૂ સ્વરૂપ રાસ
- ૨૪ શેત્રુજય રાસ
- ૨૫ કુમારપાલનો નાનો રાસ
- ૨૬ જીવંત સ્વામીનો રાસ
- ૨૭ ઉપદેશમાલા રાસ
- ૨૮ શ્રાદ્ધવિધિ રાસ
- ૨૯ આર્દ્રકુમાર રાસ
- ૩૦ પુણ્ય પ્રશંસા રાસ ગાથા ૩૨૮ સં. ૧૬૮૩ માં.

૩૧ કઠવિના રાસ ,, ૨૮૪ સં. ૧૬૮૩ માં.

૩૨ વીરસેનનો રાસ ,, ૪૪૫ સં. ૧૫૮૩ માં.

આ ઉપરાંત કવિએ ૩૩ સ્તવનો, સગાય, નમસ્કાર, સુભાષિત ૪૦૦, ગીત ૪૧, હરિયાલી ૫ વગેરે રચ્યા છે.

ઉપરના કાવ્યોમાંથી નીચેના છપાઇને પ્રસિદ્ધ થયાં છે.

૧ શ્રી ભરતેશ્વરનો રાસ-આનંદકાવ્ય મહોદ્ધિ મૌક્રિક ૩ જામાં પ્રસિદ્ધ.

૨ નેમિનાથ નવરસો-પ્ર. ચૈ. આદિ. સં. ભા. ૩ માં પૃ. ૧૫૧ થી ૧૫૭.

૩ કુમારપાળ રાસ-આનંદકાવ્ય મહોદ્ધિ મૌ. ૮ માં પ્રસિદ્ધ.

૪ હિતશિક્ષાનો રાસ-શા. ભીમશી માણેક-મુંબઈ, તેમણે પ્રસિદ્ધ કર્યો.

૫ હીરવિજયસુરિ રાસ-આનંદકાવ્ય મ. મૌ. ૫ માં પ્રસિદ્ધ.

કવિએ પોતાના ઘણા કાવ્યોના અંતભાગમાં ખંભાતનું વર્ણન, લોકોની રીતભાત, ખંડેરવેશ, ધર્મ વગેરે ઐતિહાસિક વર્ણન આપ્યું છે.

કવિ ઋષભદાસે કયા ગામમાં, કોના રાજ્યમાં, કોના પુત્રે, કયા વર્ષે કયે માસે અને કયા દિવસે રાસ રચ્યો છે એ હકીકત સમશ્યામાં કહી છે. જે મૂઠ-અજ્ઞાન નહિ જાણે, પણ નિપુણ નર જાણી શકશે; સમશ્યામાં પોતાનું આગખાણ વગેરે જણાવનાર તરીકે ખંભાતમાં થએલા કવિઓમાં તે એકજ છે. તે સમશ્યા આ રહી—

દેશ. પાટણમાંહિ હુઆ નર જેહ, નાતિ ચોરાસી પોષઠ તેહ,

મોટો પુરૂષ જાગે તેહ કહેસ, તેહની નાતિની નામિ દેશ.—ગુજ્જરદેશ

ગામ. આદિ અપ્યર વિન ખીખઈ જ્ઞેય, મધ્ય વિના સહુ કીર્તિ હોય,

અંત્ય અક્ષર વિન ભુવન મઝારી, દેખી નગર નામ વિચાર.—ખંભાતિ

રાજ. ખડગ ધુરિતણો અપ્યર લેહ, અપ્યર ધરમનો ખીજે જેહ,

ત્રીજે કુસુમતણો તે ગ્રહી, નગરી નાયક કીજઈ સહી.—ખુરમ પાતશા

પિતા નિસાંણુ તણો ગુરુ અપ્યર લેહ, લઘુ દોય ગણપતિના જેહ,

લેલી નામ લલુ જે થાય, તે કવિ કેરો કહુ પિતાય-સાંગણુ

કવિ. વંદ અપ્યર ઋષિ ધરથી લેહ, મેષલાતણો નયણુમાં જેહ,

અપ્યર ભવનમો શાલિલદ્રતણો, કુસુમદામનો વેદમો ભણો,

સહી અપ્યર ખાણુમો, જોડી નામ કરો કાં ભમો,

શ્રાવક સોય રસની પાત પ્રાગવંશ વીસો વિખ્યાત.—ઋષભદાસ

(આમાં વંશ પણ 'વીસા પોરવાડ' છે એમ આવી ગયું.)
 વર્ષ. દિગ આગલિ લેઈ ઈદુ ધરો, કાલ સોય પાછલે કરો,
 કવણ સંવહર થાયે વલી, ત્યારે રાસ કર્યો મન રલી.—સં. ૧૬૮૫
 માસ-તીથિ વૃક્ષ મહિ વડો કહેવાય, જેણી છાંયે નર દુષ્ટ પલાય,
 તે તરૂ અરનિ નામે માસ, કીધો પુણ્ય તણો અભ્યાસ.—આસો
 આદિ અપ્યર વિન કો મમ કરો, મધ્ય વિનાય હુઈ આદરો,
 અતે વિના સિરિ રાવણુ જોય, અજુઆલી તિથિ તે પણિ હોઈ.—મુદ ૧૦
 ગુરુ. સકલ દેવ તણો ગુરુ જેહુ, ઉદાયી કેડે નૃપ જોડો તેહ,
 જોહુ મલી હુઈ ગુરુનું નામ, સમયે સીજે સઘલાં કામ.—વિજયાનંદસૂરિ
 ગુરુ નામે મુઝ પોહોતી આસ ત્રંઆવતીમાં કીધો રાસ.

કવિના સમકાલીન કવિઓ:

કવિ ઋષભદાસ પોતાની સાહિત્ય કૃતિઓથી જૈન ધર્મ સાહિત્યને ગુજરાતીમાં ઉતારવા મહા પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા તે સમયે ખંભાતમાંજ નાગર કવિ વિષ્ણુદાસ રામાયણુ તથા મહાભારતાદિ ગ્રંથોને ગુજરાતી ભાષામાં ઉતારતા હતા; તેવોજ ખીજો નાગર કવિ શિવદાસ સંસ્કૃત આખ્યાનોને ગુજરાતીમાં બનાવવા અથાગ પરિશ્રમ ઉઠાવી રહ્યો હતો. આ મહા સમર્થ કવિઓ સિવાય મેઘજીકાશી, કવિ હરિદાસ, કવિ કુવેર વગેરે કવિઓ અનુક્રમે રૂકિમણી હરણુ, ધ્રુવાખ્યાન, લક્ષ્મણુ હરણુ તથા ખીજા આખ્યાનો સંસ્કૃતમાંથી ગુજરાતીમાં રચી ગુજરાતી ભાષાની સેવા બજાવી રહ્યા હતા. આ સમયના ખંભાતના કવિઓમાં કવિ વિષ્ણુદાસ, કવિ શિવદાસ અને કવિ ઋષભદાસ ખંભાતના મહા કવિઓ તરીકે ગણાય. તેમણે પોતાના જવલંત નામે ગુજરાતી સાહિત્યમાં અવિચળ કરી દીધાં છે.

આ સમયે ખંભાત સિવાય ગુજરાતમાં કવિ તાપીદાસ, અખા ભગત, વગેરે સમર્થ કવિઓ હતા. જૈન મહાકવિ સમયસુંદર ખંભાતમાં રહી વિ. સં. ૧૬૫૬માં 'સાંબ પ્રત્યુમ્ન પ્રબંધ' તથા 'દશવૈકલિક સૂત્ર' ઉપર શબ્દાર્થવૃત્તિ નામની ટીકા કરતા હતા.

કવિની ભાષા.

“ભાષા સંબંધમાં આ કવિ તળપદ ખંભાતનો રહીશ શ્રાવક કવિ હોવાથી જૈન મુનિમાં રહેતા તેમના બ્રમણકાળથી જન્મેલ ભાષા

લેદ અને ભાષા સાંકર્યનો દોષ-આક્ષેપ તેના પર મૂકી શકાશે. કારણ કે તેણે પોતાની સર્વ કૃતિઓ ખંભાતમાંજ રહીને કરી છે. આથી તેની ભાષાનો અભ્યાસ ખંભાતના આસપાસના પ્રદેશમાં અને ગુજરાતમાં ઇ. સ. સત્તરમા શતકના પ્રારંભથી કેવા પ્રકારની ભાષા પ્રચલિત હતી તેનો ઘણો સારો અને સત્ય ખ્યાલ આપી શકે તેમ છે.” ૧

કવિએ ખંભાતનું કરેલું વર્ણન (સં. ૧૬૮૫)

ગુરૂ નામિ મુઝ પોહોતી આસ, ત્રંબાવતીમાં કીધો રાસ,
સકલ નગર નગરીમાંહિ જોય, ત્રંબાવતી તે અધિકી હોય.
સકલ દેશ તણો શિણુગાર, ગુજ્જર દેશ નર પંડિત સાર,
ગુજ્જર દેશના પંડિત બહુ ખંભાયતિ અગલિ હારઈ સહુ.
જિહાં વિવેક વિચાર અપાર વસઈ લોક જિહાં વર્ણુ અઠાર,
ઓલખાઈ જિહાં વરણાવરણુ સાધુ પુરુષનાં પૂજઈ ચરણુ.
વસઈ લોક વારૂ ધનવંત, પહિરઈ પટોળાં નારિ ગુણવંત,
કનક તણા કંદોરા જડયા, ત્રિષ્ટય આંગલે તે પુહુલા ઘડયા.
હીરતણા કંદોરા તલઈ, કનકતણાં માદલીઆં મલઈ,
રૂપક સાંકલિજી ખી ખરી, સોવન સાંકલી ગલિ ઉતરી.
વડા વાણીઆ જિહાં દાતાર, સાલૂ પાઘડી બાંધી સાર,
લાંબી ગજ ભાંખું પાંત્રીસ, વાઘતાં હરખઈ કર સીસ.
ભંદરવની એગંતાઈ ન્યાંહિ, ઝીણા ઝગા પહિર્યાં તે માંહિ,
છટી રેશમી કહિદિં ભણુ, નવગજ લંબ સવ તે ગણુ.
ઉપરિ ક્ષાલીઈ બાંધઈ કોઈ, ચ્યાર રૂપઈઆનું તે જોઈ,
કોઈ પછેવડી કોઈ પામરી સાઈ સુપઈઆની તે ખરી.
પહિરિ રેશમી જેહ કભાય એક શત રૂપીઆ તે થાઈ,
હાથે બહિરયા બહુ મુદ્રિકા, આવ્યા નર બાણું સ્વર્ગથકા.
પગે વાણુહી અતિ સુકુમાલ, શ્યામ વર્ણુ સખલી તે બલ,
તેલ ફૂલ સુગંધ સનાંન અંગિ વિલેપન તિલક નિ પાંન.
એહવા પુરુષ વસિ જેણિ ઠાહિ, સ્ત્રીની શોભા કહી ન બચ,
રૂપિ રંભા બહુ શિણુગાર, ફરી ઉત્તર નાપઈ ભરતાર.
અસ્થું નગર તે ત્રંબાવતી, સાચર લહિરી જિહાં આવતી,

૧ પાંચમી સાહિત્ય પરિષદનો અહેવાલ તથા નિબંધ સંગ્રહ સાક્ષર મોહનલાલ દલ્વીચંદ દેસાઈનો લેખ પૃ ૨૭.

વાહાંણુ વખારિ તણો નહિ પાર, હાટે લોક કરિં વ્યાપાર.
 નગરકોટ નિ ત્રપોલીઉં, માંણિકચોક બહુ માંણસ મળ્યું,
 વોહારઇ કુંડી ડોડી સેર, આલઈ દોકડા તેહના તેર.
 ભોગી લોક અસ્યા જિહાં વસઈ દાન વરઈ પાછા નવ પસઈ,
 ભોગી પુરૂષ નિ કરૂણાવંત વાણિગ છોડિ તું બાંધ્યા જંત.
 પશુ પુરુષની પીડા હરિ, માંદા નરનિ સાજ કરિ,
 અજ મહીષની કરી સંભાલ, શ્રાવક છવદયા પ્રતિપાલ.
 પંચ્યાસી જિનના પ્રાસાદ ધ્વજ તોરણુ તિહાં ઘંટાનાદ,
 પસ્તાલીસ જિહાં પોષધશાલ કરઈ વખાણુ મુનિ વાચાલ.
 પડિઠ્ઠમણું પોષધ પૂજય પુણ્ય કરતાં ઘાઠા જય,
 પ્રલાવના વ્યાખ્યાની જ્યાંહિ શાહામીવાત્સલ્ય હોઈ પ્રાંહિ.
 ઉપાશરો દહેરૂં નિ હાટ અત્યંત ફૂરિ નહિ તે વાટ,
 ઠંડિલ ગોચરી સોહિલ્યા આંહિ, મુનિ અંહિ રહિવા હીંડિ પ્રાંહી.
 અસ્યું નગર ત્રંભાવતી વાસ હીરતણો તિહાં જોડ્યો રાસ,
 પાતશા પુરમ નગરનો ઘણી ન્યાય નીતિ તેહનિ અતિ ઘણી.
 તાસ અમલિ કીધો મિ રાસ સાંગણુ સુત કવિ ઋષભદાસ,
 સંવત સોલ પંચ્યાસીજિ જસિ આસો માસ દસમી દિન તસી.
 ગુરુવારિ મિ કીધો અભ્યાસ મુજ મન કેરી પુહોતી આસ,
 શ્રી ગુરૂનામિ અતિ આનંદ વદો વિજ્યાનંદ સૂરિંદ.
 (હીરવિજયસૂરિ રાસ.)

કવિ ભરતબાહુબલિ રાસમાં જુદી રીતે વર્ણન કરે છે તે પણ જાણવા યોગ્ય છે—

જિહાં બહુ માનવનો વાસો, પહોંચે સહુ કોની આશો,
 ભૂખ્યો કો નવિ જય ઘેરે ઘોડા ગજ ગાય—૧
 મંદિર મોટાં છે આંહિ બહુ ઋદ્ધિ દીસે છે ત્યાંહિ,
 ઈંદ્ર સરીખા તે લોકો કરતા પાત્રનો પોષો—૨
 ઘર ઘર સુંદર નારી દેખી રંભા એ હારી,
 વસે વ્યવહારીઆ બહોળા પહોંચે મનતણા ડોહળા—૩
 વાહાણુ વખાર વ્યાપારી વૃષભ વહેલ તે સારી,
 સાયસ્તણાં જળ કાળાં આવે મોતી પરવાળાં—૪

નગર ત્રંબાવતી સારો દુળિયા નરનો આધારો,
 નિજપુર સુકીઅ આવે તે અહીં બહુ ધન પાવે.—૫
 ઇચ્ચુ અનુપમ ગામ જેહનાં બહુ છે નામ,
 ત્રંબાવતી પિણુ કહિયે ખલનગર પિણુ લહિયે—૬
 ભોગવતી પિણુ હોય નગર લીલાવતી જોય,
 કર્ણાવતી પિણુ બાણુ ગઢ ગઢ મંદિર વખાણુ—૭
 નગર ચોરાસી ચહુટાં શોભતા હાટ તે મોટાં,
 ઝવેરી પારખ સારા એસે દોસી દંતારા—૮
 વિવિધ વ્યાપારિઆ નિરખો જોઈ ત્રમોળિઓ હરખો,
 મોટી માંડવી કુરજો દાણુચોરી તિહાં વર્જો—૯
 નગરીનાં લોક વિવેકી પાપતણી મતિ છેકી,
 પૂજે જિનવર પાય સાધુતણા ગુણુ ગાય—૧૦
 નહિ કોઈને વિષવાદ પચ્યાસી જિનપ્રાસાદ,
 મોટી પોષધશાળ સંખ્યા તેહની એંતાળ—૧૧
 બહુ હરિ મંદિર જોય અહીં પર દર્શન હોય,
 નહિ કોઈને રાગદ્રેષ વપતા લોક અનેક—૧૨

દુહા.

જન અનેક પુરમાં વસે નહિ નિંદાની વાત,
 બહુ ધન ધાન્યે તે ભરી વસ્તુ અનુપમ સાત.—૧
 વહેલ વરઘોડો વીંઝણો મંદિર બલિ ભાત,
 ભોજન દાળ ને ચુડલો એ સાતે ખંભાત.—૨
 બહુ વસ્તિથી દીપતું અમરાપુર તે હોય,
 શાહ જહાંગીરજ પાતશાહ નાથ નગરનો જોય.—૩
 નગર ભણું ત્રંબાવતી દિન દિન ચઠતો વાસ,
 ઋષભ કહે તિહાં જોડીઓ ભરતેશ્વરનો રાસ.—૪
 (ભરત બાહુબલિ રાસ સં. ૧૬૭૮.)

૧૪—પુસ્તક લેખન અને પુસ્તક ભંડાર.

ભારત વર્ષમાં પ્રાચીન સમયમાં મનુષ્યોમાં શારીરિક બળ બહુ સારા પ્રમાણમાં હતું. અને એ સાથે માનસિક સ્મરણ શક્તિ ઘણીજ હતી. હજારો વર્ષથી તે શક્તિઓમાં દિનપ્રતિદિન ઘટાડો થતો જાય છે; પ્રાચીન સમયમાં ગુરૂ મુખેથી જે મંત્રો લખાવતા તે શિષ્ય સ્મરણ કરી લેતો; અને એ રીતે આખા ગ્રંથોના ગ્રંથો મગજમાં ભરાઈ જતા. આજે તે શક્તિઓ નષ્ટ થયેલી જોઈએ છીએ. આ વિષયમાં સ્વ૦ મુનિશ્રી હિમાંશુવિજય ન્યાય ધાન્ય તીર્થ જણાવે છે કે—

“૧૯૧૨ નિર્વાણ પછી લગભગ સવા આઠસો વર્ષ (ઈ. સન ૩૦૦ લગભગ) ભારતમાં એક મોટો દુકાળ પડ્યો. જે ઉપરા ઉપરી બાર વર્ષ સુધી અવિચ્છિન્ન ચાલ્યો. તેણે લાખો ગરીબ શ્રીમંતોના અને પાપી-ધર્મીઓના પ્રાણોની આહુતિ લીધી. હજારો બહુશુભ જૈન મુનિઓ પણ તેના લોગ બન્યા. જે મુનિઓ આયુષ્ય બંધે જીવિત રહી શક્યા તે ક્રુધા પીડાને લીધે અત્યંત અશક્ત શરીરવાળા થયા. માનવીના પ્રાણ અન્નમય છે. તેમને પેટ પૂરતી ભિક્ષા નહિ મળવાથી તેમની સ્મરણ શક્તિ ક્ષીણ થઈ. પરંપરાથી લણેલાં શાસ્ત્ર ધીરે ધીરે ભૂલતાં ગયાં તેમાં અનેક અશુદ્ધિઓ અને પાઠ ભેદો થયાં. સાધુઓ જુદા જુદા દેશોમાં ચાલ્યા ગયા. આ રીતે દુઃખ પૂર્ણ ભારતના બાર વર્ષો ભૂખની પીડાથી પૂરા થયાં. યથેષ્ટ વૃષ્ટિ થઈ. પૃથ્વી આર્દ્ર થઈ અને ફરી ફલકુલ ધાન્યથી શોભવા લાગી.” તે વખતે જૈનોના જે વિશિષ્ટ સાધુઓ અવશિષ્ટ હતા તેમાં શ્રી સ્કન્દિલાચાર્ય અને શ્રી નાગાર્જુનાચાર્ય મુખ્ય હતા. તેઓ જુતજ્ઞાનનાસાગર અને સમય જાણનાર હતા. તેમાં એક હતા મધ્ય દેશમાં અને બીજા ગુજરાત દેશમાં વિચરતા હતા. તે બંને આચાર્યોને લાગ્યું કે—જૈનાગમ ઘણું વિસરાઈ ગયું છે માટે કેટલું અને કેવું બાકી રહ્યું છે તેની ખાત્રી કરી ફરી તેને વ્યવસ્થિત કરવું જરૂરનું છે. આ વિચારથી આચાર્ય સ્કન્દિલાચાર્ય મથુરામાં અને નાગાર્જુનાચાર્ય વલ્લીપુર (કાઠિઆવાડ) માં તમામ જૈન શ્રમણોની એક પરિષદ (કોન્ફરન્સ) ભરી. આ બંને પ્રાંતો અને

૧ ‘શુદ્ધિ પ્રકાશ’ ત્રિમાસિકનો સને ૧૯૩૬ નો અંક ૧ પૃ. ૩૨

૨ જુઓ નંદિસુત્રની ટીકા જ્યોતિષકરંડકની ટીકા તથા હેમચોગશાસ્ત્રવૃત્તિ

તેની આસપાસ જે શ્રમણો હતા તે બંને સ્થળે એકઠા થયા. તેમના મુખે રહેલ આગમાદિ શાસ્ત્રોને આચાર્યોએ સાંભળ્યાં. બધાને સાંભળી તેમાં જેટલી ત્રુટિઓ શંકાઓ અને વિસ્મૃતિઓ થઈ તેનું યથાશક્ય રીતે ને બહુજ પ્રામાણિકપણે સંશોધન કર્યું. તેનો સમન્વય કર્યો. અનેક બહુશ્રુતો-વિદ્વાનોના મતો લઈ બહુજ સાવધાની પૂર્વક આ કાર્ય કરવામાં આવ્યું.”

આ બાર વર્ષના દુકાલથી તેમને લાગ્યું કે:—આપણું ઘણું ખરૂં જ્ઞાન ભુલાઈ ગયું છે. જે આમ ફરી દુકાળો થશે. પ્રકૃતિના પ્રકોપો થશે તો જગતનું કલ્યાણ કારી જૈન સાહિત્ય પૃથ્વી ઉપરથી હાંમેશને માટે ચાલ્યું જશે, તેથી હવે તેની રક્ષા માટે અવશિષ્ટ જ્ઞાનને પુસ્તકોમાં પ્રામાણિકપણે શુદ્ધ લખી-લખાવી લેવું સારું છે. જેથી ભવિષ્યની પ્રજા આગમરૂં સાહિત્યને જેમ ભણી-પરિશીલન કરી શકે. એમ લાગવાથી સર્વાનુમતે સેંકડો વર્ષોથી મોઢે રખાતા જૈન આગમ સાહિત્યને પુસ્તકોમાં લખવાનું કાર્ય તડામાર ચાલ્યું. સેંકડો લલિયાઓ દ્વારા અસંખ્ય પ્રતો લખાવવા માંડી અને પુસ્તક ભંડારોની યોજના થઈ. તે વખતે ઘણે ભાગે તાડપત્ર-લોખપત્રાદિ ઉપર શાસ્ત્રો લખાતાં. આ જૈન સાહિત્યને પુસ્તક રૂપે થવાનો ટુંકો ઇતિહાસ છે.”

વળી આગળ તેઓ જણાવે છે કે “વિક્રમની ચોથી સદી સુધી તો જૈન શાસ્ત્રોને પુસ્તકોમાં લખવાની શરૂઆત થઈ ગઈ હતી અને દેવદ્વિગણિ ક્ષમાશ્રમણના સમયમાં તે પ્રથાનો ચોમેર પ્રચાર થઈ ગયો હતો.” આ સદી પછી જૈન સાહિત્યની વૃદ્ધિ અને પ્રચારને માટે પુસ્તકો લખવા અને લખાવાનું કામ ખુબ જોસલેર ચાલ્યું.

પુસ્તકભંડારની પ્રાચીનતા:—ઉપર જણાવી ગયા તેમ આર્ય સ્કન્દિલાચાર્યે અને નાગાર્જુનાચાર્યે વીર સં. ૮૪૦ (ઇ. સ. ૩૧૩) લગભગમાં જૈન આગમોને પુસ્તકોમાં લખવાની પ્રથા શરૂ કરી. પછી તે પુસ્તકોને રાખવાના ભંડારોની સ્થાપના થવા લાગી. ખંભાતમાં તે

૧ જુઓ યોગશાસ્ત્રની વૃત્તિ.

૨ ઉપદેશભૂત મૂલ સાહિત્યને અંગ સાહિત્ય કહેવામાં આવે છે. તેવા મૂલ આગમો બાર છે. “આચારો, સુઅગડં, ઠાળં, સમવાઓ વિવાહપત્તી, નાયાધમ્મકહાઓ, ઉવાસગદસાઓ, અંતગદસાઓ, અણુત્તરોવાહાઈઅદસાઓ, પળ્હાવાગરણં, વિપાગસુઅં, દિટ્ટિવાઓ” પાક્ષિક સૂત્ર.

ક્યારથી થઈ હશે તે ચોક્કસ કહી શકાય તેમ નથી. પરંતુ વિક્રમની બારમી સદીમાં થયેલા કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રીમદ્દેવદાસ દ્વારા આર્થ કે જેમણે ઘણું ઉત્તમ પ્રકારનું સાહિત્ય રચી તેનો ઘણો વિસ્તાર અને સંગ્રહ કરાવ્યો છે. તેમના સમયમાં પુસ્તકો લખવાની અને તેનો સંગ્રહ કરવાની યોજના હતી તેનો સબળ પુરાવો પ્રભાવકચરિત્રમાંથી મળે છે. જ્યારે સિદ્ધરાજના ભયથી ભયભીત બનીને કુમારપાળ દેશવિદેશ રખડતો હતો તેવા સંકટના સમયમાં તે જ્યારે ખંભાતમાં શ્રીમદ્દેવદાસ દ્વારા આર્થના આશ્રયે આવ્યો ત્યારે સિદ્ધરાજના માણસોથી તેનું રક્ષણ કરવા તેને તાડપત્રોના સંગ્રહમાં સંતાડી દીધો;? આથી સિદ્ધરાજના માણસો નિરાશ થઈ પાછા ગયા અને કુમારપાળને જીવતદાન મળ્યું. આથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે શ્રી દેવદાસ દ્વારા આશ્રયમાં પુસ્તકો લખવાનું કામ અને તેને સંઘરી રાખવાનું કામ ચાલતું હતું. બારમી શતાબ્દી પહેલાં પુસ્તક ભંડાર હશે કે કેમ તે માટેના પ્રમાણો મળતાં તે મત સ્વીકારાય; પરંતુ ખંભાતમાં બારમી શતાબ્દીથી જૈન ધર્મના પુસ્તક ભંડારોમાં છે એ નિઃસંશય છે.

આચાર્યોના ઉપદેશ:—

લેખયંતિ નરાધન્યા, યે જૈનાગમપુસ્તકાન્ ।

તે સર્વે વાક્યમયં જ્ઞાત્વા, સિદ્ધિં યાતિ ન સંશયઃ ॥

ઉપદેશ તરંગીણી પૃ. ૧૧૬.

જે ધન્ય પુરુષો જૈનાગમનાં પુસ્તકો લખાવે છે તે કેવલજ્ઞાન પામીને મોક્ષે જાય છે તેમાં સંશય નથી.

આ પ્રમાણે ઘણા ગ્રંથોમાં પુસ્તક લખાવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ દર્શાવવામાં આવ્યું છે. આ ઉપદેશને પરિણામે મોક્ષ સાધવાની ઇચ્છાવાળા ગૃહસ્થોએ પોતાના દ્રવ્યનો ઉપયોગ તેમાં કરવા માંડ્યો, અને લહીયાઓ રાખી સુંદર અને ટકાઉ શાહીથી પુસ્તકો લખાવા

૧ વસતિ હેમસૂરીણાં વ્રસ્તઃ સ્તવપુર્વલઃ ।

આગતો મૂપતે રક્ષ રક્ષેત્યાલ્પન્ સ્વલદ્ગિરા ॥૩૬૭॥

પ્રભુભિઃ સાહસાત્ તાડપત્રલક્ષાન્તરાહિતઃ ॥

રાજમત્થૈ પદાયતૈર્વ્યાલોકિ ન તુ વૌક્ષિતઃ ॥૩૬૮॥

હેમચંદ્રસૂરિ પ્રબંધ.

માંડયા. એક ગ્રંથની અનેક નકલો કરાવવામાં આવતી અને ગુજરાત તથા હિંદુસ્તાનના મોટા જૈન પુસ્તક ભંડારોમાં તે મોકલવામાં આવતી.

જેસલમેરના પ્રાચીન જૈન ભંડારમાં ખંભાતનિવાસીઓએ આત્મ-શ્રેયાથ લખાવીને મોકલેલ પુસ્તકો તે ભંડારની સૂચી જોવાથી પ્રતિતિ થશે. તેમાંથી થોડી યાદી નીચે મુજબ છે.

- ૧ (૧૧) ભગવતી (મૂલ) સંવત ૧૧૧. જૈ. ભં. ની સૂચી પૃ. ૩.
- ૨ (૨૧) છંદોનુશાસનવૃત્તિ—હેમાચાર્ય પ્રણિત જૈ. ભં. સૂચી પૃ. ૪.
- ૩ (૮૨) આવશ્યક વૃહદ્વૃત્તિ (શિષ્યાહત્ત) પ્રથમલખ્ણ
હરિભદ્ર પ્રણિત સવત ૧૪૮૯ જૈ. ભં. સૂ. પૃ. ૬.
- ૪ (૧૦૨) સમ્મતિટીકા-ઉત્તરાધ્યયન ટીકા સુલ્લભા
નેમિચંદ્ર-પ્રણિત. સવત ૧૪૨૧ જૈ. ભં. સૂ. પૃ. ૧૪.
- ૫ (૧૩૩) અંગવિદ્યા સવત ૧૪૮ જૈ. ભં. સૂ. પૃ. ૧૫.
- ૬ (૧૪૪) આઘનિર્યુક્તિ ભાષ્ય સંવત ૧૪૯૧ જૈ. ભં. સૂ. પૃ. ૧૭.
- ૭ (૧૬૬) ભગવતીવૃત્તિ કર્તા અભયદેવ સવત ૧૪૮૮ જૈ. ભં. સૂ. પૃ. ૧૮.
- ૮ (૧૬૭) સર્વસિદ્ધાંત વિષમપદપર્યાય સ ૧૪૯૨ જૈ. ભં. સૂ. પૃ. ૨૩.
- ૯ (૩૨૭) પંડનિર્યુક્તિવૃત્તિ મલયાગિરિ પ્રણિત સં. ૧૨૮૯ જૈ. ભં. સૂ. પૃ. ૪૧.
- ૧૦ (૩૪૦) વ્યવહારભાષ્ય (દશાશ્રુતસ્કન્ધનિર્યુક્તિવૃત્તિ)
સવત ૧૯૪૦ જૈ. ભં. સૂચી પૃ. ૪૩.
- ૧૧ (૧) હરિવિક્રમચરિત્ર કર્તા જયતિલક સં ૧૪૧૫ જૈ. ભં. સૂ. પૃ. ૫૧.

શ્રી જિનભદ્રસૂરિએ કરેલો ઉદ્ધાર:—વિક્રમની પંદરમી સદીમાં ખરતરગચ્છના શ્રી જિન ભદ્રસૂરિ નામના મહાપ્રભાવક આચાર્ય થઈ ગયા. તેમણે પ્રાચીન પુસ્તક ભંડારો તપાસી તેમાંથી તાડપત્રો પર કે લોખપત્રો પર લખાયેલાં પુસ્તકો જીર્ણ થઈ જવાથી તેને ફરીથી ઉતારાવી તે પુસ્તકોનો નાશ થતો અટકાવ્યો; એટલું જ નહિ પરંતુ તાડપત્રો કે લોખપત્રો પર લખાવાને બદલે કાગળ પર લખાવાની પદ્ધતિ દાખલ કરી. હબ્બરો નરવીરોએ પોતાની ખરી કમાઈ તેમાં ખરચી. આથી પુસ્તક ભંડારોને પુનરજીવન પ્રાપ્ત થયું. ઉપર જે ઉતારા આપવામાં આવ્યા છે તે સઘળા પંદરમી સદીના અને શ્રી જિનભદ્રસૂરિના સમયના છે, તેમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે શ્રી જિનભદ્રસૂરિના ઉપદેશથી.

તાડપત્રની પ્રતો:—ખંભાતના જૈન પુસ્તક ભંડારોમાં ઘણા ગ્રંથો તાડપત્રો પર છે. તેમાંના કેટલાક ગ્રંથો કાગળ પર ઉતાર્યા છે.^૧ પરંતુ

૧ પંદરમાં સૈકામાં “પાટણ અને ખંભાતના ગ્રંથોનું કાગળોપરનું સંસ્કરણ

જુની પ્રતો વધારે પ્રમાણભૂત ગણાય. જેમકે **વસુદેવહિંદી** નામનો વાર્તા સાહિત્યને લગતો મોટો ગ્રંથ પ્રાકૃત ભાષામાં શ્રી સંઘદાસગણિ વાચક અને શ્રી ધર્મસેનગણિ મહત્તરે રચેલો છે. તેનું શ્રી જૈન આત્માનંદ સલા-ભાવનગર તરફથી ગુજરાતી ભાષાન્તર શ્રી જૈન ધર્મ પ્રવર્તક શ્રીમત્કાન્તિવિજયજી મહારાજના શિષ્યપ્રશિષ્ય મહારાજ શ્રી ચતુરવિજયજી અને પુણ્યવિજયજીએ કરવા હસ્ત ધર્યું. તેમણે તે ગ્રંથને લગતી જુદી જુદી બાર પ્રતો એકત્ર કરી; અને તેમાં વધુ જુની પ્રત તાડપત્ર પર સંવત ૧૩૮૬ માં લખાયેલી હતી તેને વધુ પ્રમાણિક ગણી; અને તે પ્રત ખંભાતના શાન્તિનાથ ભંડારમાંની હતી.^૨

ભંડારો:—^૩

૧ શ્રી નીતિવિજયજીનો જ્ઞાનભંડાર:—ટેકરી આગળ નાની ધર્મ-શાળામાં આવેલો છે, જેમાં પ્રતો તથા પુસ્તકો છે.

૨ શ્રી શાંતિનાથનો જ્ઞાનભંડાર:—લોંચરાપાડામાં આવેલો છે, તેમાં તાડપત્રની પત્રો છે. તેનો વહીવટ હીરાલાલ નગીનદાસ હસ્તક છે, આચાર્ય શ્રી વલ્લભવિજયસૂરિશ્વરે સં. ૧૯૯૪ માં તેનો પુનઃઉદ્ધાર કર્યો એ વેળા વહીવટ અંગે સંઘમાંથી એક વગદાર કમિટી નીમવામાં આવી છે, જે હાલ વહીવટ ચલાવે છે.

૩ સાગરગંઢના ઉપાશ્રયનો ભંડાર:—સાગોટાપાડે આવેલો છે. કેટલાંક પુસ્તકપાના હતા જે ખપી સાધુઓને તેમજ મુનિશ્રી લાવણ્ય-વિજયજીને સોંપી દેવામાં આવ્યા હતા. એ ગચ્છની બારસા સૂત્રની સોનેરી સચિત્ર પ્રત જેવા જેવી હોવાથી તેના ત્રસ્ટીઓ તરફથી જૈન શાળામાં રાખવામાં આવી છે. જેનો ઉપયોગ પર્યુષણમાં થાય છે. આ ઉપાશ્રયના ભંડારમાંથી મુનિશ્રી વિદ્યાવિજયને અકબર બાદશાહે આપેલા છ ફરમાન હાથ આવ્યા હતા. જે ફરમાનો અસલ તથા ભાષાન્તર સાથે

ગુજરાતમાં તપાગચ્છના આચાર્ય દેવસુંદર અને સોમસુંદરસૂરિની મંડળીએ કર્યું, અને રાજપુતાનામાં જેસલમેરનાં શાસ્ત્રોતો સમુદ્ધાર ખરતરગચ્છના અધિપતિ જિનભદ્રસૂરિની મંડળીએ કર્યો હતો.” (જૈનસાહિત્યનો ઇ. પૃ. ૪૬૦) સં. ૧૪૭૨ માં ખંભાતના મોઠ જ્ઞાતિના પર્વત નામના શેઠે જૈનોનાં ૧૧ મુખ્ય અંગો-આગમો મોટા ખર્ચ કરી સોમસુંદરસૂરિ દ્વારા લખાવ્યાં હતાં. (જૈન સા. ઇ. પૃ. ૪૬૦)

૨ ચૈત્ય પરિપાટી-પ્રકાશક શ્રી સ્તંભતીર્થ જૈન મંડળ, મુંબઈ. પૃ. ૫૯

૩ ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’ પુ. ૭૮ મું. પૃ. ૨૬

તેઓશ્રીએ સૂરીશ્વર અને સમ્રાટમાં છપાવ્યા છે. જેમાંનું ચંદુ સંઘવીને આપેલું ફરમાન આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યું છે.

૪ શ્રી વિજયનેમિસૂરિ જ્ઞાનભંડાર:—વર્તમાન સમયના શાસન-સમ્રાટ પૂજ્ય મહારાજ શ્રી વિજયનેમિસૂરિના ઉપદેશને પરિણામે ખંભાતના ખારવાડામાં ગગનચુંબી ભવ્ય ઈમારત સરસ્વતીના ધામરૂપ શોભી રહી છે. ચાર મજલામાં સુંદર અને મજબુત કબાટોમાં સુશોભિત પોથી બાંધણાથી સારી રીતે રક્ષાયલાં હબરો પુસ્તકો સંગ્રહ કરાયલાં છે. ખંભાતમાંના વર્તમાન પુસ્તક ભંડારોમાં તે અબેડ છે; તેની વ્યવસ્થા પૂજ્ય મહારાજશ્રીની આજ્ઞા પ્રમાણે થાય છે. વિક્રમની ખારમી, તેરમી, ચૌદમી અને પંદરમી સદીમાં જેમ પુસ્તકો લખાવાનો પ્રબંધ વ્યાપ્યો હતો, તેમ વીસમી સદીમાં “ જ્ઞાનશાલા ” સ્થાપી પુસ્તકોના સંરક્ષણ અને સંગ્રહનો સારો પ્રબંધ કર્યો છે. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આ મહાન કામ ગણાય.

૫ યતિભંડાર:—જીરાલાપાડામાં તથા બીજા ઉપાશ્રયોમાં છુટા છવાયા સંગ્રહો છે.

ખંભાતના જૈન ભંડારોની પીટર્સન સાહેબે લીધેલી મુલાકાત:—

પ્રો. પીટર્સન સાહેબે એપ્રિલ ઈ. સ. ૧૮૮૪ માં અને માર્ચ સને ૧૮૮૬ માં ખંભાતના ભંડારોની મુલાકાત લીધી હતી. તેમણે શાંતિનાથનો ભંડાર ખાસ તપાસ્યો હતો. તેમાંથી દરેક ગ્રંથ આદિ અને અંતભાગ સાથે તપાસી તેની નોંધ લીધી છે. નંબર, પુસ્તકનું નામ, રચનાર, નં. લે. દરેક પાનામાં લાઇન, સંવત, અને રિમાર્ક વગેરે ખાના પાડી તમામ પુસ્તકો નોંધી લીધા છે. લગભગ ૧૨૦ પોથી તાડપત્રો ઉપર છે એમ જણાવ્યું છે. કેટલાક ગ્રંથમાં એક પુસ્તક લેગું બીજું લખી લીધેલું તેમના જેવામાં આવ્યું છે. એમણે તૈયાર કરેલાં રિપોર્ટ સને ૧૮૮૭ માં પ્રસિદ્ધ થયા છે. જિજ્ઞાસુ વાચકો પહેલો અને ત્રીજો રિપોર્ટ વાંચશે તો જ્ઞાનભંડારમાં રહેલાં પુસ્તકોની યાદી જણાશે.

પરદેશથી કેટલાક યુરોપી મુસાફરો કે સ્વદેશી પ્રખ્યાત વિક્રાનેા એ ભંડારો જેવાની ઇચ્છાથી આવે છે. કિન્તુ શહેરના કેટલાય એવા જિજ્ઞાસુઓ તે જેવા પામ્યા હશે કે કેમ? તે વાત શંકાસ્પદ છે. એ ભંડાર તરફથી તાડપત્રો પર લખાયેલ પ્રતોની યાદી પ્રગટ થઈ છે.

૧૫—જૈન મંદિરોનું સ્થાપત્ય.

ભારતીય સંસ્કૃતિનું હાર્દ ધર્મ છે; અને ધર્મને અંગે સમાજની દરેક પ્રવૃત્તિમાં પરિવર્તન થાય છે.

પ્રતિભાવિધાન—“જૈનધર્મ નિવૃત્તિ-પ્રધાન ધર્મ છે ને એનું પ્રતિબિંબ, એના મૂર્તિવિધાનમાં આદિકાળથી લઈ છેવટ સુધી એકજ રીતે પડેલું મળી આવે છે. ઇ. સ. ના આરંભની કુશાણુ રાજ્યકાળની જે જૈન પ્રતિમાઓ મળી આવે છે તેમાં, અને સેંકડો વર્ષ પછી બનેલ મૂર્તિઓમાં બાહ્ય દ્રષ્ટિએ બહુજ થોડો ભેદ જણાયો. જૈન અર્કુંતની કલ્પનામાં શ્રી મહાવીર સ્વામીના વખતથી માંડીને શ્રી હીરવિજયસૂરિના કાળ સુધીમાં કોઈ ઉંડો ફેરફાર થયોજ નહિ.”^૧ જૈન મૂર્તિવિધાનમાં વિવિધતા-અનેક રૂપતા ન આવી. મંદિરનો અને મૂર્તિઓનો વિસ્તાર ઘણોજ વધ્યો, પણ વિસ્તારની સાથે વૈવિધ્યમાં કે ગંભીરતામાં વધારો ન થયો. પ્રતિમાના લાક્ષણિક અંગો લગભગ એ હજાર વર્ષસુધી એકજ રૂપમાં કાયમ રહ્યા ને જૈન કેવલીની ઉભી કે આસીન મૂર્તિમાં લાંબા કાળના અંતરે પણ વિશેષ રૂપભેદ થવા ન પામ્યો. જૈન મૂર્તિઓ ઘડનારા સદા ઘણા ભાગે હિંદવાસી જ હતા. પ્રાચીન શિલ્પીઓએ પણ જૈન અને જૌદ પ્રતિમાઓમાં તે ધર્મની ભાવનાઓને અનુસરીને પ્રાણ કુંક્યો. જૈન તીર્થંકરની મૂર્તિ વિરક્ત, શાંત, ને પ્રસન્ન હોવી જોઈએ. એમાં મનુષ્ય હૃદયના નિરંતર વિગ્રહને માટે-એની અસ્થાયી લાગણીઓ માટે, સ્થાન હોયજ નહિ. જૈન કેવળીને આપણે નિર્ગુણ કહીએ તો પણ ખોટું નહિ. એ નિર્ગુણતાને મૂર્ત શરીર આપતાં સૌમ્ય ને શાંતિની મૂર્તિજ ઉદ્ભવે; પણ એમાં સ્વૂલ આકર્ષણ કે ભાવની પ્રધાનતા ન હોય. એથી જૈન પ્રતિમા એની મુખમુદ્રા ઉપરથી તરતજ ઓળખી શકાય છે. ઊભી મૂર્તિઓના મુખ ઉપર પ્રસન્નભાવ અને હાથ શિથિલ લગભગ ચેતન રહિત સીધા લટકતા હોય છે. નમ્ર અને વસ્ત્રાચ્છાદિત પ્રતિમાઓમાં વિશેષ ફરક હોતો નથી. પ્રાચીન શ્વેતાંબર મૂર્તિઓમાં પ્રાયઃ એક કટિવસ્ત્ર નજરે પડે છે. આસીન પ્રતિમા સાધારણ રીતે

૧ શ્રીયુત નાનાલાલ મગનલાલ મહેતા. આઇ. સી. એસ. ડેપ્યુટી કમિશનરનો “જૈન પ્રતિમા-વિધાન અને ચિત્રકલા” વિષે મનનીય લેખ જુઓ. જૈન સાહિત્ય સંશોધક ખંડ ૩ અંક ૧ પૃ. ૫૮.

ધ્યાનમુદ્રામાં ને વજ્રાસનમાં મળી આવે છે. તેઓના ઘનને હાથ ઝોળામાં ઢીલી રીતે ગોઠવાયેલા હોય છે. હસ્તમુદ્રા સિવાય બીજી બધી યાળતો લગભગ ધૌંદ્રમૂર્તિઓને મળતી આવે છે. ૨૪ તીર્થંકરોનાં પ્રતિમાવિધાનમાં વ્યક્તિલેહ ન હોવાથી લક્ષણાંતરને લઈનેજ આપણે મૂર્તિઓને જુદા જુદા તીર્થંકરના નામે ઝોળાખી શકીયે. આસન ઉપર સાધારણ રીતે તીર્થંકરનું લાક્ષણિક ચિન્હ કે લાંછન ચિત્રિત હોય છે. બન્ધરના ચિંતામણીપાર્શ્વનાથ કે માણિક્યોકના ભોંયરામાના આદિનાથની પ્રતિમા સન્મુખ તમે જઈ ઉભા રહો તો એ મૂર્તિઓની ઉપર જણાવેલી લાક્ષણિક અસર થયા વિના રહેશે નહિ. ધ્યાનમગ્ન થઈ જવાશે; શોકમોહાદિ ક્ષણભર ભૂલી જવાશે. અને ઝોળાંરૂપ શુવન રસિક લાગશે.

ધુમટ અને શિખર:—ખંભાતના જૈન મંદિરોમાં કેટલાક ધુમટવાળા છે, કેટલાક શિખરબંધી છે અને વધુ પ્રમાણમાં માત્ર અગાડીવાળા છે. દેવળના અંદરના ભાગમાં દેવ હોય છે. દેવની સન્મુખ ઉભા રહી દર્શન-પ્રાર્થના કરવાની હોય છે. એ પ્રાર્થના કરનાર જ્યાં ઉભો રહે છે તે ભાગ ધુમટવાળો હોય છે. અંદરનો ભાગ જુદો પાડી દીધેલો હોય છે. ધુમટ ઉપર સૂર્યનો પ્રકાશ પડી તે પરાવર્તન પામી તેનો પ્રકાશ મંદિરમાં પ્રવેશ કરે છે. સૂર્યનાં સ્ત્રીધાં કીરણો પ્રવેશ કરતાં નથી. આથી મંદિરમાં શીતળતા હોય છે. પ્રત્યેક મંદિરમાં આરસનો પત્થર હોય છે; જેથી તે પણ શીતળતામાં વૃદ્ધિ કરે છે; આથી અન્ય મંદિરો કરતાં જૈન મંદિરોમાં શીતળતા વિશેષ હોય છે; દેવ સાનિધ્યમાં દર્શન-પ્રાર્થના કરનાર ઉપર તે શીતળતાની અજબ અસર થાય છે. ઘગ ઘગતા ઉનાળામાં કે ઘગ ઘગતા મગજ વખતે એ શીતળતા સુમુક્તને દેવમાં તદાકાર બનાવા કારણભૂત નીવડે એ નવાઈ જેવું નથી.

આગળના ભાગમાં થાંભલાવાળો મંડપ હોય છે. થાંભલા ઉપર આડા પત્થરો ગોઠવી અષ્ટ ખુણાવાળો અને પછી ઉપર જતાં ગોળ એવો ધુમટ હોય છે. થાંભલામાં સાંકળ બાંધેલી ઘંટડીઓ કેતરેલી હોય છે. કેટલેકે સ્થળે વધારે થાંભલા મૂકી ધુમટ મોટો કરેલો છે; ત્યારે કેટલેક સ્થળે થાંભલા મૂક્યા સિવાય ધુમટ કરેલો છે, બન્ધરના ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ મંદિરમાંનો દર્શન કરવા ઉભા રહેવાનો મંડપ ભાગ એવી રીતે તૈયાર કર્યો છે કે તે જોતાં પ્રાચીન કારીગરીનું ઉત્તમ ભાન સંદેહમાં આવી જશે.

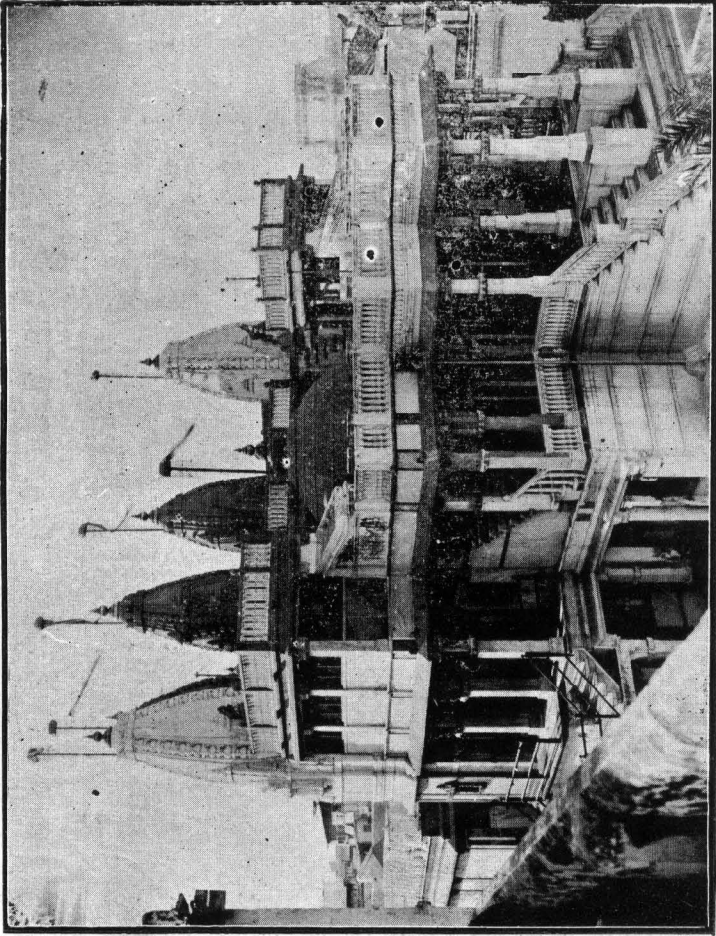
લાટવાડામાં આવેલું ખંભાતના સર્વ જૈન દેવાલયોમાં મણિરૂપ શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથનું જિનાલય છે. તેને પાંચ મોટાં શિખરો છે. બાબુ પર બીજા નાના શિખરો છે. આબુના-દેલવાડાના દેવળોને જે જાતના શિખર છે તેવું શિખર ચોકસીની પોળમાંના શ્રી વિમળનાથના મંદિરનું છે. તે શિખર એવી રીતનું છે કે નાના નાના પત્થરો ગોઠવીને બનાવેલું છે; આવી જાતનું શિખર ખંભાતમાં એકજ છે.

ભોંયરાં:—આબુ કે કુંભારીયાના મંદિરોમાં ભોંયરાં નથી; પરંતુ બજારના ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ, માણેકચોકમાં આદીશ્વરનાથ, અને વાઘ-માસીની ખડકીમાં આવેલા મંદિરમાં ભોંયરાં છે, એ ભોંયરામાં મોટી પ્રતિમાઓ પધરાવેલી છે, હાલ ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ આદિના ભોંયરાં-ઓમાં ઉતરવા માટે જુદી યોજના કરી સુધારા વધારા કરવામાં આવ્યા છે, પરંતુ તે પહેલાં ભોંયરામાં દર્શન કરવા જવાને એકજ માણસ ઉતરી શકે એવી નાની સીડી રાખેલી હતી; ઉપરથી એક નાની બારી હોય છે; તે એક કબાટ જેવી દેખાય કે જેથી કોઈ અજાણ્યો માણસ એકદમ ભોંયરામાં ઉતરવાનો માર્ગ જાણી શકે નહિ. સત્તરમી સદીમાં થએલા પ્રખ્યાત પરીઠ રાણ્યા અને વણ્યાએ ખંધાવેલા તથા સોની તેજપાળના દહેરામાં (ઉપર જણાવેલા) આવી રચના કરી છે. ખંભાત પર અલ્લાઉદ્દીનના ભાઈ અલપખાને સ્વારી કરી ઘણાં મંદિરોનો નાશ કર્યો હતો તે લયને લઈનેજ ભોંયરામાં પ્રતિમાજી પધરાવ્યાં હોય એ દેખીતુંજ છે. ખંભાતમાં ભોંયરાવાળાં આ જૈન મંદિરો બેનમુન અને પ્રેક્ષણીય છે.

માળ:—જૈન લોકોમાં દેવળ ઉપર માળ ચઢાવવાનો રિવાજ છે. આબુ પર અચળેશ્વરના જૈન મંદિરોને માળ છે. દારકાના જગત્ દેવળને ઉપરાઉપરી આઠ માળ ચઢાવેલા છે; તેમ લાટવાડામાં આવેલા વિશાળ મંદિરને ત્રણ માળ છે. તે સિવાય બે માળના બે ત્રણ મંદિરો છે.

ચોમુખજી:—જેવી રીતે આબુના અચળેશ્વરમાં ચોમુખજી છે. તેવી રીતે ખારવાડામાં શ્રી મહાવીરસ્વામી, ચોળાવાડામાં સુમતિ-નાથ વગેરે છે.

લખતી:—મુખ્ય નાયક ઉપરાંત અન્ય તીર્થંકરોની પ્રતિમાઓ મુખ્ય નાયકના દહેરાની બાબુપર જુદા જુદા ગોખમાં પધરાવેલી હોય છે. અમદાવાદના શેઠ હડીસીંગના દહેરામાં, આબુ પર મંત્રીશ્વર વસ્તુ-

श्री. दिवालय—लाटवाडी.

પાળ તેજપાળના દહેરામાં કે અચળગઢના દહેરામાં મુખ્ય મંદિરની આસપાસ અથવા બાબુપર આવી હારબંધ તીર્થંકરોની પ્રતિમાઓ છે, તે દરેક ઉપર શિખર હોય છે. તેવીજ રીતે ભાટવાડાના મોટા જીનાલયમાં છેક નીચેના માળે તેવી પ્રતિમાઓ છે. એટલે તેની રચના અન્ય પ્રખ્યાત જૈન મંદિરોથી કોઈ રીતે ઉતરે એમ નથી.

કારીગરી:—આબુના મંદિર જેવી કારીગરી સઘળે હોતી નથી; પરંતુ સામાન્ય કારીગરી તો સર્વ જૈન મંદિરોમાં હોય છે; આધુનિક મંદિરોમાં સાદાઈ વધારે જોવામાં આવે છે, ખારવાડામાં શ્રી સ્ત્રીમંધરજીન (મહાવિદેહ વિહરમાન) ના મંદિરમાં આરસની છત્રી શિલ્પકળાનો સારો ખ્યાલ આપે છે. મોટા ભાટવાડાના જૈન મંદિરમાં બુદ્ધ બુદ્ધા રંગના વપરાયલા આરસના પથરો તેની સુંદરતામાં અનેક ઘણો વધારો કરે છે. ગીમટીમાં શ્રી મહાવીર પ્રભુના જીનાલયમાં સઘળે કોચ જડી દીધા છે; તે સર્વ મંદિરોમાં ભાત પાડે છે. શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથના નવીન પ્રાસાદની રચના, કારીગરી અને ચિત્રકામ હરકોઈને મોહ ઉપજાવ્યા વિના રહેશે નહિ. આળીપાડાના શાંતિનાથના મંદિરમાં રંગમંડપનો ભાગ પ્રાચીન કારીગરીનો નમુનો છે.

એકંદરે જોતાં ખંભાતના જૈન મંદિરો કારીગરી, કળા, સુંદરતા, સ્વચ્છતા, સ્થાપત્ય વગેરે બાબતોમાં અન્ય શહેરોના જીનમંદિરો કરતાં કોઈ રીતે ઉતરતાં નથી. હા, એક મંદિરમાં તે સઘળું દૃષ્ટિએ નહિ પડે પરંતુ દરેકમાં કંઈને કંઈ નવીનતા છેજ.

૧૬—ઉપાશ્રયો અને સંસ્થાઓ.

સત્તરમાં સૈકામાં કેટલા ઉપાશ્રયો હતા તેની ગણતરી તે સમયના કવિ ઋષભદાસ જણાવે છે કે—

પંચ્યાસી જિનના પ્રાસાદ, ધ્વજ તોરણ તિહાં ઘંટાનાદ,
પિસ્તાલીસ જિહાં પાપધસાલ કરઈ વખાણ મુનિવાચાલ.

(હીરવિજયસૂરિ રાસ.)

નહિ કોઈને વિષવાદ, પંચ્યાસી જિન પ્રાસાદ
મોટી પોષધશાલ સંખ્યા તેની બેંતાલ.—૧૧

(ભરત બાહુબલિ રાસ)

ઉપરના વર્ણન પરથી જણાય છે કે ૮૫ જિન મંદિરો હતાં
૪૨-૪૫ ઉપાશ્રયો (પોષધશાળા) હતા.

૧ વર્તમાન કાળમાં ૧૦ ઉપાશ્રય છે; તેમાં ૯ ખંભાતમાં છે.
૧ આગમગચ્છનો, ૨ પાસ્તર, ૨ દેવસુર, ૧ સાગર, ૧ ખરતર,
૧ આણસુર, ૧ લોઢી પોષાલ.

૧ ટેકરી આગળ નાની ધર્મશાળા કે જેમાં એક બાબુ જ્ઞાન
ભંડાર છે તે બાકીના ભાગમાં સાધુઓ ઉતરે છે.

૨ જૈનશાળા—ટેકરી ઉપર “શ્રી અમર જૈનશાળા” નામે
જૈનોનું પ્રસિદ્ધ અને વિશાલ સ્થાન છે; નીચેના ભાગમાં વ્યાખ્યાન
વાંચવાની સગવડ છે; ન્યાં ઘણા માણસો બેસી શકે તેવી વિશાળ જગા
છે. તે સ્થળે ‘ગઢ’ની રચનાઓ થઈ શકે તેવી સગવડ છે. ઉપર માળ છે.
ત્યાં મુનિ મહારાજો રહી શકે છે. મોટા આચાર્યોના ફેટાઓથી તેને
શણગારવામાં આવી છે.

૩ ગુલાબવિજયનો ઉપાશ્રય—નાગરવાડામાં ગુલાબવિજયના ઉપા-
શ્રય તરીકે ઓળખાય છે. એક તરફ “શ્રી સ્તંભ તીર્થ જૈન શ્રાવિકા
શાળા” નો વિભાગ છે જ્યાં બપોરના બે વાગ્યાથી ચાર વાગ્યા સુધી
શ્રાવિકાઓ અભ્યાસ કરે છે. શાળાની બેઠકને સૂરિયુંગવોના ફેટાથી તેમજ
પૂર્વાચાર્યોના વચનામૃતોવાળા બોર્ડોથી અલંકૃત કરવામાં આવી છે.

૪ અંચલગચ્છનો ઉપાશ્રય—નાગરવાડામાં અંચલગચ્છના ઉપા-
શ્રય તરીકે ઓળખાતું બે માળનું મકાન છે. જેમાં નીચેના ભાગમાં
વર્ધ્ધમાન આચંબિલ તપનું ખાતું પૂર્વે હતું. ન્યારે ઉપર યાત્રાળુને
ઉતરવાની સગવડ છે. આચંબિલ તપનું ખાતું નાના યોળાવાડામાં લઈ
જવામાં આવ્યું છે.

૫ કન્યાશાળા ઉપાશ્રય—માણેકચોકમાં ગુજરાતી કન્યાશાળા
આગળ આવેલો સાધ્વીજીના ઉતારા માટેનો કન્યાશાળા ઉપાશ્રય તેમજ
બાબુ ઉપર ગોરજીનો ઉપાશ્રય છે.

૧ આ ‘પ્રકરણ ખંભાત ચૈત્યપરિપાટી’ ના આધારે લખાયું છે.

૬ પાયચંદ્રગચ્છનો ઉપાશ્રય—માણેકચોકથી બોળપીપળા તરફ જતાં નાની ખડકીમાં પાયચંદ્રગચ્છનો ઉપાશ્રય આવેલો છે.

૭ માણેકચોક ઉપાશ્રય—માણેકચોકથી અલીંગ તરફ જતાં જમણા હાથ તરફ એક ઉપાશ્રય છે. ઘણા ગૃહસ્થોની મદદથી તેની સુધારણા ઠીક થઈ છે. એ માટે શ્રી ઋદ્ધિસૂરિજીનો ઉપદેશ ખાસ હતો.

૮ ધર્મશાળા—બોળપીપળા આગળની સંઘની ધર્મશાળા છે કે જે મૃતપ્રાયઃ દશમાં છે. નજીકમાં પાયચંદ્રગચ્છના સાધુનો ઉપાશ્રય છે વળી ખુણામાં પણ નાનો ઉપાશ્રય છે.

૯ જીરાણાપાડામાં નવી શ્રી નેમિસૂરિની પ્રેરણાથી અંધાયલી પાઠશાળા છે કે જેમાં ઉપરના બે માળે સાધુઓને ઉતરવાની સગવડ છે. પ્રથમ આ સ્થાને દહેરાં હતાં, જે મોટા દહેરામાં લેળવી દેવામાં આવ્યાં છે, આમાં એક લોંચડું છે જેની કારીગીરી ખાસ જોવા જેવી છે. પવાસનને ક્રમાનો તેમજ ગોખલા વગેરે કારીગીરી જોઈ ભૂતકાળની આપણી કીર્તિસ્મૃતિ તાજ થાય છે.

૧૦ ઝોશવાલની વાડી—દાદા સાહેબની ખડકીમાં ઝોશવાલ જ્ઞાતિની વાડી છે.

૧૧ શેઠ અંબાલાલ પાનાચંદની ધર્મશાળા—બજારના શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ જિનાલયની પાસે આ ધર્મશાળા આવેલી છે. વચ્ચેના ભાગમાં ખુલ્લો ચોક છે અને આબુ બાબુ સરાઓ છે; ત્યાં ભાષણો, વ્યાખ્યાનો વગેરે કરવાની સારી સગવડ છે; જેથી જૈનેતરો પણ તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે. ઉપરના મજલે આચાર્ય મહારાજને ઉતરે છે તથા નીચેયાત્રાણુ મુસાફરો ઉતરે છે. ત્યાં વાસણુ ગોદડાં વગેરેની સર્વ પ્રકારની સગવડ છે. ત્યાં એક પુસ્તકાલય છે.

સ્વ. શેઠ અંબાલાલ પાનાચંદે સામાન્ય દશમાંથી સ્વબળે આગળ વધી મુંબઈમાં લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી હતી. આ શેઠે પોતાની સફલક્ષ્મીનો ઉપયોગ આ ધર્મશાળામાં કરી પોતાની કીર્તિ અમર કરી છે; તેની વ્યવસ્થા તેમના ભાઈ શેઠ દીપચંદ પાનાચંદ કરે છે. તેઓ સુકીર્તિમાન, ધર્મજ્ઞ અને ગુણાનુરાગી છે.

૧૨ સાગરગચ્છનો ઉપાશ્રય—સાગોટાપાડામાંની શ્રીમાળી જ્ઞાતિની વાડી (સાગરનો ઉપાશ્રય) નું વિશાળ મકાન છે.

૧૩ પૌરવાડ જ્ઞાતિની ધર્મશાળા—આલીપાડે પૌરવાડ જ્ઞાતિની ધર્મશાળા છે.

૧૪ સ્થાનકવાસીના ઉપાશ્રય—સંઘવીની પોળમાં વિશાળ ઉપાશ્રય આવેલો છે; ત્યાં પર્યુષણના દિવસોમાં વ્યાખ્યાન થાય છે. વળી તેમનો એક ઉપાશ્રય માંડવીની પોળે છે. તેમાં સાધ્વીઓ રહે છે.

૧ જૈનશાળા કમિટી—એની સ્થાપના સ્વ. શેઠ અમરચંદ પ્રેમચંદની ઉદાર લાવનાથી થઈ છે. અને તે ‘શ્રી અમર જૈનશાળા’ નામે ઓળખાય છે. પાછળથી તેમના પુત્રો પોપટલાઈ અમરચંદ તથા કસ્તુરલાઈ અમરચંદે ધનનો વરસાદ વરસાવી તેને નવપદ્ધિવિત બનાવી. શેઠ પોપટલાઈએ તેની વ્યવસ્થા માટે કમિટીની યોજના કરી ટ્રસ્ટડીડ કર્યું. આ સંસ્થા હસ્તક દેરાસરોની તેમજ બુદ્ધા બુદ્ધા પર્વો નિમિત્તે મૂકાયેલી થાપણોની મોટી રકમ છે. એ સિવાય પર્યુષણાદિ પ્રસંગે થતી ઉપજ પણ ત્યાં જમા થતી. ત્યાં શાંતિ સ્નાત્ર આદિ ઉત્સવોમાં ખર્ચ આવે તેવાં સાધનો રહે છે. તેમજ પૂજનમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવા સુખડ, કેશર, વરખ, અંબર વગેરે ચીજો ત્યાં રખાય છે અને તે ત્યાં વેચાતી મળે છે.

૨ જૈન કન્યાશાળા—ઘોળી ચકલે આ કન્યાશાળા આવેલી છે. જૈન કેમની કન્યાઓ માટે તે ખાસ છે. તેને સરકાર તરફથી ગ્રાન્ટ મળે છે.

૩ જૈન શ્રાવિકાશાળા—ગુલાબવિજયજીના ઉપાશ્રયમાં આ અતિ ઉપયોગી સંસ્થા પોતાનું કાર્ય કરે છે.

પાંજરાપોળ:

સત્તરમા સૈકાનો એક પરદેશી મુસાફર પોતાના પ્રવાસ અંતમાં ખંભાત વિષે લખે છે કે—“શહેરમાં તેઓ લંગડા કુતરાઓ, બિલાડાઓ અને પક્ષીઓ રાખવાને હોસ્પિટાલો રાખે છે. તેઓ કીડીઓને માંસ (દાણા) પુરૂં પાડે છે.”^૧

જૈન એટલે દયાધર્મનું સ્વરૂપ. તેમના આણુઆણુમાં દયા વ્યાપેલી હોય છે, પશુપક્ષીઓ અને જળચર જીવો માટે તેઓ તનમન અને

૧ “ગુજરાતી” નો દશેરાનો અંક ઈ. સ. ૧૯૨૮ યુરોપી મુસાફરો એ નામનો લેખ બુઓ.

ધનથી બનતું કરે છે. દયાધર્મને માટે આર્યાવર્ત પ્રખ્યાત છે, અકબર જેવા મહાન મોગલ બાદશાહને જ્યારે શ્રી હીરવિજયસૂરિએ તથા શ્રી વિજયસેનસૂરિએ તથા શ્રી જીનચંદ્રસૂરિએ પ્રબોધ્યા ત્યારે તેમની પ્રસન્નતાએ એજ માગ્યું કે એક વર્ષસુધી ખંભાતના દરીઆમાં માછલી પકડાવવી નહિ.

“ખંભાત ખંદિર તણી, સાગર મછલી છોરી રે,
એક સાલિ લીલા કરઉ, કહિજ્યો કરઈ ચોરી રે.”
(જૈ. ઐ. ગૂ. કા. સં. પૃ. ૧૩૦.)

વર્તમાન યુગમાં સં. ૧૯૯૩ ના પોષમાં આચાર્ય શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિ ખંભાતમાં પધાર્યા ત્યારે એક દિવસ ખંભાતનું કસાઈખાતું ખંભાતના સંઘ તરફથી બંધ રખાવવામાં આવ્યું હતું.

ખંભાતમાં ઘણા કાળથી પાંજરાપોળો ચાલતી આવે છે. સંવત ૧૯૪૪ પહેલાં તે સમયના નગરશેઠ માણેકચંદ લક્ષ્મીચંદ તેનો વહીવટ કરતા. તેઓ વૃદ્ધત્વ પામવાથી તેનો વહીવટ શેઠ મગનલાલ હુર્લબદાસને સોંપ્યો. તેમના ગુજરી ગયા બાદ તેમના પુત્ર શેઠ દ્વારકાદાસ મગનલાલ ચલાવે છે. તેમણે પણ હવે તેનો વહીવટ કેટલાક જૈનોની એક કમીટી નીમી તે દ્વારા કરવા માંડ્યો છે.

પાંજરાપોળની મિલકત સં. ૧૯૯૪ માં રૂ. ૩૩૭૮) ખંભાતી રોકડા અને રૂ. ૭૮૦૦) સ્થાવર મિલકત હતી. ખોડાં ઢોરને માટે એક વિશાળ મકાન બંધાવવાની જરૂર જણાયાથી ઝોળપીપળા આગળ સં. ૧૯૪૫ માં દેશપરદેશના ગૃહસ્થોની મદદથી રૂ. ૫૭૦૬ ખરચીને એક મકાન બંધવામાં આવ્યું હતું. દિવસે દિવસે ઢોરોની સંખ્યામાં વધારો થતો જવાથી બીજા મકાનની જરૂર પડી. એટલે સં. ૧૯૪૯ ની સાલમાં ગુર્જરવાડા આગળ પાંજરાપોળનો અસલ અહીં જુનો વંડો હતો ત્યાં વિશાળ પાંજરાપોળ બંધાવી. તે નવા મહાજનને નામે ઝોળખાય છે.

પાંજરાપોળના નિભાવ માટે કેટલીક જૈન કોમોમાં ચોરી દીઠ લાગો લેવામાં આવે છે. વળી કેટલીક જ્ઞાતિમાંથી સ્ત્રી વિધવા થાય તે વખતે તેની સઘળી ચુડીઓ લાંગી ન નાખતાં એક ચુડીની ધાર ખંડીત કરી બાકીની પાંજરાપોળમાં મોકલવાની ગોઠવણુ કરી છે અહીં આવેલી ચુડીઓને વેચી નાખી તેના દ્રવ્યથી ખોડાં ઢોરનો નિભાવ કરવામાં ઉપયોગ કરે છે. આવી ઉત્પન્ન થતી રકમ સં. ૧૯૭૮ ની

સાલમાં રૂ. ૪૪૫) ની થઈ હતી, તે સિવાય 'રાહદારી'ના વેપારીઓ, સાડીના વેપારીઓ, જીનીંગ ફેક્ટરીઓ વગેરે તરફથી પાંજરાપોળ માટે રકમ લેવાય છે.

પાંજરાપોળ તરફથી માછલાની જાળો છોડાવાય છે.

આ સ્ટેટમાં ગૌવધ નહિ કરવા બાબતનો હુકમ ૩૦૬૫. પી. કેનેડી સાહેબે સને ૧૮૯૧ ના જુલાઈ માસની ૧૬ મી તારીખે કર્યો છે. જેથી આ રાજ્યમાં તે થતો નથી.

જીવાતખાનું:

ગવારા દરવાજા બહાર મોચીવાડે નાનફળીયામાં જતાં ડાબા હાથ તરફ જીવાતખાનું આવે છે. અહીં બે મોટા ઊંડા તળીયાવાળા ચોરડા છે. તેની બાજુમાં જીવાત ઉઘરાવી લાવનાર માણસને રહેવાની ચોરડી છે. એક નોકર મહોલ્લે મહોલ્લે ફરીને-ખાસ કરીને જૈનોના લત્તામાંથી કિલ્લાં, ધયિજો, જીવડાં વગેરે જીવાત અથવા તેવું અનાજ ઉઘરાવી લાવે છે અને તે ચોરડામાં નાખે છે. વર્ષે વર્ષે ચોરડા બદલે છે. જુનો ચોરડો દસબાર વર્ષ અંધ રાખ્યા પછી તેમાંનો કચરો ખાતર તરીકે વેચી નાખવામાં આવે છે.

અહીં એક સ્થાન પર નાની દહેરી છે. તેમાં એક આચાર્યના પગલાં છે. તે તદ્દન જીર્ણ અવસ્થામાં છે. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે આ સ્થળ ઘણું જુનું હોવું જોઈએ.

પરબડીઓ:

જેવી રીતે પશુઓ માટે પાંજરાપોળ છે; જંતુઓ માટે જીવાતખાનું છે તેમ ઉડતાં પંખીઓના પોષણ માટે પરબડીઓ છે. સામાન્ય રીતે ગુજરાતના દરેક ગામેગામ હોય છે તેવી રીતે અહીં પણ છે; મોટે ભાગે અંભાતના દરેક મહોલ્લે મહોલ્લે પરબડીઓ છે. જૈનો કેટલીક ખાસ પરબડીઓ તરફ ધ્યાન આપે છે.

૧૭—સંઘ અને સંઘયાત્રા.

થંભતીરથ વર ઠામ, મંગલ ગુણિ અલિરામ,
ચતુર્વિધ સંઘ સોહાવર્ધ, ઉચ્છવસ્યઉં મન ભાવર્ધ.
(ઐ. રા. સં. ભા. ૧ પૃ. ૩૧)

ખંભાતનો જૈન સંઘ ઘણો વિશાળ, વિવેકી, સંપત્તિવાન, ધર્મ-પરાયણ, દયાળુ અને સંપીલો હતો. આચાર્યોને ભક્તિભાવ પૂર્વક નિમંત્રણ કરવા, પ્રવેશોત્સવ કરવો અને તેઓશ્રીના વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરી તેમના ઉપદેશાનુસાર વર્તન કરવું એ તેનું મુખ્ય કર્તવ્ય ગણાતું. ભૂતકાળના ઇતિહાસ પર દૃષ્ટિ નાખતાં ઉપરની વિગતોના ઘણા ઉદ્દેશો મળી આવે છે.

ન્યારે સલખણપુરનો કોચરશાહ ખંભાત આવ્યો ત્યારે ચૌદશનો દિવસ હતો. સઘળો સંઘ સુમતિસાધુનું વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરતો હતો. આ સઘળા સંઘને જોઈને કોચરશાહને મનમાં અત્યંત આનંદ પ્રાપ્ત થયો.

“ખંભાતિનઉ દેષી સંઘ કોચર મનમાં વાઘ્યો રંગ”

સઘળા સંઘે કોચરશાહને પોતાનો મહેમાન ગણીને તથા સ્વધર્મી જાણીને “સાધર્મિક માટઈ સનમાનિ, આગલિ બઈસાર્યા બહુમાની” તેને બહુ આદરપૂર્વક અગ્રસ્થાને બેઠક આપી. આ શું દેખાડે છે? કેટલો બધો વિવેક! એક અજ્ઞણ્યા માણસને આદરપૂર્વક ધનપતિઓ ધનના ગર્વરહિત થઈ આગળ બેસાડે એ વિવેકની શ્રેષ્ઠતા છે.

લોકો પણ સંઘનું બહુ સાદું માન સાચવતા. ઉઠાહરણ તરીકે સોમસી મંત્રી અને તેની પત્ની ઈંદ્રાણી ઉત્સવ કરે છે; અને રાયમહેને શ્રી સમરચંદ્ર પાસે દીક્ષા લેવરાવે છે તે વખતે સોમસી મંત્રી સઘળા સંઘને મેળવે છે,

“અનઘ સંઘ મેલવી મનની વારતા,
સંભલાવર્ધ હરિષઈ ઘણુ એ;
અંજલિ સરિઈ ચડાવિ વિનયસહિત ઘણુઈ,
વલતઉ ઉતર ઈમ ભણુઈ એ;
જે તુમ્હે કહયઉ પ્રમાણુ તે સહુ નિશ્ચલ,
તુમ્હે સિષ એ અતિ ગુણુ ભયંઉ એ.”
(ઐ. રા. સં. ભા. ૧ પૃ. ૩૪.)

સોમસી મંત્રી કેટલો વિવેક કર્યા પછી પોતાનું કાર્ય આરંભે છે? સંઘની પ્રતિષ્ઠા ઉપર કેટલી પ્રીતિ દેખાય છે?

સત્તરમા સૈકામા મોગલ સમ્રાટ અકબર સૂરીશ્વર શ્રી હીરવિજય-સૂરિને પોતાની પાસે આગ્રે નિમંત્રણ કરે છે; તે ફરમાન લઈ અમદાવાદનો સંઘ ગાંધારમાં રહેલા સૂરીજીને બતાવા બંધ છે. આ સમયે ખંભાતના સંઘને પોતાની સાથે લઈ બંધ છે. તે વખતના ખંભાતના સંઘના આગેવાનો સંઘવી ઉદયકરજી, પારેખ વજીઆ, પારેખ રાજીઆ, રાબા શ્રીમદ્દ વગેરે તેમની સાથે જઈ મહારાજશ્રીને વંદન કરે છે; સૂરિજી તેમના આગમનથી અત્યંત હર્ષ પામ્યા, પછી સમ્રાટ અકબર પાસે જવાની મંત્રણા કરે છે. કહો; સંઘની કેટલી પ્રતિષ્ઠા! સંઘનો કેટલો લક્ષિતલાવ!

પંદરમાં, સોળમાં સૈકામાં અનેક ધર્મવીરોએ હબરો રૂપીઆ ખરચી બુદ્ધા બુદ્ધા જિનદેવોની પ્રતિમાઓ કરાવી છે. જ્યારે ઘણી વ્યક્તિઓ આવાં ધર્મ કાર્ય કરે ત્યારે સમસ્ત સંઘ પણ પોતાનું આવું ધર્મ કાર્ય કરતાં ચુકતો નથી. સંવત ૧૬૩૨ ના વૈશાખ શુદ્ધિ ૧૩ ને શુક્રે ખંભાતના સંઘે શ્રી પંચાસરા પાર્શ્વનાથનું જિંબ કરાવ્યું છે, અને શ્રી વિજયસેનસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે.^૧

જેમ વર્તમાન કાળમાં કેટલાંક જિનાલયોની વ્યવસ્થા જૈનશાળા મારફત થાય છે; તેવી રીતે તે સમયે જિનાલયોની વ્યવસ્થા સંઘદ્વારા થતી હતી. તેના નિભાવ માટે જૈન વ્યાપારીઓ આવતા માલ ઉપર વેરો નાખતા. અને તે દ્રવ્યમાંથી જૈન મંદિરોની વ્યવસ્થા કરવામાં આવતી હતી.^૨

કોઈ સાધુ કે આચાર્ય સ્વર્ગવાસી થાય તો તે પ્રસંગે સઘજો સંઘ સારો સંપ દેખાડી તે પ્રસંગ સારી રીતે ઉજવતો હતો; તેમ કોઈ સૂરિને આચાર્ય પદ આપવામાં આવતું તે પ્રસંગે પણ સંઘ સારી મદદ કરતો. જેમકે વિજયદેવસૂરિને ગચ્છનાયક પદ આપ્યું ત્યારે—

“ખંભનચર ઉચ્છવ ઘણા શ્રી વિજયસેન લલું કીધું રે”

સંઘ સહિત શ્રી વિજયદેવનઈ, ગચ્છનાયક પદ દીધું રે-૧૨

ઐ. સ. મા. ભા. ૧ લો પૃ. ૭૨

૧ જૈ. ધા. પ્ર. લે. સં. ભા. ૨ જે લેખાંક ૫૬૨.
૨ જુઓ શિલાલેખ સં. ૧૩૫૨ નો (પરિશિષ્ટમાં)

શ્રી વિજયાણુંદસૂરિના કાળધર્મ પ્રસંગે—

ધન ધન સંઘ ખંભાતિનો, ક્રીધું ઉત્તમ કામ રે,
બહુ વિધ ધન જોણું વાવરી, રાખ્યું ત્રિભુવન નામરે—૪૦
ઐ. સ. મા. ભા. ૧ લો પૃ. ૯૩

શ્રી વિજયસેનસૂરિના નિર્વાણ પ્રસંગે—

મહંમુદી સઘલી મીલી આઠ હજાર પ્રમાણ.
પરચી ખંભાયત તણું, સંઘઘ જાણુ મુજાણોરે—૪૯
ઐ. સ. મા. ભા. ૧ લો પૃ. ૩૬

ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જોતાં ખંભાતનો સંઘ ઘણો વિવેકી હતો તેનાં ઘણાંજ પ્રમાણો મળે છે. સંઘની ખુબ પ્રશંસા કરેલી વાંચવામાં આવે છે.

સંઘ વિવેકી ખંભાતિનો, આણુસણુ જાણી ઉદાર રે,
શ્રી પુન્યનઈ હીતદાયકો પૂણ્યપ્રણનો ભરઈ સારરે—૧૪
ઐ. સ. મા. ભા. ૧ લો પૃ. ૯૪

સંઘ યાત્રા.

વર્તમાનકાળમાં યાત્રા કરવાને જેવાં સાધનો છે તેવા સાધનો પહેલાં ન હતાં, ગાડાં, રથ ઇત્યાદિથી તથા પગ રસ્તે ચાલીને યાત્રા કરવામાં આવતી હતી, રસ્તામાં ચોરચખારનો ભય ઘણો રહેતો; જેથી સારા સંઘાત વિના યાત્રાએ જવું એ ઘણુંજ જોખમ ભરેલું હતું. ગરીબ માણસોને યાત્રાએ જવું તેતો ઘણુંજ દુર્લભ હતું. આવાં કારણને લીધે ધનાઢય પુરુષો પોતાની લક્ષ્મીનો ઉપયોગ મોટા મોટા સંઘો કાઢવામાં કરતા હતા; હજારો વાહનો તૈયાર કરાવતા; સાધુઓ, સાધ્વીઓ, તેમાં સાથે રહેતા. થોડે થોડે અંતરે સંઘ વિસામો કરતો. ત્યાં સાધુઓ સદુપદેશ આપતા. રાત્રી જગા તથા આનંદ ઉત્સવ અને વિવિધ જમણુવાર થતાં. અત્યંત ભક્તિભાવ પૂર્વક જાત્રા કરવામાં આવતી હતી.

જે ગૃહસ્થ દ્રવ્ય ખરચી સંઘ કાઢતો તે સંઘવી કહેવાતો. ખંભાતમાં ઘણા પ્રખ્યાત સંઘવીઓ થઈ ગયા છે. સંઘવી ઉદયકરણ પારેખ રાજ્યા વજ્યા, સોની તેજપાલ, શ્રીમલ્લ, સંઘવી ઋષભદાસ, વગેરે સંઘવીઓનાં નામ ઘણાં પ્રખ્યાત છે. અને એવાજ કોઈ સંઘવીના નામ ઉપરથી આજે પણ “સંઘવીની પોળ” નામા એક મહોલ્લો મોજુદ છે.

સામાન્ય રીતે સાધુ પુરુષોને વિહાર કરવાનો માર્ગ આ પ્રમાણે હતો. ખંભાતથી કંસારી જતા. ત્યાંથી નાર જતા, અને ત્યાંથી સોજીરા થઈ અમદાવાદ જતા. ઈ. સ. ૧૬૩૮ માં આવેલો મુસાફર મેન્ડેસ્લો^૧ અમદાવાદથી પ્રથમ સોજીરે બે દિવસે આવ્યો હતો, અને ત્યાંથી ખંભાત આવ્યો હતો. વિ. સં. ૧૬૩૫ ના અરસામાં અકબરશાહને જિનદર્શનનું તત્વ જાણવાની ઇચ્છા થતાં તેણે તે વખતના પ્રભાવશાળી જૈનાચાર્ય શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ અને તેમના શિષ્ય બિકાનેર રાજ્યના કર્મચંદ્ર મંત્રી જે એ વખતે ખંભાતમાં હતા તેમને યોલાવાને ફરમાન મોકલ્યું. તે ફરમાન તેમને ખંભાતમાં મળ્યું; એટલે તેઓ ખંભાતથી અમદાવાદ ગયા અને ત્યાંથી સીરોહી, મગસીન, મેડતા, નાગપુર પછી વિક્રમપુર (બીકાનેર), ત્યાંથી મરૂમંડલમાં, રાણપુર અને ત્યાંથી લાહોર પહોંચ્યા.^૨ વિ. સં. ૧૬૩૫ ના ફાગણ શુદ્ધ ૧૨. ત્યાં ગયા પછી બાદશાહે કેટલીક આમતો પૂછી. તેના સારા ઉત્તરો આપવાથી બાદશાહ ખુશ થયો; અને તેમની ઇચ્છા અનુસાર “અમારી” પગાવવાનાં ફરમાનો આપ્યાં. અને તેમાં એક ફરમાન એ પણ હતું કે ખંભાત દરીઆમાં એક વર્ષ માછલી પકડવી નહિ.^૩ અમદાવાદથી ખંભાતનો રસ્તો ઉપર જણાવ્યો છે તે માટે જુઓ વિજયસેનસૂરિ ખંભાત આવે છે તે^૪ પ્રસંગ.

રાજનગરથી પૂજ્ય પધારિયા, અનુકર્મિ સોજિત્રઈપુરિ આવીયા દેવતણી ગતિ કેન સકઈ કળી, લવિતવ્યતા જે તે કિણિ નવિટળી.

x x x x
સહૂ પરિવારિ બહુત યત્ન કીયા, નારિ નગરમાં ગુરૂ પધારીયા.

ખંભાતના નગરશેઠનો માનવતો હોદ્દો જૈન કોમના લાગ્યમાં સરજાયલો છે. ખંભાતની તમામ પ્રજના લાલાલાલ માટે તેઓ નાં નવાબ સાહેબ સાથે પ્રજના પ્રતિનિધિ તરીકે વિચાર ચલાવી શકે છે. રાજ્ય તરફથી તેમનો માન મરતબો સારો સાચવવામાં આવે છે.

ઈ. સ. ૧૮૭૫ ના અરસામાં મહુમ નવાબ સાહેબ હુસેનયાવર-ખાન (૧ લા) સાહેબ બહાદુરના સમયમાં નગરશેઠ તરીકે શ્રી.

૧ જુઓ “મેન્ડેસ્લોની મુસાફરી.”

૨ જુઓ ‘કર્મચંદ્ર મંત્રી રાસ’ પૃ. ૧૨૬-૨૭.

૩ જૈન ઐ. ગૂ. કા. સં. પૃ. ૧૩૦.

૪ એજ પૃ. ૧૬૧.

માણેકચંદ લક્ષ્મીચંદ હતા. તે સમયે હાલના જેવી કાયદેસરની બંધારણવાળી કોરટો ન હતી. ત્યારે દિવાની કામની અદાલતમાં ભારે ગુંચવાયલા મુકરદમાના ફેંસલા કરવા માટે એક પંચ નીમવામાં આવતું હતું. તે પંચના અગ્રેસરોમાં નગર શેઠ અગ્રપદ ભોગવતા અને તેઓ ફેંસલા આપતા વળી તે પ્રાથમિક શાળાઓની કમિટીના મેમ્બર હતા.

શહેરના પ્રસિદ્ધ સ્થળ માણેકચોક આગળ નગરશેઠનું તથા તેમના કુટુંબનાં ઘર આવેલાં છે. અને ત્યાંથી થોડે દૂર પશુઓનું મહાજન આવેલું છે. તેમાં ખોડાં ઢોર રાખવામાં આવતાં હતાં હાલ તે સ્થળ બદલીને મીઠા પાટના પરામાં લાવવામાં આવ્યું છે જે નવા મહાજનને નામે પ્રખ્યાત છે. આ પાંજરાપોળની દેખરેખ રાખવાનું કામ શેઠ માણેકચંદ કરતા હતા. તેઓએ ઘણાં વર્ષ કામ કર્યા પછી શ્રીમાળી મેશ્રીવાણીયા શેઠ મગનલાલ દુર્લભદાસને સોંપવામાં આવ્યું હતું.

શેઠ માણેકચંદ ઘણા સારા પ્રતિષ્ઠિત, માન મરતબાવાળા, ધર્મ-પ્રેમી અને સારા વેપારી હતા તેમના સ્વર્ગવાસ પછી શેઠ વેણીભાઈ દીપચંદ એ હોદ્દો ભોગવતા હતા. અને તેમના સ્વર્ગવાસ પછી શેઠ ચંદુલાલ બાપુલાલ એ પદને શોભાવે છે.

૧૮—મહોત્સવો.

આચાર્યશ્રીને નિમંત્રણ.

(૧)

શ્રી વિજયદેવસૂરિ પર ખંભાતના સંઘ તરફથી લખેલો કાગળ (વિનંતિ પત્ર.)

સ્વસ્તિ શ્રી પ્રણમું સદા રે પાસ જિજ્ઞેસર પાય,

લેખ લિખું ગુરુચરિત્તિ પામી તુમ્હ પસાય

સુગુરુ પધારો રે—૧

ખંભનચરનો આજ સોભાગ વધારો રે વિનતી એ મહારાજ,

કે મનિ અવધારો રે—સુ૦

ખંભનચરથી વીનવઈ રે સંઘ ધરી મનિરંગ;

ખેમકુશલ વર્તઈ ઇહાં તુમ નામઈ ઉછરંગ—સુ૦ ૨

ઇહાં વષાણુ પ્રભાવના રે નંદિમહોત્સવ સાર,
 ઉપધાનાદિકે તપ હોઈ ધાર વ્રત ઉચ્ચાર—સુ૦ ૩
 સત્તર ભેદ જિન મંદિરઈ રે પૂજ સખલ મંડાણુ,
 ભાવઈ પાવન ભાવના શ્રાવક સવ વિધિ બાણુ—સુ૦ ૪
 પરવ પબ્જસણુ પણિ હવાં રે વિવિધ મહોત્સવ ધામ,
 સાહમી ભગતિ પ્રભાવના પ્રમુખ હવાં હવાં શુભ કામ—સુ૦ ૫
 ચતુર ચતુરવિધ સંઘની રે, નતિ અવધારો નિત્ત;
 શ્રી આચારજ પ્રમુખનિ કહિયો કોમલ ચિત્ત—સુ૦ ૬
 ઉત્કંઠા અમ્હનિ ઘણી રે દેષણુ તુમ દીદાર;
 વેગિ પૂજ પાઉધારીઈ કરવા અમ્હ ઉપગાર—સુ૦ ૭

॥ ઠાલ ॥

(રાગ કેદારો.)

દેસ વિદેસિ ઇણી પરિ રે કીધ વિહાર અનેક,
 દેઈ ઉપદેસ અખૂઝનિ રે કીધા સખલ વિવેક સુગુરુજી,
 વેગિ પધારો આંહિ થંભતીરથ પુરમાહિ—સુગુરુજી. ૮
 હવઈ અમ્હનિ વંદાવવા રે મ કરો પૂજ્ય વિલાંબ,
 જલધરનિ મનિ વરસતાં જી સરિષા અંબ કદંબ—સુ૦ ૯
 રાજનગરિ કિમ રાચીઈ રે જિહાં દુષ્કર વિવહાર,
 મુનિવર અલગી ગોચરી રે કાદમ કીટ અપાર—સુ૦ ૧૦
 તેરગુણે ત્રંભાવતી રે પેત્રતણા છઈ જેહ,
 તેણુઈ કારણિ ઇહાં આવવું રે ચોમાસાઈ ધરિ નેહ—સુ૦ ૧૧
 જિન મંદિર જિહાં ઢૂંકડાં રે, પરિસર ભૂમિ પવિત્ર,
 અતિ અલગી નહીં ગોચરી રે ભગત લોક મુનિ મિત્ર—સુ૦ ૧૨
 શ્રી સુખસાગર પાસજી રે જિહાં કંસારી પાસ;
 જગતારણુ જીરાઉલો રે ચિંતામણિ સુખવાસ—સુ૦ ૧૩
 ઇત્યાદિકે તીરથ ઘણાં રે શુભ હીર જેસિંગ,
 મંદિર આનિ ઉપાસરા રે સુર ઘર જિમ અતિચંગ—સુ૦ ૧૪
 તે કિમ મનથી મુકીઈ રે થંભતીઈ ગુણુ થાટ,
 જિહાં ગુરૂ હીર પટોધરઈ જી દીધો તુહાનિ પાટ—સુ૦ ૧૫
 ઇહાં હોસઈ બહુ લોકનિ રે બોધિખીજ આરોપ,
 તુહા આવઈ અરિહંતનઈ રે સાસન ચઢસઈ ઓપ—સુ૦ ૧૬

પિસુન ઘૂ ઘૂ ઘૂ કરી રે કલહ ઉપાયો કોપ,
 તે તુલ્લ દિનકર ઊગતાં રે ક્યાંહિં થાસઈ અલોપ—સુ૦ ૧૭
 મીણુતાણી પરિકારિમા રે અવરતાણા આટોપ,
 તુલ્લ પ્રતાપ રવિતાપથી રે ગલતો લહસઈ લોપ—સુ૦ ૧૮
 લાલ ગણુ તુલ્લનિ હસઈ જી વિવહારી વડચિત્ત,
 સાતઈં પેત્રઈં વાવરી જી સકલ કરેસઈં વિત્ત.—સુ૦ ૧૯

॥ ઢાલ ॥

(રાગ ધન્યાસી.)

ઘણું ઘણું લિખિઈં કસ્યું તુલ્લે સહજઈં સઘણું જાણો રે,
 પંલનચરના સંઘની એ વીનતી કરો પ્રમાણુ રે—૨૦
 જય જેસિંગ પટોધરૂ શ્રી વિજયદેવસૂરિ રાયરે,
 સુરનર રાણુ રાજ્યા જસ પ્રેમઈં પ્રણમઈં પાય રે—જય૦ ૨૧
 ઈણિ કલિ તુલ્લ સમો કો નહિ તે તો જગ સહૂ જાણઈં રે,
 કર્મઈં નડીઆ આપડા પણિ મતિઆ નિજમત તાણુઈં રે—જય૦ ૨૨
 નિસદ્દિન સૂતાં જાગતાં અલ્લ ચરણુ તુલ્લારા ત્રાણુ રે,
 ખિણુ ખિણુ તુલ્લ ગુણુ ગાઈંઈં તુલ્લ નામઈં કોતુ કલ્યાણુ રે—જય૦ ૨૩
 વલતા સુખ સંચમતાણુ પૂજ મોકલ્યો અલ્લ લેખજી,
 સેવકનિં સંભારયો નિમ હોઈં હર્ષ વિશેષ રે—જય૦ ૨૪
 સંવત સત્તર પચોત્તરે એતો ધનતેરસ સુવિશેષરે,
 કીર્તિવિજય વાચક શિષ્યે લિખિયો “વિનયે” લેખ રે—જય૦ ૨૫

(૨)

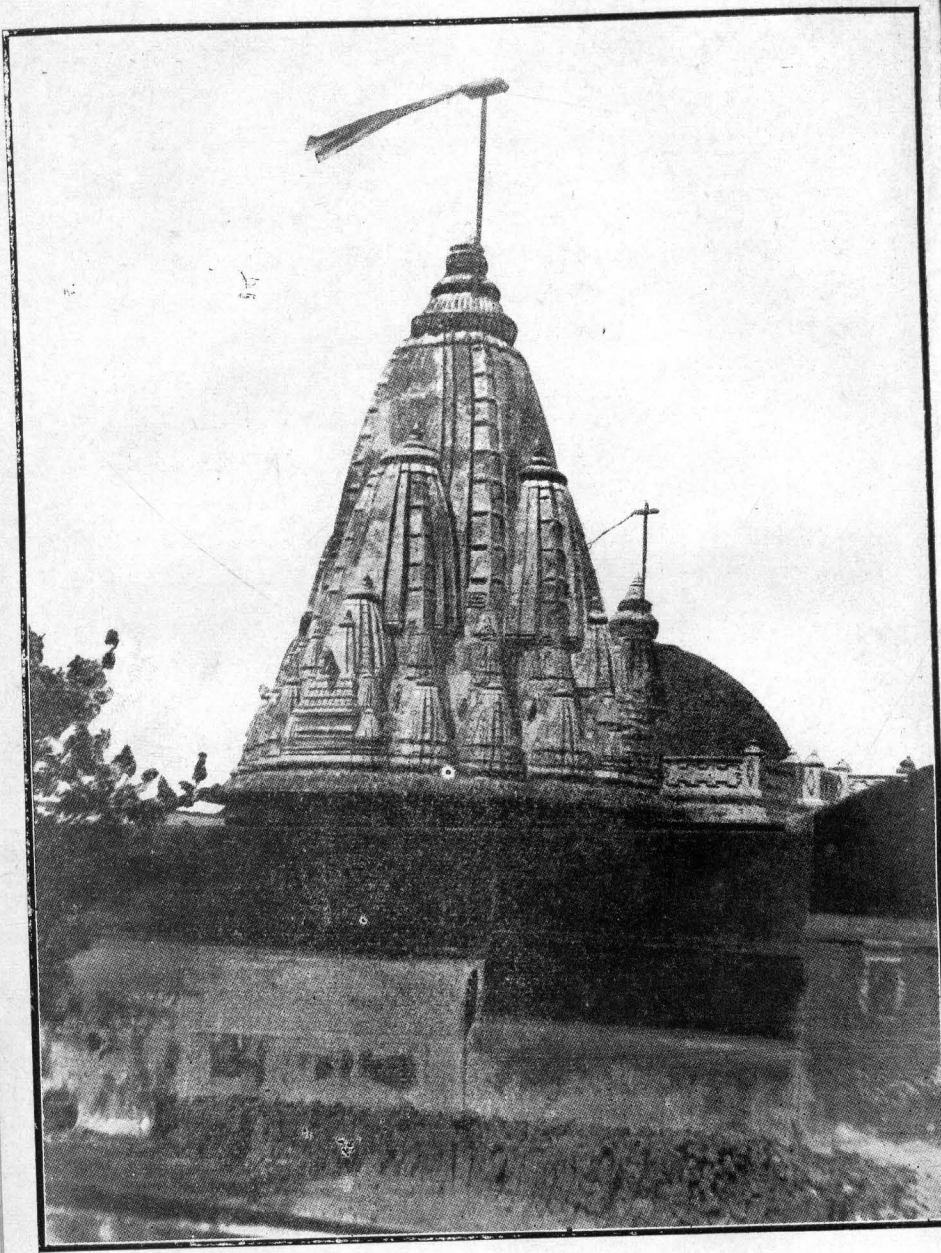
આવોજ એક વિનંતિ પત્ર શ્રી હીરવિજયસૂરિના પદ્મધર શ્રી
 વિજયસેનસરિ માટે છે. જેમાં ખંભાતનું તે સમયનું વર્ણન કરેલું છે.

પરમ પટોધર હીરનાજી, વીનતડી અવધાર,
 નયરી ત્રંબાવતી ઈહાં, અછઈંજી અમરાપુર અનુકાર.

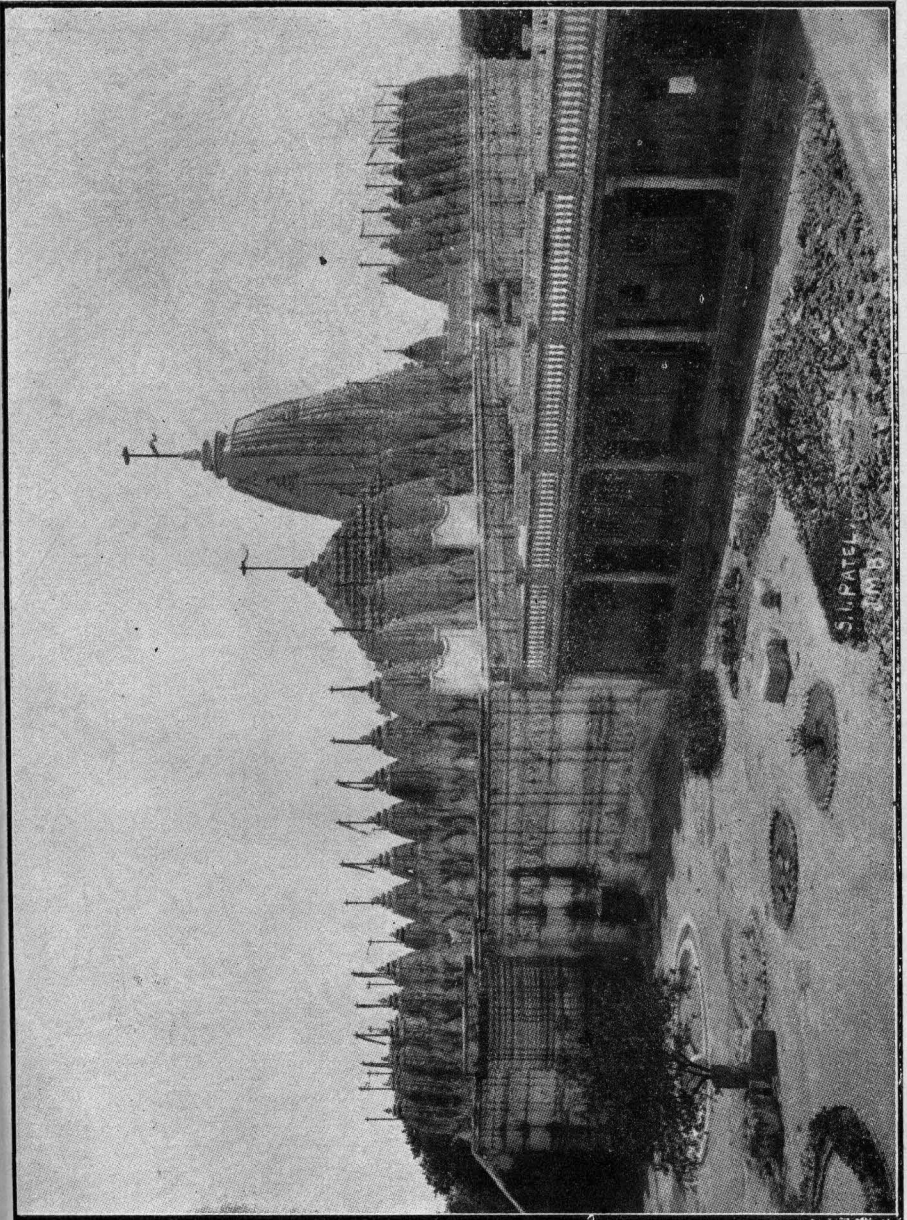
જેસંગજી આવો આણુઈં દેશ—૧

પગિ પગિ નચરનિવેસ જેસિંગજી વલલ તુમ્હ ઉપદેશ સુગુરુજી,
 હોસઈં લાલ અસેસ—જે૦ ૨

પોઠાં મંદિર માલિઆંજી, ઉંચા પોલિ પગાર,
 વણિજ કરઈં વ્યાપારજી, જિહાં નહિ ચોર અખાર—જે૦ ૩

सर्वज्ञितप्रासाद-सासुनुं दहिरासर (अपी)

શ્રી જીવણપ્રસાદ-વાહન દલિરામર (શર્વી)

શ્રી મહાવીર પ્રી. વર્કસ, ધનજી સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૩.

જિન પ્રાસાદ સોહામણીજી, ઉત્તમ અતિ અલિરામ,
 ધર્મશાળા ચિતકારિણીજી, ભવિઅણુ જન વિશ્રામ—જે૦ ૪
 ધનદ સમા ધનવંત વસઈજી, સસનેહા બહુ લોક,
 ઘરિ ઘરિ નારિ પદમિનીજી, મુદ્દી મુદ્દિત સદા ગતશોક—જે૦ ૫
 જેન વચને રાતડાજી, શ્રાવક સમકિત ધાર,
 દાનમાન ગુણે આગલાજી, સુભિષ જિહાં સુવિચાર—જે૦ ૬
 રચણાયર રચણે ભર્યોજી, ગાજઈં ગુહિર ગંભીર,
 વિવિધ ક્રિયાણાં ઉતરઈંજી પ્રવહણુ વહઈં જસતીર—જે૦ ૭
 વાડિ પણુ રૂલિઆંમણીજી પગિ પગિ નીરમલ નીર,
 દ્રાષહમંડપ છાંહિઆજી, મધુર લવઈ થીક કીર—જે૦ ૮
 કદલિ નાગરવેલનાજી મંડપે સોહઈંજિ જહાં,
 ચંદન ચંપક કેતકીજી મારગિ શીત છાંહ—જે૦ ૯
 દુઘઈ પાઈં પષાલસુંજી અરચું સોવન ફૂલ,
 ચંદન છટા દેવરાવસુંજી, પધરાવું પટકૂલ—જે૦ ૧૦
 કમલા સમરઈ કાન્હનઈજી, સીતા સમરઈજી રામ,
 દમચંતી નલરાયજી તિમ ભવિઅણુ તુષ્ટ નામ—જે૦ ૧૧
 ના દઈં સૂરનર મોહિઆજી, માનં સરોવર હંસ,
 જેસિગજી જગ મોહિઆજી, જિમ ગોપિ હરિવંસ—જે૦ ૧૨
 મેહજ સઘલઈ વરસણાંજી, ન જોઈં ઠામ ઠામ,
 સેલડી સિચઈં સરભરઈંજી, સાંચઈં અરક આરામ—જે૦ ૧૩
 આક ધંતુરા કિમ ગમઈંજી, જે આંબારસ લીણુ,
 કુણુ કર ઘાલઈ કઈ રહઈંજી, ચંદણુ દીઠો જેણુ—જે૦ ૧૪
 જે અલજો મલવાતણોજી, તે કિમ ટલઈં સંદેહ,
 જલ પીજઈં સુપનાંતરઈંજી, ત્રિસ ન છિપઈં તેણુ—જે૦ ૧૫
 તુષ્ટ ગુણુ સંખ્યા ન પામિઈંજી, મુજ મુષિ રસના એક,
 કાગળ મસિ નહિ તેતલીંજી, કિમ લિષઈં તુષ્ટ લેષ—જે૦ ૧૬
 ભવીક જોઈં તુષ્ટ વાટડીજી, કીજઈં પર ઉપગાર,
 'જય' જંપઈં મયા કરીજી, પધારો ગણુધાર?—જે૦ ૧૭

પ્રવેશોત્સવ—

આચાર્યશ્રી પધારવાના હોય તે અગાઉ ખંભાત શહેરના મોટા રસ્તાઓને ધ્વજ પતાકા, તોરણો, વિવિધ શોભાવાળા દરવાજા વગેરેથી શણગારવામાં આવતા હતા. વર્તમાન યુગમાં પણ દરેક જૈન દુકાનદાર પોતાની દુકાનના માલનું તોરણ તથા સુંદર આગમન અને સત્કાર સૂચક વાક્યો પોતાની દુકાન આગળ ટંકાવી આવનાર આચાર્ય શ્રી પ્રત્યે પોતાનો ભક્તિભાવ પ્રકટ કરે છે. સં. ૧૯૬૩ ની સાલમાં મહાન આચાર્ય શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજી તથા શ્રી વિજયનેમિસૂરિજી બુદ્ધ બુદ્ધ પ્રસંગે પધાર્યા ત્યારે દરેકના પ્રવેશોત્સવ ઘણીજ ધામધુમથી કરવામાં આવ્યા હતા. હાથી સહિત વરઘોડા ચઢાવવામાં આવ્યા હતા. આવા ધાર્મિક ઉત્સવો કરવામાં જૈન પ્રજા સારો ભાગ ભજવે છે.

દીક્ષા મહોત્સવ—

જે માણસનું સંસાર ઉપરથી હૃદય ઉઠી જતું ત્યારે તે દીક્ષા લેવા તત્પર થતો. દીક્ષા લેતી વખતે પોતાનાં સગાં બહાલાં ગામના અધિકારી તથા પ્રતિષ્ઠિત વર્ગને બોલાવીને ઘણા ઉત્સાહ પૂર્વક દીક્ષા મહોત્સવ ઉજવાતો હતો. એવો એક પ્રસંગ આ નીચે આપેલો વાંચવાથી ખંભાતમાં થતા દીક્ષા મહોત્સવનો ચિતાર રજુ થશે.

૧થંભતીરથ વર ઠામ, મંગલ ગુણિ અભિરામ,
ચતુર્વિધ સંઘ સોહાવર્ધ, ઉચ્છવસ્યઉં મન ભાવર્ધ—૭૩

નયર ગામાદિક દેસિ, કકોત્રી ગુણુ વેસિ,
જવડજી કુલચંદ, રાયમલ્લ નાલિ સુભંદ—૭૪

દીક્ષા ભાવ વિશાલ, મંડઈ સુગુણુ રસાલ,
સંઘ સહુ ય આણુંદઈ, ચકોર જેમ ચંદઈ—૭૫

દાનઈ ધનદ સમાણુ, સોમસી નામિ પ્રધાન,
ઓસવસિ સુવિખ્યાત, જસુ ઉજ્જલ અવદાત—૭૬

ઈંદ્રાણીસમ લીલ, ઈંદ્રાણી ઉત્તમ સીલ,
જસના વંછક બેવઈ, ઉચ્છવ મંડઈ સમેવઈ—૭૭

કુલેકાનાં મંડાણુ, દીસઈ વિવિધ વિનાણુ,
પીઠી મદૂન હેવ, સાચવઈ સઘલી સેવ—૭૮

લોજન ભગતિ વિશેષ, મેવા તિહાં અલેષ,
 સૂષડી રૂયડી સોહઈ, સંતોષી મન ષોહઈ—૭૬
 સાલિ દાલિ ધૃતઘોલ, સુરંગા દીજઈ તંબોલ,
 માનનિ હરષ ન માઈ, નિતુ નિતુ મંગળ ગાઈ—૮૦
 સાર, ઉદાર સિંગાર, હિયડઈ વિલસઈ એ હાર,
 રાતી જગા અપાર, કરાવઈ સોમસી નાર—૮૧
 સંવત સોલ છઠ્વીસઈ, માસ વૈશાખ જંગીસઈ,
 શુકલ નવમિ ગુણિ રાજઈ, મહૂરત ઉત્તમ છાજઈ—૮૨

વરઘોડા—

“વેલ વરઘોડો વીંજણો મંદિર જાલિ ભાત,
 લોજન દાળ ને ચૂડલો, એ સાતે ખંભાત.”

ભરત બાહુબલિ રાસ.—કવિ ઋષભદાસ.

જૈનોમાં પ્રતિવર્ષે પર્યુષણ પર્વના વરઘોડા કાઢવામાં આવે છે. ‘શાંતિસ્નાત્ર’ તથા ખાસ ‘પ્રતિષ્ઠા’ ‘દીક્ષા’ જેવા ધાર્મિક પ્રસંગે વરઘોડા કાઢવામાં આવે છે. આ અવસરે સર્વ જૈનધર્મીઓ ઉત્સાહ ભર્યા ભાગ લે છે. આથી વરઘોડાની શોભા ઘણી સારી થાય છે. લગ્ન જેવા પ્રસંગે વરઘોડો ચઢાવે છે તે કરતાં ધર્મ પ્રસંગના વરઘોડા વધારે ઉત્સાહ ભર્યા, શોભાસ્પદ, વ્યવસ્થિત અને જેવા યોગ્ય ચઢાવવામાં આવે છે. કવિ ઋષભદાસે ખંભાતની વખણાતી વસ્તુઓ ગણાવી છે, તેમાં વરઘોડાને ગણાવ્યો છે તે યથાસ્થિત છે. જે સમયમાં જેવાં વાજાંત્રો, સાધનો હોય તેવો વરઘોડો ચઢે અને તેથી શોભા થાય એ દેખીતું છે. વિ. સંવત ૧૬૫૪ માં શ્રી જયચંદ્રએ ‘રસરત્નરાસ’ ખંભાતમાં રચ્યો છે. આ રાસમાં આપેલું ખંભાતના વરઘોડાનું વર્ણન આધુનિક જમાનાના સજ્જનોને જાણવા યોગ્ય છે એમ ધારી નીચે પ્રમાણે આપું છું.

“સોમસી સાહનઈ હરષ અપાર, મન જાણઈ મુઝલખમીએ સાર;
 પૂરવ પુણિય ઈ સુગુરૂ સંયોગ, થંભનતીરથનઉ વલી યોગ—૮૩
 વાજિત્ર સંખ તે કેતી કહી જઈ, ભેરિ ભૂંગલ નઈ સંખ ગિણી જઈ;
 દદામા દડવડી વિનાણુ, વાજઈ જંગી ઢોલ નિસાણુ—૮૪
 પડહ અલરિ પંચસખદ નિનાદ, તાલ રખાપ મૃદંગના વાદ;
 ગાયન ગાયઈ અધિકઈ રંગિ, દાન લહી કરઈ દાલિદ ભંગ—૮૫

ભાટ થાટ છંદ વિરહ સુહાવઈ, સંભલિ લોકનઈ હરષિ ન માઈ;
 મૃગનયણી સસિવયણી સોહઈ, કિનરકંઠી જનમન મોહઈ—૮૬
 ગાયઈ હરષઈ મંગલચારિ, તોરણ હોઈ ઘર ઘર ખારિ;
 ઈંદ્રાણી મનિ હરષ અપાર, ધન જીવ્યઈ અરહ લખમી એ સાર—૮૭
 સા ખાલા નવનવ સિંગાર, દીસઈ વસ્ત્ર નઈ વેષ ઉદાર;
 બાણિ કિ દેવકુમર ગુણિરાજઈ, નવલિ તુરંગમિ ચડિઆ છાજઈ—૮૮
 લક્ષણ વંજણ ગુણહ ભંડાર, રૂપિ ઉદાર નઈ કુલ સિંગાર;
 મનમથ મોહધર હર કંપાવઈ, નિજબલિ ત્રિભુવન આણુદીપાવઈ—૮૯
 મસ્તકિ ધૂંપ અનોપમ દીસઈ, તેજિઈ સૂરિજ વિશ્વાવીસઈ;
 તિલક નિલાડી કમલદલ નેત્ર, અંજનરેષા અતિ ઝીણી પવિત્ર—૯૦
 કાને કુંડલ ઝલાહલહાર, ચંદ્ર સૂરિજ પરતપિ અવતાર;
 કંઠ હિયઈ વરહાર ઉદાર, વદન ચંદ્ર સેવઈ તારાહાર—૯૧
 બાબુખંધે બહિરષા નવગ્રહ, અંગુલિ જડિત મુદ્રાનઈ સંગ્રહ;
 કણદોરઉ કડિ વેસ ઉદાર, વર્ણન કરત નપામઈ પાર—૯૨
 ઉચ્છવઅધિકા તિહ કરી, રાયમલ્લ કુમાર વિચાર;
 પિતા પ્રમુખ પયકમલિ, નમિ વરઘોડઈ અસવાર”—૯૩

અર્વાચીન સમયમાં જ્યારે આવો ધાર્મિક વરઘોડો કાઠવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રથમ રાજ્યનો આણેલા ઘોડા ઉપર ડંકો અને એક ‘નિશાન’ ઘોડા ઉપર એમ બે અગ્રપદે રાખવામાં આવે છે. વરઘોડાનું તે મહત્વ-પૂર્ણ સૂચક ચિહ્ન છે. જેના દ્વરથી આવતા ઘોષથી રસ્તા ઉપરના મકાનોવાળા ત્વરાથી આગળ આવે છે: તેમજ જિજ્ઞાસુઓ ધીરજથી જુએ છે. ડંકાનિશાન પછી ધ્વજદંડ રાખવામાં આવે છે, જેને ખેંચનાર સુંદર ઓઠાથી શણગારેલા બળદો હોય છે. રથના જેવાં તેને ચાર પૈડાં રાખવામાં આવ્યાં છે; તેની ગતિ થવાથી વચમાં રહેલો રંગપૂર્ણ ધ્વજદંડ ગોળ ફેરે છે, એટલે તે પુતળીઓ તે દંડ ફેરવતી હોય એવો દેખાવ થાય છે; ખાકીની ખાલી જગામાં ચાર ખુરસીઓ સામસામી ગોઠવી છે તેમાં જેણે બેસવાનો અધિકાર મેળવ્યો હોય તે બેસે છે, આગલી બાજુ પર પેટીવાળુ અને તબલા મૂકવાની ગોઠવણુ હોય છે, જ્યારે એને એક સ્થળે ઉભો રાખવામાં આવે છે ત્યારે તે શ્રી જિનપ્રભુજીના ગુણોના ગાયનો ગાય છે. રથ ચાલતો હોય ત્યારે તેના પૈડામાં મુકેલાં ઓંઝરનો અવાજ મીઠો લાગે છે. ખાસ ધર્મના વરઘોડા માટે બનાવરાવેલો અને

ખંભાતના કારીગરોએ ખાંધલો એ ધ્વજદંડ જેવા યોગ્ય છે; ત્યારપછી શણગારેલી ઘોડાગાડીઓ, ઘોડા, મોટરો, નાના બાળકોની ગાડીઓ, વોલન્ટિયરોની કોચ અને વાજીત્રો રાખવામાં આવે છે. વાજીત્રોની સાથે ગૃહસ્થો અને ધાર્મિક પુરુષો હોય છે. ત્યારપછી ચાંદી અને સોનાનાં પતરાંથી તૈયાર કરેલો રથ નીકળે છે અને પાછળ સન્નારીઓ સુંદર વસ્ત્રાલંકાર સજ્જ મંગલગીતો ગાતી ચાલે છે.

૧૯-જૈન ધર્મ પાળતી જ્ઞાતિઓ, પ્રણાલિકાઓ અને ધંધા.

ખંભાતમાં જે જે જ્ઞાતિવાળાઓએ પ્રતિમા પધરાવ્યાં છે, તે પ્રતિમાના લેખો ઉપરથી તે તે જ્ઞાતિનું નામ જણાઈ આવે છે.

૧ શ્રી શ્રીમાલી જ્ઞાતિ—આ જ્ઞાતિની બે શાખાઓ માલમ પડે છે. એક વૃદ્ધશાખા અને બીજી લઘુશાખા. જૈન ધર્મ પાળતી બધી જ્ઞાતિઓમાં આ જ્ઞાતિનો હિસ્સો ઘણોજ મોટો આવે છે. એટલે અસલથી આ જ્ઞાતિ ઘણી મોટી હશે એ નિર્વિવાદ છે. તેમાં ઘણા ધનિકો ઉત્તમ થયા છે. પારેખ, રાજ્યા અને વજ્યા આ જ્ઞાતિના હતા.

૨ શ્રીમાળી—કેટલાક લેખોમાં 'શ્રીમાળી' એટલોજ શબ્દ મૂક્યો છે. કદાચ તે ઉપર જણાવેલી જ્ઞાતિજ હોય તો કંઈ અસંભવિત નથી. કારણ કે અત્યારે શ્રીમાળી વણિક જ્ઞાતિની વસ્તી વધારે છે. શ્રી શ્રીમાળી એમાં 'શ્રી' શુભસૂચક મૂક્યો હોય એમ લાગે છે. શ્રીમાળીમાં દશા શ્રીમાળી અને વીશા શ્રીમાળી એવા બે ભેદ છે. તેમાં વીશા શ્રીમાળીની જ્ઞાતિ મોટી છે.

ખંભાતમાં મેશ્રી વણિકોમાં શ્રીમાળી વણિકની જ્ઞાતિ મોટી છે. તે જ્ઞાતિનાં કેટલાંક કુટુંબોની પેઢીઓ જૈન શ્રીમાળીના કુટુંબની પેઢીઓમાં મળે છે. વળી લગ્નાદિ કેટલાક રિવાજોમાં મેશ્રી શ્રીમાળી તથા જૈન શ્રીમાળીમાં મલતાપણું આવે છે. આથી પ્રથમ શ્રીમાળી વણિક જ્ઞાતિ ઘણીજ મોટી હોવી જોઈએ એ સિદ્ધ થાય છે; અને તેમાંથી પાછળથી મેશ્રી શ્રીમાળી જુદા પડ્યા હોય એમ અનુમાન થાય છે.

૩ શ્રીશ્રીવંશ—આ જ્ઞાતિનાં ઘર ખંભાતમાં નથી. કદાચ તે ઉપરની જ્ઞાતિ અગર તેનો ભેદ હોવો જોઈએ.

૪ ઓશવાલ—ત્રેવીસમાં તીર્થંકર પાર્શ્વનાથ પ્રભુની ગચ્છ પરંપરામાં તેમની પાટે છઠ્ઠા શ્રી રત્નસૂરિજી થયા. તેમણે ઉપકેશ પટ્ટનમાં મહાવીર સ્વામીની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી તેમણે ઓશિયા નગરીમાં રાબને તથા ક્ષત્રીયોને પ્રતિબોધી તેઓનો ઓશવંશ સ્થાપન કરી “ઓશવાળ” બનાવ્યા. ૧

આ જ્ઞાતિએ કરાવેલાં બિંબો ઉપરથી જણાય છે કે તે શ્રીમાળી જ્ઞાતિથી બીજે નંબરે આવે છે. અત્યારે આ જ્ઞાતિની વસ્તી સારા પ્રમાણમાં કહેવાય (જૈન ધર્મ પાળતી જ્ઞાતિના મુકાબલે.)

૫ પ્રાગ્વાટ પોરવાડ—આ જ્ઞાતિમાં વૃદ્ધશાખા અને લઘુશાખા એટલે વીશા પોરવાડ અને દશા પોરવાડ એવા બે ભેદ છે.

૬ મોઠ જ્ઞાતિ—આ જ્ઞાતિમાં વૃદ્ધશાખા અને લઘુશાખા એવા ભેદ છે. આ જ્ઞાતિએ ખંભાતમાં ભરાવેલાં બિંબોની સંખ્યા ઓછી છે. ખંભાતમાં આ જ્ઞાતિ અત્યારે જૈન ધર્મ પાળતી નથી.

૭ ગુર્જર જ્ઞાતિ—ખંભાતમાં હાલ ગુર્જર વાણીયા, ગુર્જર સુતાર વગેરે ગુર્જર તરીકે ઓળખાતી જ્ઞાતિઓ વસે છે. પરંતુ હાલ તેમાંનું કોઈ જૈન ધર્મ પાળતું નથી. જૈન પ્રતિમાઓના લેખો ઉપરથી એમ જણાય છે કે ‘ગુર્જર’ જ્ઞાતિના લોક જૈન ધર્મ પાળતા. સં. ૧૩૮૭ થી સં. ૧૬૨૭ સુધીના લેખ મળે છે એટલે લગભગ સત્તરમાં સૈકાની આખરે આ જ્ઞાતિ જૈન ધર્મ પાળતી નહિ હોય.

૮ ડીસાવાલ જ્ઞાતિ—ખંભાતમાં મેશ્રી વાણીયાઓમાં ડીસાવાલ (દેશવાલ) જ્ઞાતિ ગણાય છે. આ જ્ઞાતિના લેખ સં. ૧૩૩૧ થી સં. ૧૫૨૮ સુધીમાં ત્રણ મળે છે જે ઉપરથી જણાય છે કે તે જ્ઞાતિ સઘળી જૈન ધર્મ પાળતી નહિ હોય અગર-તે જ્ઞાતિની સ્થિતિ પૈસે ટકે સારી નહિ હોય. સં. ૧૫૨૮ પછી તેનો એક પણ લેખ મળતો નથી એટલે ત્યાર પછી એ ધર્મ પાળનારી તે જ્ઞાતિ ઘટી ગઈ હશે.

ઉપર જણાવેલી જ્ઞાતિ સિવાય પ્રાચીન લેખોમાં નીચેની જ્ઞાતિઓના ઉલ્લેખ મળે છે. હુંબડ જ્ઞાતિ, પલ્લીવાલ જ્ઞાતિ, વાયડ જ્ઞાતિ, સૌરાષ્ટ્રિક અને સૌવર્ણિક જ્ઞાતિ. આ જ્ઞાતિઓનું ખંભાતમાં હાલ અસ્તિત્વ નથી. એટલે વર્તમાન કાળમાં વીસા શ્રીમાલી, દશા શ્રીમાલી,

વીશા પોરવાડ, દશા પોરવાડ અને ઓશવાળ એમ પાંચ જ્ઞાતિઓ જૈન સમાજમાં ગણાય છે અને કોઈ કોઈ કણુળીઓ જૈન ધર્મ પાળે છે.

મુખ્ય ધંધા:—જૈન કોમ પ્રાચીન કાળથી વેપારમાં નિષ્ણુત છે. ખુશકીનો અને દરિઆઈ વેપાર તેઓ બહુ સારી રીતે કરે છે. વાહણો અંધાવવા અને વહાણવટીનો ધંધો કરવો તે તેમને મન સહલું હતું. સં. ૧૩૫૨ ના એક શિલાલેખમાં જણાવ્યું છે કે પાર્શ્વનાથની વિધિ-પૂર્વક હંમેશા પૂજા થતી રહે તેને માટે નીચે પ્રમાણે લાગો ઠરાવ્યો હતો. વસ્ત્ર, ખાંડ, કુદ, મુર, માંસી, ટંકણુ, ચામડું, રંગ આદિ ચીજોથી ભરેલા બળદપ્રતિ અર્ધો દ્રમ્ય, એમ બજારમાં આવતા માલ ઉપર કર નાખવામાં આવ્યો છે. આ કરવડે પાર્શ્વનાથની પૂજા વગેરે થાય તેવું ઘણા જૈન આગેવાનોએ સં. ૧૩૫૨ માં સારંગદેવ રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેના વખતમાં કરવામાં આવ્યું છે એવો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે તેઓ કાપડીયા, ગાંધી, કરીયાણું વગેરેના સફરી વેપારી હશે.

વર્તમાન કાળમાં પણ કાપડનો ધંધો તેમનો જ છે. તે સિવાય ચાંદી સોનાનો, ઇમારતી લાકડાં, કરીયાણું, ગાંધીઆટું, મનીયારાનો તથા હાથી દાંતના ચુડા વહેરવાનો તેમનો ધંધો છે. કોઈ કોઈ નોકરી કરે છે, કારણ કે દિન પ્રતિદિન ખંભાતમાં ધંધાની મંદી થતી જવાથી આર્થિક મુશ્કેલી અત્યંત વધી છે; જેથી નાણાં રોકી વેપાર ખેડવા કરતાં “ખીંટીએ પોતીઉ” જેવી નોકરી સ્વીકારવા સૌ લલચાય એ દેખીતું છે.

ખંભાતમાં ધંધાની મંદીને લીધે ઘણા કુટુંબો કેટલાંય વર્ષોથી મુંબઈ, અમદાવાદ વગેરે મોટા શહેરોમાં વસવાટ કર્યો છે. તેમાં જૈનોની વસ્તી મુંબઈમાં ઠીક પ્રમાણમાં જઈ વસી છે. લગ્નગાળામાં તેઓ આવે છે.

લગ્નવિધિ:—વર્તમાન સમયમાં જૈનોમાં જે લગ્નવિધિ પ્રમાણે લગ્ન કરાવવામાં આવે છે તેજ રીતે ત્રણસો વર્ષ ઉપર લગ્ન થતાં હતાં. હમણાં વળી કોઈ કોઈ લગ્નવિધિના મંત્રો જૈન ગ્રંથોમાંથી શોધી કહાડી બનાવેલી ‘જૈન લગ્નવિધિ’ નામની ચોપડી પ્રમાણે પરણાવવાનો આગ્રહ રાખે છે. આથી લગ્ન રીતમાં કશો ફેર થતો નથી; ગમે તે મંત્રો—(લગ્નના પ્રચલિત મંત્રોવડે કે જૈન મંત્રોવડે) વડે લગ્ન કરાવવામાં આવે પરંતુ ન્યાંસુધી

લગ્નનું ખંડું રહસ્ય સમજાવવામાં ન આવે અને વરકન્યા તે તરફ દુર્લક્ષ રાખે છે, તે સમજે તો જીવનના ઘર ઝગડા એમણા થવા સંભવ છે. ત્યારેજ દંપતીજીવન સુખી નીવડે. નીચે જણાવેલી લગ્નવિધિ સર્વત્ર પ્રચલિત છે. તે ખંભાતના જૈન કવિ ઋષભદાસે જણાવેલી છે:—

માતપિતાત મોહે પરણાવે, ચિત્ત કુંવરતણે નવ ભાવે;
અંગે પીઠી જવ ચોળાવે, ભાવે આતમા કરમે લેપાએ.—૧

ન્હાતાં શિરે ભાવે સોય, સંસારનાં ક્ષણ કટુ હોય;
ખુંપ ભરંતા આતમ ભાવે, સંસારે જીવ તણાવે.—૨

વળી ચિતે ભૂષણ ભાર, ગળે સાંકળ ચિતે હાર;
હાથે શ્રીકૃણ લેતાં ભાવે, જીવ નારી કિંકર થાવે.—૩

વરઘોડો ચઢીએ ભમ, ચિતે દુર્ગતિ વાહન નામ;
બહુ વાજિત્ર બળવે, મન ચિતે મુજ ચેતાવે.—૪

વરઘોડેથી ઉતારે, મન હેઠી ગતિ સંભારે;
પુંખે ધુંસડું વેગે આણી, સંસાર ધુંસરની એંધાણી.—૫

ત્રાક દેખી કરે વિચાર, જીવ વિંધાશે નિરધાર;
દેખી મૂશળ મનમાં આવે, જીવ સંસારમાંહે ખંડાવે.—૬

અર્ધ દેતાં જ્ઞાને જ્ઞેય, સહી પૂર્વ પુન્ય મુજ ધોય;
શ્રાવસંપટ જવ ચંપાવે, વિવેક કોડીયાં મુજ ભંબવે.—૭

નાક સાહીને વેગે તાણે, સંસારે તણાવું બાણે;
કન્યા છાંટે નવ તંબોળ, કહે જીવ હશે એમ રોળ.—૮

કંઠે ન ધરી એ વરમાળ, ગળે દોર ધરે છે બાળ;
પછી અહે તે કન્યા હાથ, તે તો દુર્ગતિ સાટું થાત.—૯

લોક તિલક કરે તે માટે, બહુ દુર્ગતિ કેરી વાટે;
ગાંઠે પડતાં સહી અંધાણે, દોહિલું છુટવું છે અહીં બાણે.—૧૦

અગ્નિ મુજ આણે વંશ જ્યારે, નર ચિતા રે સંભારી ત્યારે;
કેરા દેતો જેણી વાર, ચિતે કરવું સહી ગતિ ચાર.—૧૧

ચોરી ચારે મમ બાણ, એ દેખાડે અહુ બાણ;
એમ આતમ ભાવના ભાવે, શુભ ધ્યાને કેવલી થાવે.—૧૨

(ભરતેશ્વર રાસ)

૧ આનંદકાવ્ય મહોદધિ-મો. ૩ જી, પૃ. ૭૦

સરખાવો આ શતકમાં ખંભાતનાજ કવિ શિવદાસે કરેલા વર્ણન સાથે. તે વર્ણન આ રહ્યું:—

પોહોકિ રાણી રૂપાવતી, ધુસળ, મુંસળ ને ત્રાક;
 પાસે ખીજ સાહેલડી, હેતે તાણ્યું નાક.—૩૮૯
 ત્રેહકે ત્રંબાળુ અતિ ગાય, ઢોલતણા ત્યાં ધુસકા થાય;
 થાય નફેરીના ચેહેચાટ, જશ જોલે ગાંધર્વ ત્યાં લાટ.—૩૯૦
 પરણાવે પ્રીતે ગુરૂદેવ, અગર અંદન ઉખેવ;
 હંસાવળીને જીએ રાય, આડા અંતર પટ દેવાય.—૩૯૧
 હાથેવાળો મેળે પ્રાણુ, વરકન્યા જે ચતુર સુખાણુ;
 વરમાળ આરોપી કંઠ પડી પટોળે તે ગ્રંથ.—૩૯૨
 હન તણી સંખ્યા નવ થાય, મધુપર્ક દે છે રાય,
 અંતરપટ લીધા જેટલે, તવ તંબોળ છાંટયા તેટલે.—૩૯૩
 ચોરી ચોકી તેણે ઠામ, વરકન્યા જેઠાં આરામ;
 ગુરૂદેવ તે મોટા રૂપિ. ઘૃત હોમે અગ્ની ભખી—૩૯૪
 તલ જવ હોમે ઋષિ રાય, સર્વધુની ત્યાં વેદ ભણાય;
 વળીઓ નીશાણે ત્યાં ધાય, ભુંગળ ન ફેરી દેવ રાય.—૩૯૫
 પ્રદક્ષિણા દીધી અતિસાર વરતી લીધાં મંગળચાર;
 વર કન્યા જેસાર્યાં જોડ, પોત્યા નરવાહનના કોડ.—૩૯૬
 વિવિધ વિચારે સુંદરી, રીતભાત પરિપુરણ કરી;
 ગોત્ર દેવ્યાની પૂજા થાય, નરવાહન ત્યાં લાગે પાય.—૩૯૭
 (હંસાચારખંડી)?

૨૦—ખંભાતની નજીકનાં જૈન સ્થાનો.

શકરપુર—

ખંભાતની પૂર્વ દિશાએ આશરે અર્ધા પોણા માઇલને છેટે શકરપુર નામે ગામ આવેલું છે. તે ખંભાતની ઘણી નજીક હોવાથી ખંભાતની સાથેજ ગણાય છે. શકરપુરને શકપુર ગણી તેને ઈંદ્ર રાજના

૧ 'સાહિત્ય' માસિકમાં છુટક છુટક છુપાઇ છે જીએ સને ૧૯૨૦ નો સપ્ટેમ્બરનો અંક.

નામ ઉપરથી નામ પડેલું ગણે છે; અને એક મત એવો છે કે અકબર બાદશાહે તે વસાવ્યું હતું. હાલ ત્યાં પાટીદારોની અને ખીજી પરચુટણ વસ્તી છે, ને તેમનો મુખ્ય ધંધો ખેતી છે.

ગામના મધ્ય ભાગમાં વિશાળ જગામાં જૈન મંદિરો આવેલાં છે. પ્રવેશદ્વારમાં પેઠા પછી વચમાં વિશાળ ચોક છે. તે ચોકની દક્ષિણ બાજુ પર શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ અને શ્રી સીમંધર સ્વામીનાં બે મોટાં દેવાલયો આવેલાં છે. અને સીમંધર સ્વામીના દેવાલયની બાજુ પર પૂર્વાભિ મુખે શ્રી વિજયનેમિસૂરિ સ્થાપિત એક ગુરૂ મંદિર છે.

સત્તરમાં સૈકામાં થએલા પ્રસિદ્ધ પુરૂષ શ્રીમદ્, કીકા તથા વાઘાએ શકરપુરમાં દહેરૂં તથા પોષધશાળા કરાવી હતી.^૧ તે સિવાય ખીજે કોઈ લેખ નથી. શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ જિનાલયમાં શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિની વિ. સં. ૧૭૮૪ ની સાલની પાટુકા છે. અને ખીજી બાજુ શ્રી મહિમા વિમલસૂરિની વિ. સં. ૧૮૪૮ ની પાટુકા છે.^૨ વળી ગુરૂ મંદિરમાં શ્રી ગૌતમ ભગવાનની સાધુવેશની મૂર્તિ તથા ખીજા પ્રસિદ્ધ પૂર્વાચાર્યોની તેવીજ મૂર્તિઓ હારબંધ બેસાડેલી છે. “શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના દહેરામાં એક ગુપ્ત લોચરૂં છે. દાખલ થતાં ડાબા હાથે દિવાલ પરના તાકામાંથી અંદર ઉતરાય છે. તેમાં ત્રણ વાંક છે. છેલ્લી જગામાં પવાસનની ગોઠવણ છે. રચના બેતાં સહેજે કારીગરની બુદ્ધિ માટે માન ઉપજે છે અને અગમ બુદ્ધિ માટે માન વાપરનાર વણિકોનાં બુદ્ધિ ચાતુર્યની પ્રતિતિ થાય છે. દહેરા સામેજ ઉપાશ્રય તેમજ અડેક બખે ચોરડીવાળી બે સરાઓ છે. બહારના ભાગમાં ચોતરફ આમવાસી જનોની વસ્તી વિસ્તરેલી છે. છતાં અંદર શાન્તિસારી છે.” કારતક સુદર-ભાઈખીજને દિવસે ખંભાતથી સઘળા જૈનો આ મંદિરોનાં ભાવથી દર્શન કરવા બંધ છે.^૩

૧૬૫—

આ સ્થાન સંબંધી વર્ણન શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના સંબંધી કરેલા વર્ણનમાં લખ્યું છે, ત્યાં વાંચો.

૧ “શકરપૂરિ શ્રીમલરે કીકા વાઘા કરે દહેરૂં પોષધશાલરચુ” એ.”

(હી. વિ. રાસ. પૃ. ૨૨૩)

૨ જેના લેખ “આચાર્ય પાટુકાઓ” ના પ્રકરણમાં આપ્યા છે.

૩ “ચૈત્યપરિપારિ” પૃ. ૫૮.

રાણજ.

૧“ખંભાતથી ત્રણ ગાઉ ઉપર રાણજ નામે ગામ છે. ત્યાં શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથનું જીનું દેવાલય છે. પાસે ઉતરવાની સોઈ છે. કારતક વદ ૭ નો દિવસ બહુ મહિમાવાન ગણાય છે જેથી તે દિવસે ખંભાતથી સંઘ રાણજ જત્રા કરવા જાય છે. ત્યાં પૂજા ભણાવે છે ને ધ્વજ ચઢાવે છે. ખંભાતથી ત્યાં વાહનમાં જઈ શકાય છે. આ મંદિરની દેખરેખ જૈનશાળા કમિટીની છે.”

અકબરપુર.

ખંભાતના ઈશાન ખૂણામાં સ્ટેશન નજીક અકબરપુર આવેલું છે. હાલ ત્યાં થોડાં મુસલમાનોનાં તથા થોડાં હલકી વર્ણનાં ઘરો છે. ત્યાં કોઈ જૈન દેવમંદિર નથી; તેમ અન્ય ધર્મીઓનું એક પણ મંદિર નથી, પરંતુ ઇતિહાસમાં તેના વર્ણનો વાંચતાં જણાય છે કે તે સ્થાન ઘણું મોટું અને ધર્મસ્થાનોવાળું હોવું જોઈએ અકબરપુર એ અકબર રાજના નામ ઉપરથી પડ્યું છે. ઈ. સ. ૧૫૭૩ માં અકબરે ગુજરાત જીત્યું; અમદાવાદમાં પોતાના નામનો ખુતબો પઢાવી પછી તે ખંભાત આવ્યો હતો. ખંભાતના લોકોએ તેને સાડાં માન આપ્યું. તેણે ખંભાતમાં પહેલું વહેલો સમુદ્ર જોયો. તેથી એક વહાણમાં બેસી સમુદ્રની સફર કરી મજા લોગવી. અકબર છ દિવસ ખંભાતમાં રહી વડોદરે થઈ દિલ્હી ગયો, પોતાના તરફથી અઝીઝ કોકલતાશને ગુજરાતનો સુબેદાર નીમ્યો.^૨

અકબરપુરમાં ઉપાશ્રય તથા જૈન દેરાસરો હતાં. કવિ ઋષભદાસે બનાવેલી અને પોતાના હાથે લખેલી ખંભાતની ચૈત્ય પરિપાટી ઉપરથી જણાય છે કે સત્તરમાં સૈકામાં ત્યાં ૧ વાસ્તુપૂજ્યનું જેમાં સાત બિંબો હતાં. ૨ શાન્તિનાથનું જેમાં એકવીસ બિંબબિંબો હતાં અને ૩ આદિ-શ્વરનું જેમાં વીસ પ્રતિમાઓ હતી.^૩ વળી શ્રી વિજયસેનસૂરિની પ્રકૃતિ ભગડી ત્યારે (વિ. સ. ૧૬૭૧ ના જેઠ વદિ ૧૦) નાર ગામથી અકબરપુર આવીને રહ્યા હતા.

૧ “ચૈત્યપરિપાટિ પૃ. ૫૯

૨ ‘ગુ. ઇ. ખંભાતના ઇતિહાસ સહિત’ લે. ન. અં. ભટ્ટ પૃ. ૫૦

૩ ‘સૂરિશ્વર અને સમ્રાટ’ પૃ ૨૩૬ નોંધ.

“અકબરપુરમાં સોલ ઇકોતેરઈ, પધરાવ્યા મધ્યરાતિ ઉપાસરિઈ.”

જૈ. ઐ. ગૂ. કા. સં. પૃ. ૧૬૨

શ્રી વિજયસેનસૂરિના ખીજ શિષ્ય કમલવિજયના શિષ્ય વિદ્યા-વિજયે અને તેમના શિષ્ય ગુણવિજયે સં. ૧૬૭૪ માં મેડતામાં શ્રી વિજયસેનસૂરિનો નિર્વાણ રાસ બનાવ્યો છે તેમાં સં. ૧૬૭૨ ની સાલ આપી છે.

વરસિં સોલ બહુતરિ, ખંભાનયર ચઉમાસ

કરવા શ્રી અકબરપુરિ, આવ્યા મહિમ નિવાસો રે-૪૪

જૈ. ઐ. ગૂ. કા. સં. પૃ. ૧૬૯

શ્રી વિજયસેનસૂરિ અકબરપુરમાંજ નિર્વાણ પામ્યા, અને તે સ્થાને ચંદુ સંઘવીએ સ્તુપ કરાવ્યો હતો. જેનું વર્ણન અન્યત્ર આપવામાં આવ્યું છે.

કંસારી.

ખંભાતના સ્ટેશનથી ઇશાનકોણે અર્ધા માઈલને છેટે કંસારી નામે ગામ છે. તે ખંભાતથી ઘણુંજ નજીક હોવાથી ખંભાત સાથે નિકટ સંબંધવાળું છે. વર્તમાનકાળમાં ત્યાં જૈન મંદિરો નથી; તેમ જૈનોની વસ્તી નથી. પરંતુ ઇતિહાસ ગ્રંથોમાં તેની નોંધ લેવાઈ છે જેથી તે ઐતિહાસિક બન્યું છે.

સત્તરમાં સૈકામાં કંસારીમાં જૈનોનાં દેરાસરો તથા જૈનોની વસ્તી હતી. કવિ ઋષભદાસે બનાવેલી ખંભાતની ચૈત્યપરિપાટીમાં તેનું વર્ણન આ પ્રમાણે કર્યું છે.^૧

ભીડભંજન જિન પૂજવા કંસારીપુરમાંહી જઈઈ,

ખાવીસ ખ્યંબ તીહાં નમી લવિક છવ નીર્મલહઈ થઈઈ;

ખીજઈ દેહરઈ જઈ નમું સ્વામી ઋષભજિણુંદ,

સતાવીસ ખ્યંબ પ્રણમતા સુપરંખમનિ આણુંદ. ૥૪૬૫

આ ઉપરથી જણાય છે કે તે વખતે કંસારીપુરમાં બે દેરાસરો હતાં; એક ભીડભંજન પાર્શ્વનાથનું અને ખીજું ઋષભદેવનું. ભીડભંજન પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં ખાવીસ જિનજિઓ હતાં જ્યારે ઋષભદેવના દેરાસરમાં સત્તાવીસ હતા.

૧ ‘સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ’ પૃ. ૨૧૪ નોંધ.

સં. ૧૬૩૬ ની સાલમાં સુધર્મગચ્છના આચાર્ય શ્રી વિનયદેવસૂરિ ખંભાત આવ્યા ત્યારે કંસારીપુરમાં ત્રણ દિવસ રહ્યા હતા. તે વખતે તેમણે પાર્શ્વનાથના દર્શન કર્યાનું મનજીક્રમિએ વિનયદેવસૂરિસામં લખ્યું છે. તે લખે છે કે—

ગછપતિ પાંગર્યા પરિવારઈ બહુ પરવર્યા,
ગુણુલર્યા કંસારીઈ આવીયા એ;

પાસજિણુદ એ અશ્વસેનકુલિ ચંદ એ,
વૃંદ એ ભાવ ધરીનઈ વંદીયા એ;

વંદ્યા પાસજિણુસર ભાવઈ ત્રિણુ દિવસ થોભી કરી,
હુવઈ નયરિ આવઈ મોતી બધાવઈ શુભ દિવસ મનસ્થઈ ધરી.

(એ. રા. સં. ભા. ૩ જે પૃ. ૩૧)

આવીજ રીતે વિધિપક્ષીય ગજસાગરસૂરિના પ્રશિષ્ય અને લલિતસાગરના શિષ્ય મતિસાગરે સં. ૧૭૦૧ ની સાલમાં ખંભાતની તીર્થમાળા બનાવી છે તેની અંદર પણ ચિંતામણી પાર્શ્વનાથનું, આદિનાથનું અને નેમિનાથનું એમ ત્રણ દેરાસરો હોવાનું જણાવ્યું છે. વર્તમાન કાળમાં ખંભાતના ખારવાડાના દેરાસરમાં કંસારીપાર્શ્વનાથની મૂર્તિ છે—આ મૂર્તિ કંસારીપુરમાંથી લાવવામાં આવી હતી. સંલવ છે કે આજ પાર્શ્વનાથની મૂર્તિને પહેલાં ભીડલંબન પાર્શ્વનાથ કહેતા હોય.

કંસારી ગામમાં વિ. સં. ૧૫૭૦ માં શ્રી સોમવિમલસૂરિનો જન્મ થયો હતો. તેમના સંબંધમાં લખે છે કે—

તસ પરિસરી સારી ઠામિ પુર કંસારી,
જિહાં પાસ જિણુસર મૂરતિ અતિહિ સારી;
વનવાવિ સરોવર કૂવ અનઈ આરામ,
તિહાં વસઈ મંત્રીસર સમધર અતિ અલિરામ.

અત્યારે પણ કંસારી પાસે આંબાવાડીઈ છે; પાસે વાવ છે અને તે જગ્યા ઘણી રમણીય છે.

કડુઆમતના છઠ્ઠા સા રતનપાલ કંસારીમાં જન્મ્યા હતા. આ સઘળા ઉપરથી જણાય છે કે કંસારી મધ્યકાળમાં સારી સ્થિતિમાં હોવું જોઈએ.

આંબાખાડ.

કંસારીથી પશ્ચિમ દિશાએ અને ખંભાતથી ઉત્તરમાં અર્ધા માઇલને છેટે આંબાખાડ નામની જગા છે. ત્યાં માત્ર ખેતરો છે. કંઈ વસ્તીવાળાં ઘરો કે દેરાસરો કશું નથી; પરંતુ શ્રી હિરવિજયસૂરિના સમયમાં ત્યાં (શહેરખહાર) દિક્ષા આપવાનું સ્થાનક રાખેલું હશે તેથીજ જૈન કવિઓએ તે સ્થાનની નોંધ લીધી છે. અત્યારે ત્યાં “કાકાજેતા” નામના એક ભાથીક્ષત્રીનું સ્થાન છે. શિયાળામાં (માગશરમાં) ત્યાં હિંદુ લોકો સાઈ ખાવાનું લઈ જઈ ઉત્તણી કરી આનંદ મેળવે છે.

નેમ.

ખંભાતથી બે માઇલને છેટે આવેલું છે. ત્યાં નામદાર નવાબ સાહેબનો બંગલો છે તથા શિકારી પ્રાણીઓ તથા બગીચો છે. હાલ ત્યાં જૈનમંદિરો નથી તેમ જૈન ધર્મ પાળનારી કોમ નથી. પારેખ રાજ્યાએ ત્યાં દેરાસર બંધાવ્યાની નોંધ છે. તે સિવાય ત્યાંની ખાસ હકીકત બાણવા યોગ્ય કંઈ નથી.

૨૧—ખંભાતનો વેપાર અને ચલણ.

ગુજરાત દેશ ક્ષણકુલથી હંમેશાં ક્ષણકુલ છે; અને વિવિધ પ્રકારના પાકને ઉત્પન્ન કરનાર છે. તેની પશ્ચિમ દિશાએ સમુદ્ર હોવાથી ગુજરાતનાં વેપારનાં બંદરો ઘણાં છે. અને તે બંદરોથી દુનિયાના અન્ય દેશોની પહેલી સદીથી લગલગ નવમી સદી સુધી ગુજરાતનું મુખ્ય બંદર ભરૂચ હતું. એ બંદરેથી મિસર અને અરબસ્તાનમાં ભાત, ઘી, તેલ, રૂ, ખાંડ, મલમલ અને દુપટ્ટા ચઢતા, ઇરિની અખાતના બંદરે પિત્તળ, શિંગડાં, સુખડ અને અખનુસનાં લાકડાં ચઢતાં ભરૂચમાં વળી આફ્રિકાથી સોનું અને મલબારને સિહલદ્રીપથી તજ અને મરી પણ આવતાં હોય એમ સંભવે છે.^૨

ખંભાતનું બંદર ખિલવાના કારણે.

દસમી સદીમાં ખંભાત બંદર ઘણું સુંદર, સારી સગવડવાળું, વિશાળ અને શહેરથી છેક નજીક હતું કારણ કે નદીનું વહેણ શહેરની

પાસે હોવાથી તેમ અખાત પણ ખરાબા વિનાનો અને ઉંડો હોવાથી પાણી નિરંતર ભરેલું રહેતું હતું તેમ ભરતીને વખતે પાણીનો ભરાવો વધુ થતો હતો. આથી નાનાં મોટાં વહાણોને જ આવ કરવાને, લંગરવાને તથા નવા બાંધવાને તથા જીનાં સમરાવવાને ઘણા પ્રકારની સગવડ હતી. જળ માર્ગે આવવા તથા માલ લઈ જવા લાવવા જોઈતાં સાધનો મળી શકતાં તેમ સ્થળ માર્ગે પણ દેશની અંદરના ભાગમાં માલ પહોંચાડવા તથા મંગાવવાને માટે પણ વણબંડ પોઠો તથા ગાડાં મોટાં શહેરો વચ્ચે ફરતાં રહેતાં તૈયાર મળી શકતાં જેથી જળ માર્ગે અને જમીન માર્ગે અંદરનો માલ વહેનારા પુષ્કળ સાધનો હતા.

ખંભાતના વ્યાપાર રોજગારમાં આડે આવે અગર અડચણકારક થાય એવી રાજ્યસત્તા તરફથી કંઈ કાયદા કાનુન કે ધારા ન હતા. ઉલટું રાજ્ય તરફથી સાડું રક્ષણ હતું. વ્યાપારી માલ પોઠો કે વહાણોમાં જતો આવતો તેને ચોર-લુટારા કે ચાંચીયા ઉપદ્રવ કરે નહિ તેવો બંદોબસ્ત થતો. અગર કંઈ હરકત થાય તો પૂછપરછ થતી અને વળતર મળતું. તેવા લોકોનું જોર વધી પડે તો તે નરમ પાડવાને અગર તેમનો સમુજાનો નાશ કરવાને રાજ્ય તરફથી તે સ્થળે તેમના કરતાં વિશેષ બળે તજવીજ કરવામાં આવતી. તેમ વ્યાપારીઓના પોતાના તરફથી પણ માલની સાથે વળાવા તથા ભાટ વગેરે રાખવાનો રિવાજ હતો. તે માલની સલામતી માટે ઘણા ઉપયોગી થતા. વળી સર્વને વ્યાપાર કરવાની છુટ હતી. પરદેશી કે પરધર્મી વ્યાપારીઓને અટકાવવામાં આવતા નહિ. બલકે અત્રેની પ્રજા તેમને વિનાકારણે સતાવે નહિ તેવું રાજ્ય તરફથી ધ્યાન ખેંચવામાં આવતું. તેથી પરદેશી મુસલમાનો અને સોદાગરો વ્યાપાર માટે ખંભાતમાં આવી વસવા લાગ્યા. રાજ્ય તરફથી ન્યાય અને રક્ષણ મળવાથી વેપાર રોજગારની દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ થવા લાગી. મતલબકે ખંભાતની વ્યાપારી ચઢતી થવામાં રાજ્યસત્તાની સારી મદદ હતી.

મુડી ને વેપારી.

વ્યાપાર ચલાવવાનું મુખ્ય સાધન મુડી તેમાં અનેક પ્રકારે વધારો થવા લાગ્યો. મૂળથી અહીં વ્યાપાર ચાલતો હતો એટલે ઘણા તાલેવંત માણસો વસતા હતા. તે સિવાય દસમી સદીમાં પાટણના રાજા મૂળરાજ સોલંકીએ વિદ્રાન પ્રાદ્યણોને ખંભાત અને તેની આસપાસની

જાગીરો દાનમાં આપ્યાથી તે જાગીરોની આવકથી દિનપ્રતિદિન તે ધનાઢ્ય થતા ગયા અને તે ધન અહીંના વ્યાપારીઓને મુડી તરીકે ઉપયોગી નીવડે એ દેખીતું છે. પરદેશથી ધનવાન મુસલમાન સોદાગરો આવીને વસ્યા જેથી તેમની મુડી પણ ખંભાતનો વ્યાપાર વધારનાર મુડીમાં ઉપયોગી નીવડી; તેમજ ગુજરાત અને હિંદના ખીજા ભાગોમાંથી ધનાઢ્યો અત્રે આવીને વસવા લાગ્યા. આથી વેપારની મુડી વધવા લાગી. વળી પરદેશ સાથેનો વ્યાપાર ખેડવામાં કુશળ તથા સાહસિક એવા પૈસાદાર પારસી લોકો ખંભાતમાં આવી વસ્યા. આમ જુદે જુદે રસ્તેથી ખંભાતમાં વ્યાપારીઓની અને મુડીની ભરતી થવાથી ખંભાતનો વ્યાપાર ખિલવાને અનુકૂળતા થઈ.

એ સમયે માલની લેવડ દેવડ તથા નાણાંની આપ લે માટે પણ સારી સરળતા થઈ હતી. જંગમ મુડી ઘણી ફરતી હોવાથી ઘણે ભાગે રોકડ કિંમતથી માલ ખરીદાતો. એ સિવાય શરાફ પેઢીઓને લીધે હુંડી પત્રીથી પણ નાણાંનો અવેજ અપાતો. ચોકખા વર વહેવારવાળા વેપારી સારી શાખવાળા દલાલ અને પ્રમાણિક આડતીઆઓને લીધે વિશ્વાસુ ધીરધાર ઘણી થતી. માલ પરખાવવા તથા ભાવતાલ મુકરર કરવામાં પણ વિશેષ ભાંજગડ પડતી નહિ. તેથી વેપાર રોજગારનું કામ ધમધોકાર ચાલતું. અને દરરોજ લાખો રૂપીઆના માલની ઉચલપાચલ ખંભાતના ખંદરે થતી.

એ રીતે વેપારરોજગાર માટેની સઘળી સવડો, ઉપયોગી સાધનો, અગત્યના સાહિત્યો, સમયની અનુકૂળતા, રાજ્યનું રક્ષણ, વ્યાપારનું કેન્દ્રસ્થળ, ધનવાન વેપારીઓનું આગમન, પરદેશી વેપારીઓની ધંધાની હરિક્ષાઈ, વિદ્યા તથા હુન્નરમાં થતો વધારો, કારીગરોના કામમાં સુધારો થઈ ખોટે રસ્તે થતી મહેનતનો બચાવ ઇત્યાદિ અનેક કારણોને લીધે ખંભાતનો વેપાર દુનીઆના ઘણા દેશો સાથે વધ્યો હતો.

કયા કયા મુલકો સાથે વેપાર ચાલતો.

ખંભાતનો વેપાર ઈરાન, આફ્રિકા, જંગમાર, સોફલા સુમાત્રા, જાવા, પેગુ, ચીન વગેરે દરીઆ પારના દેશો સાથે ચાલતો તેમ ભરત-ખંડના કોંકણ, મલબાર, કોરોમંડલ, અને ખંગાળના કિનારાના ખંદરોમાં ખંભાતના વ્યાપારીઓનાં વહાણો ફરતાં. તેમ દેશની અંદર

ગુજરાતના ભાગમાં, મધ્ય હિંદ, ઉત્તરહિંદ અને સિંધનાં મોટાં શહેરો સાથે વણબરારાની પોઠો વગેરે દ્વારા વેપાર ચાલતો.

આવડા, સોલંકી અને વાઘેલા રાજાઓના સમયનો વેપાર.

(ઈ. સ. ૭૪૬ થી ૧૨૯૭)

“ દસમી સદીમાં ખંભાતમાં નાગિચેર, કેરી, લીણું, ભાત અને મધ ઘણાં થતાં ચામડાનો પણ અનેક પ્રકારનો ઘાટ બનાવવામાં આવતો અને ખંભાતના બેડા તે વખતે ઘણા પંકાતા હતા. ખંભાતના વેપારીઓ આરબ અને ઈરાનના હતા. અને તેઓએ ખંભાતમાં મસીદો બંધાવી હતી, અને હિંદુ રાજાના છત્ર તળે નિર્ભયપણે રહેતા હતા.

અરબી સમુદ્રમાં આ વખતે ચાંચીઆઓનો ભારે ત્રાસ હતો. આ ચાંચીઆઓ કચ્છ અને કાઠિઆવાડના હતા. અને જાતે સંઘાર, જાત, મેર અને કુર્ક હતા. એઓ અરબસ્તાનથી હિંદુસ્તાન અને ચીન આવવાને નિકળેલાં વહાણોને લૂટતા અને આફ્રિકાના સોકોટ્રા સુધી દરીએ જતા.^૧

અગિઆરમી સદીમાં કચ્છ અને સોમનાથના ચાંચીઆઓનો દરિએ ત્રાસ છતાં ખંભાતનો વેપાર ઘણો સતેજ હતો અને ગુજરાતનું મોટું વેપારનું મથક ગણાતું હતું. આસપાસના મુલકમાંથી સૂંઠ તથા કપાસ, કચ્છથી ગુગળ અને સુગંધી પદાર્થો, માળવાથી ખાંડ અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનથી ખીજે માલ મુંલતાન રહી અહીં આવે અને અહીંથી દેશાવર ચઢતો. સમુદ્રમાર્ગે ખંભાતનો વેપાર પશ્ચિમ ઈરાન, અરબસ્તાન, આફ્રિકાના સોકોટ્રા સાથે અને પૂર્વમાં મલબાર, કેરો-માંડલ અને ચીન સાથે હતો.^૨

બારમી સદીમાં જ્યાંત માલમાં મુંખ્ય ઘઉં, ચોખા, ગળી અને તીર બનાવવાની લાકડીઓ હતી. ચાંચીઆઓનો ત્રાસ મથ્યો ન હતો. અણહીલવાડના સોલંકી રાજાઓએ ખંભાતમાં એક કિલ્લો બાંધી તેનું રક્ષણ કર્યું હતું. આ સદીમાં ઘોળકા પણ મોટું વેપારનું મથક હતું.^૩

તેરમી સદીમાં હિંદુસ્તાનના બે મોટાં બંદરોમાં ખંભાત એક હતું. અહીંથી ઘણી ગળી, રૂ અને બારીક વણાટનું કાપડ દેશાવર

૧ ગુ. સ. સં. પૃ. ૨૫૨.

૨ એજ ગ્રંથ.

૩ એજ ગ્રંથ.

ચઢતું, અહીં વળી ચામડાંનો વેપાર પણ ઘણો હતો. આયાત માલમાં સોનું, રૂપું, તાંબું, અને સુરભે હતાં. વળી રાતા સમુદ્રની આસપાસના મુંલકથી અને ઈરાની અખાતનાં અંદરેથી ઘોડાઓ આવતા. ખંભાતના વેપારીઓ પરદેશી મુસલમાન અને પારસીઓ હતા. ખલાસીઓ કોળી ને રજપુત હતા. ખંભાતમાં ચાંચીઆનો ત્રાસ ન હતો. પણ અરબી સમુદ્રમાં તો તેઓનું જોર નરમ પડ્યું નહોતું. ?

ખંભાતનો ખરી રીતે વ્યાપાર અણલપુરની રાજ્ય સત્તા શરૂ થઈ ત્યારથી ખુલ્યો હતો. તે સત્તા જેમ વૃદ્ધિ પામતી ગઈ તેની સાથે ખંભાતનો વ્યાપાર પણ વધતો ગયો. અણહીલવાડની રાજ સત્તા ખંભાતના વેપારને ઘણી અનુકુળ હતી. આઠમી સદીના મધ્યકાળથી તે તેરમી સદીના અંત સુધી અનુક્રમે આવડા સોલંકી અને વાઘેલા કુળના રજપુત હિંદુ રાજાઓનો અમલ હતો. આ હિંદુ રાજ્ય સત્તાની શરૂઆતમાંજ પરદેશી વેપારીઓ ખંભાતના અંદરે વળ્યા હતા, પણ ખંભાતમાં તે સત્તાનો અમલ જામતાં લગભગ એક સદી જેટલો વખત વીતી જવાથી વેપારીઓને કેટલીક અડચણ પડતી હતી તેથી વેપાર ધીમો ચાલ્યો; પરંતુ ત્યાર બાદ તે સત્તા જોર પર આવી જેથી પરદેશીઓની સંભાળ રાખવામાં આવી અને ચાંચીઆઓનો ત્રાસ હતો તેનો નાશ કરવાની તજવીજ જારી રહી. એ સત્તા જ્યાં સુધી કાયમ રહી તે દરમ્યાન ખંભાતનો વેપાર સારી જાહોજલાલીમાં ચાલ્યો. ઇ. સ. ૧૨૯૭ માં દિલ્હીના બાદશાહ અલ્લાઉદ્દીનના ભાઈ અલપખાને ગુજરાત લીધું અને ખંભાત લૂટ્યું. આથી અણહીલવાડની હિંદુ સત્તાનો અંત આવ્યો.

દિલ્હીના ખિલજી તથા તઘલખ બાદશાહોના વખતનો વેપાર.

(૧૨૯૭ થી ૧૪૦૩)

તેરમી સદીની આખરે ખંભાત લૂટાયું ત્યારથી ગુજરાતમાં દિલ્હીના બાદશાહ તરફથી મુસલમાન સુબાઓ આવવા લાગ્યા હતા. આ સુબાઓના અમલમાં દેશમાં જોર બદોબસ્ત વધીને લૂટફાટ, જીલમ અને ત્રાસ રૈયત ઉપર થવા લાગ્યો અને રાજ્ય તરફના રક્ષણને બદલે લક્ષણ થવા લાગ્યું હિંદુઓમાં વટલવાનો પકડાઈ ગુલામ થવાનો તથા ધન લૂટાઈ જવાનો ભય વધ્યો અને પોતાનું રજોલું કે સંપાદન કરેલું

પોતાના કે પોતાના વારસોના ઉપયોગમાં કે ઉપલોગમાં આવવાનો ભરોસો લોકોના મનમાંથી ઉડી ગયો હતો. તેથી ઉદ્યોગ, વેપારને વિદ્યાની મંદી થઈ અને હિંદુઓ તેમાં આગળ વધતા અટક્યા તેથી તેમનું ધન જે વેપાર ધંધામાં રોકાતું હતું તેમાં ન્યૂનતા થવા માંડી અને તે લૂંટી જવાના ભય તથા અદ્દેશાને લીધે જમીનમાં દટાવા લાગ્યું. જોકે ચૌદમી સદીમાં ખંભાત વેપારના મથક તરીકે જાણીતું રહ્યું હતું^૧ પણ તેની ચારસો વર્ષ અગાઉ જે વધવાની સ્થિતિ ચાલુ હતી તે આ વખતથી બંધ પડી અને વેપાર સ્થાયી અવસ્થામાં આવી પડ્યો. અને હવે પછીના બસો વર્ષમાં તે કોઈ વખત ઉતાવળી અને કોઈ વખત મંદગતિમાં ચાલવા લાગ્યો.

ચૌદમી સદીમાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વેપાર રોજગાર કાયમ રહ્યો પણ અમલનો ફેરફાર થવાથી શહેર પર આક્રમો આવી તથા પાછો ચાંચીઆ, લુટારા વગેરેનો ઉપદ્રવ થયો. તેથી વખતો વખત વેપાર રોજગારમાં અડચણ પડતી. મઢકાળે મુસલમાન સરદારોએ હિંદુ સરદારો સાથે મળી ગુજરાતમાં મોટું બંડ કર્યું અને દિલ્હીના બાદશાહ તરફથી આવેલા સરદારને પણ હરાવ્યો તેથી ઈ. સ. ૧૩૪૭ માં મહંમદ તઘલઘ બાદશાહે ગુજરાત આવી બંડખોરોને હરાવી ખંભાત વગેરે શહેર લૂટી લીધાં. તેથી ઘણાં નુકસાન થયું. પરંતુ આ સમયની એક અડચણ દૂર થઈ. ઈ. સ. ૧૩૨૫ માં ઉમરાળાના ગોહિલ મોખરાજીએ મુસલમાનો પાસેથી ઘોઘા લઈ ખંભાતના અખાતમાંનો પીરમ બેટ પોતાના તાબે કરી ત્યાં રહી અખાતમાંથી જતાં આવતાં સઘળાં વહાણોનો વેરો લેવાનું શરૂ કર્યું હતું^૨ તેથી જે કોઈ વેરો ન ભરે તેના ઉપર ચાંચીઆઓની માફક જીલમ કરતો અને માલ લૂટી લેતો. એ વાતની બાદશાહ મહંમદ તઘલઘને ખબર પડતાં તેણે મોખરા પર ચઢાઈ કરી તેને મારી નાખ્યો. જેથી વહાણોને જે ત્રાસ પડતો હતો તે બંધ થયો.

અમદાવાદના મુસલમાનોના સમયનો વેપાર (૧૪૦૩ થી ૧૫૭૩)

પંદરમી સદીમાં ખંભાતના જાણીતા માલમાં લાખ, જટામાંસી, ગળી, આમળાં, રેશમી કાપડ અને કાગળ મુખ્ય હતાં. કાગળનો ઉદ્યોગ આખા હિંદુસ્તાનમાં ખંભાતમાંજ હતો એવું નીકિલોકોન્ડી લખી ગયો છે.^૩

૧ ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ પૃ. ૨૫૩. ૨ ગુ. સ. સં. પૃ. ૨૫૩. ૩ ગુ. સ. સં.

આ સદીસમાં ચાંચીઆનું જોર વધ્યું હતું. આ સદીમાં ગુજરાતની ગાદીનું મુખ્ય શહેર અમદાવાદ વસ્યું હતું. (૧૪૧૨) તેથી ખંભાતથી ઘણા વેપારી તથા કારીગરો ત્યાં જઈ વસ્યા તેથી ખંભાતની વસ્તીમાં કંઈક ઘટાડો થયો હતો. આ સદીના મધ્ય ભાગે (ઈ. સ. ૧૪૫૬-૧૫૧૧) થએલો સુલતાન મહંમદ બેગડો, સમુદ્રમાં જે લોકો વહાણોને લૂટતા તેને તે શિક્ષા કરતો. એક વખત બાદશાહે મુસ્તફાબાદથી અમદાવાદ આવતાં સાંભળ્યું કે કેટલાક મલબારી લોકો ઘરાબ જતના મછવા લઈને ગુજરાતની આબુબાબુના બંદરો ઉપર લૂટ ચલાવે છે. આ ઉપરથી સુલતાન ઘોઘા બંદર તરફ સીધાવ્યો અને ત્યાં રહી હોશિયાર પુરુષોને સજ્જ થએલી હોડીઓમાં મલબારી લોકોની સામે મોકલ્યા અને પોતે ઘોઘેથી ખંભાત આવ્યો.^૧ (ઈ. સ. ૧૪૭૫). આ ઉપરાંત ૧૪૮૦ માં બેટ અથવા જગતમાં, ૧૪૮૨ માં વલસાડમાં અને ૧૪૯૪ માં ગુજરાતનાં વહાણ પકડનાર દકખણના એક સરદારની સામા વહાણના કાફલા મોકલ્યા હતા.^૨

૩ “સોળમી સદીમાં ખંભાતના મથાળા આગળનો ભાગ પૂરાર્ધ જવાથી ફક્ત નાનાં વહાણોજ અને તે પણ મોટા જુવાળ વખતે ખંભાત આગળ આવી શકતાં. આથી કરીને ખંભાતથી જે કાંઈ માલ બહાર દેશ ચઢતો અથવા બહાર દેશથી આવતો તે બધો દીવ, ઘોઘા, અને ગંધાર બંદરે અટકતો, અને ત્યાંથી નાની હોડીમાં ભરી તેને ખંભાત લઈ જવામાં આવતો. આટલું છતાં પણ એ સદીમાં ખંભાતનો વેપાર જેવો પાછલી સદીમાં હતો તેવોજ રહ્યો. ખુશકીને રસ્તે વેપારની આવજા અમદાવાદ રહી દિલ્હી, લાહોર અને આગ્રામાં અને રાધનપુર રહી સિંધના નગરઠકામાં હતી. માલ ગાડાં અને ઊંટ ઉપર લઈ જવામાં આવતો અને રસ્તામાં રજપૂત અને કોળી લૂંટારાનો ત્રાસ ઘણો હતો તેથી ગાડાંઓ એક એકની પાછળ ચાલતાં અને તેઓની સાથે ભાટ રહેતો. ભાટ ત્રણ કરશે એ ધાકથી માલ ઘણી વાર લૂટાવવા પામતો નહિ. એ સદીમાં આયાત મુખ્ય માલ-નીચે પ્રમાણે હતો:-તાંબુ, સીસું, પારો, હીંગળોક, અને ફટકડીએ એડન અને ચેઉલથી; સોનું મક્કા અને ચોરમઝ, આબીસીનીયા અને આફ્રીકાથી, ચાંદી રાતા સમુદ્ર અને ઈરાની અખાતના પ્રદેશથી; લોહું મલબારથી;

૧ મીરાતે સીકંદરી પૃ ૧૧૦.

૨ ગુ. સ. પૃ. સં. ૨૫૩.

૩ એજ પૃ. ૨૫૩.

કલાઈ સિયામથી, મીઠું અને ગંધક ધરાની અખાતનાં બંદરેથી; હીરા દકખણુમાંથી; માણેક પેશુ અને સિંહલદ્રીપથી; પોખરાજ અને લસણીઆ સિંહલદ્રીપથી; ભુરાં બવેર, લીલમ ધરાનથી; ચોખા, એલચી, સોપારી, નાગિચેર મલબારથી; ઘઉં, જવ માળવેથી; પાન પહેલાં અરબસ્થાનથી અને મલબારથી અને પછી વસઇથી; અપ્રીણુ, મજીઠ, અને સૂંઠ અરબસ્તાનથી; ક્રીસમીસ, ખબુર, કસ્તુરી અને રૂબાળ ધરાનથી, ગુગળ વગેરે સુગંધી સિંધથી, ગળી, તેજનો, લાહોરથી, રેશમ, હરડાં, બેહડાં અને તેજનો કાબુલથી, લવીંગ મોલ્ડ્યુકાથી, બચકળ, બવંત્રી, પેશુ અને ખાંકાથી, સુખડ તીમોરથી, કપુર બોરીઆ અને સુમાત્રાથી, ગરમાળો મલબારથી, તજ સિંહલદ્રીપ અને બવાથી, મરી બંગાળા, મલબાર, સિંહલદ્રીપ, સુમાત્રા અને બવાથી, ઘોડા ધરાન, અરબસ્તાન, અને કાબુલથી, હાથી સિંહલદ્રીપ અને મલબારથી, પરવાળાં રાતા સમુદ્રના પ્રદેશમાંથી, મોતી ધરાની અખાતનાં બંદરેથી તથા સિંહલદ્રીપથી, હાથી દાંત આફ્રિકાથી, કાચબાની પીઠનાં હાડકાં અને કાંઠી માલદ્રીપથી; મખમલ, કીનખાળ અને ઊનનાં કપડા રાતા સમુદ્રના પ્રદેશમાંથી; ઝીણી મલમલ બંગાળા અને કોકણથી અને બિલોરી કાચ ચીન અને મારટાબાનથી.

જયાત માલ—લાત, સિંધ, કોંકણ, મલબાર, આફ્રિકા અને અરબસ્તાનમાં; બાજરી મલબાર અને આફ્રિકામાં; ઘઉં (આસપાસના મુલકમાં થતા અને માળવા તથા અજમેરથી આવેલા) મલબાર, અરબસ્તાન અને આફ્રિકામાં; કઠોળ, તલ, મલબારમાં; રૂ મલબાર અને અરબસ્તાનમાં; સુંઠ અને મરી ધરાનમાં; અપ્રીણુ ધરાન, મલબાર, પેશુ અને મલાકામાં; ગળી (સારી લાહોર અને આગ્રાથી આણેલી અને બાકીની સરખેજ અને નડિઆહમાં થતી) ધરાની અખાત અને રાતા સમુદ્રના પ્રદેશમાં; અને ચકીકનાં ઘરેણાં મલબાર, અરબસ્તાન, રાતા સમુદ્રના પ્રદેશમાં અને આફ્રિકાના પૂર્વ ભાગમાં આ સિવાય સુતર રેશમી અને સુતરાઉ કાપડ, કામળી, શેતરંજીઓ, પેટી, પલંગ, સૂંઠ, હરડાં, બેહડાં, ચરગખાર, ખાંડ, હીંગ, પાઘડી, ખરાદી કામ ને હાથી દાંતનાં રમકડાં ખંભાતથી બધે દેશ જતાં. આ બધામાં સુતરાઉ કાપડ ખંભાતથી એટલું બધું તો ચઢતું કે તે વખતે ખંભાતને આખી ડુનીઆનું વસ્ત્ર કહેતા હતા.

આ વખતે ખંભાતના વેપારીઓમાંના કેટલાક હિંદુ અને કેટલા-એક મુસલમાન હતા. હિંદુ વેપારીઓની આડત ઘણા મુલકમાં હતી.

અને કેટલાએક દાહોલ, કોચીન અને કાલીકટમાં એક જથ્થે અને આચાર વિચાર પાળીને રહેતા. મુસલમાન વેપારીમાંના કેટલાએક ખંભાતમાં વતન કરીને રહેલા અને કેટલાકએક વેપારને અર્થે આવતા. કેટલાક શ્રીરંગી વેપારી પણ હતા. યુરોપિયન વેપારીને માલ વેચવો યા ખરીદવો હોય તો તેને દલાલ શોધવો પડતો. દલાલ નક્કી કર્યો એટલે તે તેના હાથમાં પોતે આણેલા માલની ટીપ આપી દઈ દલાલે તૈયાર રાખેલા ઘરમાં જતો. દલાલ અને તેના માણસો વહાણો ઉપરથી માલ ઉતારતા. કસ્ટમથી જકાત આપતા; અને વેપારી ન્યાં ઉતર્યો હોય ત્યાં માલ લાવતા. દલાલ બંનેર લાવ તેને કહેતો અને વેપારીનું ધ્યાન પહોંચે કે તરત અથવા સખુર કરી માલ દલાલ હસ્તક વેચાતો. માલ ખરીદ કરવો હોય ત્યારે પણ દલાલનું કામ પડતું. આ દલાલો વાણીયા હતા. અને તેઓની શાખ સારી હતી.”

“સત્તરમી સદીમાં ખંભાતના અખાતના મથાળા આગળનો ભાગ પૂરાઈ જવાથી; ઉત્તર ગુજરાતમાં ઘણી અવ્યવસ્થા હોવાથી; સને ૧૬૭૦ માં મસ્કતના આરખોએ દીવ બંદર પાયમાલ કરવાથી; યુરોપના વેપારીઓની કંપની આવવાથી; અને મક્કે બઆવ કરવાનું મથક સુરત આખા ગુજરાતનું મોટું વેપારનું મથક થઈ પડ્યું. અંગ્રેજ વેપારીઓ પ્રથમ સુરતમાં સને ૧૬૦૮ માં આવ્યા. અને શ્રીરંગીઓએ તેઓને ઘણા હેરાન કર્યા. તે છતાં તેઓને સને ૧૬૧૧ માં સુરત, અમદાવાદ, ખંભાત, ઘોઘા, અને મુગલના તાબાના ખીજા મુલકમાં વેપાર કરવાનો પરવાનો ગુજરાતના સુબા તરફથી અને સને ૧૬૧૩ માં દિલ્હીના બાદશાહ તરફથી મળ્યો. વલંદાઓએ પણ ખંભાતમાં કોઠી ઘાલી હતી. વળી સુરત મોટું બંદર થવાથી ખંભાતનો વેપાર આગલી સદીની સાથે સરખાવતાં ઘણો કમી થયો હતો. તો પણ ત્યાંનો વેપાર પૂર્વના સુમાત્રા સાથે અને પશ્ચિમમાં ઈરાની અખાતનાં બંદરો સાથે ચાલુ હતો. ખંભાતથી સુતરાઉ અને રેશમી કાપડ બહાર મુલક ચડતું અને તેજનો બબુર વગેરે માલ ખંભાત આવતો.”^૧

“અઠારમી સદીમાં ખંભાત સુરતથી ઉતરતું હતું તોપણ ત્યાંથી અકીક, અનાજ, રૂ, તંબાકુ, ગળી હાથી દાંત, રેશમ, સુતરાઉ કાપડ અને જરી કામ દેશાવર જતું. ખંભાતનું જરી કામ ઘણું વખણાતું.

સુરત મોટું બંદર થવાથી; ખંભાતના બંદર આગળનો ભાગ પુરાઈ જવાથી અને માલ ઉપર લેવાની જકાત ઘણી અત્રે ત્રાસદાયક હોવાથી અમદાવાદનો વેપાર એ સદીના પાછલા ભાગમાં ઘણો વધી ગયો.”^૧

સત્તરમાં સૈદ્યામાં ખંભાત પર દિલ્હીના બાદશાહ અકબર, જહાંગીર, શાહજહાં વગેરે મોગલ શહેનશાહોનો અમલ હતો આ સમયે ખંભાતમાં ચાલતા નાણા વિષે તે સમયના ખંભાતના જૈન કવિ ઋષભદાસના કાવ્યોમાં ઘણું સ્થળે નિર્દેષ કરેલો જોવામાં આવે છે.

કવિ ઋષભદાસ વિ. સં. ૧૬૭૦ માં રચેલા કુમારપાલ રાસમાં જણાવે છે કે:—

“કહુ તો દિઉં સોનધ્યા સાર, કહો તો આપું હુંન ભંડાર,
કહો તો અભિરાંમી જ અસંખ્ય, કહો તો આપું ટ્યાહારી લક્ષ,
આ સેરી તરકંટી જેહ, ઘોડા મુહી કહધ જેહ,
કહો તો આપું રૂપારાલ, કઈ રૂપીઆ લિઓ ડંડાલ (?)
(આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌ. ૮ મું)

ઉપર જણાવેલા સિદ્ધા પૈકી દરેકનું ટુંક વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે.
હૂન અને ઇપ્રાહિમી (અભિરાંમી)

એ નામના એ સોનાના ચલાણી સિદ્ધા હતા. હૂન એ શબ્દ સોનાને માટે પ્રાચીન કર્નાટકી શબ્દ ઉપરથી થયેલો છે જે સિદ્ધાને હિંદુઓએ ‘વરાહ’ અને પ્રીરંગીઓએ ‘પેગોડા’ નામ આપ્યું હતું, તેને મુસલમાનો ‘હૂન’ કહેતા ‘હૂનનું’ વજન ૧૨૦ ગ્રેન હતું અને તેની કિંમત ચાર રૂપીઆ હતી.

હૂન કરતાં ઇપ્રાહિમી એ ભાગે વધારે ભારે હોવાથી તેની કિંમત સવાચાર રૂપીઆ હતી.^૨ બંદરોની વસુલાત હૂન અને ઇપ્રાહિમી નામના સોનાના સિદ્ધામાં આવતી.^૩

ટંકા—આ સિદ્ધાના સંબંધમાં કવિ ઋષભદાસ કહે છે કે—
મહિષી સમ કો નહિ હુઆણું, હેમટંકા સમ કો નહિ નાણું.
(કુમારપાલરાસ) ૪

૧ ગુ. સ. સં. પૃ. ૨૫૫.

૨ ગુજરાતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ પૃ ૨૨૮ ટીપણી.

૩ ઉપર પ્રમાણે પૃ. ૨૪૯ ટીપણી.

૪ આ. કા. મ. મૌ. ૮ મું પૃ. ૬૬.

ટંકાનો સિદ્ધો સોનાનો હતો એમ કવિ ઋષભદાસ કહે છે તેમ તે સિદ્ધો તાંબાનો હતો. “જૈન ગ્રંથોમાં આ સિદ્ધાનું નામ ઘણું આવે છે. વિન્સ્ટેન્ટ એન્ડ સ્મીથ, ઇન્ડિયન એન્ટી ક્વેરી વૉ. ૪૮ ભુવાઈ ૧૯૧૯ ના અંકના પૃ. ૧૩૨ માં જણાવે છે કે “ટંકા અને દામ એકજ છે” મીન્ડ સ્મીથનું આ કથન નાના ટંકાઓને માટે લાગુ પડે છે. કારણ કે ‘કેટલોગ ઓફ ધી ઇંડિયા કોઈન્સ ઇન ધી પ્રીટીશ મ્યુઝીમ” પૃ. X C થી આપેલ સિદ્ધાઓના વર્ણનમાં બે પ્રકારના ટંકા બતાવવામાં આવ્યા છે. નાના અને મોટા. મોટા ટંકાનું વજન ૬૪૦ ગ્રેન બતાવવામાં આવ્યું છે અને નાના ટંકાનું વજન ૩૨૦ ગ્રેન છે. મોટા ટંકાને ડબલ દામ (બેદામ) બરાબર બનાવ્યા છે. જ્યારે નાના ટંકાને એકદામ બરાબર અત્યેવ સ્મીથનો મત નાના ટંકા સાથે લાગુ પડે છે. મીન્ડ ઝર્ડની મીરાતે એડમદીના પૃ. ૧૧૮ માં ૧૦૦ ટંકાની બરાબર ૪૦ દામ (૧ રૂપીઓ) બતાવવામાં આવેલ છે. આથી પણ ઉપર્યુક્ત વાતનેજ ટેકો મળે છે.”^૧

લ્યાહારી (લારી)

આ નામનો સિદ્ધો ખંભાતમાં વપરાતો હતો. કવિએ પોતાના રાસાઓમાં ઠામ ઠામ તેને બતાવ્યો છે.

“લાખ લ્યાહારી તેણે દીધી, પારેખના ગુણ ગાયરે”

હીરવિજયસરિ રાસ પૃ. ૧૫૫

“આ સિદ્ધો ચોકખા રૂપાનો બનાવેલો હતો. તેની આકૃતિ લંબગોળ હતી. અને કિંમત ૧ શી. ૬ પેન્સ હતી. વળી તે પરશિઅન સિદ્ધો હતો. આ સિદ્ધો અકબરના વખતમાં ચાલતો.”^૨

મહંમુદી.

મહિમુદી પાંત્રીસ હબર, ખરચી સફળ કર્યો અવતાર,

(હીરવિજયસરિ રાસ પૃ. ૫૨)

આ સિકકો ચાંદીનો હતો. તેની કિંમત લગભગ ૧ શિ. હતી. ૨૫-૨૬ પૈસાની એક મહમુદી થતી. કહેવાય છે કે કદાચ આ મહંમુદી ગુજરાતના રાજા મહંમુદ બેગડા (ઈ. સ. ૧૪૫૬ થી ૧૫૧૧) ના

૧ સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ પૃ. ૪૧૪

૨ સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ પૃ ૪૧૪.

નામ ઉપરથી નીકળે છે. મેન્ડેસ્લો નામનો મુસાફર જણાવે છે કે મહંમુદી એ હલકામાં હલકી મેળવણીવાળી ધાતુઓથી સુરતમાં પાકવામાં આવી હતી. તેની કિંમત ૧૨ પેન્સ (૧ શિ.) હતી. અને તે સુરત, વડોદરા, ભરૂચ, ખંભાત અને તેની આબુઆબુના ભાગમાંજ ચાલતી હતી.^૧ ટેવરનીયર્સ ટ્રાવેલ્સ ઇન ઇંડીયા વૉ. ૧ લાના પૃ. ૧૩ ૧૪ માં એક મહંમુદીની કિંમત ચોક્કસ રીતે વીસ પૈસા બતાવવામાં આવી છે. વળી ઇંગ્લીશ ફેક્ટરીઝ ઇન ઇન્ડિયા (ઈ. સ. ૧૬૧૮-૧૬૨૧) ના પૃ. ૨૬૬ માં એક મહંમુદીની કિંમત ૩૨ પૈસા જણાવી છે. આથી જણાય છે કે તેની કિંમત ફરતી હશે.^૨

ભરૂચી.

ખાવિસએ ભરૂચરૂચી જોય, પહિરામણી નર આપે સોય.

(હીરવિજયસૂરિ રાસ પૃ. ૫૩)

આ નામનો એક સિક્કો વપરાતો જણાય છે.

રૂપીઓ.

રોક રૂપૈયે લિયો હબર, પડે ખરચી જોઇએ આહાર.

(હીરવિજયસૂરિ રાસ પૃ. ૮૫)

અકબર બાદશાહના સમયમાં રૂપીઆ ચાલતા હતા. તેની આકૃતિ ગોળ હતી. તે આંદીનો બનતો. તેનું વજન ૧૧૧૧ માસા હતું. આની કિંમત લગભગ ૪૦ દામ હતી. વિન્સેન્ટ એ સ્મીથ પોતાના અંગ્રેજી 'અકબર' ના પૃ. ૩૮૮-૮૯ માં કહે છે કે 'અકબરના રૂપીઆની કિંમત અત્યારના હિસાબે ૨ શિ. ૩ પે. લગભગ થાય ઇંગ્લીશ ફેક્ટરીઝ ઇન ઇંડિયા (ઈ. સ. ૧૬૫૧-૧૬૫૪) ના પેજ ૩૮૦ માં પણ તેજ કિંમત બતાવવામાં આવી છે આ નાણું આખા ગુજરાતમાં ચાલતું. અને તેના રૂ. ૧) ના ૫૩ થી ૫૪ પૈસા મળતા ટેવરનિયર ટ્રાવેલ્સ ઇન ઇંડિયાના ભાગ ૧ લાના પૃ. ૧૩ ૧૪ માં જણાવે છે કે આ રૂપીઆના ૪૬, ૪૯, ૫૦ અને કોઈ વખત ૫૫ થી ૫૬ પૈસા મળતા દામ.

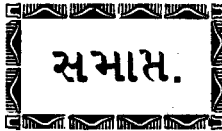
આ તાંબાનો સિક્કો હતો. એનું વજન (૫) પાંચ ટાંક હતું. એ રૂ. એકનો ૪૦ મો ભાગ હતો. અર્થાત ૧ રૂ. ના ૪૦ દામ મળતા.

૧ ઝડની મીરાતે એહમદી પૃ. ૧૨૬-૧૨૭

૨ સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ પૃ. ૪૧૪

જહાંગીરે ખંભાતમાં પડાવેલા સિક્કા.

જહાંગીર બાદશાહ દાહોદના જંગલમાં શિકાર કરવા આવ્યો હતો. ત્યાંથી અમદાવાદ થઈ ઇ. સ. ૧૬૧૭ ના ડિસેમ્બરમાં તે ખંભાત આવ્યો. તેને સુલતાન અહમદશાહના બનાવેલા બાગમાં બાર દિવસ રહી દરિયાની સહેલ કરી. આ વખતે બાદશાહે સોનાની મહોર કરતાં વીસગણા વજનના સોના અને રૂપાના ટાંક પાડવાનો હુકમ કર્યો.^૧ પછી તે ઇ. સ. ૧૬૧૮ ના જાન્યુઆરિમાં અમદાવાદ ગયો.

પરિશિષ્ટ અ
સાલવારી ખનાવ.

વિક્રમ સંવત

ખનાવ

૧૦૨૪—શ્રી પાર્શ્વનાથખિંચ ભરાવ્યું અને શ્રી સાગરચંદ્રસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

૧૧૧૨—નાગરનાથેયાર્યે તેની સ્ત્રી તિહુણુદેવીએ શ્રી પાર્શ્વનાથ ખિંચ કરાવ્યું અને શ્રી શાલિભદ્રસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

૧૧૫૦—શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યે ખંભાતમાં દીક્ષા લીધી.

૧૧૬૦—સાંતિસ્ત્રે શ્રી મહાવીર ખિંચ કરાવ્યું તથા નવાંગી વૃત્તિકાર અભયદેવ-સૂરિના શિષ્ય વર્ધમાનાચાર્યે વિસ્તૃત અને પાંચ અવસરમાં આદિનાથ ચરિત્ર સં. ૧૧૬૦ માં ખંભાતમાં રચ્યું (જે. પી. પ. ૮૧) જે. સા. ઇ. પૃ. ૨૧૬.

સં. ૧૧૬૦ માં પ્રખ્યાત હેમચંદ્રસૂરિના ગુરૂ દેવચંદ્રસૂરિએ ખંભાતમાં શાંતિનાથ ચરિત્ર પ્રાકૃતમાં ગદ્યપદ્યમય રચ્યું. તેમાં અપભ્રંશ ભાષા પણ વાપરી છે. તેની તાડપત્રની પ્રત પાટણ ભંડારમાં છે. (પી. પ. ૭૩ તથા પી. ૪-૭૦).

૧૧૬૪—શુવ સમાસવૃત્તિ (પ્રા. સં.) હર્ષપૂરીય અભયદેવસૂરિએ લખાવ્યું.

૧૧૬૬—શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યને સૂરિપદ મળ્યું.

૧૧૬૮—વર્ધમાન પુત્રી પાપઈએ શ્રી મહાવીર પ્રતિમા કરાવી.

૧૧૭૨—સાવદેવની પત્ની આબ્રદેવીએ પ્રતિમા કરાવીને શ્રી કકુદાચાર્યે પ્ર. કરાવી.

૧૧૮૪—જ્ઞાતાસૂત્રમૂલ (પ્રા. સં.) ટી. અભયદેવસૂરિ તાડપત્ર પર લખાવ્યું.

૧૧૯૮—નેમનાથ ચરિત્ર (સં.) હેમચંદ્રાચાર્ય (સચિત્ર) તાડપત્ર પર લખાવ્યું.

૧૨૦૫—કન્હાની ભાર્યાએ ચંદ્રવેા કરાવ્યો.

૧૨૦૯—પિંડનિર્યુક્તિ (પ્રા.) ભદ્રબાહુસ્વામી તાડપત્ર પર લખાઈ.

૧૨૧૨—નિશેષસિદ્ધાંત વિચાર (પ્રા. સં.) વિમલસૂરિ શિષ્ય ચંદ્રકીર્તિગણિ લખાવ્યું. પૃથ્વીચંદ્ર ચરિત્ર (પ્રા.) ૭૫૦૦ શ્લોક શાંતિસૂરિ રચ્યા સંવત ૧૧૬૧ લખ્યા સંવત ૧૨૧૨.

૧૨૧૬—પડશીતિ પ્રકરણવૃત્તિ (સં.) ૮૫૦ શ્લો. હરિભદ્રસૂરિ રચ્યા સંવત ૧૧૫૨ તાડપત્ર પર લખાઈ.

જડા શ્રાવક વ્રત પ્રતિપત્તિ (પ્રા.) લખાઈ.

૧૬૧૭—નિશીથ સૂત્રમૂલ તાડપત્ર પર લખાવ્યું.

૧૨૨૧—રત્નચૂડ કથા ગદ્ય (પ્રા.) ૩૦૮૦ શ્લો. નેમિચંદ્રસૂરિ લખાવ્યું.

વિક્રમ સંવત

ખનાવ

- ૧૨૨૪—સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન બૃહદ્વૃત્તિ (અષ્ટમાધ્યાય પ્રા. સં.) હેમચંદ્રાચાર્ય મહં. ચંડ. પ્રસાદેનયુત યશોધવલાથે લિખિતા.
- ૧૨૨૬—મ. સરણુદેવે પાર્શ્વનાથ પ્રતિમા કરાવીને હરિભદ્રસૂરિએ પ્ર. કરાવી.
- ૧૨૨૮—પદ્માદેવીએ શ્રી મુનિસુવ્રતાદિ પંચતીર્થા કરાવી. શ્રી સાધુ સુંદરસૂરિએ ઉપદેશ કર્યો.
- ૧૨૩૨—રતનદેવી શ્રાવિકા વ્રત પ્રતિપત્તિ પ્રા. “ ૧૨૩૨ વર્ષે ભદ્રગુપ્તસૂરિ પાર્શ્વવ્રત ગણુણું. ”
- ૧૨૩૪—નાથાનીલાયીએ શ્રી પાર્શ્વનાથબિંબ કરાવ્યું. પ્ર. શ્રી મહેંદ્રસૂરિએ કરાવી.
- ૧૨૩૬—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર મૂલ (પ્રા.) ૨૦૦૦ શ્લોક તાડપત્ર પર લખાયું.
- ૧૨૩૮—ઉપદેશમાલા (દોઢટી) (પ્રા. સં.) રત્નપ્રભસૂરિ લખાયું.
- ૧૨૪૪—ધર્માપધિક્ષી દંડક ચૂર્ણિ યશોદેવસૂરિ રચિત તાડપત્ર પર લખાઈ.
- ૧૨૪૯—ભવભાવનાવૃત્તિ (પ્રા. સં.) મલધારી હેમચંદ્રાચાર્ય તાડપત્ર પર લખાઈ.
- ૧૨૫૧—યોગશાસ્ત્રવૃત્તિ (સં.) હેમચંદ્રાચાર્ય તાડપત્ર પર લખાઈ.
- ૧૨૫૨—અશ્વરાજના પુત્ર ભોજરાજે શ્રી મહાવીર દેવની પ્રતિમા કરાવી ને શ્રી જિનચંદ્રસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી.
- ૧૨૫૯—૧ ચારાપદ્રીયગચ્છે શ્રી જિનદત્તસૂરિએ પા. પ્રતિમાની પ્ર૦ કરાવી.
૨ ચારાપદ્રીયગચ્છના શ્રી શાંતિસૂરિસંતાને શ્રી પા. ની પ્ર૦ કરાવી.
૩ શ્રાવકવ્રત પ્રતિપ્રતિ (પ્રા.) “ શિવસૂરિપાર્શ્વે વ્રત ગ્રહણું ” લખાયું.
- ૧૨૬૦—યોગશાસ્ત્ર પ્રકાશ સવૃત્તિક (સં.)
- ૧૨૬૧—૧ સુ. દેદા રાજ્યે શ્રી પાર્શ્વનાથ બિંબ કરાવ્યું.
૨ જયંતિ પ્રશ્નોત્તર સંગ્રહસટીક (પ્રા. સં.) ૬૪૦૦ મૂ માનતુંગ ટી. મલય પ્રતી. રચાયા સં. ૧૨૬૦ અને લખાયા સંવત ૧૨૬૧.
- ૧૨૬૩—૧ ઠ. પદ્મસિંહે શ્રી મહાવીર પ્રતિમા કરાવી અને શ્રી વિમલસૂરિએ પ્ર. કરાવી.
૨ ચતુર્વિંશતિ જીન સ્તુતિ (સં.) તાડપત્ર પર લખાઈ.
૩ ષડાવશ્યક સંબંધી પ્રશ્નોત્તર લખાયું.
- ૧૨૬૪—સિદ્ધહેમશબ્દાનુ શાસન બૃહત્ વૃત્યવ ચૂર્ણિકા-શ્રી જ્ઞાનંદસૂરિ શિષ્યેણા-મરચંદ્રેણ આત્મયોગ્યા અવચૂર્ણિકા પ્રથમ પુસ્તક લિખિ.
- ૧૨૬૫—તપો રત્નમાલિકા (પ્રા.) સુમતિસિંહગણિ શિષ્ય રચિત પુસ્તક તાડપત્ર પર લખાયું.
- ૧૨૭૦—ઠ. પાલાકે શ્રી પાર્શ્વનાથબિંબ કરાવ્યું શ્રી પદ્મમ્બનસૂરિસંતાને પ્ર. કરાવી.

विक्रम संवत्

अनात्

१२७५—हरियद्रे श्री आदिनाथ िय्य कराव्युं. ने षुद्धगन्धीय श्री हरिलद्र-
सूरि शिष्य श्री धनेश्वरसूरिमे प्रतिष्ठा करावी.

१२७८—सूर प्रभावेके वादि यमदंड नामना द्विगंअरने अंलातमां अत्यो.

१२७९—वस्तुपाल अंलातनो महाभात्य हतो.

१२८०—त्रिषष्टि शलाका पुरुष अरित्त ३ पर्व ताडपत्र पर लपायुं.

१२८१—गांधी जोसले िय्य कराव्युं.

१२८३—१ कथा रत्नकोष (सं.) देवलद्रसूरि रचित ताडपत्र पर लपायुं.

२ सिद्ध हेम शासन सूत्र पाठ लपायो.

१२८४—पाक्षिक सत्र-लपायुं.

१२८९—(१) रत्नयूड कथा गद्य २८०० श्लो. नेमियद्रसूरि रचित लपायुं.

(२) वस्तुपाणे अंलातमां पोषधशाणां करावी.

१२९०—धर्माभ्युदय महाकाव्य उदय प्रभसूरिमे रच्युं.

१२९१—उपदेशभावा वृत्ति (हेयोपादेया) (प्रा. सं.) सिद्धर्षि सयित्त.

१२९२—वस्तुपाणना नगराना ज्यादित्यना मंदिरनो उद्धारनो लेअ छे. तेमां

रत्नादेवीनी अे प्रतिमाओनी स्थापना करी.

१२९३—सिद्धहेमशण्डानुशासन सूत्र पाठ ताडपत्र पर लपायुं.

१२९४—(१) आवश्यक षुद्धवृत्ति प्रथम अंउ (प्रा. सं.) व. हरिलद्राचार्य
रचित लपायुं.

(२) निशीथयुर्णिनी प्रत ताडपत्र पर लपाछ.

१२९५—सुमतिगणिये मूल जिनदत्तसूरिकृत गणुधर सार्ध शतक पर षुद्ध-
वृत्ति प्रथम अंलातमां रचवी शइ करी.

१२९६—पाक्षिकयुर्णिवृत्ति (प्रा. सं.) लपायुं वस्तुपाणे भरलु पाभ्यो.

१२९७—ज्ञातादिषडंग मूल अने ज्ञातादि (प्रा. सं.) टी. अलयदेवसुरि
रचित लपायुं.

१२९८—सिद्धहेम शण्डानुशासन षुद्धवृत्तिषष्ठाध्याय (सं.) लपायुं.

१२९९—समरादित्य अरित्त (प्रा.) १००० श्लो. हरिलद्राचार्य लपायुं.

१३०१—धुवसामे श्री यतुर्विशतिपट्ट कराव्यो ने अंगना नेमियद्रे प्र. करावी.

१३०४—१ यतुर्विशतिपट्ट कराव्यो. प्रतिष्ठा पुरुषोत्तमसूरिमे करावी.

२ दशवैकालिकवृत्ति (प्रा. सं.) ७००० श्लो. तिलकाचार्यरचित लपाछ.

१३०७—१ कासागणु-ध्याके श्री आदिनाथ िय्य कराव्युं.

२ ज्ञाताधर्मकथावृत्ति लपाछ.

વિક્રમ સંવત

ખનાવ

- ૧૩૦૮—૧ વ્યવહારવૃત્તિ તૃતીયખંડ (પ્રા. સં.) મલયગિરિસૂરિ લખાઇ.
૨ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રવૃત્તિ (લલુટીકા) પ્રા. સં. લખાઇ.
- ૧૩૦૯—૧ ચાવાભાર્યાએ ઝિંખ કરાવ્યું. પ્ર૦ શ્રી મદનચંદ્રે કરાવી.
૨ પાલ્હાકે શ્રી પાર્શ્વનાથ ઝિંખ કરાવ્યું.
૩ વ્યવહારસૂત્ર સટીક, દ્વીતીયખંડ, ડી મલયગિરિ લખાઇ.
૪ પાલિકસૂત્રવૃત્તિ (પ્રા. સ.) યજ્ઞોદેવસુરિ લખાઇ.
- ૧૩૧૦—આલ્હણે શ્રી શાંતિનાથ ઝિંખ કરાવ્યું.
- ૧૩૧૧—એ. મહીપાલની સ્ત્રીએ શ્રી શાંતિનાથ ઝિંખ કરાવ્યું.
- ૧૩૧૨—ખ. જિનેશ્વરસૂરિ શિષ્ય ચન્દ્રતિલક ઉપાધ્યાયે ૯૦૩૬ શ્લોક પ્રમાણે
અભયકુમાર ચરિત્ર દિવાળીને દિવસે વિશળદેવના રાજ્ય ખંભાતમાં
રચી પુરૂં કર્યું.
- ૧૩૧૩—દશવૈકાલિકવૃત્તિ, તિલકાચાર્ય રચિત તાડપત્ર પર લખાઇ.
- ૧૩૧૪—૧ ભાલાસુત આલ્હણે શ્રી આદિનાથ ઝિંખ કરાવ્યું.
૨ મહં. શ્રી વીરપાલે શ્રી પાર્શ્વનાથ ઝિંખ કરાવ્યું.

(પુસ્તક લેખનની સદી)

- ૧૪૦૪—એક પ્રતિષ્ઠા થઇ.
- ૧૪૧૨—વિનયપ્રભે ગૌતમરાસ રચ્યો.
- ૧૪૧૫—જિનચંદ્રસૂરિ સ્વર્ગે ગયા અને જિનોદયસૂરિનો નંદી મહોત્સવ થયો.
- ૧૪૨૧ થી ૧૪૩૦—પ્રતિવર્ષમાં એકાદ પ્રતિષ્ઠા થઇ છે.
- ૧૪૩૧—‘નિશીથસૂત્રમૂલ’ સ્તંભતીર્થના અવકેશવંશના સોનીએ તાડપત્રપર લખાવ્યું
- ૧૪૪૫—‘ચંદ્રપ્રગમિમૂલવૃત્તિ’ વૃ. મલયગિરિસૂરિકૃત તાડપત્ર પર લખાઇ.
- ૧૪૪૭—‘પૂર્વમંત્રચટીકા’ લખાઇ.
- ૧૪૪૯—હરપતિ શાહે ગિરનારના નેમિનાથ પ્રાસાદનો ઉદ્ધાર કર્યો.
- ૧૪૫૧—‘કર્મપ્રકૃતિસટિક’ ડી. મલયગિરિસૂરિ લખાવ્યું.
- ૧૪૫૨—શ્રી રત્નસિંહસૂરિને આચાર્યપદ મળ્યું.
- ૧૪૫૭—શ્રી રત્નશેખરસૂરિને ખંભાતના બાબીએ ‘બાલસરસ્વતિ’નું મિરૂદ આપ્યું.
- ૧૪૫૮—‘કુમારપાલપ્રતિબોધ’-હેમંકુમાર ચરિત-સોમપ્રભાચાર્યકૃત તાડપત્રપર લખાઇ
- ૧૪૬૦—‘ઉણાદિસૂત્રવૃત્તિ’ લખાવ્યું.
- ૧૪૬૨—શ્રી જ્યશેખરે ‘પ્રબોધાયિતામણી’ ગ્રંથ ખંભાતમાં રચ્યો.
- ૧૪૬૬ થી ૧૪૮૨—પ્રતિષ્ઠાઓ થઇ તથા પુસ્તકો લખાયાં.

વિક્રમ સંવત

ખનાવ

૧૪૮૪—ચરિત્ર સુંદરગણિએ ખંભાતમાં 'શીવદૂત' નામનું ૧૩૧ શ્લોકમાં સુંદર કાવ્ય રચ્યું, કે જેમાં સ્થૂલિભદ્રે કામવાસનાને જીતી લીધી તેનું વર્ણન મેઘદૂતના દરેક શ્લોકનું ચોથું ચરણ તે કાવ્યના દરેક ચોથા ચરણમાં આવે એ રીતની ઘટનાપૂર્વક-સમસ્યામય કાવ્ય કયું છે.

૧૪૮૮—'ચંદ્રપ્રગ્લિપ્તિ ટીકા' તાડપત્ર પર લખાઈ.

૧૪૮૯—(૧) આવશ્યક પરની હરિભદ્રકૃત ટીકા (૨) 'સૂર્યપ્રગ્લિપ્તિ ટીકા' લખાઈ.

૧૪૯૧—જિનભદ્રસૂરિના કોશ માટે ઉત્તરાધ્યયન ટીકા.

૧૪૯૩—જિનભદ્રસૂરિના કોશ માટે સર્વસિદ્ધાંત 'વિષમપદપર્યાય' લખાયું.

પ્રતિભાપ્રતિષ્ઠા સદી.

(લગભગ ૩૫૦ પ્રતિષ્ઠાઓ આ સદીમાં થઈ છે)

૧૫૦૧—૧ ખંભાતની ધર્મલક્ષ્મી સાધ્વીને રત્નસિંહસૂરિએ મહત્તરાપદ આપ્યું.

૧૫૦૩—૧ રાજહંસે શ્રી આદિનાથ ચતુર્વિંશતિપદ્ કરાવ્યો, તેની પ્રતિ. તપાશ્રી જ્યયંદ્રસૂરિએ કરાવી.

૧૫૦૩—૧ શ્રી જિનભદ્રસૂરિના ઉપદેશથી સં. ધનરાજે શ્રી ભગવતીસૂત્ર લખાવ્યું. ૨ શાંતિસૂરિ, શ્રી જ્યયંદ્રસૂરિએ જે, શ્રી રત્નસિંહસૂરિએ ચાર પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી.

૧૫૦૪—૧ શ્રી કકસૂરિ, શ્રી જ્યકસરીસૂરિ, શ્રી જ્યયંદ્રસૂરિએ ત્રણ બિંબોની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

૧૫૦૫—૧ જ્યયંદ્રસૂરિએ સુમતિનાથની અને શ્રી જિનભદ્રસૂરિએ શ્રી ચંદ્ર-પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

૧૫૦૬—નવ પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ.

૧ તપાગચ્છનાયક જ્યયંદ્રસૂરિ શિષ્ય શ્રી ઉદયનાંદિસૂરિ, ૨ ગુણસમુદ્ર-સૂરિ, ૩ શ્રી પૂર્ણચંદ્રસૂરિ, ૪ રાજતિલકસૂરિ, ૫ જ્યયંદ્રસૂરિ, ૬ ઉદયપ્રભસૂરિ, ૭ રત્નશેખરસૂરિ, ૮ શ્રી જિનદેવસૂરિ, ૯ ભુદ્ધિ-સાગરસૂરિએ જુદા જુદા બિંબોની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે.

૧૫૦૭—૭ પ્રતિષ્ઠા થઈ.

રત્નશેખરસૂરિ, હેમરત્નસૂરિ, સૂરિ, સોમચંદ્રસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

૧૫૦૮—ચાર પ્રતિષ્ઠા થઈ.—રત્નશેખરસૂરિ વી. મારફત.

૧૫૦૯—શ્લાઘુરાજે ગિરનાર ઉપર 'વિમળનાથપ્રાસાદ' કરાવ્યો, અને તેના આગ્રહથી જ્ઞાનસાગરસૂરિએ 'શ્રી વિમળનાથ ચરિત્ર' રચ્યું. નવ પ્રતિષ્ઠા થઈ.

વિક્રમ સંવત

વનાવ

૧૫૧૦—દસ પ્રતિષ્ઠા થઈ.

૧૫૧૧—ચાર પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ.

મુનિચંદ્રસૂરિ, રત્નશેખરસૂરિ, ગુણસુંદરસૂરિ, શ્રીસૂરિ એમણે પ્ર૦ કરાવી.

૧૫૧૨—અગિઆર પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ—ઉદયદેવસૂરિ, જયપ્રભસૂરિ ઇત્યાદિ.

૧૫૧૩—આઠ પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ.

૧૫૧૪—સાધુરત્નસૂરિએ અભિનંદન ઈંબની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

૧૫૧૫—પાંચ પ્રતિષ્ઠા થઈ.

૧૫૧૬—પાંચ પ્રતિષ્ઠા થઈ.

૧૫૧૭—૧ લક્ષ્મીસાગરસૂરિએ રત્નમંડન અને સોમદેવસૂરિ સાથે ગચ્છમેળ કર્યો.

૨ અગિઆર પ્રતિષ્ઠા થઈ.

૧૫૧૮—પાંચ પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ.

૧૫૧૯—છ પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ.

૧૫૨૦—૧ ભાવસાગરસૂરિએ દીક્ષા લીધી. ૨ અગિઆર પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ.

૧૫૨૧—નવ પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ.

૧૫૨૨—પાંચ પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ.

૧૫૨૩—સાત પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ.

૧૫૨૪—છ પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ.

૧૫૨૫—બાર પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ.

૧૫૨૬—પંદર પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ.

૧૫૪૪—નન્નસૂરિએ 'વિચારચોસડી' ગ્રંથ રચ્યો.

૧૫૪૮—નન્નસૂરિએ 'ગજસુકુમાર રાજર્ષિ સંગ્રહ' રચ્યો.

૧૫૫૨—હેમવિમલે સંઘ સાથે જાત્રા કરી.

૧૫૫૩—નન્નસૂરિએ 'પંચતીર્થ સ્તવન' રચ્યું.

૧૫૬૭—લાવણ્યસમયે 'સુરપ્રિયકેવલીરાસ' રચ્યો.

૧૫૬૯—ખરતરગચ્છના જિનચંદ્રના કહેવાથી તિલકગણ્ણીએ પ્રાકૃત શબ્દ-સમુચ્ચયની રચના કરી.

૧૫૭૦—શ્રી સોમવિમલસૂરિનો ખંભાતમાં જન્મ.

૧૫૮૦—શ્રી ભુવનકીર્તિ પહેલાએ 'કલાવતિ ચરિત્ર' રચ્યું.

૧૫૮૪—શ્રી ગુણનિધાનસૂરિને સૂરિપદ મળ્યું.

૧૫૮૭—શ્રી ધર્મમૂર્તિસૂરિનો જન્મ થયો.

૧૫૯૯—શ્રી ધર્મમૂર્તિસૂરિને દીક્ષા અપાઈ.

વિક્રમ સંવત

ખનાવ

૧૬૦૦—૧ ચાંપાનેરના રહેનાર રાજપાલ રતનપાભે શ્રી શાંતિનાથ ઝિંબ કરાવ્યું અને શ્રી ઉપાધ્યાય વિદ્યાસાગરે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

૨ લલિતાદેવી પુત્રીમનાઇ આવિકાએ શ્રી સુમતિનાથ-પ્ર. શ્રીગુણનિધાસુરિ

૧૬૦૪—૧ વજ્રકરણની ભાર્યા હાંસલદે શ્રી સુમતિનાથ-શ્રી વિજયદાનસુરિ પ્ર૦

૨ સા. દેવાએ શ્રી શાંતિનાથ

૩ જેરાજિવણ શ્રી ધરમનાથ સુરિ

૧૬૦૭—૧ શ્રી સમરચંદ્રે મહાવીર સ્તવન રચ્યું.

૨ શ્રી વિનયદેવસુરિએ સ્થંભણાધીશ સ્તવન રચ્યું.

ઝિંબ કરાવ્યું. પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

૧૬૧૦—શ્રી શિવાએ શ્રી સંભવનાથ શ્રી હર્ષિરત્નસુરિ પ્ર.

૧૬૧૧—સા. સિધરાજે શ્રી સુપાર્શ્વનાથ શ્રી નન્દસુરિ પ્ર. (૬૫૬)

૧૬૧૨—૧ ધિનાઈ શ્રી શીતલનાથ શ્રી વિજયદાનસુરિ (૧૧૦૭)

૨ પાસાવચ્છા શ્રી પાર્શ્વનાથ " (૧૧૧૮)

૩ તેજપાલ્હા શ્રી આદિનાથ " (૧૧૨૭)

૪ પેગડ શ્રી પાર્શ્વનાથ " (૫૪૪)

૫ આદકરણ શ્રી અજિતનાથ શ્રી એ. સુરિ (૫૯૮)

૬ રતનાદે શ્રી શાંતિનાથ શ્રી તત્ત્વસુરિ (૬૯૬)

૭ ભુધી શ્રી ધર્મનાથ શ્રી વિજયદાનસુરિ (૭૧૪)

૧૬૧૩—કન્હાજીભા શ્રીમુનિ સુવ્રતનાથ શ્રી ધર્મવિમલગણિ (૭૩૮)

૧૬૧૫—શ્રી સોમવિમલસુરિએ ધર્મિકરાસ રચ્યો.

૧૬૧૬—રતનપા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્ર. શ્રી વિજયદાનસુરિ (૭૮૩)

૧૬૧૭—૧ જયવંત શ્રી પદ્મપ્રભ પ્ર. શ્રી હીરવિજયસુરિ (૬૭૯)

૨ જયવંતે શ્રી અનંતનાથ પ્ર. શ્રી વિજયદાનસુરિ

૩ સીધી શ્રી શીતલનાથ "

૧૬૨૦—સં. દેવાએ શ્રી ધર્મનાથ ઝિંબ ભરાવ્યું.

૧૬૨૨—આ વર્ષમાં છ પ્રતિષ્ઠાઓ થઇ. તેમાં ત્રણની પ્રતિષ્ઠા શ્રી હીરવિજયસુરિએ, એકની શ્રી સોમવિમલસુરિએ કરાવી હતી.

૧૬૨૬—૧ શ્રી સમરચંદ્રે નિર્વાણ પામ્યા. ૨ શ્રી રાયચંદ્રે દીક્ષા લીધી.

૩ શ્રી વિજયસેનને પંડિતપદ મળ્યું. ૪ શ્રી હીરવિજયસુરિના હાથે ૩ પ્ર થઇ

૧૬૨૭—૧ શ્રી હીરવિજયસુરિના હાથે એ પ્ર. થઇ.

૧૬૩૦—૧ શ્રી હીરવિજયસુરિના હાથે એક પ્ર. થઇ.

વિક્રમ સંવત

બનાવ

૧૬૩૧—૧ શ્રી હીરવિજયસૂરિના હાથે એકી સાથે ૧૧ જણે દીક્ષા લીધી.

૨ શ્રી હીરવિજયસૂરિના હાથે એક પ્ર. થઇ.

૧૬૩૨—૧ ખંભાતના સઘળા સંઘે શ્રી પંચાસરા પાર્શ્વનાથ ઋષિ કરાવ્યું અને શ્રી હીર. તથા શ્રી વિજય. પ્ર. કરી.

૨ મોઢ સા. ના ઠકર જગાએ શ્રી શાંતિનાથ મૂળનાથક ચતુર્વિંશતિ-પદ કરાવ્યે અને શ્રી હીરવિં પ્ર. કરાવી.

૩ મોઢ સાંતિના ઠ. કીકાના પુત્ર ઠ. નાઇઆએ શ્રી ધર્મનાથઋષિ કરાવ્યું તેની પ્ર. શ્રી હીરવિજયસૂરિએ કરી.

૪ પ્રાગ્વાટ દેવરાજના પુત્ર તેજપાલે શ્રી પાર્શ્વનાથઋષિ કરાવ્યું અને શ્રી હીરવિં પ્રતિ. કરી.

૧૬૩૪—૧ વીરપાલ અને ઉદયકરણે શ્રી સુપાર્શ્વનાથ ઋષિ કરાવ્યું તેની પ્રતિષ્ઠા શ્રી સોમસૌભાગ્યસૂરિએ કરાવી.

૧૬૩૭—૧ સા. હંસરાજે શ્રી શીતલનાથ ઋષિ કરાવ્યું અને પ્રતિષ્ઠા શ્રી હીરવિજયસૂરિએ કરાવી.

૧૬૩૮—૧ સા. ઉદયકરણે શ્રી ચંદ્રપ્રભુની પ્રતિમા કરાવી અને શ્રી હીરવિ. પ્ર. કરી.

૨ શા. ઉદયકરણે આશુ ચિતોડનો સંઘ કાઢયો.

૩ શ્રી રત્નસુંદરે શુક બહોતેરી રચી.

૪ શ્રી કનકસોમે 'આશાઠ ભૂતિ સજ્જાય' રચી.

૧૬૩૯—૧ સુધર્મગચ્છના આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિ ખંભાત આવ્યા.

૨ મહસે શ્રી પાર્શ્વનાથ ઋષિ કરાવ્યું ને તેની પ્ર. શ્રી ઉદયસિંહ-સૂરિએ કરી.

૧૬૪૨—શ્રી વચ્છરાજે સમ્યકત્વકૌમુદી રાસ રચ્યો તથા શાન્તિનાથ ચરિત્ર રચ્યું.

૧૬૪૩—૧ શ્રી વિજયસેનસૂરિએ બે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

૨ શ્રી સકલચંદ્ર ઉપાધ્યાયે 'વાસુપૂજ્ય પુણ્ય પ્રકાશ રાસ' રચ્યો.

૧૬૪૪—આ સાલમાં લગભગ સાતેક પ્રતિષ્ઠાઓ થઇ છે.

૧ બજારના શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથનું મંદિર ગંધાર નિવાસી પ. રાજા આ અને વજાઆએ કરાવ્યું અને શ્રી વિજયસેનસૂરિએ પ્ર. કરાવી.

૨ પ. રાજા આ અને વજાઆએ શ્રી સુમતિનાથ ઋષિ કરાવ્યું અને પ્ર. શ્રી વિજયસેનસૂરિએ કરી.

૩ પ. વજાયાની ભાર્યા વહલદે, તેનો સુત મેઘજી તેમણે શ્રી શાંતિ-નાથ ઋષિ કરાવ્યું પ્ર. વિજયસે. કરાવી.

વિક્રમ સંવત

બનાવ

- ૪ ઉપરના માણસોએ શ્રી વાસુપૂજ્યખિંચ કરાવ્યું, પ્ર. વિ. કરાવી.
 ૫ સિદ્ધવજ્રએ શ્રી પાર્શ્વનાથખિંચ કરાવ્યું, પ્ર૦ વિજય. કરાવી.
 ૬ તોહીઆએ શ્રી વાસુપૂજ્યખિંચ કરાવ્યું, પ્ર૦ વિજય. કરાવી.
 ૭ હેમજીએ શ્રી અજીતનાથખિંચ કરાવ્યું, પ્ર૦ વિજય. કરાવી.
 ઉપરની સાત પ્રતિષ્ઠા જેક શુદ્ધ ૧૨ ને સોમવારે શ્રી વિજયસેન-
 સૂરિએ કરાવી છે.
- ૧૬૪૬—૧ સોની તેજપાલે સુપાર્શ્વનાથનું મંદિર કરાવ્યું.
 ૨ શ્રી હીરવિજયસૂરિએ ચોમાસું કર્યું.
 ૩ ધનવિજય, જયવિજય, રામવિજય, ભાણવિજય, કીર્તિવિજય અને
 લઘિધવિજયને પન્નાસ પદવીઓ આપવામાં આવી.
- ૧૬૪૯—૧ સમ્રાટ અકબરે શ્રી જિનદત્તસૂરિના કહેવાથી તે કર્મચંદ્ર મંત્રીની
 વિનંતિથી ખંભાતના સમુદ્રમાં એક વર્ષ સુધી હિંસા ન થાય
 તેવું ફરમાન કાઢ્યું હતું.
 ૨ ખંભાતના કુંવરજીએ કાવીમાં આદિશ્વરનું મંદિર કરાવ્યું તેની પ્ર.
 શ્રી વિજયસેનસૂરિએ કરી.
- ૧૬૫૦—૧ સોની તેજપાલે શત્રુંજયની (સંઘ કાઠી) યાત્રા કરી અને શેત્રું-
 જય ઉપર 'નંદિવર્ધન' નામે પોતે બંધાવેલા દહેરાની શ્રી
 હીરવિજયસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.
 ૨ સંઘવી ઉદયકરણે ઘોળકામાં સંઘ રાખ્યો હતો.
- ૧૬૫૨—૧ સંઘવી ઉદયકરણે સિદ્ધાચલજી ઉપર શ્રી હીરવિજયસૂરિનાં પગલાંની
 સ્થાપના કરી. તે વિજયસેનસૂરિએ પ્ર. કરી.
- ૧૬૫૩—૧ શ્રી ધર્મસાગર ઉપાધ્યાય કાળધર્મ પામ્યા.
 ૨ શ્રી કુશળલાલે "શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથ સ્તવન" રચ્યું.
 ૩ શ્રી હીરવિજયસૂરિની મૂર્તિ કાઠીઆવાડના મહુત્તા ગામમાં ખંભા-
 તના પઉમાને તેવી સ્ત્રી પાંચીએ કરાવી.
 ૪ અબ્બુને શ્રી વાસુપૂજ્ય ખિંચ કરાવ્યું. તે શ્રી વિજયસેનસૂરિએ
 પ્રતિષ્ઠા કરાવી.
- ૧૬૫૪—૧ શ્રી જયચંદ્રે 'રાસ રતન રાસ' રચ્યો.

વિક્રમ સંવત

ખનાવ

૨ ગંગાધર્યે શ્રી સુમતિનાથ ખિંચ કરાવ્યું. પ્ર. વિજયં કરાવી.

૩ વલ્લાધર્યે શ્રી સંભવનાથ ખિંચ કરાવ્યું. પ્ર. વિજયં કરાવી.

૧૬૫૬—૧ શ્રી લાલવિજયે 'રૂપલ શતક ગ્રંથ' શોધ્યો.

૨ શ્રી વિજયદેવસૂરિને આચાર્યપદ મળ્યું. તેમાં શ્રીમદ્વશાહે

૩૦ ૧૮૦૦૦ હજાર ખર્ચી મહોત્સવ કર્યો.

૩ કાલાની સ્ત્રીએ શ્રી શાંતિનાથખિંચ કરાવ્યું. પ્ર. વિજયં કરાવી.

૧૬૫૮—૧ પ. રાજ્યા વજ્યાએ શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથ ખિંચ કરાવ્યું.
પ્ર. શ્રી વિજયં કરાવી.૨ હરયાધર્યે શ્રી વિમલનાથ ખિંચ કરાવ્યું. પ્ર. શ્રી વિનયકીર્તિ-
સૂરિએ કરાવી.

૧૬૫૯—૧ સમય સુંદરે 'સાંખ્યપ્રણુમ્ન ગ્રંથ' રચ્યો.

૨ તેજપાલે શ્રી આદિનાથ ખિંચ કરાવ્યું. (પાષાણ પ્રતિમા) હાલ
માણેકચોકના ભોંયરામાં છે.

૧૬૬૦—વીરાએ શ્રી સંભવનાથખિંચ કરાવ્યું.

૧૬૬૧—૧ મોટા દુકાળ પડ્યો. પારેખ રાજ્યા અને વજ્યાએ ઘણું દ્રવ્ય
ખરચી લોકોને ખચાવ્યા હતા.

૨ સા. વિજયકર્ણે શ્રી કુંથુનાથ ખિંચ કરાવ્યું પ્ર૦ વિજય. કરાવી.

૩ સોની તેજપાલની ભાર્યા તેજલદે એ શ્રી પાર્શ્વનાથ ખિંચ કરાવ્યું,
પ્ર૦ શ્રી વિજય. એ કરાવી.૪ સા. રામનાપુત્ર લહુઆએ શ્રી ધર્મનાથખિંચ કરાવ્યું, પ્ર. વિ. કરાવી.
ઉપરની ત્રણે પ્રતિષ્ઠા વૈ. સુદ ૭ સોમે થઈ.૧૬૬૨—૧ શ્રી જયરત્નગણિએ 'જયરપરાજય' તથા 'જ્ઞાનરત્નાવલી' નામે
ગ્રંથ સંસ્કૃતમાં રચ્યા.

૨ સા. પુણ્યપાલે શ્રી ચંદ્રપ્રભ ખિંચ કરાવ્યું. પ્ર. શ્રી વિજય. કરાવી.

૧૬૬૩—૧ કેશવમિશ્રકૃત 'તર્કપરિભાષા' કાગળ ઉપર લખાઈ.

૧૬૬૫—૧ શ્રી પત્તન નગરના રહેનાર શા. સીરંગજીએ શ્રી શત્રુંજયો જ્ઞાન-
તાદિ તીર્થાવતાર પદ કરાવ્યો.

૧૬૬૬—૧ કવિ ઋષભદાસે 'વ્રત વિચાર રાસ' રચ્યો.

૧૬૬૭—આ સાલમાં છ પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ.

૧ ભીમસીએ શ્રી ખરતરગચ્છના દાદાસાહેબની ચરણ પાદુકા કરાવી
અને પ્ર. શ્રી જિનસિંહસૂરિએ કરાવી.

વિક્રમ સંવત

બનાવ

- ૨ શ્રી વિમલસૂરિ, શ્રી કુલવર્ધનસૂરિએ ઉપરની પ્ર. કરાવી છે.
- ૩ કવિ ઋષભદાસે 'નેમિનાથ નવરાસો' રચ્યો.
- ૧૬૬૮—૧ કવિ ઋષભદાસે 'સુમિત્રરાજર્ષિ રાસ' રચ્યો.
- ૨ " 'સ્થુલિભદ્ર રાસ' રચ્યો.
- ૩ સા. સહરાજે શ્રી શીતળનાથગિંબ કરાવ્યું, પ્ર૦ દેવસૂરિએ કરાવી.
- ૪ શ્રી વિજયસેનસૂરિએ 'શ્રી સોમચિંતામણિપાર્શ્વનાથ પરિકર'ની પ્ર. કરી
- ૧૬૬૯—૧ શ્રી વિમળચંદ્રને આચાર્ય પદ મળ્યું.
- ૧૬૭૦—૧ શ્રી જિનસિંહસૂરિને આચાર્ય પદ મળ્યું જહાંગીરે સમુદ્રમાં માછલીઓ ન પકડવાનું ફરમાવ્યું.
- ૨ કવિ ઋષભદાસે 'કુમારપાળરાસ' રચ્યો.
- ૧૬૭૧—શ્રી વિજયસેનસૂરિ ખંભાત પધાર્યા.
- ૧૬૭૨—શ્રી વિજયસેન સૂરિ નિર્વાણ પામ્યા.
- ૧૬૭૩—શ્રી વિજયતિલકસૂરિને ગચ્છનાયકપદ મળ્યું.
- ૧૬૭૬—કવિ ઋષભદાસે 'જીવવિચારરાસ' તથા 'નવતરવરાસ' રચ્યો.
- ૧૬૭૭—આ વર્ષમાં ૧૨ પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ છે, તેમાં કેટલાક જાણીતા ગૃહસ્થોએ પાષાણુ પ્રતિમાઓ કરાવી છે.
- ૧ શ્રીમલ્લશાહે શ્રી અનંતનાથની પ્રતિમા કરાવી.
- ૨ ધન્યાઈએ શ્રી પાર્શ્વનાથની પાષાણુની પ્રતિમા કરાવી.
- ઉપરની પ્રતિષ્ઠાઓ શ્રી વિજયસેનસૂરિએ કરાવી છે.
- ૩ કવિ ઋષભદાસે 'અખપુત્રરાસ' રચ્યો છે.
- ૧૬૭૮—કવિ ઋષભદાસે 'શ્રી રીષભદેવનોરાસ' તથા 'સમકીતસાર' રાસ રચ્યો.
- ૧૬૭૯—સા. કરમચંદ્રે શ્રી કીર્તિરત્નસૂરિની પાદુકા પધરાવી.
- ૧૬૮૧—૧ કડુઆગચ્છના સો. રતને શ્રી પાર્શ્વનાથગિંબ કરાવ્યું અને પ્રતિષ્ઠા 'સુશ્રાવક તેજપાલે' કરી.
- ૨ દીપચંદ્રના રહેનાર શાહ શ્રી સહજપાલના કુલદીપક શાહ તેજપાલે શ્રી જિન પ્રતિમા કરાવી. 'શ્રી અકબરપુરોપાશ્રયે ભગ્યૈવન્દ્યમાના.'
- ૧૬૮૨—કવિ ઋષભદાસે 'પૂજાત્રિધિરાસ' 'શ્રિજિજરાસ' તથા 'હિતશિક્ષ.તોરાસ' રચ્યો.

વિક્રમ સંવત

બનાવ

- ૧૬૮૩—૧ ગાંધી કુંચરજીએ શ્રી મુનિસુવતનું મિંચ કરાવ્યું, અને શ્રી વિજયાણુંદસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી.
૨ પતનના રહેનાર વચ્છાએ શ્રી વાસુપૂજ્યનું મિંચ કરાવ્યું. પ્રતિષ્ઠા શ્રી વિજયાણુંદસૂરિએ કરાવી.
૩ કવિ ઋષભદાસે ‘પુણ્યપ્રકાશરાસ’ ‘કૃષ્ણવત્તારાસ’ ‘વીરસેનનોરાસ’ રચ્યો.
- ૧૬૮૪—કવિ ઋષભદાસે ‘શેહણીઆમુનિનો રાસ’ તથા ‘શ્રી હીરવિજયસૂરિના બારબોલનો રાસ’ રચ્યો.
- ૧૬૮૫—૧ સ્થાનસાગરે ‘અગડદત્તરાસ’ રચ્યો.
૨ કવિ ઋષભદાસે ‘હીરવિજયસૂરિ રાસ’ તથા ‘મલ્લીનાથ રાસ’ રચ્યા.
- ૧૬૮૭—૧ કવિ ઋષભદાસે-‘અભયકુમાર રાસ’ રચ્યો.
- ૧૬૯૧—૧ સમયસુંદરે “દશવૈકાલિકસુત્ર” પર “શબ્દાર્થવૃત્તિ” રચી.
- ૧૬૯૪—૧ શ્રી હર્ષવિશાલગણિની પાદુકા પંધરાવી. તેની પ્રતિષ્ઠા જ્ઞાનરાજગણિએ કરાવી.
- ૧૬૯૬—૧ ભાવવિજયે ‘ધ્યાન સ્વરૂપ ચોપાઇ’ રચી.
- ૧૭૦૧—૧ મતિસાગરે ખંભાતની તીર્થમાળા બનાવી.
- ૧૭૦૩—૧ ભુવનકીર્તિ બીજાએ ‘ગજસુકુમાલ ચોપાઇ’ રચી.
- ૧૭૦૬—૧ પ. રાજયા અને વજયાના ભાણેજ શ્રી. નારિંગદે શ્રી પાર્શ્વનાથ મિંચ કરાવ્યું.
૨ શ્રી સેસકરણે શ્રી આદિનાથ મિંચ કરાવ્યું. પ્ર. શ્રી વિજયરાજસૂરિએ કરાવી.
- ૧૭૧૧—૧ શ્રી વિજયાણુંદસૂરિ નિર્વાણ પામ્યા.
- ૧૭૧૩—૧ સા. ખીમસીએ શ્રી વિજયસિંહસૂરિની પાદુકા કરાવી.
૨ સંઘવી આડીઆની સ્ત્રી વિરમદેએ શ્રી જિનરાજસૂરિની પાદુકા કરાવી.
- ૧૭૧૫—૧ શ્રી અમરસાગરસૂરિને આચાર્ય પદ મળ્યું.
- ૧૭૨૧—૧ શા. કહાનજીએ શ્રી પાર્શ્વનાથ મિંચ કરાવ્યું. તે શ્રી વિજયરાજસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. શ્રી યશોવિજયે ‘સાધુવંદણા’ રચી.
- ૧૭૨૨—૧ ભાનુચંદ્ર ઉપાધ્યાયના શિષ્ય હીરચંદ્ર ગણિના શિષ્ય રવિચંદ્રે ખંભાતમાં ઉપાસક દશાંગવૃત્તિ લખી.

વિક્રમ સંવત

વનાવ

- ૧૭૨૭—૧ શ્રી લક્ષ્મીવિજયે “શ્રીપાલમયણા સુંદરી રાસ” રચ્યો.
- ૧૭૨૮—૧ શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિનો જન્મ.
- ૧૭૩૨—શ્રી યશોવિજયે મૌન એકાદશીના કલ્યાણકનું સ્તવન રચ્યું.
- ૧૭૩૭—૧ શ્રી જ્ઞાનકીર્તિએ ‘ગુરુરાસ’ રચ્યો.
- ૧૭૩૮—૧ શ્રી યશોવિજયે ‘બ્રહ્મગીતા’ લખી.
- ૧૭૩૯—૧ શ્રી યશોવિજય ઉપાધ્યાયે ‘જંબુસ્વામી રાસ’ની સમાપ્તિ ખંભાતમાં કરી.
- ૧૭૬૩—૧ ઉદયરત્ને ‘શિયળનીનવવાંડ’ રચી.
- ૧૭૬૪—૧ પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના વ્ય. મેઘરાજના પુત્ર ભુલાએ એકજ તિથિએ (જેઠ સુદ ૫) શ્રી પાર્શ્વનાથ પંચતીર્થી શ્રી શાંતિનાથ પંચતીર્થી શ્રી આદિનાથ પંચતીર્થી અને અગ્નિનાથ પંચતીર્થી કરાવી. એ ચારેની પ્રતિષ્ઠા શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિએ કરાવી. એ ચારે પ્રતિમા આળીપાડાના શ્રી શાંતિનાથ જીનાલયમાં છે.
- ૧૭૬૫—૧ શા. ચિંદકરણના પુત્ર જયકરણે ભાવી જિન શ્રી પેઢાલનાથ ઝિંબ કરાવ્યું. પ્રતિષ્ઠા શ્રી જ્ઞાનવિમલે કરાવી.
- ૧૭૬૭—૧ ઉદયરત્ને ‘ધર્મબુદ્ધિ મંત્રી અને પાપબુદ્ધિ મંત્રી રાસ’ તથા ‘લીલાવતી રાસ’ રચ્યો.
- ૧૭૬૯—૧ ઉદયરત્ને શત્રુંજય તીર્થ ઉદ્ધાર રાસ રચ્યો.
- ૧૭૭૯—શ્રી દેવચંદ્રે ખંભાતમાં ચોમાસું કર્યું.
- ૧૮૪૨—શ્રી આતમારામજી મહારાજે પ્રાચીન તાડપત્રો પરનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં, અને ‘અજ્ઞાનતિમિરભાસ્કર’ ગ્રંથની રચના ખંભાતમાં પૂર્ણ કરી.
- ૧૮૫૬—જીરાળાપાડાના મોટા દેરાસરનો પાયો નંખાયો (મહા શુદ્ધ ૫)
- ૧૮૫૯—પાલીતાણાનો સંઘ કાઢ્યો, શેઠ દીપચંદ્ર કુલચંદે.
- ૧૮૬૩—જીરાળાપાડાના મોટા દેરાસરની પ્રતિષ્ઠા (જેઠ શુદ્ધ ૬) થઈ.
- ૧૮૭૪—શેઠ પોપટભાઈ અમરચંદ સ્વર્ગવાસી થયા.
કાવીનો સંઘ કાઢ્યો, શેઠ કરતુરભાઈ અમરચંદે તથા શેઠ મનસુખભાઈ ડાહ્યાભાઈએ મળીને.

વિક્રમ સંવત

બનાવ

- ૧૯૭૬—છરાળાપાડામાં અંભાતમાં કાળધર્મ પામનાર ઉ૦ વીરવિજયની મૂર્તિ પધરાવવામાં આવી.
- ૧૯૭૮—ગુણવિજયજીએ 'હેમધાતુમાલાગ્રંથ' પૂર્ણ કર્યો.
- ૧૯૮૪—શ્રી સ્થંભનપાર્શ્વનાથના નૂતન જિનાલયની પ્રતિષ્ઠા થઈ ફા. શુદ્ધ ૩.
- ૧૯૮૫—પાલીતાણાનો સંઘ કાઠ્યો-શેઠ તારાચંદ સકળચંદ.
- ૧૯૮૬—બગરના ચિંતામણીદેરાસરમાં જુદા જુદા આચાર્યોની મૂર્તિ પધરાવવામાં આવી
- ૧૯૯૩—શ્રીમદ્ વિજયવલ્લભસૂરિએ માંડવીની પોળના શ્રી આદિનાથ જિનાલયની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.
- શ્રીમદ્ વિજયનેમીસૂરિ અત્રે ગઢની રચના માટે ખાસ પધાર્યા હતા.
- ૧૯૯૪—શ્રીમદ્ વિજયવલ્લભસૂરિએ ભોંયરાપાડાના શ્રી શાંતિનાથ તાડપત્રીય જ્ઞાનભંડારનો ઉદ્ધાર કર્યો તથા મહાલક્ષ્મી માતાની પોળમાં આવેલ શ્રી મહાવીર સ્વામીના દહેરે ચોકસી દીપચંદ ડાહ્યાભાઈની વિનંતિથી શ્રી સમેત શિખરજીના પટની ઉદ્ધવાટન ક્રિયા કરી.
- ૧૯૯૫—શ્રીમદ્ વિજય નેમીસૂરિજીના શિષ્ય શ્રી વિજય અમૃતસૂરિએ આળી-પાડામાં શ્રી શાંતિનાથ તથા ભોંયરાપાડામાં શ્રી ચંદ્ર પ્રભુ (સ્ફટિક-ગિંબ) ની પ્રતિષ્ઠા કરી.

પરિશિષ્ટ ૫

ઉપયોગમાં લીધેલાં પુસ્તકોની સૂચી.

- નામ કર્તા
- દ્વાયાશ્રય (ભા.)—શ્રી હેમાચાર્ય
- કીર્તિકૌમુદી (ભા.)—સોમેશ્વર
- વસંતવિલાસ—બાલચંદ્રસૂરિ
- ધર્માબ્યુદય—ઉદયપ્રભસૂરિ
- વસ્તુપાલ તેજપાલ પ્રશસ્તિ—જયચંદ્રસૂરિ
- સુકૃતસંકીર્તન—ચરિસિંહ
- હમીરમદમદન—જયસિંહસૂરિ
- પ્રભાવક ચરિત્ર (ભા.)—પ્રભાચંદ્રસૂરિ
- પ્રખંધચિંતામણિ—મેરૂતુંગાચાર્ય
- તીર્થકલ્પ—જિનપ્રભસૂરિ
- વિચારશ્રેણિ—મેરૂતુંગાચાર્ય
- મહામોહપરાજય—યશપાલ
- ચંતુવિંશતિ પ્રખંધ—રાજશેખરસૂરિ
- કુમારપાળ ચરિત્ર—જયસિંહસૂરિ
- કુમારપાળ ચરિત્ર—ચરિત્રસુંદરગણિ
- કુમારપાળ પ્રખંધ—જિનમંડન ઉપાધ્યાય
- ઉપદેશ તરંગિણી—રત્નમંડનગણિ
- ઉપદેશ સપ્તતિકા—સોમધર્મગણિ
- ઉપદેશ પ્રાસાદ—વિજયલક્ષ્મીસૂરિ
- સોમ સૌભાગ્ય કાવ્ય—સોમગણિ
- જગદ્ગુરુ કાવ્ય—પદ્મસાગરગણિ
- હીરસૌભાગ્ય કાવ્ય—સિંહવિમલગણિ
- વિમલપ્રખંધ—
- વિજયપ્રશસ્તિ—હેમવિજયગણિ
- હીરવિજયસૂરિદાસ—કવિ ઋષભદાસ
- કુમારપાલ રાસ—કવિ ઋષભદાસ
- નાભિનંદનોદ્ધાર પ્રખંધ—શ્રી કક્કસૂરિ
- શત્રુજય તિર્થોદ્ધાર પ્રખંધ (ભા.)—જિનવિજય
- આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૧ થી ૮ પ્રથો—

- નામ કર્તા
- જૈન ગુર્જર કવિઓ લા. ૧-૨—શ્રી. મોહનલાલ દલીયંદ દેશાઈ
- પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય સંગ્રહ—ગાયકવાડ ઓરીએન્ટલ સીહીઝ
- જૈન ઐતિહાસિક ગુર્જર કાવ્ય સંગ્રહ—શ્રી જિનવિજયજી
- સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ—મુનિશ્રી વિદ્યાવિજયજી
- જેસલમેરના ભંડારની સૂચી—
- પિટર્સનના રિપોર્ટો ૧ અને ૩—
- જૈન શ્વેતાંબર ડૉ. હેરલ્ડનો ખાસ અંક ઇ. સ. ૧૯૧૫—
- ઐતિહાસિક રાસ સંગ્રહ લા. ૧-૨-૩-૪—શ્રી વિજયધર્મસૂરિ
- ઐતિહાસિક સજ્જાય માલા—
- પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ—શ્રી જિનવિજય
- જૈન લેખ સંગ્રહ લા. ૧-૨—શ્રી પૂરણચંદનાહર
- જૈન ધાતુ પ્રતિમા લેખ સંગ્રહ લા. ૧-૨—શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિ
- જૈન ધાતુ પ્રતિમા લેખ સંગ્રહ લા. ૧—મુનિવિદ્યાવિજયજી
- પ્રાચીન તીર્થમાલા લા. ૧—યશોવિજય ગ્રંથમાલા
- હેમચન્દ્રાચાર્ય—ડૉ. બુલ્લરના લેખનું લા.—મોતીચંદ ગિરધરલાલ ડા. કૃત
- જૈન ઇતિહાસ-જૈન ધર્મ વિદ્યા પ્રસારક વર્ગ-પાલીતાણા—
- ગચ્છમત પ્રખંધ, સંધ્યગતિ તથા જૈન ગીતા—શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિ
- જૈન ગોત્ર સંગ્રહ—પં. હીરાલાલ હંસરાજ લાલન
- ગુ. સાહિત્ય પરિષદના હેવાલો અને નિબંધો ગ્રંથ ૧ થી ૮—
- રાસમાળા (લા.) ભાગ ૧-૨—
- ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ—ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ કૃત
- ગુજરાતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ— ” ” ”
- ખરતરગચ્છ પટ્ટાવલી (સં.)—શ્રી જિનવિજય સંપાદિત
- વિજયદેવ મહાત્મ્ય (સં.)— ” ” ”
- શ્રી આત્મારામ શતાબ્દિ સ્મારક ગ્રંથ—
- પ્રાચીન ભારત વર્ષ ભાગ ત્રીજો—ડૉ. ત્રિભુવનદાસ લ. શાહ
- ટોડ રાજ સ્થાન—સ. સા. વ. કા.
- શ્રીમદ્દ રાજચંદ્ર વિભાગ ૧-૨—મનસુખલાલ રવજીભાઈ મહેતા
- જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ—મોહનલાલ દલીયંદ દેશાઈ

માસિકોની ફાઇલો.

સાહિત્ય સંશોધક, પુરાતત્ત્વ, જૈન યુગ, બુદ્ધિ પ્રકાશ.

परिशिष्ट क

शिलालेखो

(१.)

चित्तारी अजरना श्री चिन्ताभणि पार्श्वनाथ

जिनालय प्रशस्तिः ।

॥ ६० ॥ ॐ ॥

श्रेयःसंततिधामकामितमनः कामद्रुमांभोधरः पार्श्वः प्रीति-
पयोजिनीदिनपणिश्चितामणिः पातु वः । ज्योतिःपंक्तिरिवाब्जिनी-
प्रणयिनं पद्मोत्करोल्लासिनं संपत्तिर्न जहाति यच्चरणयोः सेवां सृजन्तं
जनं ॥ १ ॥ श्रीसिद्धार्थनरेशवंशसरसीजन्माब्जिनीवल्लभः पायाद्वः
परमप्रभावभवनं श्रीवर्द्धमानप्रभुः । उत्पत्तिस्थितिसंहतिप्रकृतिवाग्
यद्गोर्जगत्पावनी स्वर्वापीव महाव्रतिप्रणयभूरासीद् रसोल्लासिनी ॥२॥

आसीद्वासववृंदवंदितपदद्वंद्वः पदां संपदां तत्पट्टांबुधिचंद्रमा
गणधरः श्रीमान् सुधर्माभिधः । यस्यौदार्ययुता प्रहृष्टसुमना अद्यापि
विद्यावती धत्ते संततिरुन्नतिं भगवतो वीरप्रभोगौरिव ॥ ३ ॥

बभूवुः क्रमतस्तत्र श्रीजगच्चंद्रमूरयः । यैस्तपाविरुदं लेभे वाण-
सिद्ध्यर्कं १२८५ वत्सरे ॥ ४ ॥

क्रमेणास्मिन् गणे हेमविमलाः मूरयोऽभवन् । तत्पट्टे मूरयोऽ-
भूवन्नानन्दविमलाभिधाः ॥ ५ ॥

साध्वाचारविधिपथः शिथिलतः सम्यक्श्रियां धाम यैरुदध्रे
स्तनसिद्धिसायकसुधारोचिर्मिते १५८२ वत्सरे । जीमूतैरिव यैर्ज-
गत्पुनरिदं तापं हरिद्भिर्भृशं सश्रीकं विदधे गवां शुचित्तमैः स्तोमै
रसोल्लासिभिः ॥ ६ ॥

पद्माश्रयैरलमलंक्रियते स्म तेषां प्रीणन्मनांसि जगतां कमलोद-

येन । पट्टः प्रवाह इव निर्जरनिर्झरिण्या शुद्धात्मभिर्विजयदानमुनीश-
हंसैः ॥ ७ ॥

तत्पट्टपूर्वपर्वतपयोजिनीप्राणवल्लभप्रतिमाः । श्रीहीरविजयसूरि-
प्रभवः श्रीधाम शोभन्ते ॥ ८ ॥

ये श्रीफतेपुरं प्राप्ताः श्रीअकब्बरशाहिना । आहूता वत्सरे
नंदानलर्तुशशिभृ १६३९ न्मिते ॥ ९ ॥

निजाशेषेषु देशेषु शाहिना तेन घोषितः । पाण्मासिको
यदुक्त्योच्चैरमारिपट्टहः पट्टः ॥ १० ॥

स श्रीशाहिः स्वकीयेषु मंडलेष्वखिलेष्वपि । मृतस्य जीजि-
आख्यं च करं यद्रचनैर्जहौ ॥ ११ ॥

दुस्त्यजं तत्करं हित्वा तीर्थं शत्रुंजयाभिधं । जनसाद्यद्गिरा चक्रे
क्ष्माशक्रेणामुना पुनः ॥ १२ ॥

ऋषी[षि]श्रीमेघजीमुख्या लुंपाका मतमात्मनः । हित्वा यच्चर-
णद्वंद्वं भेजुर्भृगा इवांबुजं ॥ १३ ॥

तत्पट्टमब्धिमिव रम्यतमं सृजंतः स्तोभैर्गवां सकलसंतमसं हरंतः ।
कामोल्लसत्कुवलयप्रणया जयंति स्फूर्जत्कला विजयसेनमुनींद्रचंद्राः ॥ १४ ॥

यत्प्रतापस्य माहात्म्यं वर्ण्यते किमतः परं । अस्वप्नाश्चक्रिरे
येन जीवंतोऽपि हि वादिनः ॥ १५ ॥

सुंदरादरमाहूतैः श्रीअकब्बरभूभुजा । द्राग् यैरलंकृतं लाभपुरं
पद्ममित्रालिभिः ॥ १६ ॥

श्रीअकब्बरभूपस्य सभासीमंतिनीहृदि । यत्कीर्तिमौक्तिक-
कीभूता वादिद्वंद्वजयाब्धिजा ॥ १७ ॥

श्रीहीरविजयाह्वानसूरीणां शाहिना पुरा । अमारिमुख्यं यद्वत्
यत्स्यात्तत्सकलं कृतं ॥ १८ ॥

अर्हंतं परमेश्वरत्वकलितं संस्थाप्य विश्वोत्तमं साक्षात् शाहि-

अकब्बरस्य सदसि स्तोमैर्गत्रामुद्यतैः । यैः संमीलितलोचना विदधिरे
प्रत्यक्षशूरैः श्रिया वादोन्मादभृतो द्विजातिपतयो भद्रा निशाटा इव ॥

सैरभी सौरभेयी च सौरभेयश्च सैरभः । न हंतव्या न च ग्राह्या
बंदिनः केऽपि कर्हिचित् ॥ २० ॥

येषामेव विशेषोक्तिविलासः शाहिनामुना । ग्रीध्रमतप्रभुवेवाब्द-
पयःपूरः प्रतिश्रुतः ॥ २१ ॥ युग्मम् ॥

जिता विप्रान् पुरः शाहे कैलास इव मूर्तिमान् । यैरुदीच्यां
यशःस्तंभः स्वो निचरुने सुधोज्ज्वलः ॥ २२ ॥

इतश्च—

उच्चैरुच्छलिताभिरूर्मिततिभिर्वारानिधेर्बधुरे श्रीगंधारपुरे पुरं-
दरपुरप्रख्ये श्रिया सुंदरे । श्रीश्रीमालिकुले शशांकविमले पुण्यात्म-
नामग्रणीरासीदालहणसी परीक्षकमणिर्नित्यास्पदं संपदां ॥ २३ ॥

आसीद्देहलहणसीति तस्य तनुजो जज्ञे धनस्तत्सुतस्तस्योदारमनाः
सनामुहलसीसंज्ञोऽभवच्चंदनः । तस्याभूत् समराभिधश्च तनयस्तस्यापि
पुत्रोऽर्जुनस्तस्यासीत्तनयो नयोर्जितमतिर्भीमाभिधानः सुधीः । २४ ।

लालूरित्यजनिष्ट तस्य गृहिणी पद्मेव पद्मापतेरिभ्योऽभूत्तन-
योऽनयोश्च जसिआसंज्ञः सुपर्वप्रियः । पौलोमीसुरराजयोरिव जयः
पित्रोर्मनः प्रीतिकृद् विष्णोः सिंधुसुतेव तस्य जसमादेवीति भार्याऽ-
भवत् ॥ २५ ॥

सद्धर्म्मं सृजतोस्तयोः प्रतिदिनं पुत्रावभूताभुभानस्त्येको
वजिआभिधः सदभियोऽन्यो राजिआह्वः सुधीः । पित्रोः प्रेमपरायणौ
सुमनसां वृंदेषु वृंदारकौ शर्वाणीस्मरवैरिणोरिव महासेनैकदंता-
विमौ ॥ २६ ॥

आद्यस्य विमलादेवी देवोव सुभगाकृतिः । परस्य कमलादेवी
कमलेव मनोहरा ॥ २७ ॥

इत्यभूतामुभे भाव्ये द्वयोर्बाधवयोस्तयोः । ज्यायसो मेघजी-
त्यासीत् सूनुः कामो हरेरिव ॥ २८ ॥ युगम् ॥

सुस्निग्धौ मधुमन्मथाविव मिथो दस्त्राविव प्रोल्लसद्रूपौ ख्या-
तिभृतौ धनाधिपसतीनाथाविव प्रत्यहं । अन्येद्युर्वृहदिभ्यसभ्यसुभगं
श्रीस्तंभतीर्थं पुरं प्राप्तौ पुण्यपरंपराप्रणयिनौ तौ द्वावपि भ्रातरौ । २९ ।

तत्र तौ धर्मकर्मणि कुर्वाणौ स्वभुजार्जितां । श्रियं फलवतीं
कृत्वा प्रसिद्धिं प्रापतुः परां ॥ ३० ॥

काबिल्लदिक्पतिरकब्बरसार्वभौमः स्वामी पुनः परतकालनृपः
पयोधेः । कामं तयोरपि पुरः प्रथिताविमौ स्तस्तत्तद्दिशोरसदृशोरनयोः
प्रसिद्धिः ॥ ३१ ॥

तेषां च हीरविजयव्रतिसिंधुराणां तेषां पुनर्विजयसेनमुनीश्वराणां ।
वाग्भिर्मुधाकृतसुधाभिरिमौ सहोदरौ द्राग् द्वावपि प्रमुदितौ सुकृते
बभूवतुः ॥ ३२ ॥

श्रीपार्श्वनाथस्य च वर्द्धमानप्रभोः प्रतिष्ठां जगतामभिष्ठां । घनै-
र्धनैः कारयतः स्म बंधू तौ वार्द्धिपाथोधिकलामितेऽब्दे १६४४ । ३३ ।

श्रीविजयसेनमूरिनिर्ममे निर्म्ममेश्वरः । इमां प्रतिष्ठां श्रीसंघ-
कैरवाकरकौमुदीं ॥ ३४ ॥

चिंतामणेरिवात्यर्थं चिंतितार्थविधायिनः । नामास्य पार्श्वनाथ-
स्य श्रीचिन्तामणिरित्यभूत् ॥ ३५ ॥

अंगुलैरेकचत्वारिंशता चिंतामणेः प्रभोः । संमिता शोभते
मूर्तिरेषा शेषाहिसेविता ॥ ३६ ॥

सदैव विध्यापयितुं प्रचंड-मयप्रदीपानिव सप्त संधान् । योऽव-
स्थितः सप्त फणान् दधानो विभाति चिंतामणिपार्श्वनाथः ॥ ३७ ॥

लोकेषु सप्तस्वपि सुप्रकाशं किं दीप्रदीपा युगपद्विधातुं । रेजुः
फणाः सप्त यदीयमूर्ध्नि मणित्विषा ध्वस्ततमःसमूहाः ॥ ३८ ॥

सहोदराभ्यां सुकृतादराभ्यामाभ्यामिदं दत्तबहुगमोदं ।
व्यधायि चिंतामणिपार्श्वचैत्यमपत्यमुर्वीधरभित्सभायाः ॥ ३९ ॥
निकामं कामितं कामं दत्ते कल्पलतेव यत् । चैत्यं कामदनामैतत्
मुचिरं श्रियमश्रुतां ॥ ४० ॥ उत्तभा द्वादश स्तंभा भांति यत्रार्हतो
गृहे । प्रभूपास्त्यै किमभ्येयुः स्तंभरूपभृतोऽशवः ॥ ४१ ॥ यत्र प्रदत्त-
दृक्शैत्ये चैत्ये द्वाराणि भांति षट् । षण्णां प्राणभृतां रक्षार्थिनां मार्गा
इवागतेः ॥ ४२ ॥ शोभंते देवकुलिकाः सप्त चैत्येऽत्र शोभनाः ।
सप्तर्षीणां प्रभूपास्त्यै सद्विमाना इवेयुषां ॥ ४३ ॥ द्वौ द्वारपालौ
यत्रोच्चैः शोभेते जिनवेश्मनि । सौधर्मेशानयोः पार्श्वसेवार्थं किमितौ
पती ॥ ४४ ॥ पंचविंशतिरुत्तुंगा भांति मंगलमूर्तयः । प्रभूपार्श्वे स्थिताः
पंचव्रतानां भावना इव ॥ ४५ ॥ भृशं भूमिगृहं भाति यत्र चैत्ये महत्तरं ।
किं चैत्यश्रीदिदृक्षार्थमितं भवनभासुरं ॥ ४६ ॥ यत्र भूमिगृहे भाति
सौपानी पंचविंशतिः । मार्गालिरिव दुरितक्रियातिक्रान्तिहेतवे ॥ ४७ ॥
संमुखो भाति सोपानोत्तारद्वारि द्विपाननः । अंतः प्रविशतां विघ्नवि-
ध्वंसाय किमीयिवान ॥ ४८ ॥ यद् भाति दशहस्तोच्चं चतुरस्रं
महीगृहं । दशदिक्संपदां स्वैरोपवेशायेव मंडपः ॥ ४९ ॥ षड्विंश-
तिर्विबुधद्वंद्वितोर्णहर्षा राजंति देवकुलिका इह भूमिधाम्नि । आद्यद्वि-
तीयदिवनाथरवीन्दुदेव्यः श्रीवाग्युताः प्रभुनमस्कृतये किमेताः ॥ ५० ॥
द्वाराणि सुप्रपंचानि पंच भांतीह भूगृहे । जिघत्सवाऽहो हरिणान् धर्म-
सिंहमुखा इव ॥ ५१ ॥ द्वौ द्वास्थौ द्वारदेशस्थौ राजतो भूमिधामनि ।
मूर्तिमंतौ चमरेंद्रधरणेंद्राविव स्थितौ ॥ ५२ ॥ चत्वारश्चमरधरा राजंते
यत्र भूगृहे । प्रभूपार्श्वे समायाता धर्मास्त्यागादयः किमु ॥ ५३ ॥
भाति भूमिगृहे मूलगर्भागारेऽतिसुंदरे । मूर्तिरादिप्रभोः सप्तत्रिंशदंगु-
लसंमिता ॥ ५४ ॥ श्रीवीरस्य त्रयस्त्रिंशदंगुला मूर्तिरुत्तमा । श्रीशां-
तेश्च सप्तत्रिंशत्यंगुला भाति भूगृहे ॥ ५५ ॥ यत्रोद्धता धराधाम्नि

शोभंते दश दंतिनः । युगपज्जिनसेवायै दिशामीशा इवाययुः ॥५६॥
 यत्र भूमिगृहे भांति स्पष्टमष्ट मृगारयः । भक्तिभाजामष्टकर्मगजान्
 हंतुमिवोत्सुकाः ॥ ५७ ॥ श्रीस्तंभतीर्थपूर्वभूमिभामिनीभालभूषणं ।
 चैत्यं चिंतामणेर्वीक्ष्य विस्मयः कस्य नाभवत् ॥ ५८ ॥ एतौ नितां-
 तमतनुं तनुतः प्रकाशं यावत् स्वयं सुमनसां पथि पुष्पदंतौ । श्रोस्तं-
 भतीर्थधरणीरमणीललाम तावच्चिरं जयति चैत्यमिदं मनोज्ञं ॥५९॥
 श्रीलाभविजयपंडिततिलकैः समशोधि बुद्धिधनधुर्यैः । लिखिता च
 कीर्तिविजयाभिधेन गुरुबांधवेन मुदा ॥ ६० ॥ वर्णिनीव गुणाकीर्णा
 सदलंकृतिवृत्तिभाग् । एषा प्रशस्तिरुत्कीर्णा श्रीधरेण मुशिल्लिपना
 ॥६१॥ श्रीकमलविजयकोविदशिथुना विबुधेन हेमविजयेन । रचिता
 प्रशस्तिरेषा कनीव सदलंकृतिर्जयति ॥ ६२ ॥

इति परीक्षकप्रधान प० वजिआ प० राजिआनामसहोदरनि-
 र्मापित श्रीचिंतामणिपार्श्वजिनपुंगवप्रासादप्रशस्तिः संपूर्णा । भद्रं
 भूयात् ॥

ॐ नमः । श्रीमद्विक्रमनृपातीत संवत् १६४४ वर्षे प्रवर्त्तमान शाके
 १५०९ गंधारीय प० जसिआ तद्भार्या जसमादे संप्रति श्रोस्तंभती-
 र्थवास्तव्यतत्पुत्र प० विजिआ प० राजिआभ्यां वृद्धभ्रातृभार्या
 विमलादे लघुभ्रातृभार्या कमलादे वृद्धभ्रातृपुत्रमेघजी तद्भार्या
 मयगलदे प्रमुखनिजपरिवारयुताभ्यां श्रीचिंतामणिपार्श्वनाथश्रीमहावी-
 रप्रतिष्ठा कारिता श्रीचिंतामणिपार्श्वचैत्यं च कारितं । कृता च प्रतिष्ठा
 सकलमंडलाखंडलशाहिश्रीअकब्बरसन्मानित श्रीहोरविजयमूरीश-
 पट्टालंकारहारसदृशैः शाह श्रीअकब्बरपर्वदि प्राप्तवर्णवादैः श्रीविजय-
 सेनमूरिभिः ॥

(२)

श्री स्तंभान पार्श्वनाथ जिनालयनी अेक भीत उपर आ लेख छ.

ओं अर्हे ॥ संवत् १३६६ वर्षे प्रतापाक्रांतभूतल श्रीअलावदी-
नसुरत्राणप्रतिशरीरश्रीअलपखानविजयराज्ये श्रीस्तम्भतीर्थे श्रीसु-
धर्मास्वामिसंताननभोनभोमणिसुविहितचूडामणिप्रभुश्रीजिनेश्वरमूरि-
पट्टालंकारप्रभुश्रीजिनप्रबोधमूरिशिष्यचूडामणियुगप्रधानप्रभुश्रीजिन-
चन्द्रमूरिसुगुरूपदेशेन उकेशवंशीय साह जिनदेव साहसदेवकुलमण्डन-
स्य श्रीजेसलमेरौ श्रीपार्श्वनाथविधिचैत्यकारितश्रीसम्मेतशिखरपा-
सादस्य साहकेसवस्य पुत्ररत्नेन श्रीस्तम्भतीर्थे निर्मापितसकलस्वप-
क्षपरपक्षचमत्कारिनानाविधमार्गेण लोकदारिद्र्यमुद्रापहारिगुणरत्नाक-
रस्य गुरुगुरुतरपुरप्रवेशकमहोत्सवेन संपादितश्रीशत्रुंजयोज्जयंतमहा-
तीर्थयात्रासमुपार्जितपुण्यप्राग्भारेण श्रीपत्तनसंस्थापितकोहडिकालं-
कारश्रीशान्तिनाथविधिचैत्यालयश्रीश्रावकपोषधशालाकारापणोपचि-
तपसुमरयशःसंभारेण भ्रातृ साहराजुदेव साहबोलिय साहजेहड साह-
लषपति साहगुणधरपुत्ररत्ने साहजयसिंह साहजगधर साहलषण साह-
रबसिंहप्रमुखपरिवारसारेण श्रीजिनशासनप्रभावकेण सकलसाधर्मि-
वत्सलेन साह जेसलसुश्रावकेण कोहडिकास्थापनपूर्व श्रीश्रावकपोष-
धशालासहितः सकलविधिलक्ष्मीविलासालयः श्रीअजितस्वामिदेव-
विधिचैत्यालयः कारित आचन्द्रार्कियावन्नन्दतात् ॥ शुभमस्तु ।
श्रीभूयात् श्रमणसंगस्य । श्रीः ।

(३)

थितामखि पार्श्वनाथना मंदिरमांने शिशालेख.

(आ लेखनो केरलोके भाग तुटके छ)

(१) तो जातं विघ्नविध्वंसदैवतं ॥ १ ॥ शठदलक

मठेन ग्रावसंज्ञातमुक्तं प्रशमकुलिशवहनेः

(२)

श्रियं वः ॥ २ ॥ औदासिन्येन येनेह विजितारातिवाहिनी ।
पार्श्वनाथजिनं नौमि कौमारं मारसंस्तुतम् ॥ ३ ॥

(३)

दिनोदयं स चक्रे गुरुगगनाभ्युदितः सहस्रकीर्त्तिः ॥ ४ ॥
संवत् ११६५ वर्षे ज्येष्ठ वदि ७ सोमे सजयति

(४)पाति जगन्ति ॥ ५ ॥ दिव्यगुर्जर-
मण्डलेऽतिविपुले वंशेऽतिदीप्तद्युतिश्चोलुक्यो विदितः
परैरकलितः श्वेतातपत्रोज्ज्वलः ॥ क्षमा

(५) पागतो निजभुजोपाज्या राज्य-
श्रियम् ॥ ६ ॥ श्रीमान् लूणिगदेव एव विजयि शम्भु-
प्रसादोदिततस्तस्माद्विररसैकवीरधवलः पुत्रः
प्रजापालकः

(६)जयो येनाधीशमुदस्य कन्दमिव
तं कीर्तेः पुना रोपितं ॥ ७ ॥ रिपुमल्लप्रमर्दीयः प्रताप-
मल्ल ईडितः ॥ तत्सूनुरर्जुनो राजा राज्येऽजन्य-
जनो परः ॥ ८ ॥ ऊ

(७)क्ति विजयी परेषां ॥ तन्नन्दनोऽ-
निन्दितकीर्तिरस्ति ज्येष्ठोऽपि रामः किमु कामदेवः ॥ ९ ॥
ऊभौ धुरं धारयतः प्रजानां पितुः पदस्यास्य च धुर्यकल्पौ ।

(८) कल्पद्रुमौणौ भुवि रामकृष्णौ ॥ १० ॥ श्रीस्थम्भतीर्थ
तिलकं पुराणां स्तम्भं जयश्रीमद्वितं महद्भिः । आस्ते पुरं
प्रौढिम मोढवंशो सुभूषिते भूपतिवर्णनीये ॥ ११ ॥ निदर्शनं
साधुसुसत्यसन्धौ वं

* प्रा. जे. दे. सं. ला. २ लेआंक ४४६ भुनि जिनविजयसंपादित
तथा लेआ ८ भो ते उपरना पुस्तकभां लेआंक ४४८ छे.

- (९) कीर्तिरामः । खलाख्यया यो विदितो महर्द्धिवृद्धि
गतो धर्मधनी विनीतः ॥ १२ ॥ रूपलक्षणसौभाग्य
धर्मदाननिदर्शनं । जाता या प्रौढनारीषु सातोऽस्य
षादडा.... ॥ १३ ॥ सं.....
- (१०) देशात्साध्वी ह्यकार्षींजिनपार्श्वचैत्यं ।
यन्मण्डलं नागपतेः फणाग्ररत्नं नु किं पुण्यम-
मूर्तिमस्याः ॥ १४ ॥ अविकलगुणलक्ष्मीर्विकलः
मूनुराजः समभवदिहपुण्यः शीलसत्यास
- (११) लमुदयस्थं ह्येतयोरेन चक्रे रविरिव
भुवनं यो मानितः सर्वलोकैः ॥ १५ ॥ सवितृचैत-
स्य पुरः सुमण्डपं योऽकारयत्पूज्यसुधर्ममण्डनं ।
स्वसा च तस्याजनि रत्नसंज्ञिका सुरत्नमूर्या
धनसिंहगेहिनी
- (१२) ॥ १६ ॥ भीमडजालहणका कलकयजलखीमडगुणि-
माद्याः । तयोर्बभूवुस्तनया निजवंशोद्धरणधौरेयाः ॥ १७ ॥
पितृव्यकसुतैः सार्द्धं यशोवीरो यशोधनः । पालयन्नस्ति
पुण्यात्मा शैवं धर्मं जिनस्य च
- (१३) ॥ १८ ॥ आस्वड पुत्रौ..... सुमदनपालाभिधौ धन्यौ
वृत्तानन्दितलोकौ प्रीत्या रामलक्ष्मणसदक्षौ (शौ)
॥ १९ ॥ जाया जालहणदेवीति स्वजनकैरवकौमुदी ।
तस्य पुत्रौ तथा प्रसुतौ शब्दार्थाविति भारतीदेव्या ॥ २० ॥
षे (खे) तलः क्षितिपति—
- (१४) गुणिगण्यो योऽच्छलत्कलियुगं सुविवेकात् सिंह-
शाववदभीर्विजयादिसिंहविश्रुत इलेन्दुरयं किं ॥ २१ ॥
दिवंगते भ्रातरि तस्य मूनोर्लालाभिचे धर्मधुरीण

- मुख्ये श्रेयोर्थमस्यैव जिनेन्द्रचैत्ये येनेह जी-
- (१५) णोद्धरणं कृतं तु ॥ २२ ॥ जयताद्विजयसिंहः कवि-
दारणैककृतयत्नः ॥ निजकुलमण्डनभानुर्गुणी
दीनोद्धरणकल्पतरुः ॥ २३ ॥ सद्वृत्तविमलकीर्ति-
स्तस्यासीद्गुणवंशभूः पुण्यपट्टोदयक्षमाभृत् पठप.....
- (१६) षदीधिति । २४ । अनूपमानाम सुवृत्ततोऽपि श्रियादिदेवी-
त्युभये तु जाये । पुरोगबन्धोरभवश्च तस्य कान्ता वरा
सूहवीधर्मशीला ॥ २५ ॥ देवसिंहः सुतोऽभ्यस्य मेरु-
वन्महिमास्पदं । दीपवद् द्योतितं येन कुलं चार्थीयमा....
- (१७) गुरुपट्टे बुधैर्वर्ण्यो यशःकीर्तिर्यशोनिधिः ।
तद्बोधार्दहतः पूजां यः करोति त्रिकालजां ॥ २७ ॥
हुंकारवंशजमहर्धमणीयमानः श्रीसाङ्गणः प्रगुण-
पुण्यकृतावतारः तारेशसन्निभयशोजिनशा-
- (१८) सनार्हो निःशेषकल्मषविनाशनभव्यवर्णः ॥ २८ ॥
सिंहपुरवंशजन्मा जयताख्यो विजित एनसः पक्षः ।
शुभधर्ममार्गचारी जिनभूमौ ननु च कल्पतरुः ॥ २९ ॥
प्रल्हादनो महाभव्यो जिनपूजापरायणः । पात्रदाना-
मृते नैव क्षालितं वसुधातलम् ॥ ३० ॥
- (१९) अपरंच-अत्राऽगमन्मालवदेशतोऽमी स-
पादलक्षादथ चित्रकूटात् ॥ आभानुजेनैव
समं हि साधुर्यः शाम्भदेवो विदितोऽथ जैनः ॥ ३१ ॥
धान्युर्बुधः साधुकलहुः प्रबुद्धो धन्यो धरित्र्यां धरणी-
धरोऽपि । श्रीसंघभ.....
- (२०) मुनिमानसाधुर्हालस्तथा राहड इष्टदर्शी ॥ ३२ ॥
साधु गजपतिर्मान्यो भूपवेश्मसु सर्वदा । राजकार्य-

विधौ दक्षो जिनश्रीस्कन्धवारकः ॥ ३३ ॥ नरवेषेण
धर्मोऽयं धामा नामा स्वयं भुवि । सुतोत्तमो विनीतोऽ-
स्य जिनचिन्तामणिप्रभुः

- (२१) ॥ ३४ ॥ नाम्ना नभोपतिरिहाधिपमाननीयः साधुः
सुभक्तः सुहृदः प्रसिद्धः । नोडेकितः साधुमदात्कदापि
यो दानशोण्डः शुभसौ(शो)ण्डनामा ॥ ३५ ॥ धेहडोऽपि
सुधर्मस्य साधुः सोमश्च सौम्यधीः । दानमण्डन सौभाग्य
- (२२) कः सतां मतः ॥३६॥ अजयदेव इह प्रकटो जने तदनु खेत
हरिः कुशलो जयी । अनुजपूनहरिर्हरिविक्रमः सुजन
नाम इहापि परिश्रुतः ॥ ३७ ॥ सलक्षणो वापणनामधेयो
देदो विदां श्रेयतरश्च साधुः । सना.....
- (२३) पुरेन्द्रो जिनपूजनोद्यतो रत्रोऽपि रत्रत्रयभावना-
रतः ॥ ३८ ॥ छाजुः सुधीः पण्डितमानमर्दनः साधुः
सदा दानरतश्च जैनः । एते जिनाभ्यर्चनपात्रभक्ताः
श्रीपार्श्वनाथस्य विलोक्य पूजां ॥ ३९ ॥ सम्भूय सर्वैर्विधि-
- (२४) वत्सुभव्यपूजाविधानाय विवेकदक्षैः । श्रीधर्म-
वृद्धः प्रभवाय शश्वत्कीर्तिस्थितिः सुस्थितकं
महद्भिः ॥ ४० ॥ वस्त्रखण्डतयाकुण्डुमुखमांसीसटंकणा ।
चर्मरङ्गद्यसद् द्रव्य मालत्या वृषभंपति ॥ ४१ ॥
एको द्रम्मस्तथा.....
- (२५) मालती लघु वस्तुतः । गुडकम्बलतैलाद्यतङ्गडादि
वृषंपति ॥ ४२ ॥ श्रीपार्श्वनाथचैत्येऽस्मिन् द्रमार्द्धं
स्थितके कृतं । भव्यलोकस्य कामानां चिन्तामणि-
फलप्रदे ॥ ४३ ॥ सं. १३५२ वर्षे श्रीविक्रमसमतीत
वर्षेषु

- (२६) त्रिशता समं द्विपञ्चाशद्विनैरेवं कालेऽस्मिन्
रोपितं ध्रुवं ॥ ४४ ॥ यावत्तिष्ठन्ति सर्वज्ञाः शाश्वत-
प्रतिमामयाः तावन्नन्धादिमे भव्याः स्थितकं
चात्र मङ्गलम् ॥ ४५ ॥ श्रीमान् सारङ्गदेवः पुरवर-
महितः स्तम्बतीर्थं सुतीर्थं नं-
- (२७) द्याञ्चैत्यं जिनानामनघगुरुकुलं श्रावकदानधन्याः ।
नानातेजाधनाद्याः सुकृतपथपुषोमोषनामाहराव्ह
देवो राजादिदेवो जिनभवनविधौ मुख्यतां यागतास्ते ॥४६॥
भावाढ्यो भावभूपस्व—
- (२८) जनपरिवृतो भोजदेवोऽपि दाता जैने धर्मेऽनुरक्ताः
श्रुतिगणसहिताः सालहरत्नौ वदान्यो । अन्ये केऽपि
सन्तः स्थितकमिह सदापालयन्त्यत्र वृद्धिं पुष्णन्त-
स्तेषु पार्श्वो विदधतु विपुलां.....
- (२९) तिना महाश्रीः ॥ ४७ ॥ छ ६४ ॥ प्रशस्तिरियं लिखिता
उ. सोमेन उत्कीर्णा मूत्रः पालहाकेन

(१) आदीश्वर लजवानना भंटीरभांता शिसालेण *

॥ ९० ॥ ॐ नमः श्रीसर्वज्ञाय ॥ धीराः सत्वमुशंति यत्रिभुवने
(यन्नेति) नेति श्रुतं । साहित्योपनिषषणमनसो यत्प्रातिभं
मन्वते ॥ सार्वज्ञं च यदार्हमनंति मुनयस्तत्किंचिदत्यद्भुतं ॥ ज्योति-
द्योतितविष्टपं वितनुतां भुक्तिं च मुक्तिं च वः ॥ श्रीमद्गुर्जरचक्रव-
त्तिनगरप्राप्तप्रतिष्ठोऽजनि । प्राग्वाटाह्वयरम्यवंशविलसन्मुक्तामणि-

* पं. पूरणुचंद्र नाडुर सं.प.दित जैन लेख संग्रह ला. २ जे
शिसालेण १७६३ पृ १६५ तथा भीजे लेख १७६४ जे अत्रे
लेख नं. ७ तरीके छ.

श्रंडपः ॥ यः संप्राप्य समुद्रतां किल दधौ राजप्रसादोल्लस-
द्विकूलकषकीर्तिशुभ्रलहरीः श्रीमंतमंतर्जिनं ॥ २ ॥ अजनिरजनि-
जानिज्योतिरुद्योतकीर्ति—स्त्रिजगति तनुजन्मा तस्य चण्डप्रसादः ॥
नखमणिसख (शार्ङ्ग) सुन्दरः पाणिपद्मः । कमकृतनकृतार्थं यस्य
कल्पद्रुकल्पः ॥ ३ ॥ पत्नी तस्या जायतात्पायतादी । मूर्त्तेन्द्र-
श्रीपुण्यपात्रं जयश्रीः ॥ जज्ञे ताभ्यामग्रिमः मूरसंज्ञः । पुत्रः श्रीमान्
सोमनामा द्वितीयः ॥ ४ ॥ निर्माभ्यादिजिनेन्द्रबिंबमसमं शेषत्रयो-
विंशतिः । श्रीजैनप्रतिमाविराजितमसावभ्यर्चितुं वेदमनि ॥ पूज्यः
श्रीहरिभद्रसूरिसुगुराः पार्श्वात् प्रतिष्ठाप्य च । स्वस्यात्मीयकुलस्य
दानसमयं श्रेयोनिधानं व्यधात् ॥ ५ ॥ असावाशाराजं तनुजमसमं
सोमसचिवः भियायां सीतायां शुचिचरितमत्यामजनयत् ॥ यशो-
भिर्यस्यैभिर्जगति विशदे क्षीरजलधौ निवासैकप्रतीतिं मुदसभजदि-
दुः प्रतिपदं ॥ ६ ॥ श्रीरैवते निर्मितसत्यपात्रः केनोपमान-
सित्वहसोऽश्वराजः । कलंकशंकासुपमानमेव पुष्पात्यहो यस्य यशः
शशांके ॥७॥ अनुजोऽस्यापि सुमनुजस्त्रिभुवनपालस्तथा स्वसाकेली ।
आशाराजस्याजनि जाया च कुमारदेवीति ॥ ८ ॥ तस्याऽभूत्तनयो
जयो प्रथमकः श्रीमल्लदेवोऽपर—श्रंचच्चंडमरीचिमण्डलमहाः श्रीव-
स्तुपालस्ततः । तेजःपाल इति प्रसिद्धमहिमा विश्वेऽत्र तुर्यस्फुरच्च
चातुर्यः समजायतायतमतिः पुत्रोऽश्वराजादसौ ॥ ९ ॥ श्रीमल्लदेव-
पौत्रौ लीलसुतपुण्यसिंहतनुजन्मा ॥ आलहणदेव्या जातः पृथ्वीसिं-
हाख्ययाऽस्ति विख्यातः ॥ १० ॥ श्रीवस्तुपालसचिवस्य गेहिनी
देहिनीव गृहलक्ष्मीः ॥ विशदतर चित्तवृत्तिः श्रीललितादेवी
संज्ञास्ति ॥ ११ ॥ शीतांशुप्रतिवीरपीवरयशा विश्वेऽत्र पुत्रस्तयो-
र्विख्यातः प्रसरद्गुणो विजयते श्रीजैत्रसिंहकृती ॥ लक्ष्मीर्यत्कर-
पंकजप्रणयिनी हीनाश्रयोत्थेन सा । प्रायश्चित्तमिवाचरत्यहरहः

स्नानेन दानंभसा ॥ १२ ॥ अनुपमदेव्यां पत्न्यां श्रीतेजःपालसचिवतिलकस्या । लावण्यसिंहनामा धाम्नां धामायमात्मजो जज्ञे ॥ १३ ॥ नाभ्रवन्कति नाम संति कति नो नो वा भविष्यति के । किं तु कापि न कोपि संघपुरुषः श्रीवस्तुपालोपमः ॥ पुण्येषु महरत्न-हर्निशमहो सर्वाभिसारोद्गुरो । येनायं विगतः कलिर्विदधता तीर्थ-शयात्रोत्सवं ॥ १४ ॥ लक्ष्मीधर्मागयागेन स्थेयसी, तेन नन्वता ॥ पौषधालयमालायं (लेग्यं) निर्म्ममेन विनिर्ममे ॥ १५ ॥ श्रीनागेन्द्रमूनीन्द्रगच्छतरणिर्जज्ञे महेन्द्रप्रभोः पट्टे पूर्वमपूर्ववाङ्मयनिधः श्रीशांतिमूरिर्गुरुः ॥ आनन्दामरचन्दमूरियुगलं तस्माद्भूत्तत्पदे । पूज्यश्रीहरिभद्रमूरिगुरवोऽभूवन् भुवोभूषणं ॥ १६ ॥ तत्पदे विजयसेनसूरयस्ते जयंति भुवनैकभूषणं । ये तपोज्वलनभूविभूतिभिस्ते जयंति निजकीर्तिदर्पणं ॥ १७ ॥ स्वकुलगुरुर्गणिरेशः पौषधशालामिमाममात्येन्द्रः ॥ पित्रोः पवित्रहृदयपुण्यार्थं कल्पयामास ॥ १८ ॥ वाग्देवतावदनवारिज(मित्र)साम द्वैराज्यदानकलितोरुयज्ञःपताकां । चक्रे गुरोर्विजयसेनमुनीश्वरस्य शिष्यः प्रशस्तिमुदयप्रभमूरिरेनां ॥ १९ ॥

सं. १२८१ वर्षे महं श्रीवस्तुपालेन कारित पोषधशालाख्यधर्मस्थानेऽस्मिन् श्रेष्ठिः रावदेव सुत श्रे. मयधर । भा० सोभाउ भा० धारा । व्यव० वेलाउ विकल श्रे० पूना सुत बीजावेदी उदयपाल । नु आसपाल । भा० आलहण नु गुणपाल एतैर्गोष्ठिकत्वमंगीकृतं ॥ एभिर्गोष्ठिकैरस्य धर्मस्थानस्थ ॥ स्तम्भतीर्थे.... कायस्थवंशो नादा.... उदंकितः.....सिपा..... लिख....मिहच.... सु..... सुत्रधार कुमारसिंहेनोत्कीर्णा.

नगरभांता वस्तुपालना शिलालेख *

१

श्री सं. १२९२ वर्षे अषाढ शुदि ७ रवौ श्रीनारदमुनिविनि-
वासितश्रीनगरकमहास्थाने ९० वर्षीय अतिवर्षाकालवशादतिपुरा-
णतया च आकस्मिक श्रीजयादित्यदेवमहाप्रासादपतनविनष्टायां
श्रीरत्नादेवीमूर्तौ पश्चात् श्रीमत्पत्तनवास्तव्यप्राग्वाट ठ. श्रीचंडपा-
त्मज ठ. श्रीचंडप्रसादांगज ठ. श्रीसोमतनुज ठ. आशराजनंदनेन
ठ. कुमारदेवीकुक्षिसंभूतेन महामात्यश्रीवस्तुपालेन स्वभार्यामहं
श्रीसोमपुत्र....मिदेव श्रीजयादित्यदेवपत्या श्रीराजलदेव्या मूर्ति-
रियं कारिता शुभमस्तु ॥

२

श्री सं. १२९२ वर्षे अषाढ शुदि ७ रवौ श्रीनारदमुनिविनि-
वासितश्रीनगरकमहास्थाने सं. ९० (९०) वर्षीय अतिवर्षाकाल-
वशादतिपुराणतया च आकस्मिक श्रीजयादित्यदेवमहाप्रासादपतन-
विनष्टायां श्रीरत्नादेवीमूर्तौ पश्चात् श्रीमत्पत्तनवास्तव्यप्राग्वाट ठ.
श्रीचंडपात्मज ठ. श्रीचंडप्रसादांगज ठ. सोमतनुज ठ. श्रीआश-
राजनंदनेन ठ. श्रीकुमारदेवोकुक्षिसंभूतेन महामात्यश्रीवस्तुपालेन
स्वभार्यायाः ठ. काञ्चकमत्याः । राजकुक्षिभवा श्रीललितादेवीपुण्यार्थ-
मिति....दित्यदेवकीर्तिः श्रीरत्नादेवीमूर्तिरियं कारिता । शुभमस्तु ॥

* भंलातनी सरकारी संस्कृत पाठशाळाना अध्यापक शास्त्री श्री.
लक्ष्मणशंकर जयशंकरे उतारेल.

श्री आदीश्वरना भदीरना लोअराना द्वार पासेना शिसालेअ *
 ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ श्रीविक्रम सं. १६६१ वर्षे वैशाख शुदी

७ सोमे श्रीस्तम्भतीर्थनगरवास्तव्य ऊकेशज्ञातीय आवूहरागोत
 विभूषण सौवर्णिककलासुत सौवर्णिक वाघा भार्या रजाइ पुत्र सौव-
 र्णिक वठिआ भार्या सुहासिणि पुत्र सौवर्णिक तेजपाल भार्या तेज-
 लदेनाम्या ॥ निजपतिसौवर्णिकतेजपालपदत्ताज्ञया प्रभूतद्रव्यव्ययेन
 सुभूमिगृहश्रीजिनप्रसादः कारितः ॥ कारितं च तत्र मूलनायकतया
 स्थापनकृते श्रीविजयचिन्तामणिपार्श्वनाथविंबं प्रतिष्ठितं च श्रीमत्तपा-
 गच्छाधिराजभट्टारक श्रीआणंदविमलसूरि पट्टालंकार भट्टारकश्रीवि-
 जयदानसूरि तत्पट्टप्रभावकसुविहितसाधुजनध्येयसुगृहितनामधेयपा-
 तशाह श्रीअकबरपदत्तजगद्गुरुविरुद्धारक भट्टारक श्रीहोरविज-
 यसूरि तत्पट्टोदयशैलसहस्रपादा पातशाह श्रीअकबरसभासमक्ष विजित-
 वादिद्वंदसमुद्भूतयशःकर्पूरप्रसुरभीकृतदिग्बधूवंदनारविंदभट्टारकश्री-
 विजयसेनसूरिभिः ॥ क्रिडायातसुपर्वराशिरुचिरो यावत् सुवर्णाचलो ।
 मेदिन्यां ग्रहमंगलं च वियति ब्रह्मेदुमुख्यं लसत् ॥ तावत् पन्नगनाथ-
 सेवितपदश्रीपार्श्वनाथप्रभोर्भूतिः श्रीकलितोयमत्र जयतु श्रीमज्जिने-
 न्द्रालयः ॥ १ ॥

* लेअ ४ थानी दीप लुओो.

कुंथुनाथना मंदिरमांथी भणेलो ले॥ *
 ॥ दं. ॥ अर्हं ॥

श्रेयांसि प्रतनोतु वः प्रतिदिनं श्रीनाभिजन्मा जिनो ।
 यस्यांकस्थलसीमि केशपटली भिन्नद्रनीलप्रभा ॥
 सोत्कंठं परिरंभसंभ्रमजुषः साम्राज्यलक्ष्म्या.....
विटं कंकणकिणश्रेणीव संभाव्यते ॥ १ ॥
 सेवात्पार्श्वविभूर्नतौ फणिपतेः सप्तास्यचूडामणि-
 संक्रान्तः किल योऽष्टमूर्तिरजनि स्पष्टाष्टकर्मच्छिदे ।
 यद्भक्तिं दशदिग्जनत्रजमभिन्नातुं तथा सेवितुं
 यं यत्पादनखा विशत्तनुरभूदेकादशांगोऽपि सः ॥ २ ॥
 त्रैलोक्यालयसप्तनिर्भयभयप्रध्वंसलीलाजय-
 स्तम्भादुस्तरसप्तदुर्गतिपुरद्वारावरोधार्गलाः ।
 प्रीतिप्रोक्षितसत्पतत्वविटपि प्रोद्भूतरत्नांकुराः
 शीर्षे सप्त भुजङ्गपुङ्गवफणाः पार्श्वप्रभोः पान्तु वः ॥ ३ ॥
 लोकालोकलसद्विचारविदुरा विस्पष्टनिःश्रेयस-
 द्वारः सारगुणालयस्त्रिभुवनस्तुत्यांघ्रिपङ्केरुहः ।
 शश्वदिश्वजनीनधर्मविभवो विस्तीर्णकल्याणभा
 आद्योऽन्येऽपि मुदं जनस्य ददतां श्रीतीर्थराजः सदा ॥ ४ ॥
 दैत्यारिर्नियतावतारनिरतस्तत्रापि कालं मितं ।
 त्राताकेन्दुभवान्ववाथ पुरुषास्तेऽपि त्रुटत्पौरुषाः ॥
 कः कर्तादितिस्सुनुसूदनमिति ध्यातुर्विधातुः पुरा
 सन्ध्याम्भश्रुलकाद्भटो भवदसिं दैत्यैः समं कम्पयन् ॥ ५ ॥

* ले॥ ३ जनी टी५ लुओ.

चौलुक्यादमुतः समुद्ररसनोद्धारैकधौरेयता-
दुद्धर्षादुदभूददंचदभयश्चौलुक्यनामान्वयः ।

जातास्तत्र न के जगत्रयजयप्रारम्भनिर्दम्भदो-
स्तम्भस्तम्भितविश्वविक्रमचमत्कारोजिता भूभूजः ॥ ६ ॥

तेषामुद्दामधाम्ना मसमतममहः संपदां सम्प्रदायै-
वीरश्रीदर्पणानां दिवसपतिरिव द्योतकोऽभूत...।

राजाणोराजनामा रणरुधिरनदीशोणमणोधिभरणो
भारैर्द्विदृक्क्षेणसांद्रांजननयनभवैः श्यामतामानयत्रः ॥ ७ ॥

यस्यासिः समराम्बरे बुधरवद्वारामपाते रिपु-
स्त्रीगण्डस्तनभित्तिचित्ररचनाः स्मर्तव्यमात्राः सृजन् ।

तेने कामपि तां प्रतापतडितं यस्या द्युतिर्द्योतते-
ऽद्यापि स्थाणुललाटलोचनदिनस्वाम्यौर्बवह्निच्छलात् ॥ ८ ॥

अंगचंगीमतरंगितरंगा रंगदुलवणां गुणप्रगुणश्रीः
राजनीतिरिव यस्य नरेन्द्रोर्वल्लभाऽजनि सलक्षणदेवी ॥ ९ ॥

तस्मिन्निन्दुकलोपदंशकसुधा कल्पद्रुदत्तासव-
स्वादेभ्यो धुतधूजनाधररसं सम्ब्रूध्यमानेऽधिकम् ।

तत्पुत्रो लवणाब्धितीरविलसद्वीरप्रणादो जय-
प्रासादो लवणप्रसादनृपतिः पृथ्व्याः प्रपेदे पतिः ॥ १० ॥

रणप्रणुन्नारिमनः प्रसादः स धर्मकर्मार्त्पशिवप्रसादः ।

दानप्रतानक्षतविप्रसादः कस्यानमस्यो लवणप्रसादः ॥ ११ ॥

खेदी चेदीश्वरो भुदुरुभयतरलः कुन्तलः कामरूपः

कामं निष्कामरूपः कलहकलहयच्छेदशीर्णो दशार्णः ।

काम्बोजरुह्यदोजः स्थितिरतिसरलः केरलः सूरसेन-

स्वामिनिःशूरसेनः प्रसरति परितो यत्र दिग्जैत्रयात्रे ॥ १२ ॥

रम्यसर्वविषयान्द्रुतलक्ष्मीकानना शिखरि जातिमनोन्या (ज्ञा) ।
 प्रेयसी मदनदेवीरमन्दं तस्य संमदमदत्तमहीव ॥ १३ ॥
 किं नो स्वप्नतयाथ निर्झरतया मृत्युंजयत्वेन वा
 नित्यं दैत्यजयोद्यमेन नयतः प्राणप्रियाकेलयः ।
 इत्यतिं द्युसदा रणैर्दनुजनुनिर्दारणैर्दारुणै-
 लुम्पत्यत्र सुतोऽस्य वीरधवलो भारं वभारं क्षितेः ॥ १४ ॥
 श्रीदेव्या नव्यनीलोत्पलदलपटली कल्पिता केलिशय्या-
 स्फुर्जद्वाहूष्णवह्नेर्निखिलरिपुवनप्रोषिणो धूमपंक्तिः ।
 वीरत्वे दृष्टिदोषोच्छ्रयत्रिलयकृते कज्जलस्यांकलेषा (खा)
 पाणौ कृष्टारिलक्ष्म्याः श्लथयरकवरी यस्य रेजेऽसिषष्टिः ॥ १५ ॥
 भूपस्यास्यप्रतापं भुवनमभिभविष्यन्तमत्यन्ततापं ।
 जाने ज्ञानेन मत्वा पृथुदवधुभिया पूर्वमेव प्रतेन ॥
 वह्निर्वेश्माग्रभाले शशिकरशिशिरस्वर्धुनीसन्निधाने ।
 वाद्धावौर्वा निवासं पुनरिहमिहिरो मज्जनोन्मज्जनानि ॥ १६ ॥
 गौरीभूतभूजंगमरुचिरारुचिपीतकालकूटघटाः ।
 अकलंकितविधृत्यविधुर्यत्कीर्तिर्जयति शिवमूर्तिः ॥ १७ ॥
 बहुविग्रहसंगरचितमहसा धनपरमहेलया श्रितया ।
 जयलक्ष्म्येव सदेव्या वयजलदेव्यादिदेवनरदेवः ॥ १८ ॥
 तस्मिन् शम्भुसभासदां विदधति प्रौढप्रभावप्रभा ।
 प्राग्भारैः परमेशदर्शनपरानन्दस्पृशां विस्मयम् ॥
 तज्जन्मा जगतीपतिर्विजयते विश्वत्रयी विश्रुतः ।
 श्रीमान् विश्वलदेव इत्यरिबलस्वान्तेषु शल्यं क्षिपन् ॥ १९ ॥
 यं युद्धासज्जमिव चापधरं निरीक्ष्य स्वप्ने विपक्षनृपतिः पति

